

Bu eser, Şâfiî mezhebinin kurumsallaşması ve Irak-Horasan tarîklerinin metodolojik zemininin oluşmasında merkezî rol oynayan ashâbü'l-vücûh tabakasını incelemektedir. İmam Şâfiî'nin usulünü esas alarak tahrîç yöntemiyle fıkıh birikimini zenginleştiren bu müctehid grubu, mezhebi sistematik bir disipline kavuşturmasına rağmen literatür-

lerden biridir. Üstelik klasik Şâfiî otoriteleri arasında hangi müctehidlerin bu kategoride yer aldığı hususunda tam bir ittifak bulunmamaktadır.

Literatürdeki bu belirsizliği gidermeyi amaçlayan çalışmada, ashâbü'l-vücûh nesline mensup veya bu tabakaya izafe edilen âlimlerin entelektüel biyografileri kronolojik bir eksenle ele alınmıştır. Geniş bir birincil kaynak dairesine dayanılarak yürütülen araştırmada; söz konusu fakihlerin tahsil hayatları, telif eserleri ve bazı fikhî yönelim-

nın erken dönem sistematikleşme sürecindeki bu kritik müctehidleri gün yüzüne çıkararak Şâfiî tabakât literatürüne özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

 Selamkitap.com

kitâbî

9 786259 032733

kitâbî

ASHÂBÜ'L-VÜCŪH MÜCTEHİDLERİN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

Doç. Dr. İbrahim SİZGEN

ASHÂBÜ'L-VÜCŪH MÜCTEHİDLERİN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

Doç. Dr. İbrahim SİZGEN

kitâbî

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ASHÂBÜ'L-VÜCÜH MÜCTEHİDLERİN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

Doç. Dr. İbrahim SİZGEN

Kitabın Adı
**ASHÂBÜ'L-VÜCÛH MÜCTEHİDLERİN
ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ**

Yazar
Doç. Dr. İbrahim SİZGEN

Editör
Doç. Dr. Ömer KORKMAZ
Doç. Dr. Hasan KAYAPINAR

Sayfa ve Kapak Düzeni
A. Azzam ÖZEL

ISBN
978-625-90327-3-3
HAZİRAN - 2026 / 1. BASKI

kitâbî

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0212 909 80 86 Web: www.bekakitap.com
Eposta: bekayay@hotmail.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128
kitâbî Beka Araştırma Danışmanlık Reklamcılık Eğitim
Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şirketi'nin tescilli markasıdır.

Doç. Dr. İbrahim SİZGEN

**ASHÂBÜ'L-VÜCÛH MÜCTEHİDLERİN
ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ**

Editörler

Doç. Dr. Ömer KORKMAZ

Doç. Dr. Hasan KAYAPINAR

kitâbî

Doç. Dr. İbrahim SİZGEN

1986 yılında Adana/Seyhan'da dünyaya gelmiştir. İslâmî ilimler alanındaki tahsiline 2000-2006 yılları arasında Siirt/Tillo Memdûhiye Erkek Yatılı Kur'an Kursu'nda Arapça ilimleri tahsil ederek başlamış ve buradan icâzet almıştır. Akademik kariyerinin öncesinde, 2010 yılında İmam-Hatip olarak kamu görevine intisap etmiştir. Lisans eğitimini 2015 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlamıştır. Lisansüstü çalışmalarına paralel olarak 2016 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı/İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde kursiyer olarak bulunmuştur. Yüksek lisans derecesini 2017 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, "Râfî el-Kazvî'nin Hayatı ve Mezhepteki Konumu" başlıklı teziyle almıştır. Aynı yıl Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atanmıştır. Doktora çalışmalarını yürütmek üzere 2018 yılında Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne görevlendirilen Sizgen, 2021 yılında "İstahrî'nin Muhalif Görüşleri ve Şâfiî Mezhebindeki Yeri (İbadetler ve Aile Hukuku Özelinde)" başlıklı tezini başarıyla savunarak Doktor unvanını elde etmiştir. Doktora sonrası kariyerine 2022 yılında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi olarak devam etmiş ve son olarak 2025 yılında Doçent unvanına layık görülmüştür. Doç. Dr. Sizgen'in İslâm hukuku disiplinde makale, bildiri ve kitap olmak üzere yayımlanmış çeşitli akademik çalışmaları mevcuttur.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	10
ÖN SÖZ	11
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM/17

1. ASHÂBÜ'L-VÜCÛHUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ ve ŞÂFÎİ MÜCTEHİD TABAKALARINDAKİ YERİ	17
1.1. Ashâbü'l-vücûhun Kavramsal Çerçevesi.....	17
1.2. Ashâbü'l-vücûhun Şâfîî Müctehid Tabakalarındaki Yeri ..	20
1.2.1. Müstakil Müctehid/Mutlak Müctehid.....	21
1.2.2.Müntesib Müctehid	23
1.3. Ashabü'l-vücûh Müctehidlerin Önemi	29
1.4. Ashâbü'l-vücûh Müctehidlerin Tespiti	30

İKİNCİ BÖLÜM/35

2. ASHÂBÜ'L-VÜCÛH MÜCTEHİDLERİ	35
2.1. Ebû Sevr el-Kelbî.....	35
2.2. Harmele b. Yahyâ et-Tücîbî.....	40
2.3. İbn Seyyâr	42
2.4. Muhammed b. Nasr el-Mervezî	43
2.5. Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî	50
2.6. Ebû Cafer et-Tirmizî	53
2.7. Ebû Bekir el-Mahmûdî	56
2.8. Kadı Ebü'l-Hasen el-Cûrî	58
2.9. İbn Süreyc el-Bağdâdî.....	60
2.10. Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî	68
2.11. Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî.....	69
2.12. İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî	72

2.13. İbn Harbeveyh.....	78
2.14. Ebû Hafs el-Bâb Şâmî	80
2.15. İbn Hayrân	82
2.16. İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî.....	85
2.17. Ebû Saîd el-İstahrî	87
2.18. Ebû Yahyâ el-Belhî	93
2.19. Ebû Bekr es-Sayrafi	95
2.20. İbnü'l-Kâs et-Taberî.....	99
2.21. Ebû İshâk el-Mervezî	104
2.22. Ebû Bekr es-Sıbgî	108
2.23. İbn Ebû Hüreyre	110
2.24. İbnü'l-Haddâd el-Mısrî	113
2.25. Ebü'l-Velîd el-Ümevî	118
2.26. Ebû Ali et-Taberî	122
2.27. Ebû Bekir el-Fârisî	125
2.28. İbn Hibbân el-Büstî	129
2.29. İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî	134
2.30. İbnü'l-Merzübân	136
2.31. İbn Şâhûyeh	139
2.32. İbn Adî el-Cürcânî.....	140
2.33. Ebû Sehl es-Su'lûkî	145
2.34. Ebû Zeyd el-Mervezî	149
2.35. Ebû Bekir el-İsmâ'îlî	152
2.36. Ebû Abdullah el-Hıdrî	156
2.37. Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî.....	159
2.38. Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî	162
2.39. Ebû Bekir el-Üdenî	165
2.40. Ebü'l-Kâsım es-Saymerî	168
2.41. Ebû Abdullah el-Haten.....	171
2.42. Ebû Ali es-Serahsî	173

2.43. İbn Lâl	175
2.44. Ebû Muhammed el-Bâfî	177
2.45. Kâsım eş-Şâşî	179
2.46. Ebû Abdillâh el-Mes'ûdî	181
2.47. Ebû Abdillâh el-Hannâtî	184
2.48. Ebû Abdillâh el-Hâlimî	186
2.49. Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî	190
2.50. İbn Kecc ed-Dîneverî	191
2.51. Ebû Abdillâh el-Mısrî	193
2.52. Ebû Hâmid el-İsferâyînî	194
2.53. Ebû Tâhir ez-Ziyâdî	200
2.54. İbnü'l-Mehâmilî	202
2.55. Kaffâl es-Sağîr	208
2.56. Ebû İshâk el-İsferâyînî	214
2.57. Ebû Abdillâh el-Kattân	221
2.58. Ebû Bekir et-Tûsî	223
2.59. Ebû Ali es-Sincî	224
2.60. Ebû Muhammed el-Cüveynî	229
2.61. Ebû Hâtım el-Kazvînî	237
2.62. Ebü'l-Feth el-Ömerî	241
2.63. Ebü'l-Ferec ed-Dârimî	242
2.64. Ebü'l-Hasen el-Mâverdî	247
2.65. Ebü't-Tayyib et-Taberî	259
2.66. Ebû Âsım el-Abbâdî	267
2.67. Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî	272
2.68. Ebû Ali el-Merverrûzî (Kadı Hüseyin)	277
2.69. Ebü'r-Rebî' el-Îlâkî	282
2.70. Ebû Halef et-Taberî	283
2.71. İbnü's-Sabbâğ	286
2.72. Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî	292

2.73. İmâmü'l-Hameyn el-Cüveynî	298
2.74. Ebü'l-Kâsım el-Bûşencî	305
2.75. Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî.....	306
2.76. Ebû Hâmid el-Gazzâlî.....	310
2.77. İbnü's-Saffâr	317
2.78. Ebû Abdirrahmân el-Kazzâz.....	318
2.79. Ebü'l-Hasen es-Sâbûnî.....	319
2.80. Ebû Bekr es-Sâlûsî.....	319
2.81. Ebû Ca'fer el-İsterâbâzî.....	320

SONUÇ	323
-------------	-----

KAYNAKÇA.....	325
---------------	-----

İthaf

Bu mütevazı çalışmayı hayatımın her evresinde varoluşumun kaynağı olan, derin sevgileriyle ruhumu şekillendiren, eşsiz irfanlarıyla zihnimi aydınlatan, içten dualarıyla manevi gücümü besleyen kıymetli ebeveynlerime ithaf ediyorum.

KISALTMALAR

a.s. : Aleyhi's-selâm

b. : Bin, İbn

bnt. : Binti

c. : Cilt

bkz. : Bakınız

h. : Hicri

Hz. : Hazreti

md. : Madde

nşr. : Neşreden

ö. : Ölüm

r.a. : Radyallahu Anh

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallâhu 'aleyhi ve sellem

ss. : Sayfalar arası

sy. : Sayı

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

vb. : Ve benzeri

vdğ. : Ve diğerleri

yy. : Yayın yeri yok

ÖN SÖZ

Şâfiî fıkhnının tarihî gelişim sürecinde, mezhebin kurucu imamı Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'den (ö. 204/820) sonra gelen müctehid tabakaları arasında, en dikkat çekici ve buna mukabil müstakil olarak en az çalışılmış halkalardan biri kuşkusuz ashâbü'l-vücûh kategorisidir. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) klasikleşmiş müctehid tasnifinde müntesip mutlak müctehidlerden sonra gelen bu âlimler, mutlak müctehidlik seviyesine yükselmeksizin İmam Şâfiî'nin ortaya koyduğu usûl ve kavâidi kesin bir çerçeve olarak kabul etmiş; bu sınırlar dâhilinde tahrîce dayalı yeni hükümler istinbat etmişlerdir. Söz konusu fakihlerin faaliyetleri, Şâfiî mezhebinin erken dönemde sistematik bir disipline kavuşturmakla kalmamış, aynı zamanda fîrû' birikimini zenginleştirerek sonraki asırlarda tarîklerin oluşumuna metodolojik bir zemin hazırlamıştır. Buna karşın ashâbü'l-vücûh'un kimlerden oluştuğu, tabakadaki kesin sayıları, kronolojik sınırları ve her birinin mezhep içi katkısının mahiyeti hususunda klasik Şâfiî otoriteleri arasında tam bir ittifak bulunmamaktadır. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Nevevî (ö. 676/1277), Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355), Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1448), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi isimler konuya dair farklı listeler ve kriterler sunmuş; kimi âlimleri bu tabakaya dâhil ederken kimilerini ashâbü'l-vücûh kategorisinden sonra gelen ashâbü't-tercîh grubuna kaydirmışlardır. Bu durum, ashâbü'l-vücûhun hem tespitini hem de ilmî şahsiyetlerinin derinlemesine tahlilini güçleştiren tarihî bir belirsizlik alanı yaratmıştır. Modern literatürde de konu genellikle genel müctehid tasnifleri içinde ya da sınırlı makale ve lisansüstü tezler düzeyinde ele alınmış; kapsamlı ve biyografik temelli bir monografi ihtiyacı bugüne dek tam olarak karşılanamamıştır.

Elinizdeki çalışma, literatürdeki bu belirgin boşluğu doldurmak amacıyla, Şâfiî kaynaklarında ashâbü'l-vücûh olarak zikredilen veya bu tabakaya izafe edilen âlimlerin entelektüel biyografilerini kronolojik bir sıra takip ederek incelemeyi hedeflemektedir. Mümkün olan en geniş birincil kaynak dairesi içerisinde her bir âlimin tahsil hayatı, akademik ağları, ilim merkezleri, tahrîc yöntemindeki karakteristik özellikleri ve telif ettiği eserler titizlikle tahlil edilmiştir. Şâfiî fıkhnın erken sistematikleşme döneminin kritik aktörlerini gün yüzüne çıkaran bu eser, mezhebin metodolojik derinliğini ve içtihat esnekliğini yeniden hatırlatmayı, ashâbü'l-vücûh neslinin mezhep içi müctehidlik kavramının en başarılı örneklerini teşkil ettiğini göstermeyi ve Şâfiî tabakât literatürüne özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde, YÖK'ün ilgili etik rehberi uyarınca üretken yapay zekâ aracı Gemini (3 Flash); akademik içeriğe müdahale edilmeksizin yalnızca dil bilgisi kontrolü, çeviri, yazım düzeltme ve üslup bütünlüğü amacıyla sınırlı kapsamda kullanılmıştır. Üretilen metnin doğruluğu ve kaynakların geçerliliği tarafımda manuel olarak kontrol edilmiştir.

Eserin teşekkül sürecinde değerli tenkit, tashih ve teşvikleriyle yol gösteren kıymetli dostlarım Doç. Dr. Ömer Korkmaz ve Doç. Dr. Hasan Kayapınar'a; yazım ve araştırma sürecindeki sabır ve fedakârlıklarından dolayı aileme, eşime ve çocuklarıma en derin şükranlarımı sunarım. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Doç. Dr. İbrahim SİZGEN

Haziran 2026, Adana

GİRİŞ

İslâm hukukunun tarihî serencamesi incelendiğinde, ictihâd faaliyetinin Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden kıyamete kadar kesintisiz bir ilmî gelenek olarak devam ettiği görülür. Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerini takiben, III. (IX.) yüzyılın ortalarından itibaren çok sayıda müstakil müctehid zuhur etmişse de, bu zengin birikimden yalnızca sınırlı sayıda âlimin ictihadları, müntesibleri vasıtasıyla kurumsal bir mezhep hâlinde sistemleşerek günümüze kadar intikal edebilmiştir. Bu mümtaz silsilenin en belirgin temsilcilerinden biri, usul ve fûrûda kendine mahsus bir metodoloji geliştiren, bu metodolojiyi yazılı eserlerle nesnelleştiren ve böylece fikhın bilimsel kimliğini inşa eden İmam Şâfiî'dir.

İmam Şâfiî'nin bizzat ortaya koyduğu kavî ve ictihadlar, Şâfiî mezhebinin teşekkül sürecinin ilk ve en köklü aşamasını teşkil etmiş; mezhep literatüründe “kavî-i kadîm” ve “kavî-i cedîd” kategorileriyle sistemleştirilmiştir. Ancak Şâfiî mezhebi, kurucu imamın şahsî içtihatlarıyla sınırlı statik bir doktrin olarak kalmamış; onun talebeleri ve sonraki nesiller tarafından geliştirilen, genişletilen ve yeni zaman-mekân şartlarına uyarlanan canlı bir fikhî ekolü hüviyetini kazanmıştır. Bu dinamik sürekliliğin en somut göstergesi, mezhep içi müctehidler ilmi yeterlilik esasına dayalı olarak tabakalandırılmasıdır.

Şâfiî tabakât literatüründe, özellikle İbnü's-Salâh ve talebesi Nevevî tarafından sistemleştirilen tasnif dikkate alındığında mezhebin fikhî gelişimine katkısı bakımından eşsiz bir konuma sahip olan tabaka, hiç şüphesiz ashâbü'l-vücûhtur. İmam Şâfiî'nin usûl ve kavâidini esas alarak tahrîc ve istinbât faaliyetinde bulunan, ortaya koydukları görüşlere “vecih” denilen bu müctehidler, ne mutlak

müctehid seviyesinde bağımsızdır ne de yalnızca nakil ve tercihle yetinen mukallid konumundadır; mezhebin kurucu metodolojisi içinde yeni veya hükmü beyan edilmemiş meselelere özgün çözümler getirebilen seçkin bir ara tabakayı temsil ederler.

Ashâbü'l-vücûh müctehidlerin varlığı ve faaliyetleri, Şâfiî mezhebinin yalnızca bir nakil geleneği değil, aynı zamanda yaşayan, üreten ve değişen şartlara cevap verebilen dinamik bir fıkıh sistemi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Onların ürettiği vecihler, İmam Şâfiî'nin kavillerinden sonra mezhebin hüküm dağarcığının en önemli genişleme aracı olmuş; mezhebin pratik hayatta karşılaşılan yeni durumlara karşı esnekliğini ve cevap kabiliyetini güvence altına almıştır.

Bununla birlikte, Şâfiî mezhebine mensup hangi âlimlerin ashâbü'l-vücûh kategorisinde değerlendirileceği, tabakât ve terâcim müellifleri arasında ciddi bir kategorik ihtilaf konusudur. Ebû Sevr (ö. 240/854), Müzenî (ö. 264/878), Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî (ö. 288/901), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), İbn Süreyc el-Bağdâdî (ö. 306/918), İbnü'l-Münzir (ö. 318/930), Cüveynî, Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Ebû Abdirrahmân el-Kazzâz (ö. 566/1171) gibi mezhebin önde gelen simalarının dahi bu tabakada sayılıp sayılmayacağı hususunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu ihtilaf, bir yandan ashâbü'l-vücûhun ilmi vassıflarının ve sınırlarının yeterince netleştirilememiş olmasından, diğer yandan vecih-tahrîc ilişkisinin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

İşte bu kategorik belirsizlik ve tarihî ihtilaflar, ashâbü'l-vücûh müctehidlerin hem kavramsal çerçevesinin hem de tarihîsimâlarının monografik düzeyde yeniden ele alınmasını zaruri kılmaktadır. Çalışma, ashâbü'l-vücûh tabakasını Şâfiî mezhebinin müctehid hiyerarşisindeki yerinden başlayarak, ilmi yaşantılarını, mezhep içindeki otorite derecesini ve nihayet bu tabakaya mensup kabul edilen başlıca fakihleri sistematik bir şekilde incelemeyi hedeflemektedir. Böylece Şâfiî mezhebinin yalnızca kurucu imamın

kavillerinden ibaret bir doktrin değil, aynı zamanda yüzlerce seçkin müctehidin ilmî gayretiyle zenginleşen, yaşayan bir fıkıh geleneği olduğu bir kez daha ortaya konacak; ashâbü'l-vücûh müctehidler, hak ettikleri entelektüel konumlarına yeniden kavuşturulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ASHÂBÜ'L-VÜCÛHUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ ve ŞÂFİÎ MÜCTEHİD TABAKALARINDAKİ YERİ

1.1. Ashâbü'l-vücûhun Kavramsal Çerçevesi

Ashâbü'l-vücûh أَصْحَابُ الْوُجُوهِ kavramı, ashâb ve vücûh kelimelerinden oluşan mürekkep bir fikhî terimdir. Ashâb kelimesi, semantik açıdan geniş bir anlam yelpazesine sahip olup, sözlükte sâhib/صَاحِبْ kelimesinin çoğulu olan sahb/صَحْبٌ lafzının çoğuludur. Bu kavram, “Arkadaşlar, taraflar, topluluk ve halk” gibi manaları içermekte ve türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de genellikle bu anlamlarda kullanılmaktadır.¹ Aynı zamanda sahâbe lafzı da sâhib kavramının kuralsız çoğulu olup,² Hz. Peygamber'i görüp ona gönülden iman ettikten sonra iman üzere vefat eden

1 Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâ'il b. Abbâd et-Tâlekânî, *el-Muhît fi'l-lügâ*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1994), 2/467; Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvudî(Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şâmiyye, 2009), 1/475-476.

2 Arapça'da çoğul sigalarının çokluk anlamının yanısıra kelime anlamına etkisi bulunmaktadır. Ashâb kelimesinin ef'âl vezniyle kazandığı anlam alanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fazıl Salih es-Sâmerrâî, *Ma'âni'l-ebniye fi'l-'Arabiyye* (Ürdün: Dâru 'Ammâr, 1428/2007), 115; Ahmet Sait Sıcak, “Kur'an'da Dînî Normlar ve Sosyal Realite Açısından Evliliğin Sürdürülebilirliği: Hz. Nûh, Hz. Lût ve Firavun'un Eşleri Örneği”, *Uluslararası aile ve Değerler Sempozyumu*, ed. Recai Doğan vdğr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2021, 49.

kimseler hakkında kullanılmaktadır.³ Fikhî istilahta ise ashâb kavramı, “Mezhepte ilmî birikim ve yetkinliğe sahip olmakla birlikte mezhep kurucusunun belirlemiş olduğu usul ve kaidelere bağlı kalan müctehidlere verilen isim” şeklinde tanımlanmıştır.⁴

Vücûh/وَجْه، Arapça’da vech/وَجْه kavramının çoğul formudur; nadiren de olsa evcûh/أَوْجْه şeklinde de cemi bulunmaktadır. Sözlükbilim açısından geniş bir anlam yelpazesine sahip olan bu kök, yön, görüş, yol, kısım, tarz, bir şeyin zatı, kastedilen mana gibi soyut anlamların yanı sıra, insan veya herhangi bir canlının yüzü, bir vaktin ilk saati, bir kavmin ileri geleni ve herhangi bir şeyin insana dönük tarafı gibi somut ve sosyal anlamları da ihtiva etmektedir.⁵ Bu kavram, Kur’an-ı Kerim’de yetmiş iki ayette geçmekte olup, tefsir ve lügat çalışmalarında öne çıkan temel semantik kategorileri bulunmaktadır. Bu kategoriler arasında; insan organı olarak yüz,⁶ bir varlığın zatı ve rızası⁷ ve her bir vaktin ilk saatleri⁸ gibi kullanımlar mevcuttur.⁹

Ashâbü'l-vücûh izafesinin Şâfiî mezhebinin tabakât terminolojisi içinde özel bir yere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu

- 3 Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/491; Yusuf Okşar-Necmettin Çalışkan, “Değişim ve Dönüşüm Kavramları Çerçevesinde Nübüvvetin Bireyin ve Toplumun İnşası Açısından Değeri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Eylül 2021), 659-660.
- 4 Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdulazim Mahmud ed-Dîb (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2007), 1/172; Ekrem Yusuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmî 'ş-Şâfiî* (Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 2003), 507.
- 5 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, 2001), 6/187; İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâ'îl, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 4/397; Murtazâ ez-Zebidî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon (Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1965-2001), 36/535-536.
- 6 Mâide, 5/6.
- 7 Bakara, 2/115; En'âm, 6/52.
- 8 Âl-i imrân, 3/72.
- 9 Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 1/855-856.

nedenle, kavramın ıstılâhî anlamına ulaşmak için Şâfiî fıkıh kaynaklarına başvurulması gerekmektedir. Söz konusu kaynaklarda, vücûh kavramı temelde aynı içeriğe sahip olmakla birlikte farklı ifadelerle tanımlanmıştır: Nevevî vücûhu “Şâfiî mezhebine müntesip olan ashâbın, İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) usulüne göre tahrirce bulundukları, kaidelerini esas alıp istinbat ettikleri ve bazılarında Şâfiî’nin usulüne dayalı olmadan ichtihad ettikleri görüşler” olarak tanımlamıştır.¹⁰ Celaleddin el-Mahallî (ö. 864/1459) ise daha sade bir ifadeyle, “İmam Şâfiî’nin kalamından tahrir edilen görüşler” şeklinde ifade etmiştir.¹¹

Nevevî’nin tanımında geçen “Şâfiî’nin usulüne dayalı olmadan ichtihad ettikleri görüşler” kaydı, ilk bakışta Şâfiî’nin usulüne dayanmayan ichtihadların da vecih sayılabileceği anlamına gelebilir. Ancak bu kayıt mutlak değildir. Bahse konu ichtihadın vecih sayılabilmesi ve dolayısıyla mezhebe nispet edilebilmesi için, mezhep kurucusunun usul ve kaidelerine göre ileri sürülmüş olması temel şarttır.¹² Şâfiî fakihi Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) bu hususa dikkat çekerek, bir vechin Şâfiî mezhebine nispet edilebilmesi için İmam Şâfiî’nin usul ve kaidelerine uygun olması gerektiğini; aksi takdirde bu görüşün müctehidin kendisine ait bağımsız bir ichtihad olacağını ve mezhep içinde vecih olarak adlandırılmayacağını ifade etmiştir.¹³

Ashâbü’l-vücûh izafesinde yer alan ashâb kavramı, kelime anlamı itibarıyla mutlak görünse de, terminolojik bütünlük içinde incelendiğinde kapsamının aslında mukayyet olduğu anlaşılmaktadır. Bu izafe ile kastedilen, müntesibi olduğu imamın mezhebine bağlı

10 Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzebe* (Mısır: İdâretü’t-Tibâ‘atı’l-Müniriyye, ts.), 1/43.

11 Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *Kenzü’r-râğibîn şerhu Minhâci’t-tâlibîn* (Beyrut: Dâru’l-Minhâc, 2013), 1/71.

12 Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab (Mukaddime)*, 169; Ahmed b. Ebî bekr b. Sümeit el-Hadramî, *el-İbtihâc fî beyâni ıstılâhi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-Minhâc, 2005), 671.

13 Ebû’z-Ziyâ Nûreddîn Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî, *Hâşiye ‘alâ Nihâyeti’l-muhtâc* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1/48.

kalmakla birlikte, görüşlerini temellendirmede imamının usul ve kaidelerinin dışına çıkmayan müctehid arkadaşlar topluluğudur. Günümüz Şâfiî usul bilgini Muhammed Hasen Heytû bu kapsamı ikiye ayırarak açıklamıştır: Birincisi gerçek manada müctehid arkadaşlar ki bunlar Büveytî (ö. 231/846), Rebî b. Süleymân el-Cîzî (ö. 256/870) ve Yûnus b. Abdüla'lâ es-Sadeî (ö. 264/878) gibi İmam Şâfiî'nin rahle-i tedrisinde doğrudan yer alan müctehidlerdir. İkincisi ise mecâzî manada arkadaşlar ki bunlar da Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî, Ebû Saîd el-İstahrî (ö. 328/940) ve İbn Hayrân (ö. 320/932) gibi İmam Şâfiî'nin tedrisinde doğrudan yer almayan, aksine Şâfiî'nin arkadaşlarının arkadaşları konumunda olan müctehidlerdir.¹⁴

1.2. Ashâbü'l-vücûhun Şâfiî Müctehid Tabakalarındaki Yeri

İslâm hukuk metodolojisinde ictihad, tercih ve tahrîc gibi fikhî istidlâl yöntemleri temel alınarak oluşturulan müctehid tabakaları, mezhep mensubu bir fakihin mezhep içi faaliyetlerindeki ilmî hareket alanını belirlemesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu tasnifler, yalnızca fıkıh kitaplarında değil, aynı zamanda furû ve usul eserlerinde, genellikle “tabakâtü'l-müctehidîn,” “tabakâtü'l-müftîn” veya “tabakâtü'l-fukahâ” başlıkları altında sistematik bir inceleme alanı bulmaktadır. Bu sahada çalışma yapan özellikle Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (1929-2010), müctehidleri sınıflandırma konusunda zamansal ve konumsal olmak üzere iki farklı metot benimsemiştir. Zamansal tasnif; müctehid tabakalarının zamansal periyotlara göre ayrıldığı tasnif çeşididir. Örneğin, Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370) her yüz yıllık dönemi bir tabaka olarak kabul ederken, İbn Kâdî Şühbe her yirmi yıllık, İbn Kesir (ö. 774/1373) ve İbn Hidayetullah el-Hüseynî (ö. 1014/1605) ise

14 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 120; Muhammed Hasan Heytû, *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'iyye* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988), 46-47.

her elli yıllık dilimdeki fakihleri bir tabaka olarak değerlendirmiş-
tir. Konumsal tasnif; müctehidlerin mezhebe olan ilmî etkisinin,
konumunun ve yetkinlik derecesinin esas alınarak yapılan tasniftir.¹⁵
Müctehidlerin ilmî tabakalara ayrılmasında farklılıklar bulunsa da,
Şâfiî mezhebinde sistematik anlamda genel kabul görmüş tasnif,
şüphesiz İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin tasnifidir.¹⁶ Nevevî, hocası
İbnü's-Salâh'ın bu tasnif şemasını esas alarak,¹⁷ Şâfiî müctehidleri-
ni müstakil ve müntesip olmak üzere iki ana kategoriye ayırmıştır:
Müstakil müctehid, bağımsız ictihad ehliyetine sahip olan; münte-
sib müctehid ise bağımsız ictihad ehliyetine sahip olmayan, mez-
hebe bağlı fakihlerdir. Nevevî, bu ikinci grubu kendi içinde dört alt
mertebede detaylıca incelemiştir.¹⁸

Ashâbü'l-vücûh zümresinin Şâfiî müctehid tabakaları içerisindeki kesin yerinin tespiti için, müntesib müctehid kategorisi altın-
daki bu sistematik tasnif şeması temel referans noktası olarak kabul
edilmektedir.

1.2.1. Müstakil Müctehid/Mutlak Müctehid

Müstakil müctehid, şer'î deliller olan Kitap, Sünnet, İcmâ ve
Kıyas'a tam anlamıyla vakıf olup, bu delillerden hüküm istinbat
etme hususunda kendine mahsus kaide ve usullerle hareket eden
kişidir. Bu vasma sahip âlim, başka bir müctehidi taklid etmeden ve

15 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 120-121.

16 Hasan Güler, "Şâfiî Müctehid Tabakaları ve Mezhep İçi Tercihteki Roller", *Trabzon İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Bahar 2022), 68-70; Fatih Çınar, *Müctehidlerin Tabakaları Hakkında Bir İnceleme*, *bilimname* XLIV (1), 2021, 594.

17 Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salahiddîn İbnü's-Salâh, eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, nşr. Muvaffak Abdullah Abdülkadir (Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütüb, 1986), 87-94; Çınar, "İbnü's-Salâh'ın Fetva Usûlünün Bazı Temel Meselelerine Dair Değerlendirilmeleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2, 2020, ss. 460-485.

18 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/42; Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* (İstanbul: İz Yayıncılık 2011), 201.

başkasının görüşüyle kendisini sınırlandırmadan, şer'î delillerden hüküm elde etme hususunda bağımsız hareket etme ehliyetine sahiptir.¹⁹ Müstakil müctehidin kullandığı usul ve kaidelerin, bir başka mutlak müctehidin usul ve kaideleriyle örtüşmesi mümkündür; ancak bu durum, taklid olarak değil, ictihad yöntemlerinin bilimsel bir uyumu şeklinde değerlendirilmektedir.²⁰

İlgili tanımdan hareketle, müstakil müctehidde aranılan temel şartlar ve vasıflar şunlardır: Kur'an, Sünnet, İcmâ ve Kıyas delillerini ve bunlara ilişkin hususları ayrıntılarıyla bilmek. Belirtilen icmâlî delillerin şartlarını, delâlet vecihlerini ve delillerden hüküm istinbat etme tekniklerini iyi bilmek. Kur'an-hadis ilimlerini, cerh ve ta'dil kaidelerini, nâsîh ve mensûha dair rivayetleri, dil bilimlerine ilişkin gramerleri (sarf-nahiv) ve ulemanın üzerinde ittifak ya da ihtilaf ettiği mesâili iyice kavramak. Tüm yönleriyle fûrû-ı fikhî bilip usûl ve fûrûda hiçbir müctehidi taklit etmemektir.²¹

İslâm hukuk tarihinde müstakil müctehid kategorisinde değerlendirilen bazı önde gelen fakihler şunlardır: Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Evzâî (ö. 157/774), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855).²²

19 Heytû, *el-İctihâd*, 17; Abdurrahman b. Cadullâh el-Ezherî el-Bennânî, *Hâşiyetü'l-bennânî 'alâ şerhi'l-Mahallî 'alâ metni Cem'i'l-cevâmi'* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1982), 2/385; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 201.

20 Heytû, *el-İctihâd*, 17; H. Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/438-439. 432-445.

21 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/42; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-ard ve cehile enne'l-ictihâde fî külli asrin fardun*, thk. Halil el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 38-40; Heytû, *el-İctihâd*, 17-31.

22 Alevî b. Ahmed b. Abdurrahmân es-Sekkâf, *Muhtasarü'l-Fevâidi'l-Mekkiyye fî mâ yehtâcuhu talebetü's-Şâfi'iyye*, thk. Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mer'âşî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut 2004), 38; Heytû, *el-İctihâd*, 17.

1.2.2.Müntesib Müctehid

Müntesib Müctehid, görüşlerini mensubu olduğu mezhep imamının usul ve kaidelerine göre istinbatta bulunan kimsedir.²³ Bu kategori, müctehidlerin ilmî hareket alanlarını mezhep sınırları içinde tutmaları nedeniyle önemlidir.

Şâfiî mezhebinde sistematik tasnifin temeli olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve Nevevî şemasına göre, müntesib müctehid kendi içinde dört alt mertebeye ayrılmaktadır. Bunlar; müntesib mutlak müctehid, ashâbü'l-vücûh, ashâbü't-tercih ve mezhebin görüşlerini ezberleyip nakledenler.²⁴

Müntesib Mutlak Müctehid: Dini meselelerde mutlak ictihad mertebesine ulaşmış olmasına rağmen, kendine özgü usul ve kaideler tesis etmeyip, sadece mezhep imamının ictihad yöntemini benimseyen kişidir. Başka bir ifadeyle; müntesibi olduğu mutlak müctehidin usul ve yöntemini takip etmek suretiyle şer'î meselelerde mutlak surette ictihad kudretini haiz olup mezhebe davet eden âlimdir.²⁵ Bu derecedeki müctehidi, müstakil müctehidden ayıran en önemli faktör, kendine has usul ve kaidelerin olmamasıdır.²⁶ Bu müctehidler, “müntesib müctehid” kategorisinin en üst mertebesini teşkil ederler.²⁷

Müntesib mutlak müctehidin görüşlerinin, bağlı olduğu kurucu imamın görüşleriyle muvafık kalması mümkündür; ancak bu durum taklitten değil, ictihadlarının birbiriyle uygun düşmesinden kaynaklanır.²⁸ Nitekim mütekaddiminden Ebû Alî es-Sincî'nin (ö. 430/1039) “Biz İmam Şâfi'yi taklid etmedik. Aksine biz, onun görüşlerini diğer görüşlere nazaran tercihe şayan bulduk. Bu yüzden

23 Heytû, *el-İctihâd*, 16.

24 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/42.

25 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 91-92; Süyûtî, *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-ard*, 40.

26 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43; Heytû, *el-İctihâd*, 37-39.

27 Aybakan, *İmam Şâfi' ve Fıkah Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 202.

28 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43; Heytû, *el-İctihâd*, 37-39.

diğer müctehidlere değil de İmam Şâfi'ye ittiba ettik" sözü, bu âlimlerin tâbi olmasının taklitten ibaret olmadığını açıkça göstermektedir. Müntesib mutlak müctehid, mutlak müctehid gibi delillerin seçiminde tasarruf hakkına sahiptir; bu nedenle mutlak müctehidin görüşlerine muhalefet de edebilir.²⁹ Herhangi bir meselenin hükmünü ortaya koyarken bağlı olduğu mezhep imamının görüşlerini değil, doğrudan meseleye dair nasları inceleyerek ictihadda bulunur. Bu itibarla, kendisinden sadır olan fetvalarla amel edilmesi, mutlak müctehidin fetvalarıyla amel edilmesiyle aynı mesabede kabul edilir.³⁰ Müntesip mutlak müctehidin kurucu imama muhalefet ettiği meselelerin, muvafakat ettiklerine göre az olması gerekir. Aksi takdirde, bu görüşler mezhep içerisinde değil, müctehidin kendi bağımsız ictihadı olarak mütalaa edilir. Bu bağlamda, Şâfi mezhebi içerisinde "Dört Muhammed" olarak anılan Muhammed b. Nasr el-Mervezi, Muhammed b. Cerir et-Taberî, Muhammed b. Hüzeyme ve Muhammed b. Münzir'in İmam Şâfi'ye olan muhalefetlerinin muvafakatlarına nazaran çok olması nedeniyle mezhebe ilişkin aidiyetleri tartışma konusu olmuştur.³¹ Hanefiler'den Züfer (ö. 158/775), Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805);³² Mâlikîler'den Abdurrahmân b. Kâsım el-Mısri (ö. 191/806) ve Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820); Şâfiîler'den Müzenî; Hanbelîler'den Ebûbekir el-Hallâl (ö. 311/923) ve Ömer b. Hüseyin el-Hırakî (ö. 334/946) müntesib mutlak müctehid kategorisinde incelenen bazı müctehidlere aittir.³³

29 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43. Aybakan, *İmam Şâfi' ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 202; Osman Keskiöğlu, "Müctehidlerin Dereceleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Eylül-Ekim 1967, Sayı 9-10, 6/235.

30 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/42-43; Heytû, *el-İctihâd*, 37-38.

31 Geniş bilgi için bk. Tâcüddin b. Alî es-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ* (Mısır: Dâru Hecr, 1413), 3/102; Heytû, *el-İctihâd*, 38; Nail Okuyucu, *Şâfi Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 319-403.

32 Ancak Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin müstakil müctehid ya da müntesib mutlak müctehid olduğu hususu tartışmalıdır. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 93-94.

33 Heytû, *el-İctihâd*, 38.

Ashâbü'l-vücûh: Şâfiî mezhebi müctehid tabakalarına ilişkin Nevevî'nin tasnifinde, müntesib müctehid kategorisi içinde, müntesib mutlak müctehidden hemen sonra gelen ve “el-müctehid fi'l-mezheb” olarak da anılan önemli bir mertebedir.³⁴ Ashâbü'l-vücûh, mutlak veya müntesib mutlak müctehid derecesine ulaşamamış olmasına rağmen, kendi görüşlerini temellendirmede mezhep imamı İmam Şâfiî'nin usul ve kaidelerini esas alan müctehidlerdir. Bu kategoride yer alan müctehidlerin ortaya koyduğu görüşlere literatürde “vecih” veya çoğulu olan “vücûh” denir. Bu görüşler mezhebe ait olmakla birlikte, sadece Ashâbü'l-vücûh mertebesindeki müctehide mahsustur. Dolayısıyla, sahih kavle göre, bu vücûh niteliğindeki görüşler, mezhep imamının görüşlerine nispet edilmez.³⁵ Müntesib mutlak müctehidin mezhep imamına muhalif görüşleri çokken, ashâbü'l-vücûh müctehidlerinin muhalif görüşleri daha azdır. Bu yönüyle, Ashâbü'l-vücûh mertebesindeki müctehid, müstakil icthad şartlarından bazısını haiz olmadığından taklid şaibesinden bütünüyle kurtulamamıştır.³⁶ Yine ashâbü'l-vücûh müctehidlerin, hadis veya Arapça dil bilgisi gibi konularda yetersiz olabildikleri, bu nedenle icthadlarını imamlarının görüşlerinden hareketle tahrîc yoluyla gerçekleştirdikleri belirtilir.³⁷

Ashâbü'l-vücûhun bu mertebedeki temel faaliyeti tahrîc türünden olduğundan, onlara ayrıca Ashâbü't-tahrîc de denilmiştir.³⁸ Bu müctehidler, mezhep imamının usul ve kavâidini ve fıkhn meselelerini tam olarak kavradıklarından, tahrîc yöntemiyle mezhep içerisinde aktarıla gelen ve anlaşılma hususunda birden fazla ihtimali taşıyan görüşleri izah ederler. Ayrıca mezhepte haklarında

34 Kavâsimî, *el-Medhal*, 507-508.

35 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfîd*, 94-95; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43-44; Heytû, *el-İctihâd*, 40-41; Kılıçer, “Ashâbü'l-vücûh”, 3/472.

36 Heytû, *el-İctihâd*, 40-42.

37 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43.

38 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkhn Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 202-203. Tahrîc yöntemine yapılan orantısız bir eleştiri örneği için bkz. Mustafa Hayta, *Emîr es-San'ânî ve Mutlak İctihad Düşüncesi –Öze Dönüşçü Bir Yaklaşım-* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 202-208.

hüküm bulunmayan yeni meselelerin hükmünü mezhebin usul ve kavâidine göre tahrîc ederler.³⁹

Vecih ve tahrîc kavramları aynı manayı taşıyor gibi görünse de aralarında ince bir fark bulunmaktadır: Tahrîc: Mezhep içi bir istidlâl yöntemi olup, mezhep imamının fikhî birikimini esas alarak yeni meselelere çözüm bulmaya yarayan bir metottur. Vecih ise tahrîc ile birlikte mezhep imamının usul ve kaidelerine dayalı veya onlara aykırı olmayan ictehadları da kapsayan daha genel bir kavramdır. Bu açıdan, vecih ve tahrîc arasında “umum-husus min vech” ilişkisi olduğu söylenebilir. Vecih genellikle mezhep imamının fikhî birikimine dayalı tahrîcler için kullanılmakla birlikte, tahrîclerin dışında onun usul ve kavâidine aykırı olmayan ictehadları da kapsamaktadır. Buna göre ashâbü'l-vücûh müctehidler tarafından ortaya konulan tahrîclerin tamamı vecih olarak nitelenmeyebilmektedir. Nitekim fikhî düşüncenin önünün açılması, meseleye ilişkin ihtimallerin dile getirilmesi, bir meselenin nereye kadar uzayabileceğinin gösterilmesi adına tahrîc nevinden görüşlerin ileri sürüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla vecih ve tahrîc karşılaştırıldığında aralarında “umum husus min vech” ilişkisinin olduğu söylenebilir. Bu açıdan vecih genellikle mezhep imamının fikhî birikimine dayalı tahrîcler için kullanılmakla birlikte tahrîclerin dışında onun usul ve kavâidine aykırı olmayan ictehadları da kapsamaktadır.⁴⁰

Hanefîler'den Hassâf (ö. 261/875), Tahâvî (ö. 321/933), Kerhî (ö. 340/952), Cessâs (ö. 370/981), Serahsî (ö. 483/1090), Pezdevî (ö. 482/1089), Kâdîhan (ö. 592/1196),⁴¹ Mâlikîler'den Ebû Bekir

39 Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şâh Velîyyullâh Ahmed b. Abdîrrahîm ed-Dihlevî, *el-İnsâf fî beyâni sebebi'l-ihtilâf beyne'l-fukahâ ve'l-müctehidîn*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 103. Aybakan, *İmam Şâfî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 202.

40 Okuyucu, *Şâfî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 474-476; Taha Nas, “Şafii Mezhebinin İki Temel Kavramı: Vech ve Ashâbü'l-vücûh –Kullanım ve İşlev-”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2022, 72-73.

41 Osman Keskiöğlu, “Müctehidlerin Dereceleri”, 6/233

el-Ebherî (ö. 375/986) ve İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî (ö. 386/996);⁴² Hanbelîler'den Ebû Alî el-Hâşimî (ö. 428/1037) ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) ashâbü'l-vücûh müctehidlerindendir.⁴³ Şâfiî mezhebi içerisinde hangi fakihlerin bu kategoride yer aldığına ilerride genişçe yer verilecektir.

Ashâbü't-tercih: Mezhep birikimine hâkim olup mezhebin delillerinden haberdar olmakla birlikte, bu delilleri ifade etme ve mevcut birikim üzerinde fikhî faaliyetleri titizlikle yürütebilme yeteneğine sahip müctehidlerdir. Şâfiî mezhebi müctehid tabakalarının tasnifinde, müntesib müctehid kategorisi içerisinde ashâbü'l-vücûh mertebesinden hemen sonra gelen üçüncü mertebeyi temsil etmektedir. Bu zümre, fikhî istidlâl yetkinliği açısından mezhebin birikimini koruma ve sistemleştirme rolünü üstlenmiştir. Bu tabakadaki müctehidler, fakihu'n-nefs vasfına sahiptirler. Fıkıh kadelerini ve hüküm çıkarma yöntemlerini bilme noktasında melege kazanmışlardır.⁴⁴ Literatürde bu fakihler; müctehidü'l-fetvâ, ehlü't-tercih, el-müraccih, el-mukallid li-imâmih ve el-mütebahhir fi'l-mezheb gibi farklı terminolojilerle de anılmaktadır.⁴⁵ Ashâbü't-tercih kategorisindeki müctehidlerin ana fonksiyonu tercihtir. Bu fakihler, mezhep içerisindeki farklı delilleri inceleyip mukayese etmeye ehildirler. Bu sayede, zamanın şartlarını ve halkın ihtiyaçlarını dikkate alarak, birden fazla mevcut görüş hakkında çeşitli kıstaslara göre tercihte bulunabilirler. Tercih ifadeleri genellikle "rivâyet

42 Kayrevânî ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Fidanboy, "İbn Ebî Zeyd El-Kayravânî Ve Kelâm Anlayışı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 30. YIL ÖZEL SAYISI (01 Eylül 2022): 132-143.

43 Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh* (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1985), 1/63.

44 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 98; Heytû, *el-İctihâd*, 229; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 204.

45 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 98; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr fî 'ilmi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996, 3/464; Ebûbekir Muhammed Şettâ ed-Dimyâtî, *İ'ânetu't-tâlibîn* (Şeriketu İsa el-Bâb el-Halebî: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî, ts), 4/212; Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, *el-İctihâd ve't-taklîd fî dav'i kitâbâtî'l-imâm Velîyyillâh b. Abdîrrahîm ed-Dihlevî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010), 31; Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 90.

yönünden daha sahîh, dirâyet bakımından daha vâzıh, kıyâsa daha uygun, insanlar için en elverişlisi ve en ihtiyâtlı olanı” şeklindedir.⁴⁶

Ashâbü't-tercîh ile ashâbü'l-vücûh, yürüttükleri fikhî faaliyetler nedeniyle bazı âlimlerce aynı tabaka kabul edilse de,⁴⁷ aralarında kritik farklar bulunmaktadır. Şöyle ki ashâbü't-tercîh, usul ilmi noktasında derinlemesine bilgi sahibi olmadıklarından ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşamamışlardır. Ayrıca hüküm istinbat etme noktasında yeterli düzeyde ihtisas sahibi değildirler. Ashâbü'l-vücûh yeni meselelerde tahrîc yaparken, ashâbü't-tercîh genellikle mevcut görüşleri tercih etmekle sınırlıdır. Mezhebin görüş ve usulüne tam manasıyla vukufiyetinin eksik olması ve ictihad seviyesini sadece bir meselede yakalayabilmesi, ashâbü't-tercîh'i ashâbü'l-vücûh'tan ayıran temel hususlardır. Hanefîlerden Ebû'l-Hüseyn el-Kudûrî (ö. 428/1037), Burhâneddîn el-Merğînânî (ö. 593/1197); Mâlikîlerden Halîl b. İshâk el-Cundî (ö. 767/1374); Hanbelîlerden Ebû'l-Hattâb el-Kelvezânî (ö. 510/1116)⁴⁸ ve Alî b. Süleymân el-Merdâvî (ö. 885/1480) gibi fakihler yanında mezhep birikimini tertip edip kaleme alan hicri IV. yüzyılın sonlarına kadarki müteahhirin Şâfiî fakihlerinin geneli ile hicri V. yüzyılda yaşamış Şâfiîlerin tamamı ashâbü't-tercîh kategorisinde incelenmiştir.⁴⁹

Mezhebin Görüşlerini Ezberleyip Nakledenler: Müctehid tabakaları tasnifinde müntesib müctehid kategorisinin son ve dördüncü mertebesini, mezhebin görüşlerini ezberleyip nakledenler teşkil etmektedir. Bu tabakada yer alan fakihler, fikhî istidlâl konusunda yetersiz olmalarına rağmen, mezhep birikimini iyice kavramış olmaları sebebiyle meselere dair ileri sürülen görüşleri nakletme hususunda yetkin kimselerdir. Bu yetkinliklerinden dolayı aktarmış oldukları fetvalara itimat edilir. Bu zümre, ilmi rütbe olarak

46 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 203; Kılıçer, “Ashâbü't-tercîh”, 3/471.

47 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 203; Kılıçer, “Ashâbü't-tercîh”, 3/471.

48 Tercihle bulunduğu birtakım hükümler için bkz. Oğuzhan Kundak, *İslâm Hukukunda Enflasyon Farkı* (Ankara: Astana Yayınları, 2024), 92,120.

49 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 98; Heytû, *el-İctihâd*, 49.

mukallid konumundadır. Kendilerinden önceki âlimlerin görüşlerini idrak edebilseler de, bu görüşleri zayıf, kavî/güçlü, râcih/tercih edilen ve mercûh/tercih edilmeyen yönlerinden kategorize etmeye ve tercihte bulunmaya muktedir değillerdir. Bu durum, yani tercih yapma ehliyetine sahip olmamaları, onları bir üst mertebedeki ashâbü't-tercih tabakasından ayıran en önemli özelliktir.⁵⁰ Genel olarak hicrî VI. asırda yaşamış Şâfiî mezhebinin müteahhirîn âlimlerinin bir kısmı bu tabakada incelenmiştir.⁵¹

1.3. Ashâbü'l-vücûh Müctehidlerin Önemi

Ashâbü'l-vücûh müctehidleri, Şâfiî mezhebi geleneği içerisinde, fikhî düşüncenin sürekliliğini ve canlılığını sağlama açısından kritik bir öneme sahiptir. İmam Şâfiî'den sonraki gelişim sürecinde mezhebe vazgeçilmez bir katkı sunan bu seçkin âlimler zümresi, mezhebin dinamik ve yaşayan bir yapı olduğunu kanıtlamakta; onun fikhî ve entelektüel derinliğini sağlamaktadır. Bu müctehidler, mezhep içi ictihad faaliyetinde etkin rol alarak, görüşlerini mezhep kurucusunun usul ve kaidelerini esas alarak temellendirmeye devam etmişlerdir.⁵² Ashâbü'l-vücûh'un önemi, sahip oldukları üst düzey ilmî yetkinlikten ve bu yetkinlikle ortaya koydukları vecihlerden kaynaklanmaktadır. Bu fakihler, tahrîc ve istinbât ehliyetiyle mezhep imamının usulü çerçevesinde çözüm getirebilme liyakatine sahiptirler. Bu sayede, İmam Şâfiî'nin farklı kavilleri arasında râcih olanı seçebilmekte, özellikle kurucu imam tarafından hükme değinilmemiş veya yeni ortaya çıkan meselelere dair vecihler ortaya koyabilmektedirler. Onların koyduğu bu vücûh, mezhebin

50 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 99; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/44; Dihlevî, *'Ikdu'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, ts), 5; Heytû, *el-İctihâd*, 50-51.

51 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 99; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/44; Dihlevî, *'Ikdu'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, ts), 5; Heytû, *el-İctihâd*, 50-51.

52 Muhammed Târik Muhammed Hişâm Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî dirâsetün 'an ehemmi mustalahâtihî ve eşheru musannafâtihî ve merâtibu't-tercihi fih* (Dımaşk: Dâru'l-Fârûk, 2011), 179.

kapsam alanını genişleterek ve fikhî cevap kapasitesini artırarak pratiğe yönelik devamlılığını güvence altına almaktadır. Bu durum, onların mezhebin kurumsal hafızası ve entelektüel köprüsü olma rolünü pekiştirmektedir. Ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden sadır olan vecihlerin mezhep içinde tercih edilmesinde izlenecek metodoloji, vecihi ortaya koyan müctehidlerin sayısına göre farklılık göstermektedir: Eğer ilgili vecihleri ileri süren müctehid tek bir kişi ise, tercih işleminde İmam Şâfiî'nin kendi farklı kavilleri arasında uygulanan teâruz ve tercih yöntemleri kullanılır. Bu yöntemlere ek olarak, vecihlerden hangisinin diğerinden önce ileri sürüldüğüne bakılarak bir tercihte bulunulur. Eğer ilgili vecihler birden fazla müctehid tarafından ortaya konulmuşsa, bu vecihlerden hangisinin diğerinden önce ileri sürüldüğüne bakılmaksızın herhangi biri tercih edilebilir.⁵³

1.4. Ashâbü'l-vücûh Müctehidlerin Tespiti

Ashâbü'l-vücûh müctehidleri, Şâfiî mezhebine dair kaleme alınan fıkıh kitapları incelendiğinde, mezhebin fikhî gelişimine ve sistematizasyonuna yaptıkları katkılar nedeniyle vecihlerine sıklıkla atıfta bulunulan merkezi bir konuma sahiptir. Farklı meziyetlere sahip bu âlimler, mezhep fikhının korunması amacıyla eser telifine yoğunlaşmışlar veya güçlü münazara ve cedel yeteneklerini mezhebin felsefesini karşı düşünceye sahip olanlara karşı savunmaya adanmışlardır. Bu faaliyetlerinin bir sonucu olarak mezhep kaynaklarında onların görüşleri, “vechân/vecheyn veya evcûh/vücûh” tarzında ifadelerle sıkça zikredilmektedir.⁵⁴

Ashâbü'l-vücûh olarak nitelendirilen müctehidlerin sayıları ve bazılarının bu kategoride incelenip incelenmediği hususunda literatürde bir ittifak bulunmamaktadır. Nitekim İbnü'l-Mülakkin

53 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 171; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 189; Güler, “Şâfiî Müctehid Tabakaları ve Mezhep İçi Tercihteki Roller”, 84.

54 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 130.

(ö. 804/1401) bu tabakadaki müctehid sayısının beş yüzden fazla olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁵ Heytû gibi son dönem araştırmacılar ise, bu âlimleri mezhep eserlerinde vecihleri çok olan müksirûn ve az olan mükillûn olmak üzere iki kategoride incelemiştir. Bu tasnife göre İmam Şâfiî'den hemen sonraki öğrencileri de ashâbü'l-vücûh olarak kabul edilmektedir.⁵⁶

Ashâbü'l-vücûhun tarihsel olarak hangi döneme denk geldiği hususundaki tespit, özellikle erken dönem müctehidlerinin ictihâdî faaliyetlerini İmam Şâfiî'ye nispet etmeleri nedeniyle oldukça zorlaşmaktadır. Nevevî'nin "Kaviller İmam Şâfiî'ye vecihler ise mezhebe müntesip olan ashâba aittir"⁵⁷ sözü, vecih sahiplerinin belli bir döneme hasredilemediğini ve teorik olarak mezhep içerisinde ictihadda bulunan her müctehide şamil gelebileceğini düşündürmektedir.⁵⁸ Bununla birlikte, tarihsel bakımdan bir ayrıma gidildiğinde, bu tabakanın yaklaşık olarak Hicrî 4./Miladî 10. yüzyılda yaşayan âlimlere tekabül ettiği görüşü de mevcuttur.⁵⁹

Ashâbü'l-vücûh müctehidlerinin tespit ve tahididi hususundaki bu tartışmaları belirli bir zaman dilimini zikreden dar eğilim/el-İtticâhü'l-mudayyak, diğeri ise her hangi bir zaman dilimi zikretmeksizin bazı ilmî özelliklere sahip olmayı yeterli gören geniş eğilim/el-İtticâhü'l-muvassa' şeklinde iki türlü de incelenmiştir. Dar eğilime göre ashâbü'l-vücûh müctehidleri belli bir dönemle sınırlıdır. Bu zaman ise genel kabule göre takriben 5./11. asrın

55 Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Endelûsî İbnü'l-Mülakkın, *el-İkdû'l-Mezheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*, thk. Eymen Nasr el-Ezherî-Seyyid Mühennâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 17.

56 Heytû, *el-İctihâd*, 46-47; Nas, "Şafîi Mezhebinin İki Temel Kavramı: Vech ve Ashâbü'l-vücûh –Kullanım ve İşlev-", 80-81.

57 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/65.

58 Okuyucu, *Şafîi Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 473.

59 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 172; Meryem Muhammed Sâlih Dafirî, *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fikhiyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 238; Muhittin Özdemir, *Şafîi Furû Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 118; Güler, "Şafîi Müctehid Tabakaları ve Mezhep İçi Tercihteki Roller", 82.

sonlarına kadardır. Dolayısıyla bu dönemden sonrakiler ashâbü'l-vücûhtan sayılamazlar. Ancak şu kadarı var ki söz konusu genel kabulden, takriben 5./11. asra kadar olan her âlimin ashâbü'l-vücûhtan sayıldığı anlaşılmamalıdır. Zira bu dönemde yaşamış bir âlimin ashâbü'l-vücûhtan sayılabilmesi için ilerde zikredilecek birtakım ilmî vasıfları haiz olması gerekmektedir. Geniş eğilime göre ise ashâbü'l-vücûh müctehidlerî belli bir dönemle sınırlı değildir. Burada esas alınan husus kişinin ashâbü'l-vücûhta aranan ilmî şartları taşımasıdır. Bu durumda 5./11. asırdan önce ya da sonra olup olmadığına bakılmaksızın ashâbü'l-vücûh mertebesi için aranan ilmî şartları taşıyan her âlim ashâbü'l-vücûh kategorisinde incelenir.⁶⁰ Ashâbü'l-vücûh müctehidlerinin tespitine ilişkin söz konusu ilmî şartlar şunlardır:

- Fıkıh ve usulünü iyi bilip fakîhu'n-nefs olmak,
- Görüşlerini temellendirmede mezhep imamının usul ve kaidelerine göre hareket etmek,
- Hükümlerin tafsili delillerine, kıyas yapma çeşitlerine ve illeti belirleme metotlarına hâkim olmak,
- Tahrîc ve istinbat ehli olup kurucu imam tarafından hükmüne değinilmemiş bir hususu onun usulü çerçevesinde çözebilme liyakatine sahip olmak.⁶¹

Bu değerlendirmelerden ashâbü'l-vücûh müctehidlerinin tespitinin kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu durum, mezhepteki bütün fakihlere ait görüşlerin mezhep imamının usul ve kaidelerine münasip olup olmadığının incelenip ortaya konulmasını gerektirmektedir. Kaldı ki birçok

60 Râid Nasrî Ebû Mu'nes, "İtticâhâtü fukahâi's-Şâfiyye fî tahdîdi ashâbi'l-vücûh", *Mecelletü'l-Mizân li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Kanûniyye*, 20-27; Nas, "Şâfiî Mezhebinin İki Temel Kavramı: Vech ve Ashâbü'l-vücûh – Kullanım ve İşlev-", 78; Güler, "Şâfiî Müctehid Tabakaları ve Mezhep İçi Tercihteki Roller", 83-84.

61 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 98-99; Süyûtî, *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-ard*, 40-41; Dihlevî, *el-İnsâf*, 103; Heytû, *el-İctihâd*, 40-42; Kavâsimî, *el-Medhal*, 507-508; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 202.

âlimin vücûh ehlinden mi, yoksa tercîh ehlinden mi olduğu hususunda farklı değerlendirmelerde bulunulmuş, neredeyse birbirine benzeyen bu iki tabakayı tek bir tabaka olarak kabul edenler dahi olmuştur.⁶²

Ashâbü'l-vücûhun hüküm istinbat ederken kendilerini mezhep imamının usul ve kaideleriyle sınırlandırdıklarını belirten Nevevî, ashâbü'l-vücûh müctehidlerini belirleme noktasında fukahânın en önemli şahsiyetlerindendir.⁶³ Bunun yanında İbn Kâdî Şühbe ve daha pek çok Şâfiî tabakat-terâcim müellifleri de bu konuya eğilerek ashâbü'l-vücûh müctehidlerini diğer müctehidlerden ayırıt edip tespit etme noktasında çaba sarf ettikleri görülmüştür.⁶⁴

62 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 203; Kılıçer, “Ashâbü't-tercîh”, 3/471; Nas, “Şafii Mezhebinin İki Temel Kavramı: Vech ve Ashâbü'l-vücûh –Kullanım ve İşlev-”, 80; İbrahim İssiz, *Şâfiî Mezhebinde Ashâbü'l-vücûh*, Yüksek Lisans Tezi (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 51.

63 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43; *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, nşr. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/92;113;164;192;238; 2/121;169 ve diğerleri.

64 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 123; İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekir b. Ahmed, *Tabakâtü's-şâfiyye* (Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1407), 1/91;110;116 ve diğerleri. Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 1/204; 3/186 ve diğerleri.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ASHÂBÜ'L-VÜCÛH MÜCTEHİDLERİ

Şâfiî fıkıh literatürünün seyrini takip eden başta Nevevî olmak üzere tabakât ve terâcim müellifleri; mezhebin hukukî tekâmülüne yön veren, görüşleri “vecih” sıfatıyla literatüre dahil edilen ashâbü'l-vücûh tabakasındaki müctehidler tespit ederek genel bir çerçeve çizmişlerdir. Çalışmanın bu bölümünde; mezhebin teşekkül ve sistematizasyon evrelerinde merkezî roller üstlenen, kimliği üzerinde ittifak edilen veya hakkında farklı değerlendirmeler bulunan bu şahsiyetlerin ilmî hayatları ile Şâfiî doktrinine sağladıkları katkılar, vefat tarihleri esas alınarak kronolojik bir yöntemle tahlil edilecektir.

2.1. Ebû Sevr el-Kelbî

Tam adı Ebû Abdillâh İbrâhîm b. Hâlid b. Ebi'l-Yemân el-Kelbî el-Bağdâdî olup yaklaşık 170/786 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.⁶⁵

Ebû Sevr el-Kelbî, hukukî formasyonunu Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve İmam Şâfiî gibi iki ekol isimden tevarüs etmiş; aynı zamanda Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. Cerrâh ve Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) gibi dönemin otorite hadisçilerinin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Fıkıh sahasında yetiştirdiği talebeler arasında Dâvûd ez-Zâhirî ve Ahmed b. Yahyâ el-Bağdâdî gibi isimler öne

65 İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, thk. Dâru'l-Felâh (Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 2/218; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 157.

çıkılmaktadır. Hadis ilminde “hâfız” mertebesine erişen ve ricâl literatüründe “sika” (güvenilir) bir râvi olarak nitelenen Ebû Sevr’den; Müslim (ö. 261/865), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) gibi kütüb-i sitte müellifleri ve büyük muhaddisler rivayette bulunmuştur. Çağdaşları tarafından takdirle anılan Ebû Sevr hakkında Ahmed b. Hanbel, kendisinin yarım asır boyunca sünneti müdafaa ettiğini belirtmiş ve ilmî dirayetini Süfyân es-Sevrî ile mukayese ederek vurgulamıştır.⁶⁶

Ebû Sevr el-Kelbî’nin, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî arasındaki hukukî ihtilaflara (ihtilâfu’l-fukahâ) ve ahkâmü’l-Kur’ân’a dair eserler kaleme aldığı rivayet edilmekle birlikte;⁶⁷ literatürde kendisine nisbet edilen ve şöhreti günümüze ulaşan en temel çalışması *el-Mebsût fi’l-fikh* başlığını taşımaktadır. Ebû Sevr el-Kelbî, söz konusu çalışmasını hocası İmam Şâfiî’nin eserlerindeki tasnif ve tertip usulünü merkeze alarak inşa etmiştir. Literatürde müellife nisbet edilen diğer telifler ise *Kitâbü’l-tabâre*, *Kitâbü’s-salâh*, *Kitâbü’s-sıyâm* ve *Kitâbü’l-menâsik*’tir.⁶⁸ Ancak müellifin günümüze ulaşan müstakil bir eseri tespit edilememiştir. Ebû Sevr el-Kelbî’nin başta mukayeseli fıkıh kaynakları olmak üzere tefsir ve hadis şerhlerinde dağınık halde bulunan fikhî görüşleri, Sa’dî Hüseyin Ali Cebr tarafından bir araya getirilmiş; bu kapsamlı

66 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *el-İber fi haberî men ğaber*, thk. Muhammed es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1985), 1/339; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’l-Tehzîb* (Haydarâbâd: Matba’atü Dâireti’l-Me’ârifî’n-Nizâmîyye, 1325-1327), 1/118; Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed el-Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1999), 1/144; Muhsin Koçak, “Ebû Sevr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/229-230.

67 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Mâzerî, *el-Mu’lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (Tunus: Dâru’t-Tûnisîyye, 1988), 528; İbnü’l-Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/218.

68 Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1978), 297.

Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlillah el-Ömerî, *Mesâlikü’l-‘ebsâr fi memâlikü’l-emsâr*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010), 5/670.

yüksek lisans çalışması *Fıkhü'l-İmâm Ebî Sevr* başlığıyla 1983 yılında neşredilmiştir.

Başlangıçta re'y ekolünün metodolojik yaklaşımlarını benimseyen Ebû Sevr el-Kelbî, İmam Şâfiî'nin Irak'a gelişiyle birlikte onun ders halkalarına dâhil olmuş ve bu süreçten sonra önceki ilmî tasavvurundan rücu ederek Şâfiî'nin çizgisini takip etmeye başlamıştır. Bu köklü değişimle birlikte o, İmam Şâfiî'nin Bağdat dönemi içtihatlarını temsil eden kavî-i kadîm literatürünün en önemli râvilerinden biri konumuna yükselmiştir.⁶⁹

Gerek İmam Şâfiî'ye gerekse ulemanın genel temayülüne aykırı düşen bazı şâz içtihatların kendisine nisbet edilmesi, Ebû Sevr el-Kelbî'nin Şâfiî mezhebi içerisindeki ashâbü'l-vücûh kategorisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunda bir tartışma zeminini oluşturmuştur. Birçok biyografi müellifi, Ebû Sevr el-Kelbî'nin aslında müstakil bir müctehid olduğunu ve kendine has bir fikhî sistem kurduğunu açıkça belirtmişlerdir.⁷⁰ İbn Kâdî Şühbe de Ebû Sevr el-Kelbî'nin İmam Şâfiî'nin yakın halkasında yer aldığını kabul etmekle birlikte, onun metodolojik olarak müstakil bir mezhep benimsemesi hasebiyle farklılaştığını savunur. Müellife göre, Ebû Sevr el-Kelbî'nin teferrüd ettiği görüşlerinin Şâfiî mezhebi içinde vecih olarak nitelendirilmesi mümkün değildir; bu sebeple o, Ebû Sevr el-Kelbî'yi ashâbü'l-vücûh tabakasına dâhil etmemiştir.⁷¹ Buna mukabil, Şâfiî mezhebini en dirayetli temsilcilerinden biri olan Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Ebû Sevr el-Kelbî'yi mezhep içi içtihat yetkisine sahip "ashâbü'l-vücûh"

69 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr fî memâlikü'l-ımsâr*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 5/670.

70 İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzih*, 2/218; Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/118-119. Diğer birçok mezhep gibi Ebû Sevr mezhebi de fazla taraftar bulamamış ve uzun zaman yaşayamamıştır. Bununla birlikte IV. yüzyılın sonlarına kadar Azerbaycan ve Ermeniyeye bölgesinde çok sayıda müntesibinin bulunduğu nakledilir. Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübü'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenââ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/28.

71 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/55.

tabakası içerisinde zikretmiştir.⁷² Ancak Nevevî, bu hususta Şîrâzî ile aynı kanaati paylaşmamaktadır. Nevevî; pek çok otoritenin Ebû Sevr el-Kelbî'yi müstakil bir müctehid olarak kabul ettiğini, kendisinin de bu görüşe meyyal olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda o, Ebû Sevr el-Kelbî'nin yalnızca İmam Şâfiî'nin ders halkasında bulunmuş olmasının, onun görüşlerinin Şâfiî doktrinine nisbet edilmesi için kâfi bir gerekçe teşkil etmeyeceğini savunmuştur.⁷³

Şâfiî fûru literatüründe Ebû Sevr el-Kelbî'nin ictihadî birikimine geniş yer verilmiş olup bu çerçevede öne çıkan bazı görüşleri şunlardır:

- Abdest ve gusülde buruna su çekmek farzdır, ağza su almak ise her ikisinde de sünnettir.⁷⁴

- Küçük veya büyük abdest sırasında, binalarda ya da açık arazide ayırım gözetmeksizin kıbleye yönelmek veya sırt çevirmek caiz değildir.⁷⁵

- Mest üzerine mesih süresinin başlangıcı, abdestin bozulmasından değil, meshetme fiilinin fiilen gerçekleştiği andan itibaren başlatılır.⁷⁶

- Teyemmüm ile birden fazla kaza namazının kılınması caizdir; ancak eda edilecek farz namazların tek bir teyemmümle cem edilmesi uygun değildir.⁷⁷

72 Ebû İshâk Cemâlüddin İbrâhîm b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-îmâmî's-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/196.

73 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/200-201; *el-Mecmû'*, 1/72; Abdulbasit Saltekin, Mezhep İçi Eleştirisi Kültürü: Ebû İshâk Eş-Şîrâzî'nin Ebû Sevr Eleştirisi, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 16 - Aralık 2020/2, 139-140. Ss. 137-151.

74 Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/103.

75 Mâverdî, *el-Hâvî*, 1/151.

76 Ebû'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-îmâmî's-Şâfiî'i*, nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000), 1/150.

77 Mâverdî, *el-Hâvî*, 1/258.

- Yükünde su bulunmasına rağmen bunu unutarak tememmümle namaz kılan bir kimse, daha sonra suyu bulsa dahi kıldığı namazı iade etmekle mükellef değildir.⁷⁸

- Kıraat ehli bir erkeğin bulunmadığı istisnâî durumlarda kadının, teravih namazında erkeklere imamlık yapması caizdir. Bu durumda kadın, cemaatin arkasında durarak namazı kıldırır.⁷⁹

- Oruç tutmaya muktedir olamayan yaşlı kimselerin fide verme yükümlülüğü bulunmamaktadır.⁸⁰

- Hac ayları; Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayının onuncu günü fecrin doğuşuna kadar olan süreyi (ilk on geceyi) kapsamaktadır.⁸¹

- Şart muhayyerliği, belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırıldığı takdirde süresiz caizdir.⁸²

- Un ve buğday aynı cins kabul edildiği için, bu iki maddenin birbiriyle farklı miktarlarda (fazlalıklı) mübadelesi caizdir.⁸³

- Hayvanın kesimi esnasında bismelenin zikredilmesi rükün teşkil eder. Dolayısıyla bismelenin kasten veya unutulmuş olarak terk edilmesi durumunda, kesilen hayvanın eti haram sayılır.⁸⁴

Ebû Sevr el-Kelbî, Safer 240/Temmuz 854 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.⁸⁵

78 İmrânî, *el-Beyân*, 1/295.

79 İmrânî, *el-Beyân*, 2/398.

80 İmrânî, *el-Beyân*, 3/466.

81 Mâverdî, *el-Hâvi*, 4/27.

82 Mâverdî, *el-Hâvi*, 5/65.

83 Mâverdî, *el-Hâvi*, 5/108.

84 İmrânî, *el-Beyân*, 4/451.

85 İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzih*, 2/218; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber, *el-İntikâ fî fezâilî's-selâseti'l-fukahâ Mâlik ve's-Şâfi'i ve Ebî Hanîfe radiyallâhü 'anhüm* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1350), 107.

2.2. Harmele b. Yahyâ et-Tüçibî

Tam adı Ebû Hafs Harmele b. Yahyâ b. Abdillâh b. İmrân et-Tüçibî olup 166/783 yılında dünyaya gelmiştir.⁸⁶ Aslen Yemen kökenli olan Harmele b. Yahyâ et-Tüçibî, Mısır'da yerleşik Tüçibî kabilesine mensuptur.⁸⁷ Bu aidiyetinden dolayı literatürde et-Tüçibî nisbesiyle şöhet bulmuştur. Fıkıh eğitimini doğrudan İmam Şâfiî'den tahsil eden Harmele b. Yahyâ et-Tüçibî; Eyyûb b. Süveyd er-Remlî (ö. 193/809) ve Bişr b. Bekir et-Tinnîsî (ö. 257/871) gibi isimlerin yanı sıra, İmam Mâlik'in seçkin talebelerinden İbn Vehb'ten⁸⁸ (ö. 197/813) hadis rivayet etmiştir. Harmele b. Yahyâ et-Tüçibî'nin ilim meclisinden; Müslim b. Haccâc, Ahmed b. Mansûr er-Remâdî (ö. 265/878), İbn Mâce, İbn Vaddâh (ö. 287/900), Ebû Hâtım er-Râzî ve Nesâî (ö. 303/915) gibi hadis ilminin seçkin simaları başta olmak üzere pek çok isim rivayette bulunmuştur.⁸⁹

Harmele b. Yahyâ et-Tüçibî, bir hadis hafızı olarak nitelendirilmesine rağmen,⁹⁰ ricâl münekkidi arasında kendisinin ilmî güvenilirliği hususunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Ebû Hâtım er-Râzî, Harmele b. Yahyâ et-Tüçibî'nin rivayetlerinin tek başına hüccet teşkil edemeyeceğini savunarak ihtiyatlı bir yaklaşım sergilerken;

86 Ebû's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl fî ehâdisi'r-Rasûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût vdğ. (Dımaşk-Beyrut: Mektebetü'l-Hulvânî-Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1969-1972), 12/306; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâût vdğ. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988), 11/389. Bazı kaynaklarda künyesi Ebû Abdillâh olarak geçmektedir. Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/135.

87 Tecib şeklinde kaydedildiği görülmüştür. Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâût-Mahmûd el-Arnâût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993), 3/198.

88 İbn Vehb ile olan ilmî münasebeti o kadar ileri boyuttadır ki, hocasının bir yılı aşkın bir süre kendi hanesinde misafir olduğu ve bu süreçte kendisinden bazı garip rivayetlerle birlikte 100.000'in üzerinde hadis naklettiği kaydedilmektedir. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvân Arkasûsî vdğ. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 1/433; Vecdi Akyüz, "Harmele b. Yahyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/232.

89 Askalânî, *Tehzibü'l-Tehzib*, 2/229-230.

90 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/156.

buna mukabil İbn Adî, Harme b. Yahyâ et-Tücibî'nin rivayetlerini derinlemesine tetkik ettiğini ve doğrudan kendisinden kaynaklanan bir zayıflığa rastlamadığını belirtmiştir. Zehebî de bu görüşü destekleyerek onun sika muhaddisler arasında yer aldığını vurgulamıştır.⁹¹

İmam Şâfiî'nin Mısır dönemi içtihatlarını yansıtan kavî-i cedîd literatürünün en önemli râvilerinden biri olan Harme b. Yahyâ et-Tücibî, Şâfiî fıkıhına dair el-Muhtasar ve *el-Mebsût* başlıklarını taşıyan iki önemli eser telif etmiştir.⁹² Fıkıh alanındaki bu çalışmalarının yanı sıra, hadis literatüründe de *es-Sünen* adlı bir eserin mevcudiyetinden söz edilmektedir.⁹³

Şâfiî fıkıh literatürünün ana kaynaklarında kendisine sıklıkla atıf yapılan Harme b. Yahyâ et-Tücibî, mezhebin doktrinel gelişiminde payı olan aşâbü'l-vücûh müctehidlerinden sayılmıştır.⁹⁴ Sübkî, Harme b. Yahyâ et-Tücibî'ye ait öne çıkan bazı fikhî tercihleri şu şekilde tasnif etmiştir:

- Taharet temizliğinde, suyun yanı sıra kurumuş ve temiz deri parçasıyla istincada bulunulması caizdir.⁹⁵

- Savaş hali başladıktan sonra bir müşrikin; devlet başkanı-na veya ordudaki herhangi bir ferde takdim ettiği hediye, şahsî mülk değil ganimet statüsünde kabul edilir.⁹⁶

91 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/433; Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Muhtasaru'l-Kâmil fi'd-du'afâ ve 'ileli'l-hadis*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1994), 301.

92 İmrânî, *el-Beyân*, 1/5; Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Abdîrahmân İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasen (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2/123.

93 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/142; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammeder-Râfî'î, *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997), 1/270.

94 Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire* (Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-arabiyye, 1967), 1/98.

95 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/107.

96 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 2/130.

- Peygamberler müstesna, adalet sahibi bir kimse dahi olsa, cin gördüğünü iddia eden kişinin şahitliği geçerli kabul edilmez.⁹⁷

Harmele b. Yahyâ et-Tücîbî Şevval 243/Şubat 858 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir.⁹⁸

2.3. İbn Seyyâr

Tam adı Ahmed b. Seyyâr b. Eyyûb olup 198/814 yılında günü-müzde Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan tarihi Merv şehrinde dünyaya gelmiştir. Ebü'l-Hasen el-Mervezî künyesiyle şöhret bulan İbn Seyyâr, İmam Şâfiî'nin teliflerini Merv'e taşıyarak bölge halkının Şâfiî fıkhiyla tanışmasında merkezî bir rol oynamıştır. İlim tahsili gayesiyle başta Şam ve Mısır olmak üzere pek çok bölgeye seyahat etmiş; edep, irfan, zühd ve takvada devrinin önde gelen şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Sahip olduğu ilmî derinlik ve yüksek ahlaki meziyetleri sebebiyle, tebeu't-tâbiînin mümtaz simalarından Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî'ye (ö. 181/797) benzetilmiştir.⁹⁹

İbn Seyyâr Affân b. Müslim (ö. 220/835),¹⁰⁰ Muhammed b. Kesîr (ö. 223/838), Süleymân b. Harb (ö. 224/839), Ahmed b. Ebî't-Tayyib el-Mervezî (ö. 230/845), Yahyâ b. Bükeyr (ö. 231/846), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ve Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) gibi devrinin otorite isimlerinden hadis semâ etmiş; ardından Bağdat'a giderek burada hadis dersleri vermiştir. Kendisinden başta İmam Buhârî

97 Sübki, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 2/130.

98 Bazı kaynaklarda 244/859 senesinde vefat ettiği belirtilmiştir. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/156; Ebü'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Ali Zeynühhüm (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1993), 1/129.

99 Ebû Ali Huseyn b. Muhammed Gassânî, *Takyîdü'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkil*, nşr. Ali b. Muhammed el-İmrân-Muhammed Aziz Şems (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 2000), 1/28; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/113; 3/947.

100 Affân b. Müslim hakkında örneğin bk. Ramazan Topal, *Siyer-Hadis İlişkisi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i Özelinde* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 155-156.

(ö. 256/870) olmak üzere Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Abdullâh b. Nâciye (ö. 301/914), Nesâî, İbn Huzeyme (ö. 311/924), Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id (ö. 318/930) ve Hâcib b. Ahmed et-Tûsî (ö. 336/948) gibi pek çok seçkin âlim hadis rivayet etmiştir.¹⁰¹

Sika râviler silsilesinde yer alan İbn Seyyâr, seçkin bir hadis hafızı olmasının yanı sıra tarihçiliği ve Şâfiî mezhebinin mütekaddimîn dönemi fakihleri arasındaki konumuyla öne çıkmaktadır. Ashâbü'l-vücûh müctehidleri kategorisinde değerlendirilen İbn Seyyâr'ın; Merv şehrinin tarihî serüvenini ele aldığı *Ahbâru Merv* ile bölgenin İslâm hâkimiyetine girişini konu edindiği *Fütûbu Horasân* adlı iki temel telifi bulunmaktadır.¹⁰²

İftitâh tekbirinde elleri kaldırmanın yanı sıra Cuma namazı için ezan okumanın vacip olduğu ictihadını ileri süren İbn Seyyâr'ın; literatürde garâib olarak nitelendirilen ve cumhur-ı fukahaya muhalif olan bazı fikhî tercihleri bulunmaktadır. Her ne kadar fikhî bilgisi takdir edilse de ileri sürdüğü bu nevi ictihadları, mezhep içerisinde hüsnü kabul görmediği gerekçesiyle merdûd addedilmiştir. İbn Seyyâr'ın vefat tarihine ilişkin kaynaklarda farklı rivayetler mevcut olmakla birlikte; genel kanaat, 268 yılının Rebîülâhîr ayında (Ekim-Kasım 881) vefat ettiği yönündedir.¹⁰³ Buna mukabil Safiyyüddin el-Hazrecî (ö. 923/1517'den sonra), bu tarihi 245/860 olarak kaydetmiştir.¹⁰⁴

2.4. Muhammed b. Nasr el-Mervezî

101 Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân Ebü'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992), 1/323-326; Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/35.

102 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/113; 3/947; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/609-610; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 1/167-168; 174.

103 Râfi'î, *el-'Azîz*, 1/404-405; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/305; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, nşr. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 254; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/241.

104 Safiyyüddîn Ahmed b. Abdillâh el-Hazrecî, *Hulâsatü Tezhibi Tehzîbi'l-Kemâl* (Bulak:Matba'atü'l-Miriyye, 1301), 13.

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî olup 202/817 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Aslen Mervli olan babasına nisbetle Mervezî unvanıyla şöhret bulmuştur.¹⁰⁵

Gençlik yıllarını Nişâbur'da geçiren ve ilk eğitimini burada tamamlayan Mervezî; ilim tahsili gayesiyle Horasan, Rey, Bağdat, Basra, Kûfe, Dimaşk, Medine ve Kahire gibi dönemin başlıca ilim merkezlerine geniş kapsamlı seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu süreçte İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Hucr (ö. 244/858), Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859), Bündâr (ö. 252/866), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (ö. 258/872) ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (ö. 270/884) gibi pek çok mümtaz şahsiyetten hadis semâ etmiştir. Mervezî'nin rahle-i tedrisinde ise Ebû Abdillâh b. Abdülhakem (ö. 268/882), Muhammed b. İshak es-Serrâc (ö. 313/925), İbnü's-Şarkî (ö. 325/937), İbnü'l-Ahrem (ö. 344/955) ve İbnü'l-Ciâbi (ö. 355/966) gibi hadis ve fıkıh ilminin önemli isimleri yetişmiştir.¹⁰⁶

Sahip olduğu güçlü muhaddis kimliği hasebiyle birçok âlim tarafından; "İmâmu ehli'l-hadis/ehl-i hadisın imamı", "Sâhibü'l-hadis ve's-sünne/hadis ve sünnetin hamisi" ve "Re'sün fi'l-hadis/hadis ilminin öncüsü" gibi yüksek vasıflarla tavsif edilen Mervezî, Horasan'ın en büyük dört hadis otoritesinden biri kabul edilmiştir. Muhammed b. İshâk ed-Debûsî, bu ilmî yetkinliğe "Mervezî, hadis ilminde bir deryadır" sözüyle işaret etmiştir. Gördüğü bir rüya üzerine Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine intikal eden âlim, hadis sahasındaki müstesna konumunu fıkıh alanındaki derinliğiyle de pekiştirmiş ve her iki disiplinde de otorite kabul edilen sembol bir şahsiyet haline

105 Muhammed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 4/508; Ali b. el-Hasen b. Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995-2000), 56/109; Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2009), 2/331.

106 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 56/109-110; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 1/184.

gelmiştir.¹⁰⁷ Bu ilmî dönüşümde, İmam Şâfiî'nin en seçkin talebelerinden biri olan Müzenî'nin etkisi yadsınamaz düzeydedir. Nitekim Mervezî, Mısır'a bizzat giderek İmam Şâfiî'nin teliflerini ve hukukî yaklaşımlarını Müzenî'den doğrudan tahsil etmiş; bu sayede mezhebin Mısır dönemindeki en taze ve sahih bilgilerini ilk kaynağından alma imkânı bulmuştur.¹⁰⁸ Şâfiî mezhebinin önemli hukukçularından Ebû Bekir es-Sayrafi (ö. 330/941); Mervezî'nin sahip olduğu fikhî derinliği ve ilmî müktesebatını ortaya koyması bakımından, sadece *Kitâbü'l-kasâme* adlı çalışmasının dahi kâfi bir delil teşkil ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹

Sabah namazının korku halinde bir rekât olarak kılınabileceği ve ve sarık üzerine mesh etmenin cevazına dair, literatürde garâib olarak tavsif edilen bazı fikhî tercihlerine yer verilen Mervezî'nin; ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında yer alıp almadığı hususu fakihler arasında tartışma konusu olmuştur.¹¹⁰ Nitekim İbnü's-Salâh, Mervezî'yi bizzat mezhep içi hiyerarşinin ötesinde, kendi fikhî tercihlerini yapabilen bir hukukçu kimliğini ifade eden "Sâhibü'l-ihitiyâr" vasfıyla nitelemiştir.¹¹¹ Sâhibü'l-ihitiyâr; herhangi bir mezhep silsilesine bağlı kalmaksızın, delillerden doğrudan hüküm istinbat etme yetkinliğine sahip olan mutlak/müstakil müctehid mertebesindeki hukukçuları ifade eden teknik bir fikhî tabirdir.¹¹² Bu veriler ışığında Mervezî'nin, mutlak müctehid kategorisinde değerlendirildiği söylenebilir. Mo-

107 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/38; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 1/187.

108 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 2003), 106.

109 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 4/509; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 56/112; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 106; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/331; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 1/185.

110 Takiyüddîn Ebû Bekir b. Muhammed el-Hüseynî, *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Ğâyeti'l-ihtisâr* (Dimaşk: Dâru'l-Hayr, 1994), 29; 137; Şahhûd, Ali b. Nâyif, *el-Hulâsa fî ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklîd* (byy, ts.), 107.

111 İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddîn Ali Necîb (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 1/277.

112 H. Yunus Apaydın, "İhtiyar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/575-576.

dern araştırmacılarından Abdülazîm ed-Dîb; âlimin mutlak müctehidlik payesine ulaşmakla birlikte İmam Şâfi'nin usul prensiplerinin dışına çıkmadığını, bu sebeple müctehid tabakaları içerisinde mutlak müctehidin hemen altında, fakat ashâbü'l-vücûhun üstünde müstesna bir mevkide yer aldığını ifade etmiştir.¹¹³ Buna karşın Nevevî; Mervezî'nin mutlak ictihad mertebesine ulaşmış bir âlim olduğunu teslim etmekle birlikte, kendisine ait müstakil bir usulünün bulunmadığına dikkat çekmiştir. Mervezî'nin, İmam Şâfi'nin usul prensiplerine bağlı kalarak hüküm istinbat ettiğini vurgulayan Nevevî, bu teknik gerekçeyle onu ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında tasnif etmiştir.¹¹⁴

Yaşadığı dönemde sahâbe ve tâbiîn nesillerinin fikhî ihtilaflarına en üst düzeyde vâkıf olan ve bu birikimini *İhtilâfû'l-fukahâ* adlı eserinde tevsik eden Mervezî, pek çok âlimin takdirine mazhar olmuştur. Nitekim hocası İshâk b. Râhûye, onun hakkında: "Eğer zamanımızda birinin kadılık makamına getirilmesi gerekseydi, bu kişi ancak Mervezî olurdu," diyerek ilmî yetkinliğini tescil etmiştir. Özellikle fikhî melekelerinin teşekkülünde öncü rol oynayan hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli'nin, kendisine yöneltilen soruları Mervezî'ye havale etmesi ve onun vefatının ardından Mervezî'nin iftâ makamına geçmesi, âlimin fıkıh ilmindeki otoritesini ve toplum nezdindeki ilmî itibarını göstermesi bakımından oldukça manidardır.¹¹⁵

Zâhirî doktrininin en seçkin simalarından İbn Hazm (ö. 456/1064); Mervezî'nin ilmî kudretini, "Sünnetleri cem edip fikhî anlamlarını kavrama hususunda insanların en bilgilisi olduğu gibi, âlimlerin icmâ ettikleri meseleleri ihtilâflı noktalardan tefrik etmede de en mahir olanıydı," sözleriyle takdir etmiştir. İbn Hazm'ın bu tespiti, Mervezî'nin sadece bir hadis hafızı değil, aynı zamanda hilâf ilmindeki yetkinliğini ve usul disiplinine olan hâkimiyetini açık bir biçimde ortaya koymaktadır.¹¹⁶

113 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 151; 169-170.

114 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 9/97; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/126.

115 İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, 56/112.

116 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/38-40.

Sahip olduğu derin ilmî müktesebat sayesinde Mervezî, fıkıh ve hadis literatürüne kaynaklık eden pek çok kıymetli eser vücuda getirmiştir. Bu teliflerden bazıları şunlardır:

İhtilâfü'l-fukahâ: Bu çalışma, hilâf literatürünün en seçkin ve öncü örnekleri arasında yer almaktadır. Eserde; Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) içtihatlarının yanı sıra İbn Ebû Leylâ (ö. 83/702), İbn Şübrûme (ö. 144/761), Evzâî (ö. 157/774) ve Ebû Sevr (ö. 240/854) gibi günümüzde müntesibi kalmayan mezhep imamlarının görüşlerine de geniş yer verilmiştir. Ayrıca hemen her meselede Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) yaklaşımlarının zikredilmesi, bu eseri söz konusu âlimin fikirleri açısından temel bir referans kaynağı haline getirmiştir. Mervezî bu çalışmasında, kendi mezhebî aidiyetinin ötesine geçerek zaman zaman İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî veya İbn Ebû Leylâ gibi müctehidlerin görüşlerini destekleyen tercihlerde bulunmuştur.¹¹⁷ Söz konusu çalışma, es-Seyyid Subhî es-Sâmerrâî tarafından tahkik edilerek ilmî neşri gerçekleştirilmiş ve ilk baskısı 1985 yılında okuyucuya buluşmuştur.

Kitâbü's-sünne: Sünnetin dindeki konumu ve bağlayıcılığı, Kur'an ayetlerini tahsis veya nesh edip etmeyeceği gibi ağırlıklı olarak usûl-i fıkıh disiplini ilgilendiren teknik konuları ihtiva eden bir çalışmadır. Söz konusu eser, Abdullah b. Muhammed el-Busayrî tarafından tahkik ve tahrîci yapılarak 2001 yılında ilk kez neşredilmiştir.

Ta 'zimü kadri's-salât: Namaza dair fikhî meselelerin yanı sıra, muhtevasında önemli kelâmî tartışmalara ve itikadî bilgilere de yer verilen kapsamlı bir çalışmadır. Eser, Abdurrahmân b. Abdilcebbar el-Ferîvâî'nin tahkikiyle hicrî 1406 yılında ilk kez neşredilmiştir. Bazı kaynaklarda Mervezî'ye nisbet edilen el-Müsned ile bu eserin aynı çalışma olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Nitekim Zerkeşî

117 Halit Ünal, "Mervezî, Muhammed b. Nasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/235-236.

de (ö. 794/1392) eserlerinde bu telife atıflarda bulunarak çalışmanın literatürdeki sürekliliğine işaret etmiştir.¹¹⁸

Kıyâmü'l-leyl: Gece ve vitir namazlarının yanı sıra, Ramazan ayının ihyasına dair fikhî meseleleri genel hatlarıyla ele alan bir çalışmadır. Eser, literatürde *Muhtasaru kıyâmi'l-leyl* adıyla tanınmış ve bu isimle Pakistan'da neşredilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Kıyâmu ramazân: Makrîzî tarafından ihtisar edilen bu eser, Muhammed Ahmed Âşûr ve Cemal Abdülmün'im el-Kûmî tarafından da tahkiye konu olup 1994 senesinde Kahire'de basılmıştır.

Kitâbü'n fîmâ hâlefe Ebû Hanîfe Aliyyen ve Abdellâh: Bu çalışmanın, İmam Şâfiî'ye ait olan *İhtilâfu Ali ve Abdillâh b. Mes'ûd* adlı telif esas alınarak Mervezî tarafından kaleme alındığı kuvvetle muhtemel görülmektedir.¹¹⁹

Mervezî'nin kaynaklarda zikredilen diğer önemli çalışmaları şunlardır: *el-İcmâ'*, *el-İmân*, *el-İntifâ' bi-cülûdi'l-meyte*, *ez-Zebb 'an 'İkrime*, *Ref' u'l-yedeyn fi's-salât*, *er-Red 'alâ İbn Kuteybe* ve *el-Mesâil fi'n-nücûm*. Mervezî, bu eserlerin yanı sıra hadis ve fıkıh ilminin farklı şubelerine dair daha pek çok çalışma vücuda getirmiştir.¹²⁰

Literatürde Mervezî'nin hadis usulü, kelâm ve fıkıh disiplinlerine dair özgün yaklaşımlarına geniş yer ayrılmıştır. Onun ilmi karakterini ve metodolojisini yansıtan bu görüşlerden öne çıkanlar şunlardır:

- Bir râvinin adalet veya zabt sıfatlarının zedelenebilmesi için soyut iddialar yerine somut, gerekçeli ve nesnel deliller sunulması şarttır.¹²¹

- İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve rükünler ile amelden müteşekkil bir bütündür. Binaenaleyh iman, salih amellerin

118 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/526; 2/92.

119 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 183.

120 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/37; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/125; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 12/78.

121 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/354.

işlenmesiyle artış gösteren, günah ve ihmal ile noksanlaşabilen dinamik bir mahiyete sahiptir.¹²²

- Şiddetli korku ve tehlike anlarında Sabah namazı tek rekât olarak eda edilebilir.¹²³

- Bir şahsın varisleri arasında dede ile öz veya baba bir kardeşlerin birlikte bulunması durumunda dede, tıpkı baba gibi kabul edilir. Binaenaleyh dede, söz konusu kardeşlerin tamamını mirastan ıskat ederek onları miras dışı bırakmaktadır.¹²⁴

Kendisinden nakledilen bilgilere göre, Mısır'dan Mekke'ye gitmek üzere çıktığı bir deniz yolculuğunda geminin batması neticesinde, iki bin sayfayı muhtevi kitaplarının tamamı kaybolmuştur. Birçok eserinin günümüze intikal edememe gerekçelerinden birinin söz konusu deniz kazası olması muhtemel görülmektedir.¹²⁵

275/888 yılında Semerkant'a yerleşen Mervezî'nin vefat tarihine dair farklı rivayetler mevcuttur. Genel kabul gören görüşe göre 294 yılının Muharrem ayında (Ekim-Kasım 906) vefat ettiği kaydedilmekle birlikte, bazı tabakât kaynaklarında vefat tarihi 270/883, bazılarında ise 312/924 olarak zikredilmektedir.¹²⁶ Buna

122 Alâüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fi usûli'l-fikh* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), 2/522.

123 Hüseyinî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, 137.

124 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 9/97.

125 Genel bilgi için bk. Ömer Faruk Özbek, "Kitâbü's-Sünne'si Bağlamında Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Kur'an-Sünnet İlişkisine Yaklaşımı", *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim 2023, 65-105; Ünal, "Mervezî, Muhammed b. Nasr", 29/236.

126 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/511; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 23/401; Rebeî, Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ ve vefayâtihim*, thk. Abdullâh Ahmed el-Hamd (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1990), 2/621; 641; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 9/97; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/331; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, tsh. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1374), 2/166; İbn Kunfûz, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasen, *el-Vefeyât* (Beyrut: Dâru'l-ikâmeti'l-cedide, 1978), 195.

mukabil İbn Asâkir (ö. 571/1176), söz konusu vefat tarihlerinin (270/883 ve 312/924) hatalı olduğunu tevsik etmiştir.¹²⁷

2.5. Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî

Tam adı Ebü'l-Kâsım Osmân b. Saîd b. Beşşâr el-Ahvel olup Bağdat'ta doğmuştur.¹²⁸ Doğum tarihi tam olarak tespit edilememiştir. İlmî faaliyetlerine başlamadan evvel dokumacılık zanaatıyla meşgul olması hasebiyle Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî künyesiyle şöhret bulmuştur.¹²⁹

Mısır'da on yıl süreyle Müzenî ve Rebî' b. Süleymân el-Murâdî'den fıkıh tahsil eden Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî, özellikle hocası Müzenî'nin fıkıh birikimini Bağdat'a taşıyarak Şâfi mezhebinin bölgede intişar etmesine öncülük etmiştir. Sahip olduğu ilmî yetkinlik dolayısıyla literatürde, mezhepteki otoritesine binaen "Şeyhuş-Şâfiyye" unvanıyla anılmıştır.¹³⁰

Her iki hocası Müzenî ve Rebî' b. Süleymân el-Murâdî'den hadis rivayetinde de bulunan Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî; İbn Süreyc el-Bağdâdî, İbn Hüzeyme, İbn Hayrân ve İstahrî başta olmak üzere pek çok tanınmış âlimi yetiştirmiştir. Hadis ilmindeki güvenilirliği hususunda rical kaynaklarında muhtelif değerlendirmeler mevcut olup bazı otoritelere sika, bazılarınca ise sadûk olarak nitelendirilmiştir.¹³¹ Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'den hadis rivayet eden ravilere bakıldığında, talebeleri arasında Ebû Bekir eş-Şâfiî de yer almak-

127 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 56/116.

128 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/695. Bazı kaynaklarda Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'nin adını Ubeydullâh b. Ahmed b. Beşşâr olarak kaydedilmiştir. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/241.

129 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/369; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/241.

130 İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzîh*, 4/231; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/429; Nasî Aslan-İbrahim Sizgen, Şîrâzî'nin el-Mühezzeb Adlı Eserinde Enmâtî'ye Nispet Ettiği Görüşleri ve Şâfi Mezhebindeki Yeri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Yıl: 2019 Cilt:19 Sayı:1, ss. 2-5.

131 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 20/68; *el-İber*, 1/415; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 1/176.

tadır.¹³² Bağdat müftüsü vasfıyla anılan Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'yi Şâfiî mezhebi tarihinde müstesna kılan temel amil, Bağdat'taki ilmî faaliyetleri vasıtasıyla İmam Şâfiî'nin fıkına yönelik ilgiyi canlandırmış olmasıdır.¹³³ Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî; İbrâhim el-Harbî (ö. 285/899), Mâlikî fukahâsından Kadı İsmâil el-Cehdamî (ö. 282/896) ve Ahmed b. Hanbel'in talebesi Merrûzî (ö. 275/888) gibi nüfuzlu âlimlerin Bağdat'ta etkin olduğu bir dönemde, İmam Şâfiî'nin kavli cedîdini temsil eden eserleri bölgeye getirerek tedrisatını başlatmıştır. Bu faaliyetler, halkın Şâfiî mezhebine yönelmesinde tayin edici bir rol oynamıştır. Mezhep tarihindeki merkezi konumunun bir diğer tezahürü ise teşekkül sürecinin iki kritik ismi olan Müzenî ile İbn Süreyc el-Bağdâdî arasındaki ilmî irtibatı ve intikali sağlamış olmasıdır. Bunun yanı sıra Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî, hocası Müzenî'nin halku'l-Kur'an meselesindeki sükûtu sebebiyle zedelenen itibarını iade etmek amacıyla aktif bir tutum sergilemiştir. Müzenî, talebelerinin telkinleriyle Kur'an'ın mahlûk olmadığına dair kanaatini kamuoyuna deklare etmiş; bu gelişme üzerine Cehmiyye'den İbnü'l-Asbağ tarafından sorguya çağırılmıştır. Hocasının yerine bu davete icabet eden Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî, İbnü'l-Asbağ ile girdiği münazarada üstünlük sağlamıştır. Bu hadise, Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'nin yalnızca nazârî bilgiye sahip bir fakih olmadığını, aynı zamanda benimsediği ehl-i hadis akidesini en üst otoriteler nezdinde müdafaa edebilen aksiyoner bir âlim olduğunu tevsik etmektedir.¹³⁴

Ömrünün büyük bir kısmını Bağdat'ta Şâfiî fikhı tedrisatına hasreden Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'nin hem usul hem de fûrûa dair fikhî mülâhazaları, mezhep literatüründe yer bulmuştur.¹³⁵ Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'nin mezhep kaynaklarında yer bulan ve fıkıh düşüncesinin temel parametrelerini yansıtan görüşlerinden öne çıkanlar şunlardır:

132 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/175.

133 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/369.

134 Okuyucu, "Enmâtî, Ebü'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 1/405.

135 Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 199-202.

-Hükmün dayandığı mananın açık olduğu kıyas olarak tanımlanan celî kıyasla, naslar tahsis veya neshedilebilir.¹³⁶

- Necasetin izalesi maksadıyla kullanılan ve tathir edilen mahal-den ayrılan su, necis olarak kabul edilmektedir.¹³⁷

- Suyun iki gücü bulunduğu mülahazasından hareketle; hükmî kirliliği gidermek amacıyla kullanılmış olan suyun, maddî necasetin izalesinde kullanılması caizdir.¹³⁸

- İnsanoğlunun bedeni, ölümüyle necis olur.¹³⁹

- Sâime hayvanların zekâtı hususunda yavrular, havl (bir yıllık süre) bakımından annelerine tâbidir. Ancak bu tâbiyet, annelerin sayısının hayatta kalarak asgari nisap miktarını teşkil etmesi şartına bağlıdır. Söz konusu şartın ortadan kalkması durumunda tâbiyet ilkesi münkatî' olmakta; bu takdirde yavrular için müstakil bir havl başlangıcının esas alınması vâcib kabul edilmektedir.¹⁴⁰

- İhramlı bir kimsenin, başındaki saçlar ile vücudundaki diğer tüyleri aynı mecliste ve tek bir fiille tıraş etmesi durumunda, üzerine iki ayrı fidye terettüp eder.¹⁴¹

- Daha evvel görülmüş olsa dahi, akid meclisinde hazır bulunmayan ve akdin inikadı anında müşahade imkânı olmayan bir malın satışı, akdi geçersiz kılan bir unsur olarak bâtıl kabul edilmektedir.¹⁴²

136 Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, nşr. Abdullah Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 3/260. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahîmel-Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ dirâyeti'l-usûl*, thk. Sâlih Süleymân el-Yûsuf - Sa'd b. Sâlim es-Sevîh (Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1996), 6/2376.

137 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/238.

138 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/23; Râfîî, *el-'Azîz*, 1/14.

139 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 3/8.

140 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/266.

141 Mâverî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 4/116.

142 Mâverî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 5/25.

- Ortakların şirkete tahsis ettikleri sermaye miktarları arasında farklılık bulunması durumunda, söz konusu şirket akdi sıhhat şartlarını taşımadığı gerekçesiyle sahih kabul edilmemektedir.¹⁴³

Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'nin ashâbü'l-vücûh tabakasında yer alıp almadığı hususu ihtilaflıdır. Nitekim Nevevî, onu ashâbü'l-vücûh arasında zikretmiş ve "sahih olan görüş budur" ifadesiyle bu tespiti teyit ederek Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'nin mezhep hiyerarşisindeki konumunu pekiştirmiştir.¹⁴⁴ Günümüz araştırmacılarından Ahmed Muhyeddîn Sâlih de Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'nin, üzerinde ittifak edilen ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden olduğunu belirterek Nevevî'nin değerlendirmesine iştirak etmiştir.¹⁴⁵ Buna mukabil Abdülazîm ed-Dîb, el-Enmâtî'nin ashâbü'l-vücûh tabakasına mensubiyetini kabul etmeyerek aksi yönde bir kanaat serdetmiştir.¹⁴⁶

Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî, 288/901 yılı Şevval ayında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁴⁷

2.6. Ebû Cafer et-Tirmizî

Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed Nasr et-Tirmizî, döneminin Irak Şâfiî müctehidlerinin önde gelen simalarından biridir. Doğum tarihi hususunda kaynaklarda 200/816 ve 210/826 yıllarına dair farklı rivayetler yer alsa da, genel kabul gören kanaat 201/817 senesinde doğduğu yönündedir.¹⁴⁸

143 Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/157.

144 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/200-201.

145 Sâlih, *Ashâbü'l-vücûh fi'l-fikhi'sh-Şâfiî*, 458.

146 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 130.

147 İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzîh*, 4/231; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/369.

148 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/201-202; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'îyyîn*, 181; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ-ü ebnâi'z-zemân* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 4/196; Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Haydarabâd, Meclisu dâireti'l-me'ârifî'l-Osmâniyye, 1962), 3/43.

Ebû Cafer et-Tirmizî; Yûsuf b. 'Adiyy (ö. 228/843), Yahyâ b. Bukeyr (ö. 231/846), Übeydullâh el-Kavârîrî (ö. 235/850) ve İbrâhîm b. el-Münzir el-Hizâmî (ö. 236/851) gibi dönemin önde gelen muhaddislerinden hadis semâ etmiştir. Kendisinden ise Ahmed b. Kâmil el-Kâdî (ö. 350/961), Abdülkâdir b. Kânî' (ö. 351/962), Ebû Bekir b. Hallâd (ö. 359/970) ve Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 360/971) gibi pek çok isim rivayette bulunmuştur. Hadis ilminin tedvini ve tespitiyle yirmi dokuz yıl boyunca meşgul olan Ebû Cafer et-Tirmizî, ricâl literatüründe sika bir râvi olarak tavsif edilmiştir.¹⁴⁹

Muhammed b. Nasr el-Mervezî örneğinde olduğu gibi, başlangıçta Hanefî mezhebine mensup olan Ebû Cafer et-Tirmizî, Medine'de gördüğü bir rüya üzerine Şâfiî mezhebini benimsemiş ve İmam Şâfiî'nin telifatını bizzat istinsah etmek amacıyla Mısır'a gitmiştir. Talebesi Ahmed b. Kâmil el-Kâdî, hocasının Şâfiî fikhını Irak ekolü müctehidlerine kıyasla çok daha yoğun ve kapsamlı bir şekilde nakleden bir merci olduğunu belirtmiştir. Başta Rebî' b. Süleymân el-Murâdî olmak üzere pek çok seçkin Şâfiî âliminden fıkıh tahsil eden Ebû Cafer et-Tirmizî, mezhep literatürüne duyduğu derin alakayı şu rüya anlatısıyla dile getirmiştir: "Rüyamda kıyamet vuku bulmuş ve cennete girmem söylenmişti. O esnada elbisemin yeninde Müzenî'nin *el-Muhtasar* adlı eseri bulunuyordu. Cennet bekçisi Rıdvân, 'O kitabı bırak ve cennete öyle gir' deyince, ben 'Bu kitap yanımda olmadan asla girmem' diyerek karşılık verdim. Bunun üzerine ilahî bir nida işitildi: 'Ey Rıdvân! Onu serbest bırak, cennete o haliyle girsin.'"¹⁵⁰

Zühd ve vera merkezli bir yaşamı gaye edinen Ebû Cafer et-Tirmizî, İbrâhîm b. es-Sırrî ez-Zeccâc'ın (ö. 310/923) aktardığına göre, istiğna sahibi bir şahsiyet olarak kimseden talepte bulunmaz, kısıtlı bir azıkla günlerce iktifa ederek hayatını sürdürürdü.¹⁵¹

149 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2/233; Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 6/513.

150 İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 88-89.

151 Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1986-2000), 22/244-245; Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad el-Yâfi'i, *Mir'âtü'l-cinân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zemân* (Beyrut:

Muhaddis ve fakih kimliğinin yanı sıra mütekellim bir şahsiyet olan Ebû Cafer et-Tirmizî, nassın zahiri ile akli istidlal arasındaki dengeyi gözetken bir duruş sergilemiştir. Nitekim kendisine Hz. Peygamber'in "Şüphesiz ki Allah her gece dünya semasına nüzul eder"¹⁵² hadisindeki nüzulün mahiyeti sorulduğunda; "Allah'ın nüzülü makul, keyfiyeti ise meçhuldür. Söz konusu nüzûle iman etmek vacip, buna dair mahiyet sorgulaması yapmak ise bidattır" şeklinde cevap vermiştir. Bu yaklaşım, kendisinin kelamî meselelere ve ehl-i hadis metodolojisinin akli temellerine olan vukufiyetini açıkça tevsik etmektedir.¹⁵³

Nevevî'nin, fîrû-ı fıkıh literatüründe pek çok vecih serdetmiş olan Ebû Cafer et-Tirmizî'yi "O, bizim mütekaddimîn ashâbımızdandır" tavsifiyle nitelediği müşahade edilmektedir. Söz konusu "ashâbımız" ifadesiyle, teknik anlamda ashâbü'l-vücûh tabakasının kastedildiği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Heytû ve Abdülazîm ed-Dîb'in, Ebû Cafer et-Tirmizî'yi ashâbü'l-vücûh silsilesi içerisinde mütalaa etmeleri, bu çıkarımı destekleyen ve mezkûr ihtimali tahkim eden bir yaklaşım niteliğindedir.¹⁵⁴

Pek çok eser kaleme aldığı rivayet edilmekle birlikte, kaynaklarda ismi açıkça zikredilen ve öne çıkan telifi *Kitâbu ihtilâfî ehli's-salâti fi'l-usûl* adlı eseridir.¹⁵⁵ Ebû Cafer et-Tirmizî, Şâfiî mezhebine mensubiyetine rağmen, bazı fikhî meselelerde cumhur-ı Şâfiî'nin benimsediği görüşlerden ayrılmış ve müstakil tercihler serdetmiştir.¹⁵⁶ Bu görüşlerden bazıları şöyledir:

-
- Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/168; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1358), 6/80; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 181.
- 152 Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Yemâme, 1993), 1/384, "Teheccüd", 14.
- 153 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/546-547; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 6/80.
- 154 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/202; Heytû, *el-İctihâd*, 124; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 1/124.
- 155 Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. İbrâhîm Selmâsî, *Kitâbü Menâzili eimmeti'l-erba'a*, thk. Mahmûd b. Abdîrahmân (Medine: Câmi'atü'l-İslâmiyye, 2002), 227; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 9/25.
- 156 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/403.

- Hz. Peygamber'den ayrılan saç, kan ve benzeri fazlalıklar, şer'î hüküm bakımından tahir kabul edilmektedir.¹⁵⁷

- Namaz haricinde tilâvet secdesi ifa edecek olan mükellefin, secdeye giderken yalnızca iftitah tekbiri getirmesi esastır. Secdeden kıyama kalkarken tekbir getirilmesi ise meşru bir uygulama olarak değerlendirilmemektedir.¹⁵⁸

- Rikâzdan (define) alınan beşte bir oranındaki payın, ganimet ayetinde belirtilen hak sahiplerine sarf edilmesi vaciptir. Zira rikâz, herhangi bir askerî harekât veya savaş olmaksızın elde edilen Cahiliye dönemi malı mahiyetindedir.¹⁵⁹

- Bir kimsenin harbî bir şahsa ok ve benzeri yaralayıcı bir alet atması durumunda; ilgili aletin isabeti anında harbînin İslam'a girmesi ve akabinde vefat etmesi halinde, fâile diyet sorumluluğu terettüp etmez.¹⁶⁰

Ömrünün son yıllarında zihin bulanıklığı şikâyetiyle karşı karşıya kalan Ebû Cafer et-Tirmizî, 295/908 yılı Muharrem ayında vefat etmiştir.¹⁶¹

2.7. Ebû Bekir el-Mahmûdî

Tam adı Ebû Bekir Muhammed b. Mahmûd el-Mervezî olan âlim, literatürde daha çok Ebû Bekir el-Mahmûdî künyesiyle maruftur. Hayatına dair günümüze ulaşan veriler oldukça mahdud olmakla birlikte; fıkıh ilmini Ebû İshâk el-Mervezî'den tahsil etmiş, hadis

157 Mâverdî, *el-Hâvi*, 1/67; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâmî's-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/28.

158 Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/65.

159 Râfiî, *el-'Azîz*, 3/137.

160 Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 3/202; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 12/55;

161 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/546-547; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 6/80.

ilmini ise Müzenî ve Rebî' b. Süleymân el-Murâdî'nin talebesi olan Ebû Muhammed Abdân el-Mervezî'den semâ etmiştir.¹⁶²

Ebû Bekir el-Mahmûdî'nin hayatını konu edinen İbn Kâdî Şühbe, âlimin vefat tarihini tespit edemediğini belirtse de;¹⁶³ pek çok tabakât ve terâcim kaynağı vefat senesini "300/913 yılından sonra" şeklinde kaydetmiştir.¹⁶⁴

Ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında zikredilen Ebû Bekir el-Mahmûdî'nin,¹⁶⁵ fûrû literatüründe sınırlı sayıda fikhî görüşüne yer verildiği müşahede edilmektedir. Bu görüşler arasında öne çıkanlar; hayız dönemi içerisinde kanamanın kesintiye uğraması durumunda kadının hükmen hâiz sayılıp sayılmayacağı meselesi ile akde konu olan şarkıcı câriyenin ses sanatını icra etmesi sebebiyle satış bedelinde meydana gelen artışın meşruiyetine dair mülâhazalarıdır.¹⁶⁶

Ebû Bekir el-Mahmûdî'nin hayatı ve fikhî görüşleri üzerine araştırma yapacak olanların; onu, literatürde "eser ve şiir sahibi" olarak tavsif edilen, Farsça makâme türündeki eserleriyle tanınan ve 559/1164 yılında vefat eden adaşı Ebû Bekir el-Mahmûdî¹⁶⁷ ile karıştırmamaları hususu, ilmî sıhhat açısından büyük önem arz etmektedir. İsim benzerliğinden kaynaklanabilecek bu tür bir muhtemel iltibasın önlenmesi, hicrî IV. ve VI. yüzyıllarda yaşamış bu iki farklı şahsiyetin karıştırılmaması adına zaruridir.

162 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 126; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/196; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/225-226; Heytû, *el-İctihâd*, 245.

163 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/119.

164 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 116; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/196; Heytû, *el-İctihâd*, 245.

165 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 126; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/196; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/225-226; Heytû, *el-İctihâd*, 245.

166 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/413; Râfi'î, *el-'Azîz*, 1/344; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/254.

167 İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987-2003), 9/475; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/42; Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Kahire: 1285), 2/67; Kehmâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/75.

2.8. Kadı Ebü'l-Hasen el-Cûrî

Döneminin seçkin Şâfiî fakihlerinden biri olan Alî b. el-Hüseyn, aslen İran'ın Cûr bölgesine mensuptur. Literatürde daha çok Kadı Ebü'l-Hasan el-Cûrî künyesiyle tanınmaktadır. Kadı Ebü'l-Hasen el-Cûrî ilmî seyahatleri ve temasları çerçevesinde Ebû Bekir en-Nisâbü'rî ile görüşme imkânı bulmuş; hem ondan hem de Ebû Halîfe el-Fadl b. el-Hubâb el-Cumahî'den (ö. 305/918) hadis semâ ederek rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden ise Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm eş-Şîrâzî rivayet nakletmiştir.¹⁶⁸ Ebü'l-Hasan el-Cûrî, Şâfiî fıkhnı dair iki önemli eser kaleme almıştır. Bunlardan ilki olan *el-Mürşid*, mezhebin temel metinlerinden Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine telif edilmiş on ciltlik hacimli bir şerhtir. İbnü'r-Rifâ'nın (ö. 710/1310) sıkça müracaat ederek nakillerde bulunduğu bu eser, içeriğinde İbn Ebû Hüreyre gibi otoritelerin görüşlerine geniş yer vermektedir. Mezhep literatürü açısından dikkat çekici bir husus ise, Şâfiîliğin iki temel direği kabul edilen Râfî'î ve Nevevî'nin bu eserden haberdar olmadıklarının kaydedilmesidir. Onun bir diğer çalışması olan *el-Mûcezz fi'l-fıkh*, bizzat tetkik etme imkânı bulan İbnü's-Salâh'ın ifadesiyle; *el-Muhtasar*'ın sistematığı esas alınarak hazırlanmış, hilâfiyat meselelerinde muhalif görüşlere yönelik nitelikli itiraz ve cevapları muhtevi bir eserdir. Söz konusu eserde, özellikle zina ahkâmına dair orijinal ve dikkat çekici hukuki mûlahazaların serdedildiği belirtilmektedir.¹⁶⁹

Şâfiî mezhebinin ashâbü'l-vücûh tabakasına mensup müctehidlerinden biri olan Ebü'l-Hasan el-Cûrî, klasik fûrû-ı fıkıh literatürünün muhtelif bablarında mezhep içi doktrine zenginlik katan

168 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 128; Ebû Bekr Muhammed b. Abdilgani İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî, Muhammed Sâlih Abdülazîz (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1987-1996), 2/391; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 363.

169 İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 2/614-615; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/243; 3/457-458; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 363; Heytû, *el-İctihâd*, 242.

kendine özgü fikhî tercihler serdetmiştir.¹⁷⁰ Ebü'l-Hasan el-Cûrî'nin sistematik düşüncesini ve fikhî tavrını yansıtan bu özgün görüşlerden bazılarını şu başlıklar altında zikretmek mümkündür:

- Bir meselede kıyasü't-takrîb (delâleti zayıf olan kıyas), bir sahâbî kavli ile desteklense dahi; illetin asıldaki varlığı kesin olan kıyasü't-tahkîk (delâleti güçlü kıyas) karşısında ikinci planda kalır ve kıyasü't-tahkîk ile amel edilmesi daha evlâ kabul edilir.¹⁷¹

- Zina eden bir kimse, “Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir; zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir”¹⁷² ayetinin hükmü gereğince, ancak kendisiyle aynı fisk durumunu paylaşan biriyle evlenebilir. Ebü'l-Hasan el-Cûrî, zikredilen bu özel hükmün, “İçinizden evli olmayanları... evlendirin”¹⁷³ şeklindeki genel nitelikli nass ile mensuh olmadığı kanaatindedir. Dolayısıyla o, Nûr Suresi 3. ayetteki tahdidin baki olduğunu ve genel evlendirme emrinin bu özel hükmü ortadan kaldırmadığını savunmaktadır.

- Akdedilen bir evlilikte, zifaf vuku bulmadan önce taraflardan birinin zina etmesi durumunda, mevcut nikâh akdi münfesi hale gelir.

- Kocanın, talakı eşinin sevgi veya nefret gibi içsel duygularına bağlaması durumunda (örneğin: “Beni seviyorsan/Benden nefret ediyorsan boşsun” şeklinde bir ta’lik yapması); kadının sevdiğini veya nefret ettiğini beyan etmesine rağmen kocanın bu beyanı tekzip etmesi halinde boşama hükmü sübut bulmaz.

170 İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 2/614-615; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/243; 3/457-458; Sübkî, Ebü'l-Hasan Ali b. Abdilkâfi, *Fetâva's-Sübkî* (Beyrut:Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/97; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyyin*, 363.

171 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/363.

172 Nûr 24/3.

173 Nûr 24/32.

- Mükellefin bir meskeni, elbiseyi veya herhangi bir nesneyi kendisine haram kılması, hukuki sonuç bakımından zevcesini haram kılması ile aynı hükme tabidir. Binaenaleyh bu tür bir tahrîm tasarrufu, yemin mahiyetinde değerlendirilmekte olup, söz konusu tasarrufun hilafına hareket edilmesi durumunda kefaret vecibesi terettüp eder.

Ebü'l-Hasan el-Cûrî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir gün ve ay zikredilmemekle birlikte; genel kabul gören rivayetler doğrultusunda 300/913 yılından sonra vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁷⁴

2.9. İbn Süreyc el-Bağdâdî

Tam adı Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc el-Bağdâdî olup 240/854 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Mezhep hiyerarşisindeki müstesna konumuna nispetle literatürde genellikle İbn Süreyc adıyla anılmaktadır.¹⁷⁵

Erken yaşlardan itibaren ilim tahsiline yönelen İbn Süreyc el-Bağdâdî; İmam Şâfiî'nin seçkin talebelerinden Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî başta olmak üzere Ahmed b. Mansûr er-Remâdî, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî (ö. 271/885), Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Hamdân b. Ali el-Verrâk (ö. 272/886) ve Ubeyd b. Şerîk el-Bezzâr (ö. 280/893) gibi muhaddislerden hadis semâ etmiştir. Fıkıh ilmini Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'den tahsil eden İbn Süreyc el-Bağdâdî; kelâm ilmini ise Mâlikî fakihî İbnü'l-Müntâb el-Kerâbîsî ve Zâhirî âlimi Ahmed b. Mahled el-İyâdî ile birlikte Mu'tezile'nin önde gelen isimlerinden Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât (ö. 300/913) ve Ebü'l-Hasan el-Berzâi'den öğrenmiştir. Şîraz, Taberistan ve Bağdat'ta yoğun tedris faaliyetlerinde bulunan İbn Süreyc; başta oğlu Ebû Hafs Ömer olmak üzere Ebû Bekir Ahmed b.

174 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 116; Heytû, *el-İctihâd*, 242.

175 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/201; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/185; Hayatını konu edinen bazı kaynaklarda elli yedi yıl yaşadığına dair bilgi mevcuttur. Bu bağlamda onun 249/863 yılında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/252.

Hasan el-Fârisî, İbnü'l-Kâss, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Şuayb el-Beyhakî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh es-Sayrafi, Ebû İshak el-Mervezî, İbn Ebû Hüreyre, İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî ve Kaffâl el-Kebîr gibi Şâfiî mezhebinin gelecekteki otoritelere hocalık yapmıştır. Ayrıca Taberânî, Ebü'l-Velîd el-Ümevî ve Gıtrîfî gibi önemli şahsiyetler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.¹⁷⁶

İlmi yetkinliği sayesinde henüz genç yaşlarda Bağdat kadısı İsmâil b. İshâk el-Cehdamî'nin (ö. 282/896) kitabet görevini üstlenen İbn Süreyc el-Bağdâdî, ilerleyen dönemlerde Şîrâz kadılığına tayin edilmiştir. Kaynaklarda, Şâfiî fukahası meyanında kadılık görevine getirilen ilk isim olduğu zikredilmektedir. Hayatının son evresinde, Abbâsî veziri Ebü'l-Hasan İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsâ (ö. 334/946) tarafından kendisine tevdi edilen Bağdat kâdılkudâtlığı teklifini; İbn Hayrân gibi bazı Şâfiî âlimlerin bürokratik görevlere yönelik tenkitlerini nazara alarak geri çevirmiştir.¹⁷⁷

Ebû Ca'fer et-Tirmizî'nin ardından Bağdat Şâfiî çevresinin tartışmasız lideri kabul edilen İbn Süreyc el-Bağdâdî; İmam Şâfiî'nin en seçkin talebesi Müzenî de dâhil olmak üzere, dönemindeki pek çok âlimden üstün tutulmuştur. İlimdeki keskin zekâsı ve mezhep doktrinine hakimiyeti sebebiyle kendisine “el-Bâzu'l-eşheb/Boz Kartal” unvanı verildiği gibi, Şâfiî fıkıhındaki derinliği münasebetiyle “eş-Şâfiyyü's-sağîr/Küçük Şâfiî lakabıyla da tesmiye edilmiştir.¹⁷⁸

İbn Süreyc el-Bağdâdî, Şâfiî mezhep tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden ve geliştirdiği perspektifle mezhebin karakterini kalıcı olarak şekillendiren müstesna bir isimdir. O, seleflerinden tevarüs eden dağınık fikhî mirası salt özetlemekle iktifa etmemiş;

176 İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, 12/165; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/251-252; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/201; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 1/193-194; Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfî's-sâdeti'l-müttakin*, 2/300-301.

177 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/252.

178 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/29; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/202.

bu birikimi nev-zuhûr meselelere çözüm üretecek bir yetkinlikle yeniden yorumlayarak Şâfiîliğin sistematik bir doktrin halini almasını sağlamıştır. Mezhebin kurumsal bekasını güvence altına alan metodolojik inşası, onun en temel başarısıdır. Özellikle tahrîc ve tercih mekanizmalarını işleterek fakihler için taklid ve istidlal kaidelerini belirlemiş, böylece mezhebin fikrî altyapısını tahkim etmiştir. Bunun yanı sıra, Hanefî ve Zâhirî otoriteleriyle girdiği ilmî münazaralar ve bu ekollerin temel metinlerine yönelik yönelttiği tenkitlerle Şâfiîliğin müdafaasını üstlenmiş; mezhebin ilmî itibarını ve doktriner bağımsızlığını muhafaza etmiştir.¹⁷⁹

Şâfiî geleneğinde III. (IX.) asrın müceddidi olarak ittifakla kabul edilen İbn Süreyc el-Bağdâdî,¹⁸⁰ ta'lik-i talâk (şartlı boşanma) hükümleri bağlamında fikhî muhakemenin sınırlarını zorlayan özgün bir tartışmayı literatüre kazandırmıştır. Şâfiî literatüründe “el-Mes'etü's-Süreyciyye” veya mantıksal çıkmazı ifade edecek şekilde “devrû't-talâk/boşanmada kısır döngü” olarak isimlendirilen bu mesele, klasik dönemden itibaren fukahânın zihin dünyasını uzun süre meşgul etmiş ve hukuk mantığı açısından derin tartışmalara zemin hazırlamıştır.¹⁸¹ Söz konusu mesele, bir kimsenin eşine yönelik sarf ettiği “Seni boşarsam, ondan önce üç talâk ile boşsun” ifadesiyle formüle edilmiştir. İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin bu konudaki hukuki mülâhazasına göre; asıl boşama eyleminin hukuken geçerlilik kazanması, bizzat koşulan şart gereği kendisinden önce üç boşamanın vuku bulmasına bağlıdır. Ancak söz konusu “önceki üç boşama” da varlık alanı bulabilmek için asıl boşamanın gerçekleşmesini şart koşmaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık durumu, mantık ilminde “devir/kısır döngü” olarak tanımlanan bir imkânsızlığı beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak İbn Süreyc el-Bağdâdî, bu mantıksal imkânsızlıktan hareketle, taraflar arasında herhangi bir boşama hükmünün meydana gelmeyeceğine ve nikâh akdinin

179 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/251.

180 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/29; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/203.

181 Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/24.

geçerliliğini koruyacağına hükmetmiştir.¹⁸² Söz konusu fikhî mesele, Şâfiî mezhebi içerisinde ciddi bir nizâ ve metodolojik tartışma alanına dönüşmüştür. Nitekim İbnü'l-Haddâd ve Kaffâl eş-Şâfiî gibi dönemin önde gelen müctehidleri, İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin bu yaklaşımını fıkıh mantığı ve hukuk tekniği açısından tutarlı bularak benimsemişlerdir. Buna mukabil, mezhebin otorite isimlerinden biri olan Gazzâlî; başlangıçta bu hükmü sahih telakki etse de, ilerleyen süreçte söz konusu mülahazanın hatalı olduğunu bizzat ifade ederek bu görüşünden rücû etmiştir.¹⁸³

İbn Süreyc el-Bağdâdî'ye atfedilen telifatın dört yüz civarında başlığı muhtevi olması, onun fıkıh, usul ve kelâm gibi temel İslami ilimlerde fevkalade velûd bir âlim olduğunun en somut göstergesidir. Eserlerinin sayıca çokluğu ve konu çeşitliliği, onun sadece Şâfiî mezhebi özelinde değil, genel İslam düşüncesi ve hukuk metodolojisi tarihindeki merkezi konumunu ve entelektüel derinliğini teyid etmektedir.¹⁸⁴ İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin kaleme aldığı telifattan bazıları şunlardır:¹⁸⁵

el-Vedâ'î 'li-mansûsiş-şerâ'î: Fıkıh usulü sahasında telif edilen bu eser, Şâfiî metodolojisinin teşekkül sürecini aydınlatan en temel metinlerden biridir. Kâtib Çelebî'nin, eserin hükümleri delilsiz serdettiği yönündeki mülahazasının aksine; metin, soru-cevap yöntemiyle fikhî hükümleri Kur'an, sünnet, icmâ ve akli delillerle temellendirerek sunmaktadır. Eserin hatime kısmında yer alan; ne-sih, haber-i vâhid, icmâ ve kıyasın ispatı gibi temel bölümler, erken dönem Şâfiî usul düşüncesini anlamada birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Özellikle döneme ait usul dokümanlarının mahdudiyeti nazara alındığında, bu bölümlerin mezhep doktrininin tarihsel gelişimi açısından kıymeti daha net anlaşılmaktadır. Söz konusu

182 İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi 'ş-Şâfi'îyyîn*, 1/195.

183 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/165.

184 İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl*, 12/165; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/252; Zehebî, *el-Iber*, 1/450; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/185; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2/31.

185 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/57.

eser, Abdülâtî Muhyî's-Şerkâvî'nin tahkikiyle 2019 yılında neşredilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Cüz'ün fihî ecvibetü'l-imâmî'l- 'âlim Ebi'l- 'Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc fî usûli'd-dîn: Risale mahiyetinde telif edilen bu eser, Ebü'l-Kâsım Sa'd b. Ali b. Muhammed ez-Zencânî'nin (ö. 471/1078) *Cevâbâtü'l-mesâ'il* adlı derlemesi içerisinde günümüze ulaşmıştır. Zencânî'nin, Mekke'de kendisine tevcih edilen fikhî ve usulî suallere verdiği yanıtları ihtiva eden bu külliyat içerisinde İbn Süreyc'in risalesine yer verilmiş olması; metnin, müteahhirin dönemi âlimleri nezdinde de merkezi bir öneme sahip olduğunu ve otantik bir referans olarak kabul gördüğünü teyid etmektedir. İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin kelâmî ve metodolojik yaklaşımlarını yansıtan bu cüz, Velid b. Muhammed b. Abdillâh el-'Alî'nin tahkikiyle 2007 yılında Kuveyt'te neşredilerek bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Risâletü'l-beyân 'an usûli'l-abkâm: Şâş bölgesi fakihlerinden bir heyetin talebi üzerine telif edilen bu eser; sadece Şâfiî metodolojisini değil, aynı zamanda İmam Mâlik, Ebû Hanîfe ve talebeleri, Süfyân es-Sevrî ile Dâvûd ez-Zâhirî gibi müstakil müctehidlerin usul yaklaşımlarını mukayeseli bir perspektifle ihtiva etmektedir. Erken dönem usul literatüründe farklı ekollerin metodolojik yaklaşımlarını bir arada sunması bakımından nadide bir çalışma olan bu eser hakkında Sübkî, kendi kütüphanesinde on beş varaklık bir nüshasının mevcut olduğunu kaydetmiştir.

İsbâtü'l-kıyas: Fıkıh usulünün en tartışmalı ve kurucu konularından biri olan kıyasın meşruiyetini temellendirmek amacıyla telif edilen bu eser, kaynaklarda yaklaşık bin varak civarında olduğu belirtilen oldukça hacimli bir çalışmadır. İbn Süreyc, bu eserinde kıyası reddeden ekollere özellikle Zâhirî geleneğine karşı akli ve naklî delillerle kıyasın dindeki yerini ve fikhî istidlaldeki fonksiyonunu ispat etmiştir. Eserin hacmi, müellifin kıyas teorisi üzerine

kurguladığı derinlemesine analizin ve dönemin metodolojik tartışmalarının kapsamını yansıtmaktadır.¹⁸⁶

İbn Süreyc el-Bağdâdî, sistematik fıkıh ve usul eserlerinin yanı sıra; ferâiz, vasiyet ve fikhî hesaplamalarda karmaşık bir yapı arz eden devir meseleleri üzerine de ihtisaslaşmış, bu doğrultuda önemli eserler telif etmiştir. Özellikle ferâiz ilmi bağlamında, Eyyûb b. Süleyman el-Huzâî (ö. 224/839) ve Hanefî fakih Hassâf gibi isimlerin yaklaşımlarını analitik bir tenkide tabi tuttuğu çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bu eserlerinde, miras hukukunun teknik ayrıntılarını ve hesaplama yöntemlerini Şâfiî doktrini çerçevesinde yeniden ele alarak, rakiplerinin görüşlerindeki metodolojik boşlukları ortaya koymuştur.¹⁸⁷

İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin fıkıh düşüncesi, Şâfiî mezhebinin hem usul hem de fûru alanında olgunlaşmasını sağlayan köşe taşlarından biridir. Hemen hemen tüm klasik fıkıh literatüründe atıf yapılan ve tartışılan temel görüşlerinden öne çıkanlar şu şekilde tasnif edilebilir:

- Kitap ve Sünnet kıyas yoluyla neshedilebilir.¹⁸⁸

- Bir mukallid, kendisinden fetva talep edeceği müctehidlerin ilmi yetkinlikleri ve adalet vasıfları hususunda gerekli tahkikatı yapmakla mükelleftir. Bu metodolojik ön kabulün bir neticesi olarak; mukallidin, bölgedeki âlimler arasında ilmi bakımdan en faziletli olanı tespit ettikten sonra, onu terkederek daha alt mertebede bulunan bir müctehidin görüşüne ittiba etmesi caiz değildir.¹⁸⁹

186 Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *el-Füsûl fî'l-usûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî(Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfî'l-Küveytiyye, 1994), 4/32.

187 Genel bilgi için bk. Şükrü Özen, "İbn Süreyc, Ebü'l-Abbâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/363-366.

188 Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/66.

189 Muhammed Emin b. Mahmûd Emîr Pâdişâh, *Teyisîrû'l-Tahrîr* (Mekke: Dâru'l-Bâz, ts.), 4/251.

- Normal şartlarda kendi içtihadıyla amel etmesi gereken bir müctehidin, ansızın gelişen bir hadise karşısında içtihat yapacak vakit bulamaması durumunda, istisnai olarak başka bir âlimi taklid etmesi caizdir.¹⁹⁰

- Bir nassın umumi hükmüne dayanarak hüküm vermeden önce, o hükmü daraltan veya istisna getiren muhassıs bir delilin bulunup bulunmadığına dair kapsamlı bir araştırmanın yapılması usulî bir zorunluluktur; aksi takdirde âmm ile temessük caiz değildir.¹⁹¹

- İcmânın mahiyeti, hakikati beyan etmek ve hakkı ika me etmektir. Bu perspektifle, hakikat tek bir kişi tarafından dile getirilmiş olsa dahi, özü itibarıyla icmâ hükmünde telakki edilmiştir.¹⁹²

- Necasetin temizlenmesi eylemi, sadece fiziksel bir arınma değil, aynı zamanda ibadetin sıhhatiyle doğrudan ilişkili bir fiil olduğundan, bu işlemde niyetin bulunması şart koşulmuştur.¹⁹³

- Vakti mukim iken giren ancak eda edilmeden sefere çıkılan bir namazın kazası veya seferdeki edası esnasında, vaktin girdiği andaki statü esas alınarak namaz kısaltılamaz.¹⁹⁴

- Harp meydanında cünüp halde şehit olan kişinin, bu özel hali münasebetiyle hükmî temizliğinin sağlanması amacıyla yıkanması gerekir.¹⁹⁵

190 Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammedes-Sem'ânî, *Kavâtü 'u'l-edille fî'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/345.

191 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 3/21.

192 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/558.

193 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/51.

194 İmrânî, *el-Beyân*, 2/483.

195 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/250.

- Gökyüzü hesaplamalarıyla veya bu konuda uzman birinin verdiği bilgiyle Ramazan ayının başladığına dair kesin kanaat sahibi olan kişinin, bu veriye dayanarak geceden niyet etmesi hukuken geçerli kabul edilir.¹⁹⁶

- Misk kokusunun, cevizin kabuğuyla satılmasına kıyasla, kendi doğal kesesiyle birlikte satılması ticaret hukuku açısından caiz görülmüştür.¹⁹⁷

- Şuf'a hakkı, taksimi mümkün olmayan gayrimenkul mallar hakkında geçerlidir.¹⁹⁸

- Dinden dönen biri kılıçla hızlıca öldürülmek yerine, ölünceye kadar sopa ile dövülerek infaz edilmelidir.¹⁹⁹

İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin ashâbü'l-vücûh silsilesine dâhil olup olmadığı hususu, literatürde ihtilafli bir mevzu olarak kaydedilmiştir.²⁰⁰ Bu konudaki farklı yaklaşımlar kapsamında, örneğin Süyûtî; İbn Süreyc'i doğrudan ashâbü'l-vücûh tabakası içerisinde mütalaa ederek, onun mezhep doktrininin gelişimindeki kurucu ve yorumlayıcı rolüne vurgu yapmıştır.²⁰¹ Günümüz araştırmacılarından Ahmed Muhyeddin Sâlih de İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin konumu üzerine yaptığı incelemelerde, onun ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında yer aldığı hususunun ilmi bir mutabakata dayandığını ifade etmiştir.²⁰² Sâlih, bu tespitiyle Süyûtî'nin klasik literatürdeki yaklaşımını teyid ederek, İbn Süreyc'in mezhep fikhinin sistematik gelişimindeki tahrîc ve tercih yetkisini vurgulayan kanatta yer almıştır. Söz konusu kabule mukabil olarak Abdülazîm ed-Dîb, İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin ilmî rütbesi hakkında daha ihtiyatlı bir yak-

196 İmrânî, *el-Beyân*, 3/484.

197 Râfî, *el-'Azîz*, 4/60.

198 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/305.

199 Mâverî, *Kitâbü'l-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-velâyeti'd-dîniyye*, thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî (Kuvvet: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, 1989), 95.

200 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-miftî*, 94.

201 Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd fî tefsîri'l-ictihâd* (İskenderiyye: Dâru'd-da've, 1403), 61.

202 Sâlih, *Ashâbü'l-vücûh fî'l-fikhi'sh-Şâfiî*, 459.

laşım sergilemiştir. ed-Dîb, “Tabakât müelliflerinden hiçbirinin, onun ashâbü'l-vücûh arasında yer aldığını zikretmediğini” ileri sürerek İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin bu zümreye dâhil edilemeyeceğini savunmuştur.²⁰³ Ancak Abdülazîm ed-Dîb'in bu keskin reddiyei kaleme alırken, özellikle Süyûtî'nin aksi yöndeki sarih görüşüne ve tasnifine vâkıf olmaması kuvvetle muhtemeldir.

İbn Süreyc el-Bağdâdî, 25 Cemâziyelevvel 306/3 Kasım 918 tarihinde, elli yedi yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir. Vefatını müteakip cenazesi, dönemin ticari merkezlerinden biri olan Süveyka b. Gâlib çarşısında bulunan bir hücreye defnedilmiştir. Onun vefatı, Bağdat ilim çevrelerinde büyük bir teessürle karşılanmış; hayatı boyunca müdafaa ettiği Şâfiî düşünce mirası, bu tarihten itibaren talebeleri ve telifâtı vasıtasıyla İslam dünyasının dört bir yanına yayılmaya devam etmiştir.²⁰⁴

2.10. Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî

Tam olarak adı Muhammed b. el-Müfaddal b. Seleme b. Âsım ed-Dabî olup Bağdat'ta doğmuştur.²⁰⁵ Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî künyesiyle tanınmıştır.²⁰⁶ Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî, sahip olduğu keskin zekâ ve ilmi kabiliyeti sayesinde hocası İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin teveccühüne mazhar olmuş ve onun en mümtaz talebeleri arasında yerini almıştır. Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî'nin yetiştiği aile ortamı, onun ilmi derinliğinin temelini oluşturmaktadır; nitekim babası, dönemin meşhur dil bilgini ve edebiyatçısı Ebû Tâlib el-Müfaddal b. Seleme (ö. 292/904)'dir. Ailenin ilmi silsilesi dedesi Seleme b. Âsım ile daha da köklü bir yapı arz etmektedir. Seleme b. Âsım, Kûfe dil ekolünün öncülerinden el-Ferrâ'nın ders arkadaşı olmasının yanı

203 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 131.

204 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 5/475; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/252. İbn Hallikân, onun 25 Rebiülevvel 306 tarihinde vefat ettiği bilgisini aktarmıştır. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/67.

205 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 11/522.

206 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 109.

sıra, meşhur nahiv âlimi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb'in (ö. 291/904) hocalığını yapmış seçkin bir simadır.²⁰⁷

Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî, Şâfiî tabakatında ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında zikredilmektedir.²⁰⁸ Kaynaklarda, isimleri tasrih edilmemekle birlikte birkaç eser telif ettiğine dair kayıtlar mevcuttur.²⁰⁹ Şâfiî fûruatında pek çok özgün vecih serdeden Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî'nin dikkat çeken fikhî tercihleri arasında; namazı terk eden kişinin küfrüne kail olması ve velinin muvafakatine rağmen²¹⁰ izdivacının sahih olmayacağı yönündeki mülahazaları yer almaktadır. Bu ve benzeri keskin fikhî yaklaşımlarıyla tanınan Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî, 308 senesinin Muharrem ayında (Eylül 920), ilmi verimliliğinin zirvesindeyken genç yaşta vefat etmiştir.²¹¹

2.11. Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî

Tam adı Zübeyr b. Ahmed b. Süleymân b. Abdillâh b. Âsım b. el-Münzir olup nesebi, aşere-i mübeşşereden olan Zübeyr b. Avvâm'a (ö. 36/656) dayanmaktadır. Literatürde daha ziyade künyesine nispetle Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî adıyla şöhret bulmuştur. Basra'da dünyaya gelmiş olmakla birlikte, doğum tarihi hususunda kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. İlim tahsili amacıyla Bağdat'a yönelen

207 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/361-362; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/205; Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 5/34; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 1/233.

208 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/246.

209 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/497; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/205.

210 Sefîh; ergenlik çağına ulaşmakla birlikte temyiz gücüne sahip olup kısıtlı sayılmasını gerektirecek derecede ölçüsüzce harcamalar yapan kimsedir. Abdülvehhâb Hallâf, *Ahkâmü ahvâli's-shahsiyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1990), 136; Mehmet Onur, *Ehliyet Arızaları ve Sefeh* (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2019), 56-70; "İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 / 5 (Aralık 2016), 107-129.

211 İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 233. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/361-362.

ez-Zübeyrî; burada Muhammed b. Sinân el-Kazzâz (ö. 271/885) ve İbrâhîm b. el-Velîd el-Ceşşâş (ö. 292/905) gibi otoritelerden hadis semâ etmiş; kendisinden de Muhammed b. el-Hasen en-Nakkâş (ö. 351/962) ve Ömer b. Bîşrân es-Sekrî (ö. 368/979) gibi isimler hadis rivayet etmiştir. Görme engeline rağmen, yüz binden fazla hadisi ravi ve senetleriyle birlikte hıfzetmiş olması sebebiyle kendisine “hadis hafızı” unvanı tevcih edilmiştir. Hadis ilmindeki otoritesinin yanı sıra tefsir ilmiyle de iştigal eden ez-Zübeyrî, ayetlerin işari ve ameli boyutlarına dikkat çekmiştir. Nitekim “*İnsanları Allah’a davet eden, salih amel işleyen ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?*”²¹² ayetindeki “güzel sözü” ezan, “salih ameli” ise namaz olarak tefsir etmiştir. Ona göre namaz, İslam’ın rüknü olmasının ötesinde, usulüne uygun eda edildiği takdirde mükellefi ebedi azaptan koruyan manevi bir kalkandır.²¹³ Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî, temel İslami ilimlerdeki derinliğinin yanı sıra, kıraat ilminde de söz sahibi olan seçkin bir kariyer inşa etmiştir. Bu doğrultuda, Rûh b. Abdülmümin (ö. 235/850) ve Ebû Hâtîm es-Sicistânî (ö. 255/869) gibi dönemin önde gelen kurralarının rahle-i tedrisinde bulunarak kıraat ve tecvid disiplinlerinde maharet kesbetmiştir.²¹⁴

Muhaddis kimliğinin yanı sıra güçlü bir fakih portresi çizen Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî’nin fıkıh eğitimini hangi hocalardan tevarüs ettiği hususu, mevcut tabakât kaynaklarında netliğe kavuşmamıştır.²¹⁵ Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî, Şâfiî tabakât silsilesinde ashâbü’l-vücûh müctehidler arasında mümtaz bir yere sahiptir. Kaynaklarda; *en-Niyyet*, *el-Hidâye*, *Riyâdetü’l-müte’allim*, *el-Müskit*, *el-İmâre*, *Setrül-avret* ve *el-İstişâre ve’l-istihâre* gibi tematik çalışmalar telif ettiği zikredilse de müntesibi olduğu mezhebin içtihatlarını sistemleştirdiği *el-Kâfi fîl-mezheb* adlı eseri, onun fikhî otoritesini ve me-

212 Fussilet 41/33.

213 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/492-493; Nevevî, *el-Mecmû’*, 2/379; İbn Kesîr, *Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyyin*, 201-202.

214 Sübkî, *Tabakâtü’s-şâfiîyyeti’l-kübrâ*, 3/295-297; Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ’* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351), 1/292-293.

215 Şîrâzî, *Tabakâtü’l-fukahâ*, 108.

todolojik derinliğini ortaya koyması bakımından bilhassa ehemmiyet arz etmektedir. Şâfiî doktrini içerisinde, mezhebin genel kabulleriyle tam örtüşmeyen veya özgün bir yaklaşım sergileyen garâib nevinden pek çok vecih serdetmiştir. Onun bu nevezuhur ve metodolojik açıdan dikkat çekici görüşleri, Şâfiî fıkhnın zenginleşmesine ve mezhep içi hukuki tartışmaların derinleşmesine önemli katkılar sağlamıştır.²¹⁶ Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî'nin usule dair birtakım mülâhazalarının yanı sıra, fûru-i fıkha ilişkin görüşlerinden bazılarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

- Mün'ime (nimet verene) şükretme vecibesi, yalnızca sem'î delillerle değil, aynı zamanda rasyonel bir gereklilik olarak akıl yoluyla da sabit olmaktadır.²¹⁷

- Haram kavramı, mahiyeti itibarıyla süreklilik arz eden bir yasaklamayı ifade ederken; mahzur terimi, belirli bir amaç veya süreyle sınırlı olan geçici meniyetleri tanımlamaktadır.²¹⁸

- İbadetlerin ifasında niyetin dil ile ikrar edilmesi, farzdır.²¹⁹

- Vitir namazlarında yılın bütününde kunut duasının kıraat edilmesi, müstehaptır.²²⁰

- İhram statüsünün hukuken geçerlilik kazanarak münakit olması, ancak niyet ile telbiye ibadetinin eş zamanlı olarak yerine getirilmesiyle mümkündür.²²¹

- Vekâlet akdi çerçevesinde hareket eden vekilin, müvekkili adına gerçekleştireceği evlendirme tasarrufunda mutlak bir seçim yetkisi bulunmamakta olup; müvekkilini, kendi

216 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/256; *el-Mecmû'*, 2/379; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 201-202; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, 1/93; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/313; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/132.

217 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/116.

218 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/204.

219 Mâverî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/91.

220 İmrânî, *el-Beyân*, 2/268.

221 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/375.

ihhtiyarındaki herhangi bir kadınla evlendirme selahiyeti hukuken mevcut değildir.²²²

- Kişinin, mülkiyetindeki bir varlığı kendi nefsi lehine vakfetmesi, hukuki geçerlilik şartlarını haiz kabul edilmektedir.²²³

- Zinet eşyalarının ticari bir meta haline getirilerek kiralama amacıyla iktisap edilmesi, yasaklanmış tasarruflardandır.²²⁴

- Ta'zir cezası kapsamında uygulanan darb/kırbaç müeyyidesinin, vücudun yalnızca belirli bir bölgesine teksif edilerek icra edilmesi caizdir.²²⁵

Ensâb ilmindeki yetkinliği ve râvî kimliğindeki sika vasfıyla tanınan Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî'nin²²⁶ vefat tarihi hususunda literatürde görüş birliği mevcuttur. Bu doğrultuda, Basra'da bir Safer ayında vefat eden müellifin cenaze namazının oğlu Ebû Âsım tarafından kıldırıldığı ve vefatının 320/932) yılından önce gerçekleştiği ittifakla kabul edilmektedir.²²⁷ Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî'nin vefat tarihine ilişkin hâkim görüş, hadisenin 317/929 yılında vuku bulduğu yönünde olsa da²²⁸ bazı kaynaklarda bu tarihin 310/922 olarak kaydedildiği müşahede edilmektedir.²²⁹

2.12. İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî

Tam olarak adı Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbü'rî olup 242/856 senesinde Nîsâbü'rî'da doğmuştur.²³⁰

222 Nevevî, *el-Mecmû'*, 16/180.

223 İmrânî, *el-Beyân*, 8/66.

224 Seyfüddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Kaffâl, *Hilyetü'l-'ulemâ fî ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1980), 3/84.

225 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 13/438.

226 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/180.

227 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 108; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/256; İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, 2/313; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 23/606.

228 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/295-297; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/293.

229 İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 201-202.

230 Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, 14/490.

İlim tahsili maksadıyla ilk olarak Kahire'ye, akabinde Mekke'ye yönelen ve buraya yerleşen İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî; Bekkâr b. Kuteybe (ö. 270/884), Ebû Ca'fer Muhammed b. İsmâil es-Sâîğ (ö. 276/889), İshâk b. İbrâhim ed-Deberî (ö. 285/898) ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî gibi dönemin yetkin simalarından hadis sema etmiştir. Öte yandan Ebû İshâk eş-Şîrâzî, onun fıkıh eğitimi-ni hangi hocalardan tebellüğ ettiğine dair bilginin kaynaklarda yer almadığını nakletmiştir.²³¹ İbn Hibbân, İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, Ebû Tâhir Muhammed b. İbrâhim el-İsfahânî ve Muhammed b. Yahyâ ed-Dimyâtî gibi pek çok ilim erbabına hocalık yapan İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî; İslami ilimler sahasındaki müstesna vukufiyeti ve ilmi mesaisi hasebiyle Şeyhü'l-Harem unvanıyla tesmiye edilmiştir.²³²

Mesleme b. Kâsım el-Endelûsî'nin (ö. 353/964), İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî'nin hadis ilmindeki yetkinliğini sorgulayarak menfi beyanlarda bulunduğu; el-Ukaylî'nin (ö. 322/934) ise onu cerh ederek kizb ile itham ettiği ileri sürülmüştür. Buna karşın Zehebî, Mesleme'nin değerlendirmelerinin ilmi açıdan itibar edilemez olduğunu, Ukaylî'nin eleştirilerinin ise 'akranlar arası rekabet ve ihtilaf' kabilinden değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Neticede Zehebî, İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî'nin hadis ilminde sika ve adil bir şahsiyet olduğu gerçeğini teyit etmiştir.²³³ İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî'nin Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'den gerçekleştirdiği rivayetler hususunda hadis münekkitleri; müellifin adı geçen râvî ile mülâki olmadığını ve kendisinden bizzat semâda bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu durum, isnad zincirinde inkıtâ meydana getirmesi hasebiyle, rivayetin teknik açıdan doğru-

231 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 108.

232 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvân Arkasûsî vdğ, (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 4/30; Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 6/482; Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993), 4/90.

233 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/30.

dan zayıf addedilmesine sebebiyet vermektedir.²³⁴ Buna karşın İbn Hacer el-Askalânî, söz konusu teknik kusuru tadil etmek amacıyla; bu rivayetlerin semâ yoluyla değil, icâzet yöntemiyle nakledilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur.²³⁵

Hilâfiyat ilmi ile fikhî istidlal metotlarına dair derin vukufiye-tiyle maruf olan İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, bu birikimini yansıtan ve literatür açısından yüksek ehemmiyeti haiz pek çok kıymetli eser telif etmiştir.²³⁶ Bu eserlerden bazıları şunlardır:

el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm: Müellif, hilâfiyat literatürünün seçkin bir örneği olan bu eserinde; özellikle münâkehât, muâmelât ve cinâyât hukukuna dair meselelerde selef fakihlerinin mülahazalarını delilleriyle birlikte tahlil etmiş, akabinde kendi tercihlerini ortaya koymuştur. İbnü'l-Münzir'in el-İşrâf'ta takip ettiği usul, ilim erbabı nezdinde takdirle karşılanan metodolojik bir discipline sahiptir: Müellif, fikhî bir hükmün dayanağı olarak sahih bir hadise müracaat ettiğinde; “Nebî'den (s.a.v.) kesin olarak sabit olmuştur” veya “Ondan sağlam bir vecheyle nakledilmiştir” gibi tekitli ifadeler kullanarak hükmün sıhhatini pekiştirmiştir. Buna mukabil, senedi zayıf²³⁷ olan rivayetlerde ilmi bir ihtiyatla hareket ederek; “Resûlullah'tan rivayet edilmiştir” veya “nakledilir” gibi kesinlik arz etmeyen bir üslup benimsemiş ve böylece rivayetin derecesine uygun bir terminoloji kullanmaya özen göstermiştir.²³⁸ Bahse konu telif, Muhammed Necîb Sirâceddin tarafından tahkik edilip 1986 yılında yayımlanmıştır.

es-Sünenü'l-mebsût: İbn Hallikân, müellifin fıkıh literatürüne kazandırdığı bu kapsamlı çalışmanın, hacim ve muhteva

234 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/30.

235 Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/482.

236 Mâzerî, *el-Mu'lim*, 2/481; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/196-197; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 23/568; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/251.

237 Seneddeki kopukluk sebebiyle zayıf sayılan hadisler hakkında bk. Recep Bilgin, “Zayıf Hadis Çeşitleri”, *Hadis Usulü*, ed. Hikmetullah Ertaş (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2023), 111-118.

238 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/197; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/196.

bakımından *el-İşrâf* adlı eserinden daha geniş bir mahiyete sahip olduğunu belirtmiştir.²³⁹

el-İcmâ ‘: İcma edilen fikhî hükümleri sistematik bir şekilde derleyen bu çalışma, sahasındaki ilk kapsamlı ve en mümtaz teliflerden biri olarak kabul edilmektedir. Hacimce muhtasar bir mahiyet arz eden eser²⁴⁰ modern dönemde ilk olarak 1985 yılında neşredilmiştir. Söz konusu eser, Abdülkadir Şener tarafından 1983 senesinde Türkçeye tercüme edilerek ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

el-Evsat fi’s-sünen ve’l-icmâ ‘ ve’l-ibtilâf: Müellif, bu çalışmasını ihtisar yöntemiyle telif ettiğini ve ismini tasrih etmediği daha hacimli bir kaynağı esas aldığını beyan etmektedir. Farklı fikhî mülâhazaların kapsamlı bir surette tahlil edildiği bu eserin en bariz vasfı; müellifin serdedilen görüşler arasından delil itibarıyla en kuvvetli olanı tercih etmesi ve kimi meselelerde mevcut ekollerden bağımsız olarak kendi özgün içtihadını ortaya koymasıdır. Yâsir b. Kemâl’in tahkiki ve Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb’un ta’liki ile zenginleştirilen çalışma, on beş cilt hâlinde 2010 yılında neşredilmiştir.

el-İknâ ‘: Furu-ı fikhî sahasına dair kaleme alınan bu eserde, fikhî hükümler delillerine girilmeksizin zikredilmiştir. Bu yönüyle eserin, pratik hükümlerin süratle öğrenilmesine veya hıfzedilmesine imkân tanıyan bir “muhtasar” niteliğinde olduğu söylenebilir. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn tarafından tahkik edilen çalışmanın birinci baskısı hicri 1404, ikinci baskısı ise hicri 1414 yılında neşredilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.

et-Tefsîr: On ciltten müteşekkil olan bu çalışmasında müellif; ayet-i kerimelerin muhtevasını kelimelerin zahirî anlamlarıyla mahdut bırakmamış, nassları fıkıh usulü kaideleri ve şer’î deliller çerçevesinde tahlil ederek istinbat odaklı bir yorum metodu benimsemiştir.²⁴¹ Söz konusu çalışma, *Kitâbü tefsîri’l-Kur’ân* baş-

239 İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/207.

240 İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/207.

241 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 14/492.

lığıyla²⁴² Sa'd b. Muhammed es-Sa'd'ın tahkikiyle 2002 yılında neşredilmiştir.

Rihletü'l-İmâm eş-Şâfi'î ile'l-Medîneti'l-münevvere: İmam Şâfiî'nin biyografisine, ilmi seyahatlerine ve Medine-i Münevvere'ye gerçekleştirdiği rihlesine dair veriler içeren, menâkıbnâme ve risale türünde bir çalışmadır.²⁴³

İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî'nin fikhî tabakattaki konumu ve özellikle 'ashâbü'l-vücûh' müctehidleri arasında yer alıp almadığı hususu literatürde tartışmalı bir meseledir. Ebû İshâk eş-Şîrâzî, müellifin İmam Şâfiî'nin usulüne bağlılığını esas alarak onu ashâbü'l-vücûh dairesinde tasnif etmiştir. Buna mukabil; Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 380/990), Mâzerî (ö. 536/1141), İbn Kesîr, Zehebî ve Süyûtî gibi pek çok otorite, İbnü'l-Münzir'i herhangi bir mezhebe intisap etmeyen ve içtihatlarında mukallit olmayan, aksine kendisine ittiba edilen bir 'mutlak müctehid' olarak tavsif etmişlerdir.²⁴⁴ Nevevî ise İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî'nin ilmi şahsiyetini tavsif ederken, onun müntesib mutlak müctehid kimliğine şu sözlerle işaret etmiştir: 'Onun, muasırlarının erişemeyeceği derecede titiz bir tahkik metodu mevcuttur. Bu metodun esası; genel veya özel herhangi bir muarız delil bulunmadığı müddetçe,

242 İbnü'l-Münzir'in *et-Tefsîr*'i İbn İshâk'ın *Megâzî*'sinin ilk nüshası olan İbrâhim b. Sa'd (ö. 183/799) nüshası için önemli bir yere sahiptir. Çünkü İbnü'l-Münzir bu nüshayı *et-Tefsîr*'inde Ebû'l-Hasen el-Begavî (ö. 286/899) Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Verrâk (ö. 228/843) senediyle yoğun bir şekilde kullanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Topal, *Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Verrâk ve el-Megâzî Nüshası* (Ankara: Fecr Yayınları, 2025), 61-69, 99, 178. İbrâhim b. Sa'd nüshası için ayrıca bk. Topal, "İbrâhim b. Sa'd (ö. 183/799) ve Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî Rivayetinin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yansıması", *Akademik Siyer Dergisi* 6 (2022), 68-92.

243 Diğer eserleri için bk. Cengiz Kallek, "İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 21/158-159.

244 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991), 37-96; Mâzerî, *el-Mu'lim*, 2/481; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 216. Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 330; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 23/568.

münhasıran sahih sünnetin delalet ettiği hükmü merkeze almasıdır. Nitekim o, ulemanın kavillerini zikrettikten sonra, 'Ben de bu görüşü benimsiyorum' diyerek tercihinin ortaya koyar ve bu ifadeyi ancak mezkûr ilmi yetkinliğin gerektirdiği makamlarda kullanır. Tercihlerini serdederken zaman zaman delillerini de ikame etmekle birlikte, belirli bir mezhebe bağlı kalmayı ilke edinmez. Taassup ehlinin aksine, herhangi bir tarafgirlik gütmeksizin veya muhalefet amacı taşımaksızın, yalnızca delilin işaret ettiği ve sahih sünnetin sevk ettiği istikamete yönelir; hakikat kimin elinde tecelli ederse onu kabul eder. Tüm bu müstakil tavrına rağmen o, Şâfiî tabakâtı içerisinde mütalaa edilir ve ilgili tüm biyografik eserlerde kendisinden sitayişle bahsedilir."²⁴⁵ Sübkî de benzer bir yaklaşımla; 'İbnü'l-Münzir en-Nisâbûrî her ne kadar mutlak içtihat mertebesine vasil olmuş bir fakih olsa da, bu durum onun Şâfiî mezhebi mensubu sayılmasına engel teşkil etmez. Zira o, içtihatlarında İmam Şâfiî'nin usulünü benimsemiş ve fikhî çıkarımlarını bu metodoloji çerçevesinde gerçekleştirmiştir; nitekim ulaştığı neticelerin pek çoğu İmam Şâfiî'nin mülahazalarıyla tam bir muvafakat arz etmektedir' diyerek Nevevî'nin kanaatini teyit eden bir değerlendirmede bulunmuştur."²⁴⁶

Hadis ve fıkıh ilimlerindeki otoritesi hususunda icma edilen İbnü'l-Münzir en-Nisâbûrî'nin Mekke'de vefat ettiği noktasında ittifak bulunmakla birlikte,²⁴⁷ vefat tarihi literatürde ihtilafıdır. Ebû İshâk eş-Şîrâzî ve İbn Hallikân, müellifin 309/921 veya 310/922 yıllarında vefat ettiğini kaydetmişlerdir.²⁴⁸ Buna mukabil Zehebî; Muhammed b. Yahyâ b. Ammâr ed-Dimyâtî'nin (ö. 384/993) 316/928 yılında İbnü'l-Münzir'den ders aldığına dair veriyi esas alarak önceki tarihleri reddetmiş ve vefatı için 318/930 senesini işaret etmiştir.²⁴⁹ Safedî, Kâtib Çelebi ve Bağdatlı İsmâil Paşa da bu

245 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/197.

246 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/102.

247 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/196; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 330.

248 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 108; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/207.

249 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/30; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 23/569.

tespiti benimsemişlerdir.²⁵⁰ Zirikli ise vefat yılını 319/931 olarak aktarmaktadır.²⁵¹ Öte yandan Nevevî, vefat tarihi olarak 329/941 senesini zikretse de²⁵² İbn Kâdî Şühbe bu bilginin bir sehiv neticesinde h. 319 yerine h. 329 olarak kaydedilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur.²⁵³

2.13. İbn Harbeveyh

Ali b. el-Hüseyn b. Harb b. İsâ, 232/848 senesinde Bağdat'ta tevellüd etmiştir. Ebû Ubeyd künyesiyle maruf olan fakih, literatürde daha ziyade İbn Harbeveyh lakabıyla şöhret bulmuştur.²⁵⁴ İbn Harbeveyh; Hafs b. Amr (ö. 225/840), Yüsuf b. Mûsâ el-Kattân (ö. 253/867), Ebü'l-Eş'as Ahmed b. el-Mikdâm el-İclî (ö. 253/867), Hüseyin b. Ebî Zeyd ed-Debbâğ (ö. 254/868), Hasen b. Arefe (ö. 257/871), Zeyd b. Ahzem (ö. 257/871) ve Hasen b. Muhammed ez-Za'ferânî (ö. 260/874) gibi seçkin muhaddislerin halkalarına katılarak kendilerinden semâda bulunmuştur.²⁵⁵ Kendisinden ise Ebû Bekir b. el-Mukrî (ö. 381/991), Ebû Ömer b. Hayyiye (ö. 382/993), Ömer b. Şâhin (ö. 385/995) ve muasırı olan bir grup hadis bilgini rivayette bulunmuştur.²⁵⁶

Fıkıh tahsilini Ebû Sevr ve Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) gibi müctehitlerin halkasında ikmal eden İbn Harbeveyh, 318/930 senesinde Mısır kadılığına tayin edilmiştir. İbn Yûnus (ö. 347/958), Mısır'da uzun süre ikamet eden İbn Harbeveyh'in ilmî ve ahlakî kemalatı cihetiyle bir benzerini görmediğini ifade etmiştir. Mısır kadılığı

250 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/250; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/440; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/31.

251 Zirikli, *el-A'lâm*, 5/294.

252 Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/448.

253 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/98.

254 Nevevî, İbn Harbuveyh şeklinde tesmiye edildiğini ifade etmiştir. Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/258.

255 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 124; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/93.

256 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 13/334-337.

görevinden istifa ederek Bağdat'a dönen müellif hakkında Dârekutnî (ö. 385/995) sitayişkâr ifadeler kullanmıştır. Sika bir ravi olan İbn Harbeveyh, beş yıl boyunca bilfiil hadis kitabetiyle iştigal etmiştir. İbn Zülâk (ö. 387/997) onu; Kur'an, hadis ve hilâfiyat ilimlerinin yanı sıra kıyas, meânî ve belâgat sahalarında mütehasıs, hakperest bir şahsiyet olarak tavsif etmiştir. Mısır'dan önce Vâsıt kadılığı görevini de yürüten müellif, Mısır emiri tarafından evinde ziyaret edilecek derecede yüksek bir itibara sahipti. İbnü'l-Haddâd el-Mısrî (ö. 344/955), fıkıh âlimi Mansûr b. İsmail'in (ö. 306/919) lisanıyla; onun Kur'an'a vakıf, fıkıh, hadis, lûgat ve tarih ilimlerinde mahir, zühd sahibi bir zat olduğunu nakletmiştir. Mısır'daki görevinden azlini talep ederek döndüğü Bağdat'ta Safer ayında vefat etmiştir. Vefat yılı hususunda 317/929 tarihi zikredilse de ağırlıklı kanaat 319/931 yılı yönündedir. Cenaze namazı, ashâbü'l-vücûh müçtehitlerinden Ebû Saîd el-İstahrî tarafından kıldırılmıştır.²⁵⁷

İbn Harbeveyh, Şâfiî tabakâtı içerisinde ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında mütalaa edilmekle birlikte; mezhebin yerleşik usul ve kavillerine muhalif, literatürde garîb ve zayıf olarak tavsif edilen, hatta yer yer fâhiş galat niteliğinde görülen bazı şâz görüşleri mevcuttur.²⁵⁸ Söz konusu görüşlerden birkaçı şöyledir:

- Fıkıh literatüründe iki kulle tabiri; hacim bakımından yaklaşık beş yüz Bağdat rıtlına tekabül eden su miktarını ifade etmektedir.²⁵⁹

257 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/334-337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/536-538; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 214-216; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/446-456; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/15; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, 2/188; Heytû, *el-İctihâd*, 222.

258 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/536-538; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 214. Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/446; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/15; Heytû, *el-İctihâd*, 121.

259 Kulle; eski bir ölçektir. Rıtl ise Arap dünyasında kullanılan en yaygın ağırlık birimidir. Genel bilgi için bk. Kallek, "Kulle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2002), 26/357-358; "Rıtl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2008), 35/52-55.

- Koca, hayız gören eşiyle cinsi münasebette bulunamadığı gibi onun bedenine dahi yaklaşması caiz değildir.

- Kişinin, mülkiyetinde bulunan helal bir şeyi kendisine haram kılması, hükümsüz kabul edilmekle birlikte; bu beyanını yemin kastıyla yapması durumunda, söz konusu tasarrufun hilafına hareket edilmesi kefareti yükümlülüğünü gerekli kılmaktadır.

- Zihâr²⁶⁰ kefareti ile mükellef olan bir kimsenin; Ramazan orucu ile zihâr kefareti dair tutması gereken orucu tek bir niyetle birleştirebilir.

- Zekâtın farziyet şartlarından biri olan nisap miktarındaki malın üzerinden bir kamerî yılın geçmesi esastır; dolayısıyla bu süreyi tamamlamayan mallar için zekât yükümlülüğü tahakkuk etmez.

- Müslüman bir erkeğin, Mecusi bir kadınla evlenmesi caizdir.²⁶¹

2.14. Ebû Hafs el-Bâb Şâmî

Tam adı Ebû Hafs Ömer b. Abdillâh b. Mûsâ b. el-Vekîl olup literatürde Ebû Hafs el-Bâbşâmî künye ve nisbesiyle maruftur. Doğum tarihine dair kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ebû Hafs el-Bâbşâmî'nin 'Bâbşâmî' nisbesiyle anılmasına dair iki farklı cihet kaydedilmiştir. Bu görüşlerden ilki; söz konusu nisbenin, Bağdat'ın batı yakasında yer alan ve kadim bir yerleşim yeri olan meşhur Bâbüşşâm mahallesine istinaden kullanıldığı yönündedir.²⁶² Ebû Hafs el-Bâbşâmî'nin söz konusu mahallede ikamet etmesi sebebiyle

260 Zihâr; kocanın, karısını annesine veya dinen nikâhı düşmeyecek yakınlarına benzetmesine denir. Yaman, "Zihâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/387.

261 Râfi'î, *el-'Azîz*, 3/17; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/258-259; Heytû, *el-İctihâd*, 222.

262 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 110; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/215; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/97.

le bu nisbeyle iştihar etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. İkinci bir görüşe göre ise Abbâsî halifesi el-Muktedir-Billâh (ö. 320/932), Ebû Hafs el-Bâbşâmî'yi Şam'ın muhtelif bölgelerinde kadılık göreviyle tavzif etmiştir. Bu makamda uzun süre bulunmasına istinaden kendisine mezkûr nisbenin verildiği rivayet edilmektedir.²⁶³

Şâfiî fikhını Ebû'l-Kâsım el-Enmâtî'den ahzeden Ebû Hafs el-Bâbşâmî, mütekaddimin döneminin en seçkin ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında yer almaktadır. Pek çok tabakât ve terâcim müellifi, Ebû Hafs el-Bâbşâmî'nin fikhî yetkinliğini ve ilmi birikimini, mezhebin ikinci kurucusu sayılan İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin mertebesine denk görerek vurgulamıştır.²⁶⁴

Tabakât ve terâcim kaynaklarında Ebû Hafs el-Bâbşâmî'nin tercüme-i hâline dair tafsilatlı malumata rastlanılmamasına rağmen, vazetmiş olduğu fikhî tercihlerle mezhep doktrini içerisinde belirgin bir yer edindiği müşahade edilmektedir. Bu bağlamda, kendisinin 've-cih' kabilinden serdettiği içtihatlarından bazıları şunlardır:

- Definenin beşte biri oranındaki payı, sarf mahalleri bakımından ganimetlerin taksim edildiği sınıflara tahsis edilir.²⁶⁵

- Namazdan çıkma niyeti getirilmeksizin, yalnızca selamın verilmesiyle namazın ikmal edilmesi sahihtir.²⁶⁶

- Sa'y ibadetinin rükünlerinin ifasında; Safa ile Merve arasındaki her bir gidiş ve her bir dönüş müstakil birer şavt olarak kabul edilmektedir.²⁶⁷

- Sa'y ibadetinin sıhhati için Safa ve Merve tepelerine fiilen çıkılması esas olup; bu tepelere en az bir insan boyu kadar

263 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/370-371.

264 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, thk. Abdülmün'im Halife Ahmed Bilâl (Riyad: Dâru Küñûzi İşbilyâ, 2011), 3/636; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/215; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/96.

265 Şirâzî, *el-Mühezzebe*, 1/313.

266 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 2/147.

267 Nevevî, *Kitâbü'l-İzâh fî menâsiki'l-hac ve'l-'umre* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994), 257.

tırmanılmaksızın gerçekleştirilen intikaller, rüknün tam olarak ifa edilmemesi gerekçesiyle geçersiz kabul edilir.²⁶⁸

- Arafat'ta vakfe yapmak haccın aslî rükünlerinden biri olup; ibadetin sıhhati için vakfe mahallinin tayini ve bu mekânın Arafat sınırları içerisinde olduğunun bilinmesi esastır. Bu itibarla, durulan yerin Arafat olduğu bilinmeksizin veya mekân hususunda tam bir farkındalık olmaksızın gerçekleştirilen vakfeler, rüknün mahiyeti ve tayini konusundaki eksiklik sebebiyle fikhî açıdan geçersiz kabul edilmektedir.²⁶⁹

- Zekât mallarının tahsil edildiği beldeden başka bir mahalle nakledilmesi caizdir.²⁷⁰

- Kurban ibadetini ifa eden mükellefin, kurban etinden bir miktar tüketmesi vaciptir.²⁷¹

Ebû Hafs el-Bâb Şâmî 310/923 senesinden sonra Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁷²

2.15. İbn Hayrân

Tam adı Ebû Ali el-Hüseyin b. Sâlih b. Hayrân olup tabakât ve terâcim literatüründe daha ziyade İbn Hayrân nisbesiyle iştihar etmiştir.²⁷³ İlmî silsile bakımından Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'den Şâfiî fikhını ahzeden müellif, hadis sahasında ise Muhâsibî'den (ö. 243/857) rivayette bulunmuştur.²⁷⁴

268 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/410; Râfî'î, *el-'Azîz*, 3/409.

269 Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/103.

270 Kaffâl, *Hilyetü'l-'ulemâ*, 3/137.

271 Kaffâl, *Hilyetü'l-'ulemâ*, 3/325.

272 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 110; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 16/274; Râfî'î, *el-'Azîz*, 1/265.

273 İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ* 'i's-Şâfi'îyye, 1/459-460; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/58-60.

274 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/209; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 125.

Vera, zühd ve fıkıh melekelerini şahsında mezceden İbn Hayrân, Abbâsî halifesi el-Muktedir-Billâh tarafından kendisine tevcih edilen kadılık teklifini geri çevirmiştir. Bunun üzerine halife, dönemin veziri Ebû'l-Hasen Ali b. İśâ'ya (ö. 335/946), İbn Hayrân'ın görevi kabul etmesini temin amacıyla hanesinin kapısında günlerce intizar etmesini emretmiştir. İbn Hayrân, bu süreç zarfında ikametgâhından çıkmayarak tavrını sürdürmüştür. Durumun halifeye intikal etmesi üzerine el-Muktedir-Billâh, müellifin bu müstağni tutumunu takdir sadedinde şu ifadeleri kullanmıştır: 'Zamanımızda kendisine kaza makamı arz edildiği halde bu sorumluluktan içtinap eden şahsiyetlerin mevcudiyetini sizlere aşikâr etmek gayesiyle veziri, İbn Hayrân'ın kapısında beklettim.'²⁷⁵

İbn Hayrân, kaza makamını kabul etmesi hasebiyle İbn Süreyc'i sert bir dille eleştirmiş ve bu duruma dair hoşnutsuzluğunu; 'Bu tasarruf, Ebû Hanîfe'nin ashâbına yakışan bir iştir; bizim ashâbımızın tutumuyla bağdaşmaz' diyerek izhar etmiştir.²⁷⁶

Ashâbü'l-vücûh mertebesinde bir müctehid olan İbn Hayrân'ın fikhî tercihleri, Şâfiî doktrini içerisinde geniş bir yer edinmiştir.²⁷⁷ Onun vecih kabilinden serdettiği içtihatlarından bazılarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

- Müsta'mel (kullanılmış) suyun, necâsetin izale edilmesinde kullanımı fikhî açıdan caizdir.²⁷⁸

275 İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i'sh-Şâfi'iyye*, 1/459-460; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/58-60; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, 6/526; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 1/536-537; Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 320.

276 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/235.

277 İmrânî, *el-Beyân*, 3/198; 13/145; 13/448; Râfi'î, *el-'Azîz*, 2/478; 12/413; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/326; *el-Mecmû'*, 2/220; 3/62; 4/91; 5/399; Heytû, *el-İctihâd*, 135.

278 Heytû, *el-İctihâd*, 135.

- Mümeyyize-i mu'tâde statüsündeki bir kadının,²⁷⁹ kanın rengindeki farklılaşmaya bakmaksızın, geçmiş dönemlerdeki düzenli hayız periyodunu esas alması iktiza eder.

- Namazda Fâtîha suresinin bir rekâtta mükerrer okunması, namazın sıhhatine engel teşkil eder ve namazı batıl kılar.²⁸⁰

- Namaz vaktinin son cüzünde sefere çıkan mükellefin, söz konusu namazı kasretme hakkı mahfuzdur.²⁸¹

- Cuma namazı için ezan okunması, şâir-i İslâmiye bağlamında vacip bir mükellefiyettir.²⁸²

- Hac ve umre menâsikinin ifası esnasında telbiye getirmek, ibadetin geçerliliği için vacip bir rükündür.²⁸³

- Eşit miktardaki taze hurmaların kendi cinsiyle mübadelesi caizdir.²⁸⁴

- Buluntu bir çocuğun (lakît) velayeti hususunda ihtilaf vuku bulursa; çözüm için kuraya başvurulmaz, bilakis hâkim maslahat prensibi uyarınca uygun gördüğü tarafı tayin eder.²⁸⁵

Genel kabul gören rivayete göre İbn Hayrân, 13 Zilhicce 320/18 Aralık 932 tarihinde Salı günü vefat etmiştir.²⁸⁶ Buna mukabil Dârekutnî, müellifin 310/922 yılı civarında vefat ettiğini kaydetmiş;

279 Mümeyyize-i mu'tâde; Hayız süresi ve periyodu belirli olan; aynı zamanda kanın niteliğindeki (siyah, kırmızı, sarı vb.) değişimleri ayırt edebilme melekesine sahip kadını ifade eder. Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/431; Muhammed Emîn el-Kurdî, *Tenvîru'l-kulûb fî muâ'meleti 'allâmi'l-ğuyûb* (Halep: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 1991), 177.

280 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/272.

281 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/377.

282 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/113.

283 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 4/89.

284 Nevevî, *el-Mecmû'*, 11/32.

285 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/315.

286 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 110; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/58-60; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, 6/526; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 1/536-537;

320/932 yılına dair bilgiyi ise bir vehim olarak nitelendirmiştir.²⁸⁷ Nevevî, Dârekutnî tarafından serdedilen bu vefat tarihini zayıf bir kavil olarak mütalaa ettiği için, literatürde rivayetin zayıflığına delalet eden قیل (denildi ki) sığısıyla aktarmayı tercih etmiştir.²⁸⁸

2.16. İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî

Tam adı Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ziyâd b. Vâsıl b. Meymûn olup 238/852 senesinde Nisâbur'da dünyaya gelmiştir. Literatürde İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî nisbesiyle şöhret bulmuştur. İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî ilim tahsili gayesiyle Horasan, Irak, Dımaşk, Mısr ve Hicaz'ı kapsayan geniş bir coğrafyada rihlelerde bulunmuştur. İlk tahsil evresinin ardından Bağdat'a mücavir olarak buraya yerleşen İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî; nesep ve aidiyet bakımından, tâbiin dönemi muhaddislerinden ve Emevî valisi Ebân b. Osman'ın (ö. 105/723) mevlâsı olan bir aileye mensuptur.²⁸⁹

İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî'nin hadis ve fıkıh sahalarındaki ilmî şahsiyetinin teşekkülünde; Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Abdullah b. Hâşim et-Tûsî (ö. 255/869), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) ve İbn Vâre (ö. 270/884) gibi muhaddislerin yanı sıra; Şâfiî'nin kadim ve cedit ashabından Za'ferânî (ö. 260/874), Müzenî, Yûnus b. Abdûlâlâ es-Sadeî, Rebî' b. Süleyman el-Murâdî, Ebû Abdullah İbn Abdülhakem (ö. 268/882) ve Bekkâr b. Kuteybe gibi seçkin ulema meşihâtı arasında yer almaktadır.²⁹⁰ Dârekutnî, İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî'nin ilmî mertebesini takdir sadedinde; kendi hocaları içerisinde hadislerin sened ve metinlerini onun kadar maharetle cem eden,²⁹¹ fıkıh sahasın-

287 İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/459-460; İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, 2/133-134.

288 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/156.

289 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 113-114; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/310.

290 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 125; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 2/314; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/110-111; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 2/171; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 343.

291 Hadisler arasındaki ihtilafları giderme yollarından cem ve te'lif metodu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bilgin, *İhtilâfü'l-Hadîs ve Bir Uzlaştırma*

da da ondan daha mütebahhir olan bir şahsiyete rastlamadığını ifade etmiştir.²⁹² İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî'nin ilim halkasından feyiz alan ve kendisinden hadis rivayet eden seçkin talebeleri arasında; İbn Ukde (ö. 332/944), Ebû Ali en-Nîsâbü'rî (ö. 349/960), Da'lec b. Ahmed (ö. 351/962), Hamza el-Kinânî (ö. 357/968), İbnü'l-Muzaffer (ö. 379/989), Dârekutnî ve İbn Şâhin (ö. 385/996) gibi pek çok isim bulunmaktadır.²⁹³

Kaynaklarda İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî'nin telif sahasında çeşitli eserler vücuda getirdiği zikredilmekle birlikte;²⁹⁴ günümüze ulaşan veriler ışığında, Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine kaleme aldığı *Ziyâdât 'alâ Muhtasari'l-Müzenî* adlı çalışması dışında müstakil bir eser ismine rastlanılmamaktadır.²⁹⁵ İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679), İsnevî'ye (ö. 772/1370) atıfla İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî'ye *Kitâbü'r-Ribâ* isimli bir eser nispet etmekteyse de;²⁹⁶ İsnevî'nin kendi eserinde yalnızca *Kitâbü'z-Ziyâdât*'ı zikrettiği müşahade edilmektedir.²⁹⁷ İbnü'l-İmâd'ın muhtemelen bir mütalaa hatasından kaynaklanan bu kaydı, Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1987) tarafından da tevarüs edilerek eserlerin iki ayrı çalışma şeklinde tavsif edilmesine yol açmıştır.²⁹⁸ Söz konusu eser (*ez-Ziyâdât*), günümüzde Hâlid b. Hâyif tarafından dirâse ve tahkik edilerek neşredilmiştir.²⁹⁹ Ayrıca İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî'ye ait, hadis ilmine dair verileri içeren

Türü Olarak Te'addüdü'l-Vâkı'a Olgusu (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 40-66.

292 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/197-198.

293 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/311.

294 Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/119.

295 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/111; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/197-198; Heytû, *el-İctihâd*, 223.

296 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/129.

297 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen el-İsnevî, *Tabakâtü's-şâfiyye* (Bağdat: Dâru ihyâi't-turâsi'l-islâmî 1391), 2/481.

298 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 6/119.

299 Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî, *ez-Ziyâdât 'alâ Muhtasari'l-Müzenî*, thk. Hâlid b. Hâyif b. Ureye el-Matîrî (Riyad-Kuveyt: Dâru Advâi's-Selef – Dâru'l-Kevser, 2005).

el-Fevâ'id adlı bir çalışmanın Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'deki bir mecmua içerisinde kayıtlı olduğu bildirilmektedir.³⁰⁰

Hadis ilmindeki sika vasfının yanı sıra, fıkıh meselelerine ve sahâbe ihtilâflarına dair derin vukufiyetiyle tanınan İbn Ziyâd en-Nîsâbüri, Şâfi mezhebinin erken dönem ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında zikredilmektedir.³⁰¹ Kaynaklarda zahid şahsiyetine vurgu yapılan İbn Ziyâd en-Nîsâbüri'nin, kırk yıl boyunca yatsı abdestiyle sabah namazını eda ettiği nakledilmektedir. İbn Ziyâd en-Nîsâbüri, 4 Rebîülâhîr 324/1 Mart 936 tarihinde vefat etmiştir.³⁰² Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve İbn Asâkir'in kayıtlarına göre Bağdat'taki Bâbü'l-Kûfe mevkiine defnedilmiştir.³⁰³ Her ne kadar İsnevî, onun Nîsâbur'da vefat ettiğini kaydetmişse de;³⁰⁴ kronolojik ve mekânsal açıdan İbn Ziyâd en-Nîsâbüri'ye daha yakın olan Hatîb el-Bağdâdî'nin tespitinin tarihî gerçekliğe daha muvafık olduğu kabul edilmektedir.³⁰⁵

2.17. Ebû Saîd el-İstahrî

244/858 senesinde İran'ın İstahr şehrinde doğan Ebû Saîd el-İstahrî'nin tam adı, Hasen b. Ahmed b. Yezîd b. Îsâ b. el-Fadl b. Beşşâr b. Abdilhamîd b. Abdillâh b. Hânî' b. Kabîsa b. 'Amr b. 'Âmir'dir.³⁰⁶

300 Özen, "İbn Ziyâd en-Nîsâbüri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/468.

301 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/197-198; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/311; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 343; Heytû, *el-İctihâd*, 223.

302 İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 2/314; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/312; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 343; Heytû, *el-İctihâd*, 223.

303 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11/341; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 32/188.

304 İsnevî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 2/481.

305 Özen, "İbn Ziyâd en-Nîsâbüri", 20/468.

306 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 8/206; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/230; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/109; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/179; Okuyucu, "İstahrî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), Ek 1/667-668;

Kaynaklarda ailesine, yetişme tarzına ve ilmî seyahatlerine dair kapsamlı veriler bulunmamakla birlikte; Ebû Saîd el-İstahrî'nin, dönemin ilim merkezi Bağdat'ta pek çok otorite isimden hadis ve Şâfiî fıkıh tahsil ettiği bilinmektedir.³⁰⁷ Fıkıh ilmini Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî'den ahzeden müellif; hadis sahasında ise Hafs b. Amr er-Rebâli (ö. 258/872), Sa'dân b. Nasr el-Bezzâz (ö. 265/878), Ahmed b. Mansûr er-Remâdî ve İsa b. Ca'fer el-Verrâk (ö. 272/886) gibi muhaddislerin rahle-i tedrisinde bulunmuştur. Hem fıkıh hem de hadis ilimlerinde mütebahhir bir derinliğe ulaşması hasebiyle Ebû Saîd el-İstahrî, Irak muhitindeki Şâfiî ulemasının riyaset makamına layık görülmüştür.³⁰⁸

Dönemin Irak Şâfiî ulemasının riyaset makamında bulunan Ebû Saîd el-İstahrî, fıkıh ve hadis ilimlerine dair yürüttüğü ders halkalarıyla pek çok talebe yetiştirmiştir. Onun rahle-i tedrisinden geçerek kendisinden ilim ahzeden seçkin talebeleri arasında Ebû Hafs İbn Şâhîn ve Ubeyd el-Fakîh (ö. 360/971) gibi isimler öne çıkmaktadır.³⁰⁹

Ebû Saîd el-İstahrî'yi konu edinen terâcim literatüründe, fakihin ilmî şahsiyetine dair yüksek takdir ifadelerine yer verilmiştir. Nitekim Ebû İshâk el-Mervezî (ö. 340/951), fıkıh tahsilini derinleştirmek gayesiyle Bağdat'a muvasalat ettiğinde; ders halkalarına iştirak edilebilecek ilmî derinliğe sahip şahsiyetler olarak İbn Süreyc el-Bağdâdî ve Ebû Saîd el-İstahrî dışında bir otorite müşahe-
de edemediğini açıkça beyan etmiştir.³¹⁰

Ebû Saîd el-İstahrî, çağdaşı olan Şâfiî otoriteleri İbn Süreyc el-Bağdâdî ve İbn Hayrân ile muhtelif ilmî münazaralarda

Fidanboy, "Ebû Sa'id el-İstahrî (ö. 328/940)", *Eş'arî Kelâmının Öncüleri*, ed. Mustafa Akman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2025), 166-176.

307 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/238; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/250. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2/ 309.

308 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/238; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/251; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 247-248; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, 12/714.

309 Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/343; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/38.

310 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2/309.

bulunmuştur. Ebû İshâk el-Mervezî, bu ilmî teati süreçlerinden birini şu şekilde nakletmektedir: İbn Süreyc, eşi vefat eden hâmile kadına terekeden nafaka tahsis edilip edilemeyeceğine dair bir mesele vazettiğinde; el-İstahrî, nafakanın verilmesi gerektiği yönünde bir tercihte bulunmuştur. İbn Süreyc, bu mütalaanın İmam Şâfiî'nin kavline muhalif olduğunu hatırlattığında ise el-İstahrî -Şâfiî doktrinine aykırı da olsa- bu kanaatinin Hz. Ali ve İbn Abbâs'ın içtihatlarıyla muvafık olduğunu beyan ederek istiklalini korumuştur. İbn Süreyc el-Bağdâdî, Ebû Saîd el-İstahrî'nin şer'î bir meseledeki³¹¹ bu teknik isabetsizliği karşısında; bakla tüketimine atıfta bulunarak zihni melekelerine dair nükteli ve tarizli bir eleştiri yöneltmiştir. Hazırcevaplığıyla bilinen Ebû Saîd el-İstahrî ise aynı üslupla mukabelede bulunarak, İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin gıda tercihlerinin fiziksel yapısı üzerindeki etkilerine dair latifeli bir cevapla münazarayı nihayete erdirmiştir.³¹²

Boşanma veya vefat iddeti bekleyen hâmile kadının düşük yapması durumunda, iddetin nihayete erip ermediğine dair Ebû Saîd el-İstahrî ile İbn Hayrân arasında teknik bir fikhî ihtilaf yaşanmıştır. Nakledildiğine göre; söz konusu durumdaki bir kadından düşen cenin, iddetin hitamına dair fetva talebiyle Ebû Saîd el-İstahrî'ye takdim edilmiştir. O, cenini bizzat müşahade ederek uzuvlarının henüz belirginleşmediğini ifade etmiştir. Bilirkişi konumundaki ebelerin aksi yöndeki şهادetlerine rağmen Ebû Saîd el-İstahrî, doğumun hukuken sübut bulmadığına hükmederek iddetin devam etmesi gerektiği yönünde bir mütalaa serdetmiştir.³¹³ Bu hüküm üzerine ebeler, hilkatteki belirginliği aşikâr kılmak amacıyla cenini sıcak suyla yıkamışlardır. Uzuvların belirginleşmesine rağmen Ebû Saîd el-İstahrî, başlangıçtaki içtihadında ısrar ederek mezhepteki genel temayüle muhalif bir tavır sergilemiştir. Buna mukabil İbn Hayrân, alanında mütehasıs kabul edilen ebelerin beyanlarını esas alarak ceninin hilkatının tamamlandığına, dolayısıyla kadının do-

311 Bu meselenin ne olduğuna yer verilmemiştir.

312 Sübkî, *Tabakâtu 'ş-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/231.

313 Râfi'î, *el-'Azîz*, 9/447.

ğumu gerçekleştirdiğine hükmetmiştir. Bu doğrultuda İbn Hayrân, iddetin sona erdiği yönünde bir içtihat ortaya koymuştur. İbn Hayrân'ın delillendirmesinden haberdar olan Ebû Saîd el-İstahrî, nihayetinde kendi mütalaasından sarfınazar ederek bu görüşe rücu etmiştir.³¹⁴

Ebû Saîd el-İstahrî hakkında, fikhî küllî kaidelerin fer'î meselelere tatbiki hususunda zaman zaman hataya düştüğü yönünde eleştiriler serdedilmiştir.³¹⁵ Buna mukabil müellif, kıvrak zekâsı, nazari derinliği ve münazara tekniğindeki maharetiyle temayüz etmiş; İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995) kaydına göre ise tabakatın öncü fakihlerinden ve sika râvilerden biri olarak nitelendirilmiştir.³¹⁶ Şâfiî hukukçusu Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), Ebû Saîd el-İstahrî'nin İmam Şâfiî'nin telifatına dair ileri düzeydeki vukufiyetine dikkat çekerek, onun üstün bir zekâ ve idrak kapasitesine sahip olduğunu vurgulamıştır.³¹⁷

Abbâsî hilafeti tarafından Bağdat'a muhtesip; Kum ve Sicistan bölgelerine ise kadı olarak tayin edilen Ebû Saîd el-İstahrî,³¹⁸ idari görevlerinin yanı sıra fıkıh literatürüne katkı sunan çeşitli eserler telif etmiştir.³¹⁹ Bu eserlerden bazıları şunlardır:

***Kitâbü'l-kadâ'*:** Müellifin kaza (yargılama) hukukuna dair kalemeye aldığı bu çalışmanın, sahasında nev-i şahsına münhasır ve emsalsiz bir mahiyete sahip olduğu ifade edilmiştir.³²⁰ İsnevî, eserin hacim bakımından küçük olduğunu kaydederken; İbn Kâdî Şühbe

314 İmrânî, *el-Beyân*, 9/ 10; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/232.

315 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 5/210; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/232.

316 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 300.

317 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/238.

318 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 11/287; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/251.

319 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 393; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/ 302; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 119; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2/74; Mustafa b. Abdillâh er-Rûmî Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Tûrâsî'l-Arabî, ts.), 1/578.

320 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/204.

ise tek ciltten müteşekkil olduğuna işaret etmiştir. Râfî'î el-Kazvîni³²¹ ve İbn Hacer el-Heytemî³²² başta olmak üzere pek çok Şâfiî fakihî, kaza hukukuna dair teknik meselelerde bu eserden nakillerde bulunarak çalışmanın doktriner otoritesini teyit etmişlerdir.

Şerhu'l-Müsta'mel fî fîrû'î'l-fıkḥ: Bu çalışmanın, Ebû'l-Hasen Mansûr b. İsmâil et-Temîmî'nin (ö. 306/918) fîrû-i fıkḥa dair kaleme aldığı *el-Müsta'mel* adlı eserine Ebû Saîd el-İstahrî tarafından yazılmış bir şerh olduğu belirtilmektedir.³²³ Bununla birlikte bazı kaynaklarda, söz konusu eserin aidiyeti hususunda ihtilaf edilmiş ve çalışmanın 384/994 yılında vefat eden Ebû Muhammed el-İstahrî isimli bir başka müellife ait olduğu ileri sürülmüştür.³²⁴

Şerhu'l-cebr ve'l-mukâbele: Ebû Saîd el-İstahrî, bu çalışmasını ünlü matematikçi Ebû Kâmil Şücâ' b. Eslem'in (ö. 339/950) matematik sahasında telif ettiği ve literatürde *Kitâbü's-Şâmil* adıyla da bilinen *Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele'sine* şerh mahiyetinde kaleme almıştır.³²⁵ Eserin isminden mülhem olarak muhtevasında; denklem metodolojisi aracılığıyla malum verilerden meçhul niceliklerin istihracı yöntemi ele alınmaktadır. Müellifin disiplinlerarası yetkinliğini gösteren bu şerhin, günümüze ulaştığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

el-Câmi'u fî'l-hisâb: Ebû Saîd el-İstahrî'nin –isminden de mülhem olduğu üzere– matematik ilmine dair kaleme aldığı çalışmasıdır.³²⁶

el-Ferâ'izu'l-kebîr: Müellifin İslâm miras hukuku sahasında kaleme aldığı kapsamlı bir çalışmasıdır.

321 Râfî'î, *el-'Azîz*, 10/428; 13/142.

322 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 7/92; 124.

323 Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/478; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/269.

324 Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, 119.

325 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/269; 415.

326 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 393.

eş-Şürût ve'l-vesâ'ik ve'l-mehâdir ve's-sicillât: İslâm yargılama hukuku ve noterlik işlemlerine dair teknik bir eserdir. Çalışmada, hukuki muamelelerin yazım usulü, mahkeme kayıtlarının tevsiki, dava tutanaklarının düzenlenmesi ve resmî sicillerin tescil esasları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Şâfiî mezhebinin ashâbü'l-vücûh mertebesindeki müctehidlerinden biri olan Ebû Saîd el-İstahrî;³²⁷ usûl ve fîrûda genel itibarıyla mezhep imamının metodolojisini takip etse de, birtakım fer'î meselelerde mezhep doktrinine muhalif tercihlerde bulunmuştur. Ancak müellifin bu yöndeki münferit tercihleri ve mezhep içi yerleşik kabullere aykırı içtihatları; literatürde yer yer 'hata, şâz, zayıf ve galat' gibi teknik terimlerle tenkit edilmiştir.³²⁸

Kapsamlı bir tedrisat faaliyetinin yanı sıra muhtesiplik, kadılık ve telif çalışmalarıyla geçen bereketli bir ömrün ardından Ebû Saîd el-İstahrî, 328/940 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.³²⁹ Onun vefat yılı hususunda tabakât ve terâcim kaynaklarında tam bir ittifak bulunmakla birlikte; vefatın vuku bulduğu gün ve ay noktasında farklı rivayetler mevcuttur. Bazı tabakât müellifleri, el-İstahrî'nin 12 veya 14 Cemâziyelâhir Cuma günü vefat ettiğini kaydederken;³³⁰ diğer bazı kaynaklar vefatın Perşembe günü gerçekleştiğini ancak cenazesinin Cuma namazı öncesinde kaldırıldığını belirtmektedir.³³¹ Bir kısım müellif ise gün tasrih etmeksizin aynı yılın Şâban veya Rebîülâhir aylarında vefat ettiğine dair nakillere yer vermiştir.³³² Aralarında ulema, kadılar ve sâlih zevattan oluşan muazzam bir

327 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/237; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/230; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/109; Heytû, *el-İctihâd*, 137.

328 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/404-405; 2/77; 30; 173; İmrânî, *el-Beyân*, 1/246; Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/432; 592; 7/378. İlgili görüşler için bk. İbrahim Sizgen, *İstahrî'nin Muhalif Görüşleri ve Şâfiî Mezhebindeki Yeri (İbadetler Ve Aile Hukuku Özelinde)*, Basılmamış Doktora Tezi (Adana: Çukurova Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021).

329 Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/233.

330 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2/75; İsnevî, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/34.

331 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 8/208.

332 İbn Kesir, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 248; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/109.

cemaatin iştirakiyle ebediyete uğurlanan cenazesi, Bağdat'ın tarihi kabristanı Bâbüharb'e defnedilmiştir.³³³

2.18. Ebû Yahyâ el-Belhî

Doğum tarihi kaynaklarda tesbit edilemeyen Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Ahmed b. Yahyâ b. Mûsâ b. Hatt b. Abdurabbih b. Sâlim el-Belhî, aslen Belhlî olup ilmiye sınıfına mensup bir aileye mensuptur. İlim tahsili gayesiyle muhtelif merkezlere seyahat eden müellif; Yahyâ b. Ebî Tâlib (ö. 275/889), Abdurrahmân b. Merzûk el-Bezûrî (ö. 275/889), Muhammed b. Sa'd el-'Avfî (ö. 276/890), Ebû Hâtim er-Râzî ve Abdussamed b. el-Fadl el-Belhî (ö. 283/896) gibi pek çok otorite isimden hadis semâ etmiştir. Tahsil hayatını müteakip Dımaşk'a yerleşen Ebû Yahyâ el-Belhî'den; Ebû'l-Hüseyn er-Râzî (ö. 304/917), İbnü'l-Mukrî el-İsfehânî ve Abdülvehhâb el-Kilâbî (ö. 396/1006) gibi seçkin şahsiyetler rivayette bulunmuştur.³³⁴

Muhaddis kimliğiyle temayüz eden Ebû Yahyâ el-Belhî, Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh döneminde Dımaşk kadılığı görevine tayin edilmiştir. Münazaradaki belagati ve cedel ilmindeki nezaketiyle tanınan Ebû Yahyâ el-Belhî, Şâfiî mezhebinin ashâbü'l-vücûh mertebesindeki müctehidleri arasında zikredilmektedir. Bununla birlikte, Şâfiî doktrini içerisinde garîb ve şâz olarak nitelendirilen münferit içtihatları ile de dikkat çekmiştir.³³⁵ Kaynaklarda müellife nisbet edilen bu nev-i şahsına münhasır görüşlerden bazıları şunlardır:

- Vaktin başlangıcında namazı ifa etmeye engel bir durumu bulunmadığı halde, rükünleri yerine getirecek kadar bir süre geçtikten sonra cünun veya hayız gibi bir engelin ortaya

333 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/252; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 9/287.

334 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 19/57; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 24/283-284; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/170-171; İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 1/252-253.

335 Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/292; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/170-171; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/110; Heytû, *el-İctihâd*, 141.

çıkması durumunda, söz konusu namazın kaza edilmesi icap eder.³³⁶

- Hac ibadeti kendisine farz olduğu halde, bu yükümlülüğü yerine getirmeden vefat eden kimsenin terekesinden haccının kaza edilmesi gerekir.³³⁷

- Nâfile oruçlarda, sıhhat şartı olarak geceden niyet edilmesi şarttır.³³⁸

- Velisi bulunmayan tarafların nikâh akitlerinde kadı, her iki taraf adına velâyet-i âmme selahiyetiyle aynı anda velâyet icra edebilir.³³⁹

- Kadı, velâyeti altında bulunan bir kadınla bizzat evlenebilir.³⁴⁰

- Mudârebe akdinde, sermaye sahibinin işletmeci ile birlikte bizzat çalışmasının şart koşulması caizdir.³⁴¹

- Kişi, usulünden olan babasını rehin olarak kabul edemeyeceği gibi, onu bir iş akdi kapsamında ücret mukabilinde de kiralayamaz.³⁴²

330/941 senesinde Dımaşk'ta vefat eden Ebû Yahyâ el-Belhî'nin, genel kabul gören rivayete göre Rebîülevvel ayında ebediyete irtihal ettiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte literatürde قیل kaydıyla aktarılan bir diğer görüşe göre ise vefatı, aynı yılın Rebîülâhîr ayında vuku bulmuştur.³⁴³

336 Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/39; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/106.

337 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/365.

338 Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/292.

339 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, nşr. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991), v/71.

340 Râfî'î, *el-'Azîz*, 7/564.

341 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 5/119.

342 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 24/283-284; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/293-294; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/298-299; Heytû, *el-İctihâd*, 141.

343 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/293-294; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/170-171; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'îyyîn*, 1/252-253; İbn Kâdî

2.19. Ebû Bekr es-Sayrafi

Bağdat menşeli olan Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir es-Sayrafi, mensubu olduğu mesleğe veya ailesine atıfla Sayrafi nisbe-siyle şöhret bulmuştur.³⁴⁴ Sayrafi'yi konu edinen tabakât ve terâcim kaynaklarında, doğum yeri ve tarihine dair sarîh bir bilgiye rastlanmamaktadır. İlmî neşvünemasına ilişkin veriler mahdud olsa da; fıkıh tahsilini dönemin Şâfiî otoriteleri İbn Süreyc ve Ebû Saîd el-İstahrî'den, hadis ilmini ise Ahmed b. Mansûr er-Ramadi'den (ö. 562/879) ahzetmiş olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.³⁴⁵

Çok yönlü bir ilmi kişiliğe sahip olan Sayrafi; fıkıh, fıkıh usûlü, Arap dili, kelâm, hadis, hiyel ve ferâiz gibi pek çok disiplinle iştiğal etmiştir. Hocalarından yoğun şekilde hadis semâ etmesine rağmen, rivayet sahasında oldukça az hadis rivayet eden biri olarak kalmıştır.³⁴⁶ İshâk b. Yezîd el-Halebî (ö. 322/934) ve Ebû Ahmed Muhammed b. Sâ'id (ö. 340/951), Sayrafi'nin rahle-i tedrisinden geçen bilinen talebeleri arasındadır.³⁴⁷ Irak'ın Mu'tezile ve Eş'arîlik gibi kelâm ekollerinin merkezi konumunda bulunduğu bir dönemde yaşayan Sayrafi, bölgedeki entelektüel devingenliğe bigâne kalmamış ve Mu'tezilî düşüncüyü benimsemiştir. Sübkî, Sayrafi ile Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36) arasında cereyan eden ve 'şükrü'l-mün'im' (nimeti verene şükretmenin aklî vücubiyeti) meselesini konu edinen meşhur mü-nazarayı nakletmektedir.³⁴⁸ Mezhep imamlarıyla kelâmî meselelerde

Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/110.

344 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/472; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 24/290.

345 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/472; Muhammed b. Ali el-Vellûvî Asyûbî, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûti fî 'ilmi'l-hadîs* (Medine: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine 1993), 1/346; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 24/290; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/168.

346 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/472; Asyûbî, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûti*, 1/135; İbn Kesîr, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 264.

347 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/472; Muhammed b. Ali el-Vellûvî Asyûbî, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûti fî 'ilmi'l-hadîs* (Medine: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine 1993), 1/346; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 24/290; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/168.

348 Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşeria, *et-Tenkîh fî usûli'l-fıkh (et-Telvîh'in içinde)*, thk. Zekerîyyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996),

mubahasede bulunacak düzeyde bu ilme vakıf olan Sayrafi,³⁴⁹ kaynaklarda haklı olarak 'fakih-mütekellim' vasfıyla tavsif edilmiştir.³⁵⁰

Tabakât ve terâcim kaynakları; Şâfiî mezhebi içerisinde, kazaî kayıt ve tescil işlemlerini konu edinen şürût ilmi ile ilk kez müstakil olarak ilgilenen ve bu sahada eser veren öncü ismin Sayrafi olduğuna ittifakla dikkat çekmektedirler.³⁵¹ Sayrafi'nin ilmî yetkinliğinin zirvesine ise fıkıh usûlü sahasında ulaştığı belirtilmektedir.³⁵² Nitekim biyografik kaynaklarda yer alan, kendisinin İmam Şâfiî'den sonra fıkıh usûlüne en vâkıf şahsiyet olduğuna dair mütalaalar; Sayrafi'nin bu disiplindeki otoritesini ve mezhep usulünün sistemleşme sürecindeki merkezî konumunu teyit eder mahiyettedir.³⁵³

Sayrafi'nin bilhassa kelâmî temellere dayanan bazı usûl meselelerinde başlangıçta Mu'tezilî paradigmadan etkilenerek onların görüşlerini iltizam ettiği bilinmektedir. Ancak daha sonra Ebü'l-Hasen el-Eş'arî ile girdiği ilmî münazaralar neticesinde bu kabullerini yeniden gözden geçirmiştir. Onun; mücmel lafzın beyanı ile umumun tahsisinin tehir edilemeyeceği ve 'şükrü'l-mün'im' (nimeti verene şükretmenin akli vücubiyeti) gibi temel usûl ve kelâm problemlerinde eski görüşlerinden sarfınazar ederek rücu ettiği, usûl literatürüne yansıyan mühim veriler arasındadır.³⁵⁴

Irak havzasında Mu'tezile'nin yanı sıra Hanefî usûlcü çevrelerle de yakın bir ilmî etkileşim içerisinde bulunan es-Sayrafi;

2/227-228.

349 Emîr Pâdişâh, *Teyisrü'l-Tahrîr*, 3/174.

350 Zirikli, *el-A'lâm*, 6/224; Heytû, *el-İctihâd*, 139.

351 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 111; Muhammed b. el-Hasen el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî fî târihi'l-fikhi'l-İslâmî*, nşr. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 2/158; Muhammed A'lâ b. Alî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Mevsû'atü keşşâfi istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, nşr. Refik el-Acem vdğ. (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1/153.

352 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/284.

353 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/168; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 264; Heytû, *el-İctihâd*, 139.

354 Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 2/218.

mutlak emrin fevr delâletine kâil olması, kıyasla sabit bir hüküm üzerine yeniden kıyas yapılamayacağı ve bir fer'in birden fazla asıl ile benzerlik kurması durumunda en kuvvetli asla ilhakının caiz olmadığı gibi muhtelif meselelerde Hanefî doktrini ile paralellik arz eden görüşler benimsemiştir.³⁵⁵ Diğer taraftan, Mu'tezile'ye nisbet edilen; bir fiil veya ibadetin vukuundan önce neshinin caiz görülmemesi ve Hz. Peygamber'in bir sebebe mebni olmaksızın ibtidâen işlediği mutlak fiillerinin ümmet hakkında müstehaplık ifade edeceği yönündeki tercihler de es-Sayrafi'ye atfedilen usûlî mütalaalar arasındadır.³⁵⁶

Sayrafi'nin fıkıh usûlü sahasındaki derin vukufiyeti, gerek özgün telifler gerekse şerh çalışmalarıyla bu disipline önemli katkılar sunmasına zemin hazırlamıştır. Onun, İmam Şâfiî'nin metodolojik başyapıtı *er-Risâle* üzerine kaleme aldığı *Şerhu Risâleti's-Şâfi'i* adlı eseri, bu temel metne yazılan ilk şerhlerden biri olması hasebiyle literatürde müstesna bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra müellifin usul düşüncesini yansıtan *el-Beyân fî delâilil-'a'lâm 'alâ usûlil-'ahkâm*, *el-Usûl* ve *Kitâbul-İcmâ'* gibi eserleri ile Şâfiî literatüründeki ihtilaf ve metodoloji tartışmalarını ele alan *Şerhu ihtilâfî'l-badîs*, *Şerhu ihtilâfî's-Şâfi'i ve Mâlik* ve bir reddiye mahiyetindeki *Nakdu kitâbi Ubeydillâh b. Tâlib el-Kâtib li Risâleti's-Şâfi'i* adlı çalışmaları, onun usul sahasındaki otoritesini teyit etmektedir.³⁵⁷ Fıkıh usûlü dışındaki alanlarda da velûd bir kalem olan Sayrafi; miras hukukuna dair *el-Ferâiz*, hukukî çözüm yollarını konu edinen *el-Hiyelü's-şer'iyye* ve mezhep içerisinde bu türün ilk örneği kabul edilen şürût ilmine

355 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/373.

356 Genel bilgi için bk. Mehmet Aziz Yaşar, "Erken Dönem Şâfiî Fakihlerinden İbn Süreyc ve Sayrafi'nin İhtilaf Ettikleri Usûl Meseleleri ve Bu İhtilafın Mezhepteki İzdüşümleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, sy. 11/1 (23) (2019), 199-227.

357 Ebû İshak İbrâhim b. Mûsâ Burhânüddîn el-Ebnâsî, *eş-Şeza'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh rahimehullâhu te'âlâ*, thk. Salâh Fethî Helel (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 1/255; Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî (Riyad: Matba'atü Sefir, 2001), 136; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/168; Zehebî, *el-'İber*, 2/36.

dair çalışmasıyla dikkat çekmektedir. Ayrıca *el-Fetvâ*, *el-Müstefâd fi'n-nazarî'l-müstecâb* ve matematiksel fıkıh problemlerini içeren *Hisâbü'd-devr* gibi eserleri, müellifin ilmi sahasının genişliğini belgelemektedir.³⁵⁸

Şâfi mezhebinin ashâbü'l-vücûh mertebesindeki müctehidlerden biri olan es-Sayrafi, fûrû-ı fıkıh sahasında mezhep içi yerleşik kabullere sıklıkla muhalefet etmesiyle tanınmaktadır. Onun literatürde 'garâib' kategorisinde değerlendirilen bazı tercihleri şunlardır.³⁵⁹

- İnsanın oluşum evrelerini ifade eden alaka (kan pıhtısı) ve mudga (et parçası); ciğer ve dalak gibi hükmen necis olmayıp tahir kabul edilir.³⁶⁰

- Safa ile Merve arasındaki gidiş ve dönüş, tek bir sa'y birimi olarak mahsup edilir.³⁶¹

- Hac farızasının rükünlerini ifa edemese dahi, hac yolunu ve mesafesini kateden ecîr, katettiği mesafe oranında ücrete müstahak olur.³⁶²

- Veli olmaksızın akdedilen nikâhın haram olduğuna inanmasına rağmen, bu şekilde bir akit yapıp zifafa giren kimse zina haddine tabi tutulur.³⁶³

- Herhangi bir şarta bağlanmaksızın yapılan 'Allah için namaz kılacağım/oruç tutacağım' şeklindeki nezirler bağlayıcı değildir ve bir yükümlülük doğurmaz.³⁶⁴

Velûd bir telif hayatına sahip olan Sayrafi, 330/942 yılının

358 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 300; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/224; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10/220; Heytû, *el-İctihâd*, 139-140.

359 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 111; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/193-194; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/284; Heytû, *el-İctihâd*, 139.

360 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/93.

361 Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 4/159.

362 İmrânî, *el-Beyân*, 7/366.

363 Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 9/49; 11/64.

364 Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/458.

Rebiülâhîr ayında Mısır'da vefat etmiştir.³⁶⁵

2.20. İbnü'l-Kâs et-Taberî

Tam adı Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî olup Taberistan'da doğmuştur.³⁶⁶ Kaynaklarda doğum tarihine dair sarîh bir bilgiye rastlanmamaktadır. İbnü'l-Adîm'in (ö. 660/1262) kaydına göre, nesebi Muhammed b. Ya'kûb şeklinde devam etmektedir.³⁶⁷ Hayatının uzun bir dönemini Bağdat'ta geçirmesine nispetle Bağdâdî nisbesiyle de anılmıştır.³⁶⁸ Literatürde meşhur olduğu İbnü'l-Kâs lakabının menşei hakkında iki farklı rivayet mevcuttur: Birinci rivayete göre bu lakap, Deylem bölgesinde cihadı teşvik amacıyla vaazlar verip kıssalar anlatan babasına nispetle kendisine verilmiştir. Diğer bir rivayete göre ise bizzat kendisinin gazayı teşvik maksadıyla benzer irşad faaliyetlerinde bulunması ve kıssalar anlatması, bu lakapla şöhret bulmasına zemin hazırlamıştır.³⁶⁹

İbnü'l-Kâs'ın Bağdat öncesi hayatına ve ilk tahsil evresindeki hocalarına dair veriler mahduttur. Bağdat'ta özellikle İbn Süreyc'in ders halkasına intisap ederek onun seçkin talebeleri arasında yer alan İbnü'l-Kâs;³⁷⁰ burada hadis ilmine de yoğunlaşmıştır. Bu süreçte Ebû Ca'fer b. Ebû Şeybe (ö. 297/910), Mutayyen el-Hadramî (ö. 297/909-10), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/913), Abdullah b. Nâciye, Ebû Halîfe el-Cumahî, İbnü'l-Bâgandî (ö. 312/925) ve Ebü'l-Kâsım

365 Zehebî, *el-İber*, 2/36; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/168; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkah Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 215. Sayrafi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Davut Eşit, "Ebû Bekir es-Sayrafi", *İslam Düşünce Atlası* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2022), 1/386-389.

366 İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzih*, 4/74; Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960), 10/584.

367 Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb fî târihi Haleb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/1059.

368 Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 10/584.

369 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/253; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/59; Heytû, *el-İctihâd*, 142.

370 Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb İbn Dakîku'l'id, *Şerhu'l-ilmâm bi ehâdisi'l-ahkâm* (Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2009), 4/51; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 240.

el-Begavî (ö. 317/929) gibi otoritelerden hadis semâ ederek rivayette bulunmuştur.³⁷¹

Bağdat'taki faaliyetlerinin yanı sıra memleketi Taberistan'da da ilmî mesaisini sürdüren İbnü'l-Kâs'ın, fıkıh sahasında yetiştirdiği en güzide talebesi Kadı Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed ez-Zücâcî (ö. 400/1010) olmuştur.³⁷² Ayrıca Âmul şehri fukahası, Şâfiî fikhını biz-zat kendisinden ahzederek bu bölgede mezhep doktrininin yerleşmesini sağlamışlardır. Ömrünün son demlerinde cihad gayesiyle Tarsus'a intikal eden müellif, burada kadılık görevini deruhte etmiş; kurduğu tedris, fetva ve irşad meclisleriyle bölgenin ilmî hayatına yön vermiştir. Sahip olduğu derin fıkıh melekeleri sebebiyle ulema nezdinde 'Şâfiîlerin şeyhi/imamı' ve 'asrının yegânesi' gibi takdîrîkâr sıfatlarla tavsif edilmiştir. Mezhep imamının usul ve kaidelerine bağlı kalarak gerçekleştirdiği tahrîrleri sayesinde ashâbü'l-vücûh mertebesine yükselen İbnü'l-Kâs, mezhep hiyerarşisinin en muteber temsilcilerinden biri kabul edilmiştir.³⁷³ Sübkî, İbnü'l-Kâs'ın literatürde 'garâib' kategorisinde değerlendirilen bazı münferit görüşlerini de detaylıca nakletmektedir.³⁷⁴

İbnü'l-Kâs'ın fûrû-ı fıkıh sahasındaki telifatı, hacim bakımından muhtasar olmakla birlikte; hem İmam Şâfiî'nin hem de ilk dönem talebelerinin görüşlerini ve mezhep içi nakilleri muhafaza etmesi bakımından yüksek bir ehemmiyeti haizdir.³⁷⁵ Onun kaleme aldığı eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

371 İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb*, 3/1059; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/371.

372 Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/90; Heytû, *el-İctihâd*, 142.

373 İbn Dakîku'l-îd, *Şerhu'l-ilmâm*, 4/51; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/143; Ahmet Özel, "İbnü'l-Kâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/100-102; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 215-216; İbnü'l-Kâs ile ilgili detaylı bilgi için bk.Eşit, "İbnü'l-Kâs et-Taberî", *İslam Düşünce Atlası*, (Konya:Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2022),1/394-395.

374 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/61-63.

375 Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 10/584; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/143.

et-Telhisfi'l-fürû': Müellifin fûrû-ı fıkıh sahasındaki en güzide eseri olup, Şâfiî literatüründe kendisinin "Sâhibu't-Telhis" ünvanıyla yâd edilmesine vesile olmuştur.³⁷⁶ İbnü'l-Kâs'ın bizzat ifade ettiği üzere bu çalışma; Şâfiî doktrini çerçevesinde kaleme alınan muhtasar metinlerdeki kapalı noktaları vuzuhuna kavuşturmanın yanı sıra, Kûfe menşeli Hanefî fukahasının görüşlerine de yer vererek mukayeseli bir perspektif sunmaktadır. Bir el kitabı mahiyetinde tasarlanan eser, özellikle Hanefî fakihleriyle ilmi münazarada bulunacak Şâfiîler için temel bir referans kaynağı niteliğindedir. Bu kıymetli çalışma; Ebû Abdullah el-Haten (ö. 386/996), Ebû Alî es-Sincî ve Ebû Bekir el-Kâffâl es-Sağır (ö. 417/1026) gibi otoriteler tarafından şerh edilmiştir.³⁷⁷ Eser, Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavviz'in tahkikiyle neşredilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.³⁷⁸

Nusratü'l-kavleyn li'l-İmâm eş-Şâfiî: Hanefî fakihlerin, İmam Şâfiî'nin muhtelif fikhî meselelerde birbirine zıt görüşler serdetmesini bir tenkit konusu yaparak, onun içtihatlarında bir zihni karmaşa yaşadığını ileri sürdükleri bilinmektedir. İbnü'l-Kâs, bu iddiaları cevaplandırmak ve mezhep imamının metodolojisini müdafaa etmek amacıyla reddiye mahiyetindeki bu eseri telif etmiştir. Eser, Şâfiî'nin kavli kadim ve kavli cedid ayrımını metodolojik bir zeminde savunan ilk müstakil çalışmalardan biri olması yönüyle literatürde öncü bir konuma sahiptir. Mâzin Sa'd ez-Zebîni tarafından tahkik edilen çalışma, 2009 yılında Dâru'l-Beyrûtî yayınevi tarafından neşredilmiştir.³⁷⁹

Edebü'l-kâdi: Tarsus kadılığı görevinde bulunan İbnü'l-Kâs, bu eserinde yargılama hukukunun temel ilke ve kaidelerini ele almış; özellikle Şâfiî ve Hanefî doktrinlerinin ittifak ve ihtilaf ettikleri kazaî meseleleri mukayeseli bir metodla incelemiştir. İbnü'l-Kâs eserinde, ehl-i hadis içerisinde İmam Şâfiî'nin sünnete ittiba hususundaki

376 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 116; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/147.

377 Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 1/479.

378 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî İbnü'l-Kâs, *et-Telhis*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud- Ali Muhammed Muavviz, nşr. Mektebetü nezâr Mustafa el-Bâz, ts.

379 İbnü'l-Kâs, *Nusratü'l-kavleyn li'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Mâzin Sa'd ez-Zebîni (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2009).

önceliğine; ehl-i re'y arasında ise Ebû Hanîfe'nin meseleleri tafsili olarak analiz etme kabiliyetine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda İbnü'l-Kâs, kaza sorumluluğunu üstlenen bir kadının, her iki imamın da içti-hat melekelerine ve çözüm önerilerine vakıf olmasının bir zorunluluk olduğunu savunmuştur. Eser, Ahmed Ferîd el-Mezîdî'nin tahkikiyle ilim dünyasına kazandırılmıştır.³⁸⁰

Cüz'ün fihî fevâ'idü hadisi Ebî 'Umeyr: İbnü'l-Kâs'ın, muhalif çevrelerin "hadis ehlinin fikhî değeri olmayan rivayetlerle iştigal ettikleri" yönündeki tenkitlerine karşı bir reddiye mahiyetinde kaleme aldığı eseridir. İbnü'l-Kâs; eleştiriye konu olan meşhur Ebû Umeyr hadisinden (serçesi ölen çocuğun teselli edilmesi hadisesi) hareketle, tek bir rivayetten hangi derinlikte fikhî çıkarımlar yapılabileceğini göstermeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda hadis-i şeriften tam altmış farklı fikhî hüküm istinbat ederek bunları detaylıca tahlil etmiştir. Eser, Sabır Ahmed'in tahkikiyle 1992 yılında Mektebetü's-sünne tarafından Kahire'de neşredilmiştir.³⁸¹

Delâilü'l-Kible fi ma'rifeti ahvâli'l-ard ve 'acâibihâ: Temelde kible cihetinin tespiti maksadıyla kaleme alınan bu eser; yeryüzünün taksimatı, coğrafi bölgeler, akarsular, dağ silsileleri ve astronomik veriler gibi geniş bir kozmografik muhtevaya sahiptir. Fikhî bir vecibenin ifasını coğrafi ve astronomik verilerle temellendirmesi bakımından çalışma, "kible coğrafyası" literatürünün özgün ve öncü bir örneği olarak kabul edilebilir. Ahmed Muhbis el-Hasnâvî'nin tahkik ve dirâsesinden geçen bu kıymetli eser, 2011 yılında Matba'atü'l-mecma'i'l-ilmî tarafından Bağdat'ta neşredilmiştir.³⁸²

Biyografik kaynaklar, İbnü'l-Kâs'ın yukarıda zikredilen çalışmalarının ötesinde, geniş bir yelpazeye yayılan farklı telifatının da mevcudiyetine işaret etmektedir. Bu meyanda; fıkıh usûlüne dair

380 İbnü'l-Kâs, *Edebü'l-kâdî*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971).

381 İbnü'l-Kâs, *Cüz'ün fihî fevâ'idü hadisi Ebî 'Umeyr*, thk. Sabır Ahmed (Kahire: Mektebetü's-sünne, 1992).

382 İbnü'l-Kâs, *Delâilü'l-Kible fi ma'rifeti ahvâli'l-ard ve 'acâibihâ*, thk. Ahmed Muhbis el-Hasnâvî (Bağdat: Matba'atü'l-mecma'i'l-ilmî, 2011).

el-Muhtasar, cedel sanatını konu edinen *Edebü'l-cedel*, namaz vakitlerinin fikhî ve astronomik boyutlarını ele alan *el-Mevâkit*, hukuki mütalaalarını içeren *el-Fetâvâ*, kadınlara mahsus ihram hükümlerini inceleyen *İhrâmü'l-mer'e* ve ferâiz ilmindeki matematiksel problemleri konu edinen *Kitâbün fi'd-devr* bu zengin literatürün dikkat çeken örnekleridir. Müellifin fûrû-ı fıkıh sahasındaki bir diğer önemli çalışması ise *el-Miftâh*'tır. Hacim bakımından müellifin *et-Telhis* adlı eserinden daha muhtasar olan bu metin; Ebû Halef et-Taberî (ö. 370/980), Kadı Ebû Ali ez-Zücâcî, Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) ve Ebü'l-Hayr el-Makdisî (ö. 480/1086) gibi otoriteler tarafından şerh ve ziyade çalışmalarına konu edilerek mezhep içi bir ders kitabı hüviyeti kazanmıştır.³⁸³ Ne var ki, bahse konu olan bu eserlerin günümüze ulaşmış ulaşmadığı henüz kati surette tespit edilememiştir.

Fıkıh ilmindeki otoritesinin yanı sıra, hitabetindeki tesir ve irşad faaliyetleriyle de temayüz eden İbnü'l-Kâs; Tarsus'ta murâbıt (sınır muhafızı) olarak bulunduğu sırada, derin bir huşû içerisinde gerçekleştirdiği bir vaaz esnasında fenalaşarak bayılmış ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Onun vefat tarihi hususunda literatürde farklı kayıtlar mevcut olsa da, genel kabul gören tarih 335/946 senesidir.³⁸⁴ Bununla birlikte, bazı biyografik kaynaklarda vefat yılı 332/944;³⁸⁵ veya 336/947 olarak da zikredilmektedir.³⁸⁶

383 İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 1/395; İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzîh*, 4/74; İbn Dakîku'l'id, *Şerhu'l-ilmâm*, 4/51; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/253; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/372; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 241; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/90; İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951-1955), 1/61; Heytû, *el-İctihâd*, 143.

384 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 111; İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzîh*, 4/74; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/143; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/372; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 241; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 215-216; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/90; Heytû, *el-İctihâd*, 143.

385 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 125.

386 İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 3/1059; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/143.

2.21. Ebû İshâk el-Mervezî

Tam adı Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed³⁸⁷ b. İshâk olan fakih Horasan havzasının merkezi şehirlerinden Merv asıllıdır. Bahse konu yerleşim birimi, Horasan'ın ilim ve kültür duraklarından biri olup, benzer isimli Merverrûz'dan tefrik edilmesi amacıyla Mervüşşâhicân olarak da adlandırılmıştır.³⁸⁸ Coğrafi bir kural olarak Mervüşşâhicân'a nispet edilen şahıslar, 'Mervî' yerine Mervezî nisbesiyle anılmaktadır; nitekim Ebû İshâk el-Mervezî de literatürde bu nisbe ile şöhrat bulmuştur. Bununla birlikte Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229), Ebû İshâk el-Mervezî'yi el-Halidâbâzî nisbesiyle de zikrettiği görülmektedir.³⁸⁹ Terâcim kaynaklarında doğum tarihine dair sarih bir bilgiye rastlanmasa da;³⁹⁰ söz konusu nisbe, Ebû İshâk el-Mervezî'nin Merv'in bir köyü veya mahallesi olan Halidâbâz'da dünyaya gelmiş olabileceğine ya da ailesinin köken itibarıyla buralı olduğuna işaret etmektedir.

İbtidai tahsilini neşet ettiği Merv şehrinde tamamlayan Ebû İshâk el-Mervezî, Horasan'da Ebû Muhammed Abdân el-Mervezî'den (ö. 293/906) fıkıh okumuş; Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'den ise kelâm ilmini ahzetmiştir. İlim yolculuğunu Bağdat'ta sürdüren müellif, burada dönemin Şâfiî otoriteleri İbn Süreyc el-Bağdâdî ve Ebû Saîd el-İstahrî'nin ders halkalarına intisap etmiştir.³⁹¹ Kaynakların naklettiğine göre el-Mervezî, Bağdat'a vusulünde ders alınmaya en liyakatli şahsiyetlerin İbn Süreyc el-Bağdâdî ve Ebû Saîd el-İstahrî olduğunu bizzat ifade etmiştir. Ayrıca onun, hocası Ebû Saîd el-İstahrî'ye duyduğu derin hürmet sebebiyle, kendisinden icazet almadan fetva

387 Yâkût el-Hamevî Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed şeklinde kayıt düşmüştür. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 2/338.

388 Heytû, *el-İctihâd*, 145.

389 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 2/338.

390 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/106.

391 Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/230; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/109.

vermediği kaydedilmektedir.³⁹² İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin en güzide talebelerinden biri olarak temayüz eden Ebû İshâk el-Mervezî, hocasının vefatının ardından Şâfiî mezhebinin en müessir simalarından biri haline gelmiştir.³⁹³

Bağdat'ta uzun yıllar boyunca tedris ve iftâ faaliyetlerini deruh-te eden Ebû İshâk el-Mervezî, ömrünün son demlerinde Kahire'ye intikal ederek burada İmam Şâfiî'nin ders halkasının riyasetini üstlenmiştir. İslam coğrafyasının muhtelif bölgelerinden gelerek onun ders halkasına intisap eden ve her biri mezhep tarihinde ekolleşen en güzide talebelerinden bazıları şunlardır: İbn Ebû Hüreyre (ö. 345/956), Ebü'l-Hüseyn et-Tabesî (ö. 358/968), İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî (ö. 359/969), Ebû Hâmid el-Merverrûzî (ö. 363/970), Ebû Sehl es-Su'lûkî (ö. 369/979), Ebû Zeyd el-Faşânî (ö. 371/981), Ebû Zeyd el-Mervezî (ö. 371/981), Ebû Bekir es-Sîbî (ö. 372/982), Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî (ö. 375/985), Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî (ö. 383/993), Ebû Ali Zahir es-Serahsî (ö. 389/998), Ebû Muhammed el-Bâfi (ö. 398/1007), Ebû Bekir b. Lâl el-Hemezânî (ö. 398/1007) ve Ebû Abdillâh el-Hannâtî (ö. 400/1000'den sonra).³⁹⁴

Kimi kaynaklarda Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin, fıkıh sahasında Ebû İshâk el-Mervezî'den istifade ederek ondan ders okuduğu nakledilmektedir. Diğer taraftan İbnü'l-Haddâd el-Mısırî'nin de el-Mervezî'nin talebeleri arasında zikredilmesine karşın, her iki isim arasında doğrudan bir hoca-talebe ilişkisinin mevcudiyeti tartışmalıdır. Zehebî'nin tespitlerine göre İbnü'l-Haddâd, Ebû İshâk el-Mervezî'den yaşça büyük olup ondan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Bu kronolojik veri, taraflar arasında hiyerarşik bir eğitim ilişkisinden

392 İmâdüddîn İsmâ'il b. Ali Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî târihi'l-beşer* (Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyetü'l-Mısıriyye, 1907), 2/99; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/239.

393 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 25/187; Ahmet Özel, "Mervezî, Ebû İshâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/234-235.

394 Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 112; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 25/187; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 5/201; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/105-106; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/213; Heytû, *el-İctihâd*, 144.

ziyade, aynı ders halkasını paylaşan iki akranın ilmî müzakeresi ve karşılıklı istifadesinin söz konusu olduğunu göstermektedir.³⁹⁵

Hem rivayetteki sika vasfı hem de ilimdeki dirayeti hususunda ulemanın ittifak ettiği Ebû İshâk el-Mervezî;³⁹⁶ yetiştirdiği geniş talebe kadrosuyla Şâfiî mezhebinin başta Irak coğrafyası olmak üzere diğer bölgelere intişar etmesinde merkezî bir rol oynamıştır. Ebû İshâk eş-Şîrâzî, müellifin bu kurucu misyonunu şu sözlerle teyit etmektedir: ‘Ebû İshâk el-Mervezî, Bağdat’ta Şâfiî mezhebinin riyasetini üstlenmiş ve pek çok ilim erbabına hocalık yapmıştır. Onun ders halkasında yetişen seçkin talebeler vasıtasıyla Şâfiî doktrini en uzak beldelere kadar ulaştırılmıştır.’³⁹⁷

Şâfiî doktrininin gerek Irak gerekse Horasan havzalarında kurumsallaşmasında öncü bir rol üstlenen Ebû İshâk el-Mervezî, literatürde her iki bölgeye ait Şâfiî tariklerinin müşterek lideri olarak tavsif edilmiştir.³⁹⁸ Mezhep hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh mertebesinde en seçkin müctehidler arasında kabul edilen Ebû İshâk el-Mervezî; yoğun tedris ve iftâ mesaisinin yanı sıra usûl ve fûrû sahalarda kaleme aldığı eserlerle mezhebin ilmî literatürüne köklü katkılar sunmuştur.³⁹⁹ Onun telifatını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Şerhu Muhtasari'l-Müzenî: İmam Şâfiî'nin en seçkin talebesi Müzenî tarafından kaleme alınan ve mezhep doktrininin ana eksenini oluşturan *el-Muhtasar* üzerine yazılmış kapsamlı bir şerhtir. Kaynaklarda bu hacimli çalışmanın yaklaşık sekiz ciltten oluştuğu kaydedilmektedir.⁴⁰⁰

395 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/429; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 193.

396 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/175.

397 Heytû, *el-İctihâd*, 144; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 193-194.

398 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/175.

399 Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, 1/312-313; Ahmed Muhyeddîn Sâlih, “Ashâbü'l-vücûh fi'l-fikhi's-Şâfiî ve eseruhum fi tatavvuri'l-mezheb”, *Irak Üniversitesi: Midâdü'l-âdâb Dergisi*, Sayı: 3, 461.

400 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/106.

Kitâbü't-Tavassut beyne's-Şâfi'î ve'l-Müzenî: Müellif bu eserinde, İmam Şâfiî'nin en önemli talebesi Müzenî'nin *el-Muhtasar* adlı çalışmasında hocasına yönelttiği ilmî itirazları ve muhalif kaldığı meseleleri ele almıştır. Eserin temel gayesi, hoca ile talebe arasındaki bu fikhî ihtilafları tahlil etmek ve mezhep doktrini açısından orta yolu bulmaktır. İbn Kâdî Şühbe, eseri tam adıyla *Kitâbü't-Tavassut beyne's-Şâfi'î ve'l-Müzenî limâ i'taraza bihi el-Müzenî fi'l-Muhtasar* şeklinde kaydetmiş ve çalışmanın hacimli, tek bir ciltten müteşekkil olduğunu belirtmiştir.⁴⁰¹ Eser, Ebû Âmir Abdullâh Şerefüddîn ed-Dâğistânî'nin tahkikiyle neşredilmiştir.

el-Fusûl fi ma 'rifeti'l-usûl: Fıkıh usulü sahasında kaleme alınan bu çalışma, mezhebin metodolojik esaslarını sistematik bir şekilde ele almaktadır.

eş-Şürût ve'l-vesâ'ik: Hukukî muamelelerin tescili, akitlerin belgelenmesi ve kazaî kayıtların tanzim usullerini konu edinen, noterlik ve şekil şartları açısından önem arz eden bir eserdir.

el-Vesâyâ ve hisâbü'd-devr: Muhtevâsından da anlaşılacağı üzere vasiyet ve ferâiz hukukunun yanı sıra; miras taksimindeki karmaşık matematiksel hesaplamaları içeren teknik bir çalışmadır.

Kitâbü'l-husûs ve'l-'umûm: Başta fıkıh usulü olmak üzere dil ve beyan ilimlerinin merkezî konularından olan lafızların kapsamı ve delalet değerleri üzerine müstakil olarak telif edilmiştir.

en-Nâsih ve'l-mensûh: Fıkıh usulünün en kritik meselelerinden biri olan neshin mahiyeti, imkânı ve vukuunu genel hatlarıyla tahlil eden bu eser; özellikle İmam Şâfiî'nin nesihi nazariyesine dair görüşlerinin tespiti ve mezhep içi usul doktrininin inşası bakımından temel bir referans kaynağı hükmündedir.⁴⁰²

Ebû İshâk el-Mervezî'nin usul düşüncesine dair kaleme aldığı eserlerin günümüze intikal ettiği henüz tespit edilemediğinden, onun usul sistematikliğini bütüncül bir perspektifle ortaya koymak güçtür.

401 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/106.

402 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/3.

Bununla birlikte, kendisinden sonra telif edilen ve Şâfiî usul geleneğinin köşe taşlarını oluşturan klasik metinlerde el-Mervezî'ye yapılan atıflar, onun temel usul meselelerine yaklaşımını belirlemeye imkân tanımaktadır.⁴⁰³

Ebû İshâk el-Mervezî, 9 Receb 340/11 Aralık 951 veya bir diğer rivayete göre 21 Receb 340/23 Aralık 951 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Naaşı, Şâfiî mezhebinin kurucusu İmam Şâfiî'nin türbesinin civarına defnedilmiştir.⁴⁰⁴

2.22. Ebû Bekr es-Sıbgî

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. İshâk b. Eyyûb b. Yezid b. Abdîrrahmân es-Sıbgî⁴⁰⁵ olan fakih, Horasan havzasının önde gelen Şâfiî müctehidlerinden olup 258 (872) yılının Receb ayında dünyaya gelmiştir.⁴⁰⁶ Literatürde Ebû Bekr es-Sıbgî künyesiyle şöhret bulan müellif, henüz küçük yaşlarda binicilik (fûrûsiyye) ile meşgul olmuştur. İlim yolculuğu kapsamında Nisâbur'da İsmail b. Kuteybe (ö. 284/897) ve Ebû Ali es-Sekafî (ö. 328/940); Rey'de Ya'kûb b. Yûsuf el-Kazvînî; Bağdat'ta Hâris b. Ebî Üsâme (ö. 282/895); Basra'da Hümâm b. Ali; Vâsıt'ta Muhammed b. İsa b. es-Seken (ö. 287/900); Mekke'de ise Ali b. Abdilaziz'den (ö. 286/899) hadis ahzetmiştir. Kendisinden ise Hamza b. Muhammed ez-Zeydî (ö. 357/968), Ebû Bekr el-İsmâ'îlî (ö. 371/982), Ebû Ahmed el-Hâkim (ö. 378/989), Hâkim en-Nisâbûrî

403 İshâk el-Mervezî ve bazı usûl görüşleri için bk. Eşit, "Ebû İshâk el-Mervezî", *İslam Düşünce Atlası* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2022), 1/397-400.

404 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 112; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/175; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 25/188; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/429; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 5/201; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/105-106.

405 Bazı kaynaklarda es-Sıbgî ifadesi ed-Dab'î şeklinde kaydedilmiştir. ed-Dab'î, Dabî'a b. Kays'a nispettir. Dabî'a b. Kays ise Bekr b. Vâil kabilesinin kollarından biridir. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 14/272; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/225.

406 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/193; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/483; Ebû'l-Fazl Abdürrahîm b. el-Huseyn İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh* (Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 1984), 174.

(ö. 405/1014) ve Muhammed b. İbrâhîm el-Cürcânî (ö. 408/1018) gibi dönemin otorite isimleri hadis rivayet etmiştir.⁴⁰⁷

Ebû Bekr es-Sıbgî, 281 (895) senesinde Irak'a, müteakiben 283/896 yılında ise hac vazifesini ifa etmek üzere Hicaz'a intikal etmiştir.⁴⁰⁸ Hadis, fıkıh ve usul-i fıkıh disiplinlerini şahsında mezcederek ilmi kemale eren Ebû Bekr es-Sıbgî, Nîsâbur'a dönüşünün ardından elli yedi yıl boyunca kesintisiz olarak iftâ faaliyetlerini yürütmüştür. İlmî otoritesi ve fıkıhtaki derinliği hasebiyle Nîsâbur'da İbn Huzeyme'nin halefi kabul edilmiş ve bölgenin fetva riyasetini üstlenmiştir.⁴⁰⁹

Terâcim kaynaklarında ilmî dirayetinin yanı sıra ahlakî kemalâtı ve faziletleriyle de yâd edilen Ebû Bekr es-Sıbgî'nin, özellikle duanın kabulüne mazhar vakitlerden olan ezan ile kamet arasında tezellül ve huşû ile niyazda bulunduğu kaydedilmektedir. Şahsî hayatında zühd ve takvayı şiar edinen Ebû Bekr es-Sıbgî'nin gece namazına aralıksız riayet ettiği ve ilmî meclislerin vakarını koruma hususunda gösterdiği hassasiyetle, huzurunda gıybet edilmesine asla müsaade etmediği nakledilmektedir.⁴¹⁰

Şâfiî mezhep hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh tabakasında yer alan Ebû Bekr es-Sıbgî; kelâm, hadis ve fıkıh disiplinlerine dair literatürde büyük takdirle karşılanan muhtelif eserler kaleme almıştır. Müellifin bu sahalardaki birikimini yansıtan başlıca telifatı arasında; *el-Mebsût*, *el-Esmâ ve's-sıfât*, *el-Îmân ve'l-kader*,

407 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/193; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 24/238; 25/256; İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/225; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 241-242; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/9-10.

408 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/484.

409 Râfi'î, *el-'Azîz*, 2/202; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/150; Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, 2/210; Heytû, *el-İctihâd*, 146; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/122.

410 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 25/257; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/485-486; İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/225-226; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 242; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/9-10.

Fedâ'ilü'l-hulefâi'l-erba'a, *er-Rü'ye*, *el-Ahkâm* ve *el-İmâme* zikredilmektedir.⁴¹¹ Ne var ki, es-Sıbgî'nin günümüze intikal eden müstakil bir eseri henüz tespit edilemediğinden, özellikle fikhî sistematüğini ve doktriner görüşlerini bütüncül bir perspektifle ortaya koymak güçtür. Bu sebeple, onun fıkıh düşüncesinin rekonstrüksiyonu ve görüşlerinin tespiti noktasında, kendisinden sonra telif edilen klasik Şâfiî literatüründeki atıf ve nakillerin tahlil edilmesi büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Şâfiî literatüründe Ebû Bekr es-Sıbgî'ye nispet edilen ve mezhepteki hâkim görüşe muhalefeti sebebiyle 'garip' veya 'zayıf' olarak nitelendirilen bazı vecihler mevcuttur.⁴¹² Bu nevi tercihlerinden en dikkat çeken; Fâtiha suresini okumaksızın imam rükûda iken namaza iktida eden me'mûmun, o rekâta yetişmiş sayılmayacağı yönündeki görüşüdür.⁴¹³ Zehebî, onun bu spesifik meseleye dair görüşlerini temellendirmek amacıyla müstakil bir risale kaleme aldığını zikretmiştir.⁴¹⁴

Mezhep tarihindeki bu özgün konumuyla tanınan Ebû Bekr es-Sıbgî, 342/954 yılı Şâban ayında vefat etmiştir.⁴¹⁵

2.23. İbn Ebû Hüreyre

Biyografik kaynaklarda hayatına dair sınırlı malumat bulunan Ebû Alî el-Hasan b. el-Hüseyin b. Ebî Hüreyre el-Bağdâdî'nin, çok sayıda âlimin ders halkasına intisap ettiği rivayet edilse de tabakât eserlerinde ismen tasrih edilen iki ana fıkıh hocası mevcuttur. Bunlardan ilki Şâfiî mezhebinin Bağdat'taki büyük otoritesi İbn

411 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/193; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 25/256-257; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/150; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 242; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/122; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/95; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/160.

412 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/11.

413 Râfi'î, *el-'Azîz*, 2/202.

414 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 25/257.

415 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 216.

Süreyç el-Bağdâdî, diğeri ise onun seçkin talebesi ve halefi Ebû İshâk el-Mervezî'dir.⁴¹⁶

Hocası Ebû İshâk el-Mervezî ile birlikte gerçekleştirdiği Mısır seyahati istisna tutulursa, ilmî faaliyetlerini esasen Bağdat merkezli sürdüren İbn Ebû Hüreyre, burada kurduğu ders halkaları vasıtasıyla Şâfiî fıkhnın neşrine hizmet etmiştir. Ebû Saîd el-İstahrî'nin akranlarından olan müellifin rahle-i tedrisinden; Ebû Ali et-Taberî (ö. 350/961), Dârekutnî, Ebû Mansûr en-Nisâbü'rî (ö. 388/998) ve Hâkim en-Nisâbü'rî gibi dönemine yön veren seçkin şahsiyetler yetiştirmiştir. Tedris faaliyetlerinin yanı sıra bir dönem Bağdat kadılığı vazifesini de deruhte eden İbn Ebû Hüreyre, hocası el-Mervezî'nin Mısır'a intikaliyle birlikte onun ders halkasının riyasetini üstlenmiş ve Şâfiî mezhebinin Irak liderliği kendisine geçmiştir.⁴¹⁷ Yaşadığı devrin en mümtaz simalarından biri haline gelen müellif hakkında Râfiî el-Kazvî (ö. 623/1226), 'Şâfiî fukahasının büyük lideri' tavsifinde bulunmuştur.⁴¹⁸

Şâfiî mezhep hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh mertebesinde kabul edilen İbn Ebû Hüreyre,⁴¹⁹ fikhî istinbatlarında zaman zaman İmam Şâfiî'nin nasslarına veya mezhep içi genel kabule muhalif kalarak literatürde 'garâib' olarak nitelendirilmiş özgün tercihler sergilemiştir.⁴²⁰ Sübkî ve Heytû gibi müelliflerin sistematik bir şekilde zikrettiği bu nev-i şahsına münhasır görüşlerinden öne çıkanlar şunlardır:⁴²¹

416 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 1/112-113; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/257.

417 İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/370; 1/466; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/430; 16/499; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/74-75; 4/280; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/220.

418 Râfiî, *el-'Azîz*, 9/56.

419 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/430.

420 Heytû, *el-İctihâd*, 148-149; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 217-218; Saffet Köse, "İbn Ebû Hüreyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/434-435.

421 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/257-260; Heytû, *el-İctihâd*, 148-149.

- Berâe suresi müstesna olmak üzere, her surenin başında-ki besmele müstakil birer ayettir.⁴²²

- Namaz esnasında yapılan tenahnuhun (boğaz temizleme), harf çıkışına sebebiyet verse dahi namazı ifsâd etmez.⁴²³

- Fâtiha suresini kıyamda tamamen okumaksızın imamı rükûda yakalayan me'mûm, o rekâta yetişmiş sayılmaz.⁴²⁴

- Kocanın, vefat eden eşinin teçhiz ve tekfin masraflarını karşılama yükümlülüğü bulunmamaktadır.⁴²⁵

- Hayber Yahudilerinden baş vergisi mahiyetinde cizye alınması meşru değildir.⁴²⁶

- Muhârib (yol kesen/eşkıya) olan kimsenin, idam edildikten sonra ibret-i âlem için irin akıncaya dek üç gün boyunca asılı bırakılması gerekir.⁴²⁷

- Hz. Peygamber'e yapmış olduğu ictihadlarda hata isnad edilemez. Ancak diğer Peygamberlere bu husus isnad edilebilir.⁴²⁸

- Kadınların, zaruri bir ihtiyaç bulunmadıkça hamama girmeleri haramdır.⁴²⁹

İbn Ebû Hüreyre'nin literatürde zikredilen ancak günümüze intikali henüz tespit edilemeyen eserlerini şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Şerhu Muhtasari'l-Müzenî: Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine kaleme alınmış kapsamlı bir şerhtir. Müellifin ilmî otoritesinin bir

422 Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/333.

423 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/201.

424 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/11.

425 Râfî'î, *el-'Aziz*, 2/411.

426 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994), 6/63.

427 İmrânî, *el-Beyân*, 12/508.

428 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali Takiyyüddîn el-Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999), 10/299.

429 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 10/327; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/296.

nişanesi olarak talebesi Ebû Ali et-Taberî, bu şerh üzerine bir ta'lik yazarak eserin metodolojik etkisini sürdürmüştür.⁴³⁰ Bazı biyografik kaynaklarda, İbn Ebû Hüreyre'nin Müzenî'nin bu temel metni üzerine biri muhtasar, diğeri ise mufassal olmak üzere iki ayrı şerh telif ettiği bilgisi yer almaktadır.⁴³¹

el-Mesâ'il: Şâfiî fıkhnın muhtelif şer'î meselelerini ve fer'î hükümlerini ihtiva eden bir eserdir.

et-Ta'lik fi'l-fıkh ve'l-mesâ'il: Şâfiî tabakât kaynaklarının ekseriyetinde zikredilmeyen bu çalışma, İbnü'n-Nedîm tarafından müellife nispet edilmiştir.⁴³² Eserin, müellifin ders halkasındaki müzakerelerinden doğan bir ta'likat mecmuası olduğu mütalaa edilebilir.

Hem idari kadroların hem de halkın nezdinde yüksek bir takdir ve teveccühe mazhar olan İbn Ebû Hüreyre, 345/956 yılı Receb ayında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴³³

2.24. İbnü'l-Haddâd el-Mısırî

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer el-Kinânî el-Haddâd el-Mısırî olup 264/877 yılında, Şâfiî mezhebinin büyük otoritesi Müzenî'nin vefat ettiği gün Mısır'da dünyaya gelmiştir. Bu tevafuk, tabakât kaynaklarında sembolik bir devir teslim olarak kaydedilmiştir. Atalarının demircilik sanatı ve ticaretiyle meşgul olmaları hasebiyle literatürde İbnü'l-Haddâd nisbesiyle şöhret bulmuştur.⁴³⁴

430 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 1/115.

431 Köse, "İbn Ebû Hüreyre", 19/435.

432 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrîst*, 302.

433 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 1/113; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/430; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/75; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/188; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/220.

434 Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/252; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/447; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/198; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 258.

İbnü'l-Haddâd el-Mısırî; fıkıh tahsilini İbn Bahr (ö. 284/897), Ebû Saîd el-Fıryâbî (ö. 285/898), Ebü'l-Kâsım Bîşr b. Nasr (ö. 302/915) ve Mansûr b. İsmâîl ed-Darîr (ö. 306/919) gibi dönemin yetkin fakihlerinden ikmal etmiştir. Dil ve edebiyat sahasındaki birikimini Muhammed b. Vellâd'dan (ö. 332/944) tevarüs eden İbnü'l-Haddâd el-Mısırî, özellikle Nesâî'nin ders halkasına uzun süre devam ederek ondan istifade etmiştir. Bunların yanı sıra Ebü'z-Zenbâ' el-Mısırî (ö. 282/895), Ebû Yezîd el-Karâtîsî (ö. 287/900) ve Ebû Ya'kûb el-Mencenikî (ö. 304/917) gibi çok sayıda muhaddisten hadis ahzederek rivayet silsilesini zenginleştirmiştir.⁴³⁵

Hadis ricali açısından sika bir râvî olarak nitelendirilen İbnü'l-Haddâd el-Mısırî, ilim yolculuğu kapsamında 310/922 senesinde Bağdat'a intikal etmiştir. Burada, dönemin büyük müctehidleri Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ebû Saîd el-İstahrî ve Ebû Bekr es-Sayrafi gibi seçkin şahsiyetlerle ilmî müzakerelerde bulunmuştur. Dönemin Bağdat Şâfiî riyasetini temsil eden İbn Süreyc el-Bağdâdî ile mülâki olmayı çok arzulamasına rağmen, onun vefatı veya diğer engeller sebebiyle bu arzusuna muvaffak olamamıştır.⁴³⁶

Kıraat, tefsir, hadis, ricâl, edebiyat, şiir, nahiv, ferâiz, ensâb ve Cahiliye tarihi gibi pek çok sahada yetkin bir konuma erişen İbnü'l-Haddâd el-Mısırî, özellikle Ebû Ubeyd el-Kâdî'den ahkâm ve kaza ilmini tahsil ederek bu alanda temayüz etmiştir. Sahip olduğu bu ilmî birikim neticesinde, 324/935 senesinde Mısır kadılığına tayin edilmiştir.⁴³⁷ Hayatının son dönemlerinde Mısır'a intikal eden Ebû İshâk el-Mervezî ile derinlikli ilmî münazaralarda bulunan İbnü'l-Haddâd el-Mısırî, kadılık vazifesinin yanı sıra yüksek idarî-adlî denetim mercii

435 Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/77; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/446; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 258-259.

436 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/446; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 258; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/130; Heytû, *el-İctihâd*, 151.

437 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Byy: Dâru Hicr, 1997-1999), 15/224-225; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/77; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/447-449.

olan mezâlîm divanında da aktif görev alarak adli bürokraside önemli bir nüfuz kazanmıştır.⁴³⁸

Sahip olduğu ilmi yetkinlik hasebiyle Mısır'da iftâ ve tedris faaliyetlerini deruhte eden İbnü'l-Haddâd el-Mısırî, Şâfiî düşüncesinin bu coğrafyadaki intişarına büyük katkılar sağlamış; Muhammed b. Sa'd el-Bâverdî (ö. 301/914) ve İbn Zûlâk (ö. 387/997) gibi seçkin talebeler yetiştirmiştir.⁴³⁹ İlmî mesaisinin yanı sıra zühd ve takvâyı şiar edinen müellif, halk nezdinde yüksek bir manevi itibara sahip olmuştur. Biyografik kaynakların aktardığına göre, 'Dâvûd orucu' olarak bilinen bir gün oruç tutup bir gün iftar etme sünnetine riayet ettiği ve her gün Kur'an-ı Kerim'i hatmettiği nakledilmektedir.⁴⁴⁰ Bu veriler, onun yüksek ilmi kariyerini derin bir dindarlık ve zâhidâne bir yaşam tarzı ile mezceden bir şahsiyet olduğunu teyit etmektedir.

Şâfiî mezhep tarihindeki doktriner gelişimin önemli bir merhallesini temsil eden ve ashâbü'l-vücûh tabakasından müctehid bir fakih olarak kabul edilen İbnü'l-Haddâd el-Mısırî,⁴⁴¹ fikhın farklı alanlarına dair teknik derinliği haiz şu eserleri kaleme almıştır:

el-Fürû': Bazı kaynaklarda *el-Müvvelledât fi furû'il-fikh* olarak da tesmiye edilen bu eser,⁴⁴² hem gündelik hayatta fetvaya konu olan güncel meseleleri hem de mezhep içi veya mezhepler arası ihtilafların odak noktasını teşkil eden, çözümü noktasında teorik derinlik arz eden "mesâil"i konu edinmektedir. Tek ciltlik hacmine rağmen muhtasar ve özlü bir üslubu haiz olan bu telif, Ebû Bekr Kaffâl el-Mervezî (ö. 417/1026), Ebû Ali es-Sincî ve Ebû't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058) gibi Şâfiî mezhebinin dev simaları tarafından şerhedilerek literatürde merkezi bir konuma yerleşmiştir. Tabakât kaynaklarında, özellikle Ebû Ali es-Sincî'ye ait şerhin, eserin ruhuna en uygun ve

438 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/447-448; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 258-259.

439 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 216-217.

440 Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/252.

441 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/192; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/252.

442 İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 368.

teknik açıdan en yetkin şerhlerden biri olduğu ifade edilmektedir.⁴⁴³ Yaklaşık beş yüz fikhî meselenin tahlil edildiği bu çalışma, modern dönemde de önemini korumuş; *el-Mesâ'ilü'l-müvvelledât* başlığı altında Yemenli araştırmacı Abdurrahmân ed-Dârûkî tarafından 1432-1433 (2011-2012) yıllarında dirâse ve tahkik odaklı bir doktora tezi olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Edebü'l-kadâ': İslâm muhakeme hukukunun teknik esaslarını ve hâkimlik müessesesinin adap ve kurallarını içeren bu eser, kırk bab üzerine tertip edilmiştir. Zehebî, bu çalışmayı literatürde *Edebü'l-kâdî* adıyla zikretmiştir.⁴⁴⁴

el-Ferâiz: İslâm miras hukukuna dair mufassal bir çalışma olup, ferâiz ilminin inceliklerini yüz bölüm halinde sistematize etmektedir.⁴⁴⁵

el-Bâbir fi'l-fıkḥ: Müellifin en hacimli teliflerinden biri kabul edilen bu eser, yüz bölümden müteşekkil olup İmam Şâfiî'nin fıkḥ düşüncesini ve mezhep doktrininin tamamını ihata eden bir muhtevaya sahiptir.⁴⁴⁶

el-Fetâvâ: Müellifin iftâ faaliyetleri esnasında kendisine yöneltilen fikhî suallere verdiği cevapları ve fikhî tahlillerini cem eden bir derlemedir.⁴⁴⁷

Câmi'ü'l-fıkḥ: İbnü'l-Haddâd'ın fıkḥ ilmine dair müstakil tercihlerini ve mezhep içi görüşlerini bir araya getirdiği kapsamlı bir telifidir.

İbnü'l-Haddâd el-Mısıri'nin telifâtı içerisinde, modern dönemde tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılan *el-Fürû'* adlı eseri müstesna, diğer eserlerinin günümüze intikali henüz tespit edilememiştir. Bununla birlikte onun fikhî mirası, klasik literatürde

443 Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/252; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/447; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakātu's-şâfiyye*, 1/130; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 2/187.

444 Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/77; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/447.

445 Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/77; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/447.

446 İbn Hazm, *Resâilü İbn Hazm*, 2/181; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/449; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakātu's-şâfiyye*, 1/130.

447 Heytû, *el-İctihâd*, 153.

geniş bir yankı bulmuştur. Mâverdi'nin (ö. 450/1058) *el-Hâvi'l-kebîr*'i,⁴⁴⁸ Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb*'i⁴⁴⁹ ve Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab*'i⁴⁵⁰ başta olmak üzere pek çok temel Şâfiî kaynağında onun görüşlerine sistemli atıflar yapılmıştır.⁴⁵¹ İbnü'l-Haddâd el-Mısırî'nin ilmi otoritesi Şâfiî mezhebiyle mahdud kalmamış; Hanefî,⁴⁵² Mâlikî⁴⁵³ ve Hanbelî⁴⁵⁴ doktrinlerine ait muteber eserlerde de tercihlerine yer verilerek fikhî perspektifi tartışılmıştır. Bu durum, İbnü'l-Haddâd'ın görüş ve fetvalarının mezhepler üstü bir ölçekte dikkate alınan, müstakil tercihlere sahip bir müctehid olduğunu teyit etmektedir.

İbnü'l-Haddâd el-Mısırî, hac vazifesini ifa ettikten sonra çıktığı dönüş yolunda rahatsızlanmış ve geride pek çok kıymetli telifât bırakarak 26 Muharrem 345/10 Mayıs 956 tarihinde dar-ı bekaya irtihal etmiştir.⁴⁵⁵ Naaşı, Kahire'nin güneyinde bulunan Sefhu'l-Mukattam kabristanına, annesinin yanına defnedilmiştir. Müellifin cenaze merasimine, İhşîdî Devleti'nin en üst düzey ricailinden Ebü'l-Kâsım Ünûcûr (ö. 349/960) ve meşhur devlet adamı

448 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 3/294; 8/314; 9/70; 79; 88; 90; 10/200; 203; 204; 11/431 ve diğerleri.

449 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/69; 206; 330; 2/361 431 ve diğerleri.

450 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/59; 88; 184; 190; 2/24; 109; 521; 3/167; 241 ve diğerleri.

451 İmrânî, *el-Beyân*, 1/65; 67; 68; 2/603; 3/219; 221 ve diğerleri; Râfi'î, *el-'Azîz*, 1/80; 116; 228; 2/156; 265 ve diğerleri; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/198; 324; 2/4; 146; 239 ve diğerleri.

452 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Emîn Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/557; Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 3/229.

453 Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl* (Arabistan: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 5/343.

454 Mustafâ es-Süyûtî er-Rahîbânî, *Metâlibu ulin-nuhâ fî şerhi Gâyeti'l-müntehâ* (Dimaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1961), 5/659.

455 Zayıf görüşe göre 344/955 senesinde vefat ettiğine yer verilmiştir. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Resâilü İbn Hazm el-Endelüsî*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1987), 2/238; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/451; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 8/320.

Ebü'l-Misk Kâfûr (ö. 358/968) bizzat iştirak etmişlerdir.⁴⁵⁶ Bu üst düzey katılım, İbnü'l-Haddâd el-Mısırî'nin devrin ilmiye ve mülkiye bürokrasisi nezdindeki sarsılmaz otoritesinin ve toplum nezdindeki yüksek itibarının en somut nişanesi kabul edilmektedir.

2.25. Ebü'l-Velîd el-Ümevî

Tam adı Ebü'l-Velîd Hassân b. Muhammed b. Ahmed b. Hârûn b. Hassân b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. 'Anbeseb. Abdirrahmân b. 'Anbese b. Saîd b. el-Âs el-Ekber b. Ümeyye b. Abdışems b. Abdimenâf olup⁴⁵⁷ yaklaşık 267/881 senesinde dünyaya gelmiştir.⁴⁵⁸ Soyu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahiy kâtiplerinden ve Kureyş'in ileri gelenlerinden Saîd b. el-Âs b. Ümeyye'ye (ö. 14/635) dayanması hasebiyle literatürde el-Ümevî ve el-Kureşî nisbeleriyle meşhur olmuştur. Bunun yanı sıra Ebü'l-Velîd, neşet ettiği ve ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü coğrafyalara nispetle el-Kazvîni ve en-Nisâbü'rî sıfatlarıyla da anılmaktadır.⁴⁵⁹

Ebü'l-Velîd el-Ümevî, ilim tahsili gayesiyle Nisâbur, Nesâ ve Bağdat gibi dönemin en mühim ilim merkezlerini ziyaret ederek geniş kapsamlı bir rihle gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Muhammed b. İbrâhim el-Bûşencî (ö. 291/904), İbn Hüzeyme, Hasen b. Süfyan (ö. 303/916) ve Ahmed b. Hasen b. Abdülcebbâr (ö. 306/919) gibi hadis ilminin otoritelerinden hadis ahzederek rivayet silsilesini oluşturmuştur.⁴⁶⁰ Fıkıh sahasındaki derinliğini ise Şâfiî mezhebinin reisi kabul edilen İbn Süreyc el-Bağdâdî ve Ebû Ali es-Sekafî

456 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/448; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 2/187; Heytû, *el-İctihâd*, 153.

457 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/271.

458 Zehebî ve Sübkî 270'ten (883) sonra doğduğu bilgisini aktarmışlardır. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/493; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/226.

459 Irâkî, *Şerhu't-tabsire ve't-tezkire*, nşr. Abdüllatif el-Hümeym-Mâhir Yâsîn Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/262; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *İrvâü'l-ğalîl fî tahrîc-i ehâdis-i Menâri's-sebil* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979), 6/113.

460 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 23/129; 23/402; 23/488; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/257.

gibi mümtaz fakihlerden tevarüs etmiştir.⁴⁶¹ Hadis ve fıkıh ilmini mezceden bir şahsiyet olması hasebiyle; Hâkim en-Nisâbü'rî, İbn Mende (ö. 395/1005), Ebû Tâhir ez-Ziyâdî (ö. 410/1020) ve Ebû Bekr el-Hîrî (ö. 421/1030) gibi pek çok seçkin âlim kendisinden hadis rivayet ederek ilmi mirasını sonraki kuşaklara aktarmışlardır.⁴⁶²

Hadislerin sıhhatine hâlel getiren, ancak yalnızca ehli tarafından fark edilebilen gizli kusurları konu edinen ilelül-hadîs⁴⁶³ ilmindeki derin vukûfiyetiyle hadis otoriteleri arasında temayüz eden Ebül-Velîd el-Ümevî; hadis, fıkıh, fıkıh usulü ve hadis tekniğine dair kıymetli eserler telif etmiştir. Hadis ricâlî ve metin tenkidi noktasındaki müktesebatını fikhî istinbatlarıyla mezceden müellifin literatürde zikredilen eserleri şunlardır:⁴⁶⁴

el-Müstahrec 'alâ Sahib-i Müslim: Hadis usulünde bir müellifin şartlarına uyarak hadisleri daha farklı ve âli isnadlarla cem etme tekniği olan “müstahrec” formunda kaleme alınmıştır.⁴⁶⁵ Müellif, bu hacimli çalışmayı başlangıçta İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahib*'i üzerine kurgulamayı planlamıştır. Ancak babasının, Buhârî'nin yaşadığı dönemde maruz kaldığı “halku'l-Kur'ân” tartışmaları ve buna bağlı gelişen haksız ithamları hatırlatarak, İmam Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahib*'inin telif ve kabul açısından daha be-reketli bir zemin teşkil edeceğini tavsiye etmesi üzerine bu fikrin-

461 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/272; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/495; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 246; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, 1/126; Ebû İbrâhîm Muhammed b. el-İmâm Emîr es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Medine: Mektebetü's-Selefiyye, ts), 2/16.

462 Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/74; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 3/226.

463 Mustafa Macit Karagözoğlu, “İlelül-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 22/84-86; Bilgin, *Bir Müfessirin Hadîşçiliği: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Örneği* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 123-124.

464 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/257; Talat Sakallı, “Ebû'l-Velîd el-Ümevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/350.

465 Bağdatlı İsmâil Paşa(1839-1920), bu eserin İmam Müslim'in *el-Câmiu's-Sahih*'inemüstahrec değil şerh niteliğinde yazıldığını vurgulamıştır. İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifin*, 1/265.

den rücu etmiştir. Neticede Ebü'l-Velîd el-Ümevî, müstahrec çalışmasını İmam Müslim'in eseri merkezinde tamamlamıştır.⁴⁶⁶

el-Abkâm: Şâfiî fıkhnın fer'î meselelerine dair hüküm, tercih ve içtihatları sistematik bir şekilde bir araya getiren kapsamlı bir telifâtıdır.

Şerhu Risâleti'l-imâmiş-Şâfiî fi'l-usûl: İmam Şâfiî'nin fıkıh usulü ilminin kurucu metni kabul edilen *er-Risâle*'si üzerine kaleme alınmış şerh mahiyetinde bir eserdir. Mücelled olarak telif edilen bu çalışma, müellifin Şâfiî usul geleneğine olan vukûfiyetini ve kurucu metinleri yorumlama noktasındaki metodolojik yetkinliğini yansıtmaktadır.⁴⁶⁷

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) fikhî ve hadisî derinlikleri hasebiyle 'güzel tasnifler' olarak tavsif ettiği⁴⁶⁸ bahse konu telifâtın, ne yazık ki günümüze intikal edip etmediği hususu henüz vuzuha kavuşmamıştır. Klasik tabakât ve biyografi kaynaklarında sitayişle bahsedilen bu eserlerin mevcut kütüphane kataloglarındaki izine dair net bir tespit yapılamamıştır.

Horasan coğrafyasının en mümtaz muhaddis ve Şâfiî fakihlerinden biri olarak zikredilen Ebü'l-Velîd el-Ümevî, klasik rical kaynaklarında büyük bir takdirle anılmıştır. Onun ilmî derinliğinin ve mezhep doktrinine vukûfiyetinin en somut göstergesi, hocası Ebû Ali es-Sekafi'nin kendisine duyduğu sarsılmaz güvendir. Nitekim Ebû Ali es-Sekafi'ye, vefatından sonra fikhî müşküllerin halli ve fetva mercii olarak kimi adres göstereceği sual edildiğinde; o, tereddüt etmeksizin Ebü'l-Velîd el-Ümevî'yi işaret ederek onu halefi olarak tavsiye etmiştir.⁴⁶⁹

466 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 20/186; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/258; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 246; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/226; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 367.

467 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/126; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/192.

468 İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 6/396.

469 Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/258.

Ashâbü'l-vücûh tabakasının seçkin müctehidleri arasında yer alan Ebü'l-Velîd el-Ümevî, Şâfiî fıkıh literatüründe garâib nevin-den kabul edilen bazı özgün görüşleriyle tanınmıştır.⁴⁷⁰ Onun sistematik fıkıh anlayışını ve hadis eksenli yaklaşımını yansıtan bu tercihlerinden bazıları şunlardır:

- Fâtîha sûresini kasten iki defa peş peşe okumak namazın sıhhatine engel teşkil eder ve namazı iptal eder.⁴⁷¹

- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabri başında, cemaat teşkil etmemek kaydıyla, münferit olarak namaz kılınabilir.⁴⁷²

- Oruçluyken hacamat yapan ve yaptıran kimsenin orucunu bozulur.⁴⁷³

- Yılın tamamında kılınan vitir namazlarında kunût duası okunması müstehaptır.⁴⁷⁴

Ebü'l-Velîd el-Ümevî'nin vefat tarihine dair 5 Ramazan 349/29 Ekim 960 rivayeti zikredilse de genel kabul gören kanaat, onun 5 Rebiülevvel 349/5 Mayıs 960 tarihinde Nîsâbur'da vefat ettiği yönündedir.⁴⁷⁵ Cenaze teşhiz ve tekfin işlemleri dönemin muteber şahsiyetlerinden İbn Matar (ö. 360/971) tarafından deruh-te edilmiş; cenaze namazı ise Kadı Yahyâ b. Mansûr (ö. 351/962) tarafından kıldırılmıştır. Müellifin naaşı, Kadı Nasr b. Ziyâd'ın (ö. 236/851) da medfun bulunduğu kabristana defnedilerek son

470 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/272; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/74; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/258; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'îyyîn*, 246; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/257; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 367; Heytû, *el-İctihâd*, 224-225.

471 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/148-149.

472 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 2/131.

473 Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/349.

474 Râfi'î, *el-'Azîz*, 2/126; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 1/330.

475 Hâkim en-Nîsâbüri, Muhammed b. Abdillâh, *Târîhu Nîşâbur*; nşr. Behmen Kerîmî (Tahrân: Kitâbhâne-i İbn Sînâ, ts), 87; Zehebî, *el-'İber*, 2/80; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/495; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'îyyîn*, 247; Sübkî, *Tabakâtü'sh-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/228; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 367; İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/265.

yolculuğuna uğurlanmıştır.⁴⁷⁶ Vefatının ilim dünyasında uyandırdığı derin teessürün bir nişanesi olarak talebesi İbn Mahmiş, hocasının ilmî şahsiyetini ve kaybindan duyulan üzüntüyü terennüm eden altmış beyitlik bir mersiye kaleme almıştır.⁴⁷⁷

2.26. Ebû Alî et-Taberî

Tam adı Ebû Alî el-Hasen b. el-Kâsım et-Taberî'dir. Aslen Ta-beristanlı olması hasebiyle literatürde Ebû Alî et-Taberî nisbesiyle şöhrat bulmuştur.⁴⁷⁸ Biyografik kaynaklarda şahsi hayatına dair ayrıntılı malumat bulunmamakla birlikte, fıkıh tahsilini Şâfiî mezhebinin Bağdat'taki büyük otoritelerinden İbn Ebû Hüreyre'den ikmal ettiği kaydedilmektedir.⁴⁷⁹ Hocasının vefatının ardından Bağdat'ta Şâfiî mezhebinin tedris ve iftâ riyasetini üstlenen Ebû Alî et-Taberî, pek çok fakihin yetişmesine vesile olmuştur. Ashâbü'l-vücûh tabakasının seçkin müctehidlerinden biri kabul edilen Ebû Alî et-Taberî, mezhep doktrinine dair kıymetli telifât bırakarak 350/961 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Ebû Alî et-Taberî'nin literatürde zikredilen başlıca eserleri şunlardır:

et-Ta'lika: Ebû Alî et-Taberî'nin hocası İbn Ebû Hüreyre'nin ders halkasında tuttuğu notlardan müteşekkil olup, mezhebin Bağdat okuluna (İrâkiyyûn) ait fikhî birikimi ve hocasının özgün tercihlerini ihtiva eden önemli bir kaynaktır.

el-İfsâh: Müzenî'nin (ö. 264/878) mezhepte kurucu metin kabul edilen *el-Muhtasar*'ı üzerine kaleme alınmış teknik bir şerhtir. Nevevî, bu eserin muhtevasını ve ilmî değerini nefis sıfatıyla tavsif etmiştir.⁴⁸⁰ Yâfi'î (ö. 768/1367) ise bu çalışmayı bazı kayıtlarında *el-İdâh* ismiyle zikretmiştir.⁴⁸¹

476 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10/371-372.

477 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/495.

478 Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/259.

479 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/261.

480 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/101.

481 Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/259.

el-Muharrer: Hilâf türünün literatürdeki ilk örneklerinden biri kabul edilen bu eser; fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilaflı meseleleri, delil ve gerekçeleriyle birlikte sistematik bir çerçevede ele almaktadır.

el-'Udde: Şâfiî fıkıh doktrini mufassal bir şekilde inceleyen ve on cüzden oluşan temel telifâtıdır.

Biyografik kaynaklarda, Ebû Alî et-Taberî'nin yukarıda zikredilen çalışmaları haricinde fıkıh usulü ve cedel ilimlerine dair –isimleri açıkça tesbit edilememekle birlikte– kıymetli telifâtının bulunduğu ve ulemanın bu eserlerden geniş ölçüde istifade ettiği kaydedilmektedir.⁴⁸² Ebû Alî et-Taberî'nin fıkıh usulü ve cedel teorisine dair özgün yaklaşımları, her ne kadar müstakil bir külliyat halinde günümüze ulaşmamış olsa da; başta Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) *el-'Udde fi usûli'l-fikh*'ı ve Kelvezânî'nin (ö. 510/1116) *et-Temhid fi usûli'l-fikh*'ı olmak üzere, özellikle Hanbelî ve Şâfiî literatürünün temel usul metinlerinde sistemli bir biçimde yer bulmuştur.⁴⁸³

Fıkıh ilmindeki derin vukûfiyeti ve sarsılmaz otoritesiyle tanınan Ebû Alî et-Taberî'nin görüşleri, Şâfiî fûrû literatüründe merkezi bir referans noktası teşkil etmektedir. Onun hukuki tahlilleri ve mezhep içindeki özgün tercihleri, sadece Şâfiî kaynaklarıyla sınırlı kalmamış; doktriner tutarlılığı ve delil vurgusu sebebiyle diğer fıkıh mezheplerinde de fetva ve tartışma zemini olarak dikkate

482 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 115; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/850; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 25/440; *el-'İber*, 2/84; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/62-63; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, 6/635; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/262; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 250; İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, 2/76; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/210; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/270; Heytû, *el-İctihâd*, 154-155; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 218.

483 Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde fi usûli'l-fikh* (By: 1990), 4/1242; 5/1469; Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî, *et-Temhid fi usûli'l-fikh*, nşr. Müfid Muhammed Ebû Amşe-Muhammed b. Ali b. İbrâhim (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1985), 4/311; Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille*, 2/222.

değer bulunmuştur.⁴⁸⁴ Onun Şâfiî doktrini içerisinde öne çıkan ve literatürde karşılık bulan bazı önemli görüşleri şunlardır:

- Mutlak suyun -evsafi (rengi, tadı ve kokusu) değişmese dahi- gül suyu gibi temiz bir sıvı ile çoğaltılması neticesinde elde edilen karışımla abdest alınması, suyun mutlaklık vasfını yitirmesi sebebiyle caiz değildir.⁴⁸⁵

- Namazda kıraatten önce gizli bir şekilde istiâzede bulunulması, namazın müekked sünnetlerindendir.⁴⁸⁶

- Kadının, vefat eden kocasının cenazesini yıkaması caiz değildir.⁴⁸⁷

- Cami veya mescitlerdeki izdiham sebebiyle secde yeri bulunamaması durumunda, kişinin namazın sıhhati açısından önündeki cemaatin sırtına secde etmesi caiz değildir.⁴⁸⁸

- Ziraî mahsullerde aynı cinsten sayılan ürünler (arpa ve çavdar gibi) tek bir sınıf kabul edildiği için, nisap miktarının belirlenmesinde birbirine ilave edilerek zekâtları hesaplanır.⁴⁸⁹

- Bir cana kastetme fiiline iştirak eden failerin tamamı üzerine, topluca tek bir kefâret terettüp eder.⁴⁹⁰

484 İlgili görüşler ve kaynaklar için bk. Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî el-Bağdâdî, *‘Uyûnü’l-mesâ’il* (Beyrut: Dâru ibn Hazm, 2009), 603; Aynî, *el-Binâye*, 1/633; 3/225; 257; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir ‘alâ metni'l-Mukni’* (Beyrut: Dâru'l-Menâr-Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983), 9/667; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî ‘alâ Muhtasari'l-Hırakî*, nşr. Abdullah b. Abdurrahmân el-Cibrîn (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993), 6/209.

485 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/17.

486 İmrânî, *el-Beyân*, 2/180.

487 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/239.

488 İmrânî, *el-Beyân*, 2/604.

489 Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/506.

490 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 4/322.

- Hilkat itibarıyla eti helal olan bir canlıya benzemeyen, ancak şer'an yasaklandığına dair bir delil bulunmayan hayvanların etinin tüketilmesi caizdir.⁴⁹¹

Ashâbü'l-vücûh tabakasının Bağdat ekolündeki seçkin temsilcilerinden biri olan Ebû Alî et-Taberî, geride mezhep doktrinini zenginleştiren mühim telifât bırakarak 350/961 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁹²

2.27. Ebû Bekir el-Fârisî

Tam adı Ahmed b. el-Hüseyn b. Sehl olup fıkıh literatüründe ve tabakât eserlerinde Ebû Bekir el-Fârisî künyesiyle şöhret bulmuştur.⁴⁹³ Şâfiî mezhebinin erken dönem müctehidleri arasında yer alan Ebû Bekir el-Fârisî, ilmi faaliyetlerini sürdürmek maksadıyla Buhâra ve Nîsâbûr gibi dönemin önemli merkezlerinde ikamet etmiş; ayrıca İran coğrafyasında kadılık görevini deruhte ederek nazari bilgisini ameli hukuk sahasına taşımıştır.⁴⁹⁴

Ebû Bekir el-Fârisî'nin Şâfiî mezhep tarihindeki konumu ve müctehid tabakaları içerisindeki yeri, doğrudan kimden tefakkuh ettiği meselesiyle irtibatlandırılmaktadır. Onun, Şâfiî müctehidler silsilesinin ikinci tabakasına mensup olduğunu savunanlar; onun, İmam Şâfiî'nin en seçkin talebelerinden Müzenî'den (ö. 264/878) fıkıh tahsil ettiğini ileri sürmektedirler. Bu yaklaşımı, Mahmûd el-Hârezmî'nin (ö. 568/1173) şu kayıtları da teyid etmektedir: 'O, *Müzenî'nin rahle-i tedrisinde yetiştikten sonra Belh bölgesine intikal etmiş ve Müzenî rivayetiyle İmam Şâfiî'nin fıkıhını bu coğrafyada tedris eden ilk isim olmuştur.*' Buna mukabil, Ebû Bekir el-Fârisî'yi üçüncü tabaka içerisinde zikredenler ise onun, mezhebin ikinci kurucusu sayılan İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin talebesi olduğunu kabul

491 İmrânî, *el-Beyân*, 4/508.

492 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/272; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/74.

493 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/195; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 25/456.

494 Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1427), 22/309.

ederler.⁴⁹⁵ İbn Kâdı Şühbe, mevcut karineler ışığında Ebû Bekir el-Fârisî'nin üçüncü tabakada yer alıp İbn Süreyc el-Bağdâdî'den ders aldığı yönündeki kanaatin tarihî gerçekliğe daha yakın ve kuvvetli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁶

İlmî yetkinliği ve mezhep doktrinine vukûfiyetiyle temayüz eden Ebû Bekir el-Fârisî, İmam Şâfiî'nin hukuk sistemini Afganistan'ın kuzeyindeki Belh nahiyesine taşıyarak burada sistematik tedris faaliyetlerini başlatan öncü bir isim olmuştur. Bölgedeki Şâfiî düşüncesinin mimarı kabul edilen müellifin rahle-i tedrisinden; Ebû Bekir Muhammed b. Süfyân el-Üsbânîkesî (ö. 375/986), Ebû Abdullâh el-Hudârî (ö. 460/1068) ve dönemin Şâş müftüsü Ebü'l-Hasen Alî b. Zekeriyâ (ö. ?) gibi mümtaz fakihler yetişmiştir.⁴⁹⁷ Klasik tabakât kaynaklarında, Şâfiî literatürüne metodolojik açıdan güçlü ve başarılı eserler kazandırdığı kaydedilmekle birlikte, bu telifâtın günümüze intikal edip etmediği hususu henüz vuzuha kavuşmamıştır. Onun literatürde zikredilen başlıca eserleri şunlardır:

'Uyûnü'l-mesâ'il fi nusûsiş-Şâfiî: İmam Şâfiî'nin kavillerini ve mezhep metinlerini analitik bir yaklaşımla inceleyen bu eser, dönemin fukahası nezdinde büyük bir takdir toplamıştır. Özellikle Râfiî el-Kazvîni, mezhep hukukunun temel dayanaklarını ortaya koyarken bu esere sıkça müracaat etmiş ve müellifin tahlillerine geniş yer ayırmıştır.⁴⁹⁸

el-İntikâd 'ale'l-Müzenî: İmam Şâfiî'nin en seçkin talebesi Müzenî'nin (ö. 264/878) fikhî tercihlerine ve mezhep içindeki aykırı görüşlerine yönelik metodolojik tenkitleri ihtiva etmektedir.⁴⁹⁹

495 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 62; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 2/184-185.

496 İbn Kâdı Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/124.

497 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 128; İbn Kâdı Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/146; Heytû, *el-İctihâd*, 126.

498 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 126; Râfiî'î, *el-'Azîz*, 1/97; 272; 4/523; 5/145; 6/172; Nevevî, *el-Mecmû'*, 7/172.

499 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 4/158.

ez-Zabîra fi usûli'l-fıkıh: Müellifin fıkıh usulü alanındaki teorik birikimini yansıtan temel telifâtıdır.⁵⁰⁰

Kitâbü'l-bilâf: Mezhepler arası mukayeseli hukuku konu edinen, ihtilaflı meseleleri delil ve gerekçeleriyle ele alan bir çalışmadır.⁵⁰¹

el-'Uyûn 'alâ mesâ'ilî'r-Rebî': İmam Şâfiî'nin görüşlerini nakleden temel ravilerden Rebî' b. Süleymân el-Murâdî'nin rivayet ve tercihlerini değerlendiren bir eserdir.⁵⁰²

Kitâbü'l-icmâ': İslam hukukunda üzerinde fikir birliği sağlanan meseleleri tasnif eden ve bu birliğin hukuki zeminini tartışan bir eserdir.⁵⁰³

Ashâbü'l-vücûh fukahâsından kabul edilen Ebû Bekir el-Fârisî, Şâfiî mezhep doktrini içerisinde garâib mahiyetinde değerlendirilen bazı özgün görüşleriyle temayüz etmiştir.⁵⁰⁴ Onun sistematik hukuk mantığını ve delil öncelikli yaklaşımını yansıtan bu tercihlerinden bazıları şunlardır:

- Küfür halindeyken boy abdesti alan bir kimsenin, bilâhare İslâm ile şereflenmesi durumunda mevcut guslü yeterli olup yeniden gusletmesine gerek yoktur.⁵⁰⁵

- Yatsı namazının son vakti, gecenin yarısıdır.⁵⁰⁶

- Bey' akdine konu olan malın vasıfları hususunda taraflar arasında bir ihtilafın vuku bulması ve bu uyuşmazlığın giderilememesi durumunda, akid doğrudan fesholunur.⁵⁰⁷

500 Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*, 22/309.

501 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/123.

502 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/123.

503 Heytû, *el-İctihâd*, 127.

504 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/195; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 25/456; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vesfeyât*, 6/207-208; İbn Kesîr, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 243; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/114; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/205.

505 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/154.

506 Râfi'î, *el-'Azîz*, 1/372.

507 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 5/352.

- Hz. Peygamber'e zina isnadında bulunulması halinde kişi küfre girdiğinden tevbe etse dahi had cezası olarak öldürülür.⁵⁰⁸

- Siyah köpekle avlanması dinen helal değildir. Dolayısıyla siyah köpekle yapılan avlanma neticesinde yakalanan canlının eti yenilmez.⁵⁰⁹

Fıkıhtaki otoritesinin yanı sıra, *ez-Zahira fi usûli'l-fıkıh* adlı eseri dikkate alındığında kelâm ilmine de vukûfiyeti olduğu anlaşılan Ebû Bekir el-Fârisî, metodolojik açıdan dikkat çekici bazı usûlî tercihlerde bulunmuştur. Onun teorik hukuk ve akid arasındaki bağı yansıtan bazı görüşleri şunlardır:

- Vahyin nüzulünden ve peygamberlerin tebliğinden önce dahi, insanın mücerred akıl yürütme yoluyla bir yaratıcının varlığını idrak etmesi ve O'nu tasdik etmesi dinen vaciptir.⁵¹⁰

- Hükmün belirli bir vasıf ile mukayyet kılındığı nasslarda; söz konusu vasfın bulunmadığı durumlarda hükmün zıddının sabit olacağına delâlet eden mefhûm-ı sıfat, hüccet kabul edilmez.⁵¹¹

Ebû Bekir el-Fârisî'nin Şâfiî tabakatı içerisindeki konumuna dair tartışmalar, onun vefat tarihine ilişkin kronolojik bir ihtilafı da beraberinde getirmiştir. Onu ikinci tabakaya mensup kabul eden yaklaşıma göre o, İbn Süreyc el-Bağdâdî'den önce 305/918 yılında vefat etmiştir. Buna mukabil, üçüncü tabakaya dâhil olduğunu savunanlar ise vefatını İbn Süreyc el-Bağdâdî'den sonraki bir tarihe, yaklaşık 350/961 yılına tarihlendirirler.⁵¹² Sübkî, onun 305/918 yılında vefat ettiği yönündeki görüşün tarihî gerçeklikle bağdaşmadı-

508 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 4/158.

509 Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/93.

510 Sem'ânî, *Kavâtı'u'l-edille*, 2/46-47; Bedrüddîn Muhammed b. Behâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/107.

511 Merdâvî, *et-Tahbîr*, 6/2913.

512 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 126; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/208.

ğını, bizzat müşahade ettiği maddi bir karine üzerinden şu sözlerle temellendirmiştir: *'Kuşkusuz ben, Şam'daki Bâderâiyye Medresesi kütüphanesinde Ebû Bekir el-Fârisî'ye ait sekiz ciltten müteşekkil bir eser gördüm. Müellif, kitabın ferâğ kaydında (bitiş notunda) eseri 341 yılı Şevvâl ayında (Mart 953) tamamladığını bizzat not düşmüştü.*⁵¹³ Bu somut veri, Ebû Bekir el-Fârisî'nin 341/953 yılına kadar hayatta olduğunu kanıtlamakta; dolayısıyla 305/918 yılındaki vefat iddiasını kesin bir surette geçersiz kılarak Ebû Bekir el-Fârisî'nin üçüncü tabaka fukahâsından olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

2.28. İbn Hibbân el-Büstî

Tam adı Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed olup, 277/890 senesinde Afganistan'ın tarihî ve kültürel merkezlerinden biri olan Büst şehrinde dünyaya gelmiştir. İlim dünyasında daha ziyade doğduğu yere nispetle İbn Hibbân el-Büstî olarak şöhret bulmuş; bu nisbe, onun hadis ve fıkıh literatüründeki sarsılmaz otoritesinin bir alameti haline gelmiştir.⁵¹⁴

İlköğrenimine memleketi Büst'te başlayan İbn Hibbân el-Büstî; henüz yirmi üç yaşındayken hadis, fıkıh ve Arap dili başta olmak üzere kelâm, felsefe, astronomi ve tıp gibi aklî ve naklî ilimlerde derinleşmek maksadıyla kapsamlı bir ilmî seyahate çıkmıştır. Bu süreçte İsbîcâb, Horasan, Irak, Hicaz ve İskenderiyye gibi İslâm coğrafyasının ilim merkezlerini ziyaret etmiştir. O; Basra'da Ebû Halife el-Cumahî ve Zekerîyyâ es-Sâcî'den, Mısır'da Nesâî'den, Musul'da Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'den, Nesâ'da Hasan b. Süfyân'dan ve Harran'da Ebû Arûbe'den (ö. 318/931) hadis rivayet etmiş; fıkıh ve usul birikimini ise özellikle İbn Huzeyme'nin rahle-i tedrisinde kemale erdirmiştir. Yetiştirdiği talebeler arasında Dârekutnî, İbn Mende, Hâkim en-Nisâbü'rî, Abdurrahman b. Muhammed

513 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 2/185.

514 Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mevâridü'z-zam'an ilâ zevâidi İbn Hibbân*, thk. Hüseyin Selim Esed-Abduh Ali el-Kûşek (Dimaşk: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1990-1993), 1/17-18; İbn ü'l-Mülakkîn, *et-Tavzîh*, 2/477; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/78; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 9/173.

el-İdrîsî (ö. 405/1015) ve İbn Habîb en-Nîsâbü'rî (ö. 406/1016) gibi hadis ve fıkıh tarihinin mümtaz şahsiyetleri yer almaktadır.⁵¹⁵

Sâmânî emîrleri, İbn Hibbân el-Büstî'ye büyük bir teveccüh göstererek onu Semerkant ve Nesâ gibi stratejik merkezlere kadı olarak tayin etmişlerdir. Dönemin siyasi otoritesi ile kurduğu bu güçlü bağın bir nişanesi olarak Emîr Ebü'l-Muzaffer; Semerkant'ta hadis talebelerinin barınma ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere müellif adına özel bir suffe inşa ettirmiş, İbn Hibbân el-Büstî de bu ilim yuvasında uzun yıllar ders vermiştir. İbn Hibbân el-Büstî'nin ilmî faaliyetleri Semerkant ile sınırlı kalmamış; Nîsâbur'da kurduğu imlâ meclisleriyle de geniş kitlelere hitap etmiştir. Nitekim bu meclislerin ilkinde, henüz on üç yaşında olan ve ileride hadis tarihinin dev isimlerinden biri haline gelecek olan Hâkim en-Nîsâbü'rî'yi müstemlî (rivayetleri cemaate yüksek sesle tekrar eden ve yazdıran görevli) olarak tayin etmiştir.⁵¹⁶

İbn Hibbân el-Büstî, sahip olduğu derin ilmî otorite sayesinde bir yandan merkezî şehirlerde üstlendiği kadılık ve müderrislik görevlerini dirayetle ifa etmiş; diğer yandan ise İslâmî ilimlerin hemen her sahasında yoğun bir telif faaliyeti yürüterek ardında muazzam bir külliyat bırakmıştır. Dönemin ilmî standartlarını belirleyen ve özellikle hadis metodolojisinde çığır açan eserlerinden bazıları şunlardır:⁵¹⁷

el-Müsnedü's-sahîb 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ': İbn Hibbân el-Büstî, kendi döneminde rivayet kanallarının karmaşıklıklaşmasıyla

515 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 52/249-250; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/89-90; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/131; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 1/290; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/131; Heysemî, *Mevâridü'z-zam'ân*, 1/23-26; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/78.

516 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 52/251; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/131; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/131-132; Heysemî, *Mevâridü'z-zam'ân*, 1/22-23.

517 Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/90; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/131-132; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 1/290; Heysemî, *Mevâridü'z-zam'ân*, 1/27-34; Hacı, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/100-101; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 9/173.

ortaya çıkan sahih hadislerin tespiti zorluğunu aşmak ve hadis-fıkıh ilişkisinin zayıflamasını önlemek amacıyla bu muazzam eseri kaleme almıştır. Müellif, klasik *Müsned* veya *Sünen* tasnif metotlarından tamamen ayrılarak, mantıksal ve fikhî bir sistematığe dayanan özgün bir plan uygulamıştır. Yaklaşık 7.500 sahih hadisi ihtiva eden eser, hadislerin fikhî işlevselliğini merkeze alarak toplam 400 nevi altında düzenlenen beş ana kısma ayrılmıştır. Bu kısımlar; emirler, nehiyeler, haberler, mubahlar ve Resûlullah'ın (s.a.v.) özel fiilleri gibi kategorilerden müteşekkil olup, hem ezber kolaylığı sağlamayı hem de doğrudan fikhî istidlâli mümkün kılmayı amaçlamaktadır. Orijinal nüshası günümüze tam olarak ulaşmasa da, bu metodolojik şaheser İbn Balabân (ö. 739/1339) tarafından *el-İhsân fi takrîbi Sahîbi İbn Hibbân* adıyla konularına göre yeniden düzenlenerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.⁵¹⁸

es-Sikât: İbn Hibbân el-Büstî'nin, kendisine göre güvenilir kabul edilen hadis râvilerini tanıttığı ve cerh-tadil literatürünün temel taşlarından biri sayılan eseridir. Müellif, eserin mukaddimesinde telif gerekçesini izah ederken; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sîreti, gazveleri ve sünnetin dindeki otoritesi gibi temel konulara yer vermiştir. İbn Hibbân el-Büstî burada, ilmin ihyasının ancak sahih rivayetlerin korunması ve sika râvilerin tefrik edilmesiyle mümkün olabileceğini savunarak metodolojik bir çerçeve çizmiştir. Tarihi bir perspektifle kurgulanan ve sahabe dönemiyle başlayıp tabakât sistemine göre ilerleyen eser, Muhammed Abdülmüîd Han yönetiminde Muhammed Abdürreşîd tarafından neşredilmiştir.⁵¹⁹

518 Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zeb 'an sünneti Ebi'l-Kâsım*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 3/71-72. Eser hakkında yapılan genel bilgi ve değerlendirmeler için bk. Mehmet Ali Sönmez, "el-Müsnedü's-sahih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/106-108.

519 Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Sönmez, "es-Sikât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/176-177.

Târibu's-sahâbe ellezîne ruviye 'anhüm el-abbâr: Müellifin geniş hacimli rical çalışması olan *es-Sikât*'ın sahâbe tabakası bölümünden müstakil olarak derlenen bu eser, kendisinden hadis rivayet edilen 1.608 sahâbînin biyografisini ihtiva etmektedir. Erken dönem hadis ricali ve sahâbe tanımı açısından kıymetli veriler sunan çalışma, Bûrân ed-Dannâvî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn: Rivayetleri çeşitli gerekçelerle tenkit edilen râvilere dair alfabetik bir sistemle telif edilen bu eser, rical ilminin en temel kaynakları arasında yer alır. Müellif, eserin hacimli mukaddimesinde cerh ve ta'dîl faaliyetlerinin tarihsel gelişimini özetlemiş ve literatürde meşhur olan yirmi farklı cerh sebebini teknik detaylarıyla tahlil etmiştir. Râvilerin cerh gerekçelerini somut delillerle ortaya koyan çalışma; zayıf, şâz ve mevzû hadislerin tespitinde vazgeçilmez bir referans kaynağıdır. Eser, Mahmud İbrahim Zâyed ve Hamdi Abdülmecid es-Selefi gibi araştırmacılar tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.⁵²⁰

Ravzatü'l- 'ukalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ': Müellifin hadisçilik ve fakihlik yönünün yanı sıra ahlakçı ve mütefekkir kimliğini de yansıtan bu eser; şahsiyet eğitimi, muâşeret kuralları ve nefis tezkiyesi gibi konuları ele alan bir başyapıttır. Ayet ve hadislerin rehberliğinde; hikmetli sözler, şiirler ve ibretlik kıssalarla örülen eser, son derece rafine ve edebî bir üslupla kaleme alınmıştır. Klasik İslam ahlak literatüründe hem akla hem de kalbe hitap eden dengeli yapısıyla seçkin bir yere sahip olan çalışma; Mustafa es-Sekkâ'nın tashihiyle Kahire'de, ayrıca Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Muhammed Abdürrezzâk Hamza ve Muhammed Hâmid el-Fıkî gibi muasır muhakkiklerin çalışmalarıyla da Beyrut'ta neşredilmiştir.

Meşâbiru 'ulemâ' i'l-emsâr: Müellifin *es-Sikât* adlı çalışmasıyla organik bir bağ içerisinde olan bu eser; sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesillerinden fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat gibi temel İslâmî

520 Hasan b. Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed b. Ahmed er-Rubâî es-San'ânî, *Fethu'l-gaffâri 'li-câmi' li-ahkâmi sünneti nebiyyinâ el-muhtâr* (Mısır: Dâru Âlemi'l-Fevâid h. 1427), 4/2348.

ilimlerde temayüz etmiş 1.602 şahsiyeti ihtiva etmektedir. Eserin en ayırıcı vasfı, biyografilerin yaşanılan şehir ve bölgelere göre tasnif edilerek ricalin ilmî kapasiteleri ile rivayet ehliyetlerine özlü bir şekilde işaret edilmesidir. Bölgesel ilmî havzaların gelişimini takip etmek açısından eşsiz bir kaynak olan çalışma, Merzûk Ali İbrâhim tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir.

es-Sîretü'n-nebeviyye ve abbârü'l-hulefâ: *es-Sikât*'ın mukaddime ve başlangıç bölümlerinin müstakil bir risale formunda derlenmesiyle oluşturulan bu eser, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ile Hulefâ-yi Râşidîn dönemine dair temel tarihî ve hadisî verileri bir araya getirmektedir. Siyer ve tarih yazıcılığına hadisçi perspektifiyle yaklaşan bu telif, Hâfız Azîz Bey el-Kâdirî en-Nakşibendî ve diğer bazı araştırmacıların çalışmalarıyla Beyrut'ta ilim dünyasına kazandırılmıştır.

İbn Hibbân el-Büstî'nin bizzat kendi eserlerinde atıfta bulunduğu veya tabakât kaynaklarında kendisine nispet edilen diğer önemli çalışmaları, onun hadis ilminin alt dalları ve fıkıh-kelam sahalarındaki vukûfiyetini sergilemektedir. Müellifin literatüre kazandırdığı diğer eserlerden bazıları şunlardır: *Hadisül-akrân*, *Muh-tasar fî'l-hudûd*, *Vaşful-îmân ve şu'abüh Delâ'ilü'n-nübüvve*, *el-Fasl beynen-naqale*, *İlelül-abbâr*, *İlelü hadisi'z-Zübrî*, *İlelü Hadisi Mâlik b. Enes*, *İlelü Menâkıbî Ebî Hanîfe*, *Kitâbü mâ infere de bihi ehlül-Medinemine's-sünen*, *Envâ'u'l-'ulûm ve evsâfuhâ*, *Menâkıbü's-Şâfi'i*...⁵²¹

Ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden biri kabul edilen İbn Hibbân el-Büstî,⁵²² 21 Şevval 354/20 Ekim 965 tarihinde bir Cuma gecesi memleketi Büst'te vefat etmiş ve vasiyeti üzerine evinin civarındaki hadis medresesine defnedilmiştir.⁵²³ İbn Hibbân el-Büstî, vefatından önce muazzam bir emekle kaleme aldığı eserlerinin zayı

521 Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/78-79.

522 Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed Zekeriyâ el-Ensârî, *Hâşiyetü'l-Cemel 'ale'l-Menhec* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/589.

523 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 52/251; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/132; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 1/290; Hacıvî, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/101.

olmaması için 'Dârü'l-ilm' adını verdiği evini bizzat vakfetmiştir. Bu mekânı hem hadis talebeleri için bir ihtisas medresesi hem de şehir dışından gelen ilim yolcularının bilaücret konaklayabileceği bir dârülhadis ve misafirhane olarak tasarlamıştır. Ayrıca eserlerin istinsah maliyetlerini karşılamak üzere gelir getirici vakıf mülkleri tesis etmiş ve kütüphanesinin korunması adına bir vasî görevlendirmiştir. Ancak aldığı tüm bu kurumsal ve maddi tedbirlere rağmen, ne yazık ki bu kıymetli külliyyatın çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.⁵²⁴

2.29. İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî

Tam adı Ahmed b. Muhammed b. Ahmed olup Bağdat asıllı olması hasebiyle literatürde daha ziyade İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî ismiyle şöhrat bulmuştur. Hayatını ve ilmî kişiliğini konu edinen bazı klasik kaynaklarda künyesi Ebü'l-Hasen olarak kaydedilse de;⁵²⁵ tabakât eserlerinin ekseriyetinde Ebü'l-Hüseyn şeklinde tespit edilmiştir.⁵²⁶

Eğitim hayatında İbn Süreyc el-Bağdâdî, Ebû İshâk el-Mervezî ve İbn Ebû Hüreyre gibi Şâfiî düşüncesinin önemli isimlerinden fıkıh tahsil eden İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî; hocası el-Mervezî'nin de şehadetiyle, İbn Süreyc el-Bağdâdî mektebinin yaşayan son temsilcisi olma vasfına sahiptir. Bağdat'ta Şâfiî fıkının neşri hususunda merkezî bir rol üstlenen İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî, Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî'nin (ö. 375/986) vefatıyla birlikte mezhebin Bağdat'taki riyâsetini devralmıştır. Dönemin Bağdat

524 İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi 'ş-Şâfi'îyyîn*, 1/290; Geniş bilgi için bk. Sönmez, "İbn Hibbân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/63-64.

525 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/306; Bahâuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Kindî, *es-Sülûk fî tabakâti'l-'ulemâ ve'l-mülûk* (Sana: Mektebetü'l-İrşâd, 1995), 1/273.

526 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/214; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 15/325; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/159; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 218.

ulemasının büyük bir çoğunluğu, onun rahle-i tedrisinden geçerek ilmî formasyonlarını tamamlamışlardır.⁵²⁷

Hem fūrû-i fıkıh hem de usul-i fıkıh sahalarında kıymetli telifler vücuda getirdiği kaynaklarda zikredilen İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî,⁵²⁸ Şâfiî mezhebinin gelişim sürecinde sistem içi içtihat faaliyetlerini yürüten ve mezhep doktrinine özgün katkılar sunan ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında mümtaz bir yere sahiptir.⁵²⁹

Şâfiî mezhebinin Bağdat riyâsetini temsil eden İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî'nin fūrû-i fıkıh ve usul-i fıkıh sahalarında öne çıkan bazı görüşleri şöyledir:

- İçerisine gübre karıştırılan kerpiç, kıvam alması mak-sadıyla ateşte pişirilmesi durumunda hükmen temiz kabul edilir.⁵³⁰

- Nifasın (doğum sonrası kanama) azami süresi alt-mış gün olup, bu süreyi aşan kanamalar hayız hükmünde değerlendirilir.⁵³¹

- Cuma hutbesinde iki hutbe arasında hafif bir sekte ile fasılada bulunmak caizdir.⁵³²

- Arafat vakfesi esnasında uyuyan kişinin vakfesi geçerli değildir.⁵³³

- İhramlı bir kimse, mülkiyeti altındaki kölesine evlen-mesi hususunda izin veremez; aksi halde akdedilen nikâh batıl olur.⁵³⁴

527 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 113; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 127; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/326; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/159; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 278.

528 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/326; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2/75.

529 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 218.

530 Mâverîdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/263.

531 İmrânî, *el-Beyân*, 1/408-409.

532 Râfi'î, *el-'Azîz*, 2/287.

533 İmrânî, *el-Beyân*, 4/319.

534 Kaffâl, *Hilyetü'l-'ulemâ*, 3/251.

- ‘Ey bağı’ gibi hitaplar, zina iftirası bağlamında kinaye içeren ifadeler kapsamında değerlendirilir.⁵³⁵

- Mu‘tezile’nin beş temel esasından biri olan va‘d ve va‘id konularında neshin gerçekleşmesi mümkündür.⁵³⁶

- Hz. Peygamber’e kasten yalan hadis isnad eden bir ravinin, sonradan tövbe etse dahi, aktardığı hadisler ebediyen reddedilir.⁵³⁷

- Şer‘u men kablenâ, bu ümmet için birer şer‘î hüccet niteliği taşımaz.⁵³⁸

- İlim ehlinde birinin ‘bu konuda ihtilaf görmedim’ şeklindeki beyanı, teknik anlamda hüccet olarak kabul edilir.⁵³⁹

- Sahabe kavli, kıyasla desteklendiği takdirde bağlayıcı bir delil sayılır.⁵⁴⁰

Şâfiî mezhebinin Bağdat’taki ilmî otoritesini temsil eden İbnü’l-Kattân el-Bağdâdî, 359 yılı Cemâziyelevvel ayında (Nisan 970) vefat etmiştir.⁵⁴¹

2.30. İbnü’l-Merzübân

Tam adı Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. el-Merzübân olup ilim çevrelerinde daha ziyade İbnü’l-Merzübân lakabıyla şöhret bulmuştur.⁵⁴² Kendisine nispet edilen ‘Merzübân’ kelimesi Farsça kökenli bir unvan olup Sâsânî idari geleneğinde yüksek dereceli mahalli idarecilere ve sınır muhafızlarına verilen bir unvanı ifade

535 Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 5/55.

536 Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/178.

537 Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/479.

538 Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/497.

539 Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/559.

540 Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 4/361.

541 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 218.

542 Heytû, *el-İctihâd*, 227.

etmektedir.⁵⁴³ Klasik kaynaklarda, müellifin bu unvana sahip bir sülaleye mensubiyeti veya kendisine bu lakabın verilme gerekçesi hakkında sarıh bir bilgiye yer verilmemiştir.

İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî'nin en mümtaz talebelerinden biri olan İbnü'l-Merzübân, hocasından devraldığı fıkıh mirasını Bağdat'ta kurduğu ders halkaları vasıtasıyla geniş kitlelere ulaştırmıştır. Onun rahle-i tedrisinden geçen fukaha arasında, ileride Şâfiî mezhebinin riyasetini üstlenecek olan Ebû Hâmid el-İsferâyînî gibi merkezî şahsiyetlerin bulunması, müellifin ilmi otoritesini açıkça ortaya koymaktadır. Kaynaklarda takva, vera ve zühd sahibi bir fakih olarak tavsif edilen İbnü'l-Merzübân'ın ahlaki hassasiyeti, kendisinden nakledilen *'Kimseye karşı bir baksızlığımın bulunduğunu bilmiyorum'* sözünde tecessüm etmektedir. Bu ifade, onun sadece fikhî meselelerdeki yetkinliğini değil, aynı zamanda kul haklarına riayet hususundaki titizliğini ve adalet anlayışını da remzetmektedir.⁵⁴⁴

Fadlû'l-kilâb 'alâ kesîrin mimmen lebise's-siyâb adlı eser, bazı kaynaklarda hayatını ele aldığımız İbnü'l-Merzübân'a nispet edilse de;⁵⁴⁵ bu atfın isim benzerliğinden kaynaklanan bir galat olduğu tespit edilmiştir. Yapılan tetkikler neticesinde söz konusu telifin, 'Merzübânî' nisbesiyle tanınan ve Arap edebiyatı, tarih ile ahbâr sahalarındaki vukûfiyetiyle bilinen edip ve râvî Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân el-Merzübânî'ye (ö. 384/994) ait olduğu sübut bulmuştur.⁵⁴⁶

Şâfiî mezhebinin gelişim sürecinde sistem içi içtihat yetkinliğine sahip ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında yer alan

543 Tahsin Yazıcı, "Merzübân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/255-256.

544 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/380-381; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/143; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 286-287; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/289; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/353.

545 İsmâil Paşa, *Hediiyyetü'l-'ârifin*, 1/681; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 7/12.

546 Yazıcı, "Merzübânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/256-257.

İbnü'l-Merzübân,⁵⁴⁷ mezhep literatüründe görüşlerine sıklıkla müracaat edilen merkezî simalardan biridir. Ancak onun fikhî tercihleri, sonraki dönem Şâfiî fukahası tarafından titiz bir eleştiri süzgecinden geçirilmiştir. Müellifin bazı ferî görüşleri mezhep doktriniyle tam uyuşmadığı gerekçesiyle 'şâz' ve 'metrûk' olarak nitelendirilmiş; kimi değerlendirmeleri ise usulî veya naklî zeminleri dikkate alınarak 'hata' ya da 'galat' vasfıyla tesbit edilmiştir.⁵⁴⁸

Şâfiî mezhebi içerisinde müstakil tercihlerde bulunan İbnü'l-Merzübân'ın, fûrû-i fikh sahasında öne çıkan ve yer yer mezhep içi tartışmalara konu olan bazı görüşleri şöyledir:

- Necis maddelerle karışmış olan kil, dış yüzeyinin yıkanmasıyla hükmen temiz olur.⁵⁴⁹

- Lohusalık sürecini ilk kez tecrübe eden kadının (mübtede'e), altmış günlük nifas süresini tamamlamasını müteakip gelen kanamaları kesintisiz olarak hayız kanı sayılır.⁵⁵⁰

- Alım-satım akdinin bağlayıcılık kazanabilmesi için tarafların tam edâ ehliyetine sahip olmaları esastır. Bu bağlamda; küçüklük, akıl hastalığı veya savurganlık gibi sebeplerle tasarruf yetkisi kısıtlanmış kimselerin münferit olarak gerçekleştirdikleri satım akitleri hukuken geçersizdir.⁵⁵¹

- Mevcut bir sözleşmenin tarafların karşılıklı rızasıyla feshedilmesi olarak tanımlanan ikâle işleminin ardından, iade edilecek bedel hususunda bir uyuşmazlık yaşanırsa, beyanı esas alınacak taraf satıcıdır.⁵⁵²

547 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/214; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/362; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/246; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 20/86; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/380-381; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 286-287. Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/289; İbnü'l-'Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/353.

548 İmrânî, *el-Beyân*, 2/35; 3/230; Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/301.

549 İmrânî, *el-Beyân*, 1/447.

550 Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/530.

551 Mâverî, *el-Hâvî*, 5/13.

552 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 3/496.

- Bir vasi veya velinin, vesayeti altındaki yetime ergenlik sonrasında malını teslim ettiğine dair iddiası, ‘emin’ sıfatına haiz olması hasebiyle yeminle birlikte geçerli kabul edilir.⁵⁵³

- Babanın kızını evlendirme konusundaki cebr yetkisi mutlak değildir; baba ile kızı arasında aleni bir husumet veya düşmanlık bulunması durumunda, babanın zorlama yetkisi düşer ve rızasız yapılan nikâh geçersiz sayılır.⁵⁵⁴

İbnü'l-Merzûbân, biyografik kaynaklardaki genel kanaate göre hocası İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî'nin vefatından yedi yıl sonra, 360 yılı Recep ayında (Mayıs 971) vefat etmiştir.⁵⁵⁵ Ancak onun vefat tarihine dair literatürde farklı rivayetler de mevcuttur; nitekim Bağdatlı İsmâil Paşa ve Kehhâle gibi bazı müellifler bu tarihi 366/977 olarak kaydetmişlerdir.⁵⁵⁶

2.31. İbn Şâhûyeh

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Şâhûyeh olup Şâfi mezhebinin dikkat çeken simalarından biridir. Künyesi Ebû Bekr, nisbesi el-Fârisî olan fakih, dedesine nispetle daha ziyade İbn Şâhûyeh olarak şöhret bulmuştur. Hadis ilminde Ebû Halife el-Cumehî ve Yahyâ b. Zekerîyyâ es-Sâcî gibi muhaddislerden semâda bulunmuş; kendisinden de Hâkim en-Nisâbûrî ve Abdurrahîm el-İsmâîlî gibi otorite isimler rivayette bulunmuştur. İbn Şâhûyeh, ilmî kariyerini Nisâbûr ve Buhâra gibi dönemin önemli merkezlerinde sürdürmüş, Buhâra'da Ebû Hafs el-Fakîh Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Fars bölgesinde kadılık görevini üstlenen müellif, sadece hukukî yetkinliğiyle değil, aynı zamanda

553 Râfî, *el-'Azîz*, 5/268.

554 Râfî, *el-'Azîz*, 7/537.

555 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/214; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/362; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/246; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 20/86; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/380-381; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 286-287. Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/289; İbnü'l-'Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/353.

556 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/681; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 7/12.

riyâziye (matematik) ilmindeki müstesna dehasıyla da tanınmıştır. Öyle ki klasik kaynaklarda matematik ilminin adeta kendisine dayandığı (müntehâ) ifade edilmiştir. Onun bu disiplinlerarası yetkinliği, Büveyhî emiri Adudüddевle nezdinde de itibar görmesini sağlamış; diplomatik elçilik görevlerinin yanı sıra Horasan'ın idari yönetimi de kendisine tevdi edilmiştir. Bu durum, onun ilmi birikimini siyasi ve idari bir deha ile mezrettiğini kanıtlamaktadır. Mezhep hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh rütbesinde kabul edilen İbn Şâhûyeh, Şâfiî doktrini içerisinde özgün istinbat yöntemleri benimseyen müstakil karakterli bir müctehiddir. Bazı fikhî meselelerde mezhebin ana akım görüşlerinden ayrılarak teferrüd etmesi, onun taklitçi bir anlayıştan ziyade metodolojik bir derinliğe sahip olduğunu göstermektedir. Fıkıh ve matematik ilmini şahsında cem eden bu müstesna âlim, 362/973 yılında Nîsâbü'r'da vefat etmiştir.⁵⁵⁷ Her ne kadar fıkıhtaki otoritesi tescilli olsa da, ferî görüşlerinin büyük bir kısmı literatürde müstakil olarak günümüze ulaşmamıştır.

2.32. İbn Adî el-Cürcânî

Hadis tenkidi ve rical ilminin Şâfiî mezhebi içerisindeki en güçlü temsilcilerinden biri olan Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh b. Muhammed b. Mübarek

el-Cürcânî 277/891 yılı Zilkade ayında Cürcân'da dünyaya gelmiştir. Kendi muhitinde 'İbnü'l-Kattân' nisbesiyle tanınmış olsa da, İslam ilim geleneğinde ve literatürde daha ziyade İbn Adî el-Cürcânî kimliğiyle şöhret bulmuştur.⁵⁵⁸

557 Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 144; Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Haydarâbâd-Dekken: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1914), 1/311; 2/18-19; 2/171; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/33; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 289.

558 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 31/7; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/339; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/171-172; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 1/283; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/103.

İbn Adî el-Cürcânî'nin nesebine dair biyografik kaynaklarda yer alan ve Arap diline tam manasıyla vâkıf olmadığına yönelik bazı rivayetler,⁵⁵⁹ araştırmacıları onun etnik kökeni üzerinde durmaya sevk etmiş; bu durum ise müellifin Türk asıllı olabileceğine dair bir kanaatin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İbn Adî el-Cürcânî, ilim geleneği köklü olan bir aile ortamında neşvünemâ bulmuştur. Nitekim babası, meşhur hadis hâfızı ve münekkidi Ebû Zür'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) talebesi; anne tarafından dedesi Halîl b. Ahmed el-Hemedânî ve kardeşi Ebû Abdullah Muhammed b. Adî el-Cürcânî ise dönemin tanınmış ulemasındandır.⁵⁶⁰

İlköğrenimine mahalle mekteplerinde başlayan İbn Adî el-Cürcânî, henüz on üç yaşlarındayken hadis semâ etmek maksadıyla muhaddislerin ders halkalarına iştirak etmeye başlamıştır. Nitekim Zehebî, İbn Adî el-Cürcânî'nin ilk hadis semâının 290/903 yılında gerçekleştiğini kaydetmektedir.⁵⁶¹ Kendi memleketi Cürcân'da yedi yıl süren temel eğitimini tamamladıktan sonra ilmî derinliğini artırmak amacıyla geniş çaplı rihlelere çıkan İbn Adî el-Cürcânî, ilk seyahatini 297/910 yılında Mısır'a düzenlemiştir. 305/917 yılından itibaren ise İskenderiye, Semerkant, Suriye ve Irak başta olmak üzere İslam coğrafyasının pek çok önemli merkezini ziyaret etmiştir. İlim tahsili uğruna gerçekleştirdiği bu yoğun ve uzun soluklu seyahatler sebebiyle kendisine 'çokça dolaşan' anlamında 'cevvâl' lakabı verilmiştir.⁵⁶²

İslam coğrafyasının pek çok merkezine düzenlediği ilmî yolculuklar (rihle) esnasında İbn Adî el-Cürcânî; Nesâî, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Abdân el-Ahvâzî (ö. 306/918), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), Zekerıyyâ b. Yahyâ es-Sâcî, İbn Huzeyme, İbn Sâid el-Hâşimî (ö. 318/930) ve Ebû Arûbe el-Cezerî gibi çağının en seçkin muhaddis ve fakihlerinden semâda bulunarak icazet almıştır.

559 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/341; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/172.

560 Heytû, *el-İctihâd*, 226; Selman Başaran, "İbn Adî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/296.

561 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/154.

562 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 31/7; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/339; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/172; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 1/283.

Geniş bir hoca tabakasına sahip olan İbn Adî el-Cürcânî'den ise başta Şâfiî mezhebinin önemli simalarından Ebû Hâmid el-İsferâyînî olmak üzere Ebû Sa'd el-Mâlinî (ö. 412/1022), Hamza es-Sehmî (ö. 427/1035) ve daha pek çok mümtaz şahsiyet istifade ederek hadis rivayet etmiştir.⁵⁶³

Hâkim kanaate göre İbn Adî el-Cürcânî, hadis ilminde otorite kabul edilen büyük bir hâfız ve sika bir imamdır. Bununla birlikte, Endülüs Mâlikî fukahasının mümtaz simalarından Ebû'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081), onun cerh ve ta'dîl mertebesi hakkında 'hadisinde bir sakınca yoktur' ifadesini kullanmıştır. Bâcî, bu teknik tercihiyle İbn Adî el-Cürcânî'yi, mutlak sika olanların bir alt basamağında, yani ikinci derecede güvenilir muhaddisler arasında tasnif etmiştir.⁵⁶⁴

Fevkalade güçlü bir hafızaya sahip olduğu kaydedilen İbn Adî el-Cürcânî, özellikle hadislerdeki gizli kusurların tespiti ve ricâl bilgisi konularında otorite kabul edilmiştir. Cerh ve ta'dîl sahasındaki maharetiyle öne çıkan müellif; Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Dârekutnî gibi 'mutedil' hadis münekkitleri arasında zikredilmektedir. İlmî birikimini telif hayatına da yansıtan İbn Adî el-Cürcânî, hem hadis hem de fıkıh sahasında günümüze ulaşan veya kaynaklarda adı geçen pek çok kıymetli eser kaleme almıştır.⁵⁶⁵ Bu eserlerden bazıları şunlardır:

el-Kâmil fî du 'afâ'ir-ricâl: İbn Adî el-Cürcânî'nin rical ilmindeki otoritesini tevsik eden bu muazzam çalışma, 2200'den fazla zayıf râvinin biyografisini ihtiva etmektedir. Müellif eserin mukaddimesinde; Hz. Peygamber'e yalan isnadı, Selef-i Sâlihîn'in hadis rivayetine verdiği ehemmiyet, cerh ve ta'dîl imamlarının tabakaları ile hadisi makbul veya merdud sayılan râvilerin vasıfları gibi pek çok usulî konuyu derinlemesine tahlil etmiştir. Hakkında cüz'î de olsa tenkit bulunan hemen her râviyi yarı alfabetik bir sistemle sıralayan İbn Adî el-Cürcânî, her bir şahsiyet hakkında mütekaddimûn imamların

563 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 31/5-6; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/339-340; İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'iyîn*, 1/283.

564 Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/102.

565 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/340-341; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/102; Başaran, "İbn Adî", 19/297-298.

görüşlerini zikretmiş ve cerh gerekçelerini delilleriyle ortaya koymuştur.⁵⁶⁶ İbn Adî el-Cürcânî'nin cerh ve ta'dîl kararlarında sıklıkla referans aldığı otoriteler arasında Buhârî, İbn Maîn (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel, Fellâs (ö. 249/864) ve Cûzecânî (ö. 256/870) gibi isimler yer alırken; Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), İbn Uyeyne ve Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) gibi münekkitlerin görüşlerine de müracaat etmiştir. Eser, ilim dünyasında eşsiz bir takdirle karşılanmıştır. Nitekim Hamza es-Sehmî, Dârekutnî'den zayıf râvilere dair müstakîl bir eser kaleme almasını talep ettiğinde; Dârekutnî, bu sahada İbn Adî el-Cürcânî'nin *el-Kâmil*'inin kifayet ettiğini ve ondan daha mükemmel bir çalışmanın telif edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁶⁷ Tâciüddin es-Sübkî de eserin ismine muvafık bir yetkinlikte olduğunu vurgulayarak, sahasında benzeri olmayan bir hacim ve muhtevaya sahip olduğunu belirtmiştir. İhtiva ettiği çok sayıda zayıf ve uydurma rivayet sebebiyle *mevzûât* ve *mekâsıd* literatürü için de temel bir kaynak teşkil eden eser, ilmî bir komisyon tarafından yedi cilt halinde 1984-1985 yıllarında Beyrut'ta neşredilmiştir.

Esâmî men revâ 'anhüm Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî min meşâyihî ellezîne zekerahüm fî Câmi'ihîs-sahîb: Bazı kaynaklarda *Esmâ'ü şüyûhi'l-Buhârî* başlığıyla da zikredilen bu eserinde İbn Adî el-Cürcânî, İmam Buhârî'nin *el-Câmi' u's-sahîh*'te kendilerinden hadis rivayet ettiği hocalarını alfabetik bir tertiple bir araya getirmiştir. Müellif, eserinde toplam iki yüz doksan altı hocanın ismine yer vermiş; bu şahsiyetlerin bir kısmı hakkında muhtasar biyografik mâlumat sunarken, bir kısmının ise sadece ismini zikretmekle yetinmiştir.⁵⁶⁸ Eseri tahkik ederek neşre hazırlayan Âmir Hasen Sabrî, yaptığı karşılaştırmalı tetkikler neticesinde İbn Adî

566 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, nşr. Muhammed Muntasır el-Kettânî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993), 145; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/104; Thamer Hatamleh, "İbn Adî ve el-Kâmil fi'd-Du'afâ İsimli Eserindeki Cerh-Ta'dîl Metodu", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Cilt: 6, 2016, ss. 279-300.

567 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 31/7; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/340-341.

568 Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/104.

el-Cürcânî'nin listesinde, Buhârî'nin *Sahîh*'indeki hocalarından otuz beş ismin eksik olduğunu tespit etmiştir.⁵⁶⁹

Müsnedü Ebî Hanîfe: Ebü'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî, İmam Ebü Hanîfe'ye ait rivayetleri ihtiva eden on beş müsnedden altıncısının İbn Adî el-Cürcânî tarafından derlendiğini kaydetmektedir.⁵⁷⁰

Esmâ'ü's-sabâbe: Bazı sahâbîlerin isimlerini ve muhtasar biyografilerini konu edinen, rical literatürünün ilk basamaklarını yansıtan bir eserdir.⁵⁷¹

el-İntisâr 'alâ muhtasari'l-Müzenî fî furû' il-fıkhiş-Şâfi'i: Şâfiî mezhebinin kurucu metinlerinden olan Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine kaleme alınmış kapsamlı bir şerhtir. İbn Adî el-Cürcânî, bu çalışmasında mezhebin furû-ı fıkıh meselelerine dair görüşlerini serdetmiş ve fikhî istidlal süreçlerine aktif katkıda bulunmuştur.⁵⁷²

Mu'cemun fî esmâ'i şüyühibi: İbn Adî el-Cürcânî'nin bizzat ilim tahsil ettiği ve hadis semâında bulunduğu çok sayıdaki âlimin biyografisine yer verdiği bu çalışma; müellifin ilmî silsilesini, hoca-talebe bağlarını ve rihle duraklarını belgeleyen temel bir biyografik kaynaktır.⁵⁷³

Cem'u ehâdisi'l-Evzâ'i ve Süfyânî's-Sevrî ve Şu'be ve İsmâ'ül b. Ebî Hâlid ve cemâ'at mine'l-mukullîn: İbn Adî el-Cürcânî bu

569 Ebü Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *Esâmi men revâ 'anhüm Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî min meşâyihî ellezîne zekerahüm fî Câmi'ihî's-sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414), 22-26.

570 Ebü'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Hârizmî, *Câmiu'l-Mesânîd* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/5; Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu müsnedi Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 8; Başaran, "İbn Adî", 19/298.

571 Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/104.

572 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 31/7; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/341; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/155; İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/274; Heytû, *el-İctihâd*, 226.

573 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/155; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/104.

eserinde; Evzâ'î, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. el-Haccâc ve İsmâ'îl b. Ebî Hâlid gibi hadis tarihindeki otorite isimlerin rivayetlerini derlemiştir; ayrıca az hadis rivayet eden bazı râvilerin hadislerini de bir araya getirerek literatüre kazandırmıştır.

Müsnedü hadîsi Mâlik b. Enes: İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadislerin toplandığı, müsned türündeki çalışmasıdır.⁵⁷⁴

İlelî'l-hadîs: Sekiz cüzden teşekkül ettiği ifade edilen bu eser, İbn Adî el-Cürcânî'nin hadis ilminde uzmanlık gerektiren rivayetlerdeki gizli kusurlar konusundaki otoritesini ve eleştirel dehasını yansıtmaktadır.⁵⁷⁵

Şâfiî mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh mertebesinde bir müctehid kabul edilen İbn Adî el-Cürcânî, 365/976 yılı Cemâziyelâhîr ayında doğduğu yer olan Cürcân'da vefat etmiştir. Cenaze namazı büyük hadis âlimi Ebû Bekr el-İsmâîlî tarafından kılınmış ve naaşı Kürz b. Vebre Mescidi yakınındaki istirahatgâhına defnedilmiştir.⁵⁷⁶

2.33. Ebû Sehl es-Su'lûkî

Şâfiî mezhebinin mümtaz simalarından biri olan fakih, Ebû Sehl es-Su'lûkî künyesiyle şöhret bulmuştur.⁵⁷⁷ Tam adı Muhammed b. Süleymân b. Muhammed b. Süleymân b. Hârûn el-

574 Başaran, "İbn Adî", 19/298.

575 Zirikli, *el-A'lâm*, 4/104; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/82.

576 Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/103; Heytû, *el-İctihâd*, 226; Başaran, "İbn Adî", 19/297-298.

577 Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), Ebû Sehl es-Su'lûkî şeklinde kaydetmiştir. Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi İhyâi 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut:Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî,1994), 9/306. Ancak Ebû Sehl'in hayatını ele alan terâcim kaynaklarının neredeyse tamamında es-Su'lûkî olarak incelenmiştir. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 8/306; Zehebî, *el-İber*, 2/132; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/235; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/295; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/150; Fidanboy, "Ebû Sehl es-Su'lûkî", *Eş'arî Kelâmının Öncüleri*, ed. Mustafa Akman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2025), 228-234.

Hanefî'dir. Soyu itibarıyla Benî Hanîfe kabilesine mensup olan Ebû Sehl es-Su'lûkî, 296/908 yılında İsfahan'da dünyaya gelmiştir.⁵⁷⁸

İlmî kariyerine 305/918 yılında adım atan Ebû Sehl es-Su'lûkî, dönemin en önemli ilim merkezlerini ziyaret ederek disiplinlerarası bir derinlik kazanmıştır. Horasan'da hadis ilminin otoriteleri İbn Huzeyme ve Muhammed b. İshâk es-Serrâc'ın; Rey'de meşhur münekkit İbn Ebû Hâtim'in; Bağdat'ta ise İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ve Hüseyin b. İsmâîl el-Mehâmîlî (ö. 330/942) gibi simaların ders halkalarına iştirak etmiştir. Sadece hadis ile yetinmeyen müellif; Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'den kelim, Ebû Ali es-Sekafî ve Ebû İshâk el-Mervezî'den ise fıkıh tahsil etmiştir. Kazandığı bu birikimle kısa sürede temayüz eden Ebû Sehl es-Su'lûkî, 317/929 senesinden itibaren Sâmanî veziri Ebü'l-Fazl el-Bel'amî'nin (ö. 329/940) himayesinde düzenlenen ilmî meclislerde aktif olarak yer almış ve bu meclislerdeki münazaralarıyla ilmî rüştünü ispat etmiştir.⁵⁷⁹

Horasan Şâfiî geleneğinin öncü müctehidlerinden biri kabul edilen Ebû Sehl es-Su'lûkî, 322/934 yılında Irak'a geçerek Basra'da fıkıh dersleri vermeye başlamıştır. Farklı havzalardan istifade etmek amacıyla 337/948 senesinde Nîsâbü'r'a intikal etmiş; ardından amcasının taziyesi vesilesiyle gittiği İsfahan'da fıkıh, münazara ve fetva meclisleri tesis etmiştir. Bu meclislerde disiplinli bir eğitim programı uygulayan müellif; cumartesi günlerini kelim ve akaid ilmine, salı günlerini ise fıkıh münazaralarına tahsis etmiştir. Gelen yoğun talep üzerine yeniden Nîsâbü'r'a dönen Ebû Sehl es-Su'lûkî, burada otuz iki yıl boyunca kesintisiz tedris faaliyetlerinde bulunmuştur.

578 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 115; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 8/306; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/241-242; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/167-168; Zehebî, *el-Iber*, 2/132; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/235-236; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/105; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/295; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 295; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/150; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/149.

579 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 8/307; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'îyye*, 1/158-161; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/242-243; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/168; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/423; *el-Iber*, 2/132; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/105; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 295; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/150.

Şâfiî fıkıh düşüncesini, başta oğlu Ebü't-Tayyib es-Su'lûkî olmak üzere bölge halkına ve çok sayıda talebeye aktararak Horasan ekolünün teşekkülünde merkezi bir rol oynamıştır.⁵⁸⁰

Klasik kaynaklarda 'engin bir ilim denizi' vasfıyla tavsif edilen Ebû Sehl es-Su'lûkî, çağdaşı olan pek çok otorite isim tarafından takdirle anılmıştır. Nitekim Ebü'l-Velîd en-Nîsâbü'rî (ö. 349/960), 'Kim onun ulaştığı seviyeye güç yetirebilir?' diyerek fikhî derinlik noktasında Ebû Sehl es-Su'lûkî'yi, dönemin bir diğer zirve ismi Kaffâl eş-Şâşî'ye (ö. 365/976) tercih etmiştir. Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1015) ise müellifin ilmî kuşatıcılığını şu sözlerle dile getirmiştir: 'İlmî meclisinde kadıların, müftülerin ve seçkin ulemanın pürdikkat hazır bulunduğu Ebû Sehl es-Su'lûkî, kelimenin tam anlamıyla çok yönlü bir allâme idi.' Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995) da onun bir benzerini görmediğini ve görülemeyeceğini ifade ederek ilmini tebci etmiştir. Ebû İshâk eş-Şîrâzî ve Ebû İshâk el-Mervezî'nin naklettiği şu ifadeler ise onun ilim tarihindeki yerini özetlemektedir: 'O; fakih, edip, şair, müfessir ve tasavvuf ehlini şahsında cem etmiş müstesna bir şahsiyet idi. Nîsâbü'r uleması bütünüyle onun rahle-i tedrisinden geçmiştir. Vefatıyla birlik-te meclislerimizin tadı ve bereketi kalmamıştır.'⁵⁸¹

Tasavvuf düşüncesinin Horasan'daki mümtaz simalarından biri olmasının yanı sıra Şâfiî mezhebi içerisinde aşâbü'l-vücûh mertebesinde kabul edilen Ebû Sehl es-Su'lûkî, fikhî istinbatlarında mezhebin genel kabullerinden ayrılan ve literatürde 'garâib'

580 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 115; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/159-162; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/423; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/236; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/295; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/374; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 220.

581 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/242; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/169; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/424; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/236; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/105; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/295; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/374; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyyîn*, 295; Heytû, *el-İctihâd*, 161-162.

olarak nitelendirilen pek çok özgün görüş serdetmiştir.⁵⁸² Bu dikkat çekici içtihatlarından bazıları şunlardır:

- Necasetin izale edilmesi işlemi bir ibadet olarak telakki edildiğinden, her ibadette niyetin şart olduğu kaidesi uyarınca bu temizlik esnasında da niyet getirilmesi zorunluluk arz etmektedir.⁵⁸³

- Kanal suyu vasıtasıyla sulanan zirai ürünlerden alınacak zekât miktarı, sulama maliyeti ve emek unsuru dikkate alınarak öşrün yarısı oranında tayin edilmiştir.⁵⁸⁴

- Cuma namazı için öngörülen temizlik ile cünüplükten kaynaklanan taharetin mahiyetleri farklı kabul edildiğinden, her iki durum için de müstakil birer boy abdesti alınması zorunluluk arz etmektedir.⁵⁸⁵

- Şarap içmek suretiyle sarhoş olup akli melekelerini yitiren kimsenin, iradi bir beyanda bulunma ehliyeti kalmadığı gerekçesiyle gerçekleştirdiği boşama işlemi vaki kabul edilmemiştir.⁵⁸⁶

- Alım-satım akdine konu olan ve miktarı tam olarak bilinmeyen hububat yığınlarında (subre), akdin sıhhati ve malın ayıptan âri olması bakımından sadece dış görünüşle yetinilmemeli; bununla birlikte yığının iç kısmının da kontrol edilmesi gerekmektedir.⁵⁸⁷

- İslam dairesi içerisinde yer alan ve 'ehl-i kible' olarak tanımlanan müminleri haksız yere tekfir eden kimsenin,

582 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/241; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/424; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/237; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/105; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/375; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 296; Heytû, *el-İctihâd*, 162.

583 Râfi'î, *el-'Azîz*, 1/96.

584 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 2/244.

585 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/424.

586 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/62.

587 Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/297.

bu beyanıyla bizzat kendisinin de tekfir edileceği hükme bağlanmıştır.⁵⁸⁸

Fıkıh ilmi başta olmak üzere tefsir, nahiv, şiir, aruz, kelim ve tasavvuf gibi pek çok disiplinde otorite kabul edilen Ebû Sehl es-Su'lûkî, 15 Zilkade 369/2 Haziran 980 Salı günü Nisâbûr'da vefat etmiştir. Cenaze namazı oğlu Ebü't-Tayyib es-Su'lûkî tarafından kıldırılan Ebû Sehl es-Su'lûkî, uzun yıllar talebe yetiştirdiği ve ders halkalarını yürüttüğü mahaldeki istirahatgâhına defnedilmiştir.⁵⁸⁹

2.34. Ebû Zeyd el-Mervezî

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mervezî el-Fâşânî olup 301/913 yılında Merv'in Fâşân köyünde dünyaya gelmiştir.⁵⁹⁰ İlim dünyasında ise daha çok Ebû Zeyd el-Mervezî künyesiyle şöhret bulmuştur.⁵⁹¹

İlim tahsil etmek amacıyla Irak, Şam ve Mekke gibi önemli merkezlere seyahat eden Ebû Zeyd el-Mervezî; başta Ebû İshâk el-Mervezî olmak üzere Muhammed el-Münkedirî (ö. 324/936) ve İbn 'Alleke (ö. 325/937) gibi pek çok seçkin âlimle ilmî müzakerelerde bulunmuştur. Mekke'de bulunduğu sırada Muhammed b. Yûsuf el-Firebrîden (ö. 320/932) İmam Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ini dinleyerek bu eserin aktarımında önemli bir halka teşkil

588 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/526; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkiki'l-hakk min 'ilmi'l-usûl* (Dımaşk: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999), 2/230.

589 Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 115; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ* 'i ş-Şâfi'iyye, 1/163; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/242-243; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/167; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/236-237; Yâfi'i, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/295; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, thk. Nûreddin Şerîbe (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994), 215; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/161; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/149.

590 Söz konusu yerleşim yeri kaynaklarda Bâşân olarak da isimlendirilmektedir. İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts), 2/407; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/145.

591 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10/133; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/52; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/144; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/71.

etmiştir.⁵⁹² Ebû Zeyd el-Mervezî'nin rahle-i tedrisinden ise Heysem b. Ahmed es-Sabbâğ (ö. 403/1013), Abdülvehhâb el-Meydânî (ö. 418/1027),⁵⁹³ Abdülvâhid b. Mişmâs (ö. 419/1028) ve Ebû Bekr el-Kaffâl gibi isimlerin yanı sıra Nisâbur ve Merv ehlinde çok sayıda âlim yetişmiştir.⁵⁹⁴

Biyografik kaynaklarda haram ve şüpheli şeylerden kaçınma hususundaki hassasiyeti sıklıkla vurgulanan Ebû Zeyd el-Mervezî, zekâsı ve fikhî kavrayışıyla müctehidlerin takdirini kazanmıştır. İlmi derinliğinin yanı sıra edep ve takva gibi erdemleri şahsında cem eden müellif hakkında Ebû Bekr el-Bezzâz, Nisâbur'dan Mekke'ye uzanan yol arkadaşlıkları boyunca onun edebe aykırı tek bir davranışına dahi şahit olmadığını ifade etmiştir. Mekke'de bulunduğu yedi yıl zarfında Kâbe civarında ikamet ederek ilim neşreden Ebû Zeyd el-Mervezî, insanların gizli hallerini ve ayıplarını araştırmaktan sakınarak zühd ve takvayı bir yaşam biçimi haline getirmiştir.⁵⁹⁵

Şâfi mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh mertebesinde kabul edilen Ebû Zeyd el-Mervezî'ye nispet edilen ve mezhebin genel literatüründe 'garâib' olarak nitelendirilen bazı özgün görüşler

592 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 127; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/231; Ebû Bekr Muhammed b. Abdülğani el-Bağdâdî, *et-Takyîd lima 'rifeti's-Sünen ve'l-mesânîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408), 125; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/52; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/208; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, 2/407; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/71.

593 Abdülvehhâb el-Meydânî ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fidanboy, "Abdülğani b. Tâlib el-Meydânî (1881)", *Mâtürîdî Öncüler: Mâtürîdî Kelam Düşüncesinin Kurucuları ve Meşhur Âlimleri*, ed. Özden Kanter (İstanbul: Kitâbî, 2023), 268-272.

594 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/231; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/481-482; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/52; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/208; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, 2/407; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/145; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/71; Heytû, *el-İctihâd*, 163.

595 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/52; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/208; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/144; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/71-74.

mevcuttur.⁵⁹⁶ Onun hukuk mantığını ve mezhep içi sistematikleştirme katkısını yansıtan bu görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Avret mahallini örtecek bir araç bulamayan kimse-
nin bu halde kıldığı namazın hükmü, kişinin bulunduğu
mekânsal duruma göre farklılık arz etmektedir. Bu durum-
daki kişi şayet mukim ise namazı iade edip etmeyeceği hu-
susunda iki farklı görüş ileri sürülmüş; ancak söz konusu kişi
seferi hükmünde ise namazın iadesine gerek olmadığı kana-
ati benimsenmiştir.⁵⁹⁷

- Namazın rükünlerinden olan secde esnasında, alnın
yanı sıra burnun da alınla birlikte yere temas ettirilmesi vacip
bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir.⁵⁹⁸

- Mahiyeti itibarıyla nafile bir ibadet olsa dahi, başlan-
mış olan bir tavafin tamamlanması ve bu ibadetin yerine ge-
tirilmesi gerekli görülmüştür.⁵⁹⁹

- Hakkın ifası ve alacaklının mağduriyetinin giderilmesi
amacıyla, çocuğun ödenmemiş borçlarından dolayı babanın
hapis cezasına çarptırılabilceği hükme bağlanmıştır.⁶⁰⁰

Şâfiî mezhebinin fikhî inceliklerine olan vukufiyeti ve mez-
hep içindeki otoritesiyle tanınan Ebû Zeyd el-Mervezî, 13 Recep
371/11 Ocak 982 Perşembe günü Merv şehrinde vefat etmiştir.⁶⁰¹

596 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/52; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/208; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/76.

597 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/52.

598 İmrânî, *el-Beyân*, 2/217.

599 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/76.

600 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 19/87-88.

601 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/231; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10/134; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/52; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/209; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, 2/407; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/76.

2.35. Ebû Bekir el-İsmâ'îlî

Tam adı Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim b. İsmail b. el-Abbâs b. Mirdâs el-İsmâ'îlî olup 277/891 senesinde doğmuştur.⁶⁰²

Hadis ilmine duyduğu derin iştiaqla tanınan Ebû Bekir el-İsmâ'îlî, hocası Muhammed b. Eyyûb er-Râzî'nin (ö. 294/907) vefatı üzerine ondan hadis dinleme imkânı bulamadığı için büyük bir teessür yaşamıştır. Bu hadisenin ardından ailesinin rızasını alarak ilim rihlelerine başlayan müellif; Kûfe, Nesâ, Cürcan, Basra ve Cezîre gibi pek çok ilim merkezini ziyaret etmiştir. Bu süreçte Ebû Cafer el-Hadramî (ö. 297/910), Hasan b. Süfyân eş-Şeybânî (ö. 303/916), İmrân b. Mûsâ es-Sühtiyânî (ö. 305/918), Ebû Halîfe el-Cumahî ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî gibi seçkin simalardan hadis dinlemiştir. İlmî birikimiyle kısa sürede temayüz eden el-İsmâ'îlî'den, Ebû'l-Hüseyn el-Haccâcî (ö. 368/979) ve Ebû Bekir el-Berkânî (ö. 425/1034) gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. 317 (929) senesinde 'Cürcan reisi' unvanıyla anılmaya başlanan müellif için cuma günleri hariç her gün ikindi vakti özel ilim meclisleri tertip edilmiştir. İmla, kıraat ve muhadese derslerinin yanı sıra fikhî araştırmalarını da bu meclislerde yürüten Ebû Bekir el-İsmâ'îlî, çağdaşları tarafından Buhârî'nin eserine dahi ihtiyaç duymaksızın müstakil eserler verebilecek yetkinlikte bir otorite olarak nitelendirilmiştir.⁶⁰³ Dârekutnî Ebû Bekir el-İsmâ'îlî'yi ziyaret etmeye birkaç kez niyetlendiği halde buna muvaffak olamadığını ifade ederek onun ilim dünyasındaki müstesna konumuna ve yüksek mertebesine işaret etmiştir.⁶⁰⁴ Fıkıh ve hadis ilimleri başta olmak üzere pek çok alanda yetkinlik sahibi olan Ebû Bekir el-İsmâ'îlî, geride geniş

602 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/7; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/292-293. Ziriklî 297/910 senesinde doğduğunu kaydetmiştir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/86.

603 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/252-253; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 58; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/293.

604 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/8.

bir literatür bırakacak mahiyette pek çok eser telif etmiştir.⁶⁰⁵ Bu eserlerden öne çıkan bazıları şunlardır:

el-Müstabrec 'ale's-Sahib: Müellifin en hacimli çalışmalarından biri olan bu eser, dört ciltten müteşekkildir.⁶⁰⁶ Şâfiî literatürünün temel taşlarından olan Râfiî ve Nevevî gibi otoriteler, eserlerinde bu çalışmaya sıklıkla atıfta bulunmuşlardır.⁶⁰⁷ Söz konusu eser, 2002 yılında Muhammed b. Zeynîlâbidîn Rüstüm tarafından tahkik edilerek ilmî bir incelemeye konu edilmiştir.⁶⁰⁸

el-Mu'cem: Müellifin yaklaşık üç yüz hocasını alfabetik veya tabakât usulüne göre incelediği bu eser, iki ciltten müteşekkildir.⁶⁰⁹ Söz konusu çalışma, Ziyâd Muhammed Mansûr tarafından tahkik edilerek Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem yayınevi aracılığıyla ilim dünyasına kazandırılmıştır.⁶¹⁰ Hadis ve usul literatürünün önemli isimlerinden Zerkeşî de eserlerinde bu çalışmaya atıfta bulunmuştur.⁶¹¹

Müsnedü Ömer b. el-Hattâb: Müellifin sahabe müsnedleri arasındaki hacimli çalışmalarından biri olan bu eserin iki ciltten oluştuğu kaydedilmiştir.⁶¹²

el-Müsnedü'l-kebir: Ebû Bekir el-İsmâ'îlî'nin en kapsamlı teliflerinden biri kabul edilen bu devasa çalışmanın, yaklaşık yüz ciltten müteşekkil olduğu ifade edilmiştir.⁶¹³

605 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/136; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/7-8; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/86; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/135.

606 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/293.

607 Râfi'î, *el-'Azîz*, 7/439; Nevevî, *el-Mecmû'*, 10/434; 12/10.

608 <https://ketabonline.com/ar/books/102800>. (18.09.2025).

609 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/293.

610 <https://ketabonline.com/ar/books/1688>. (19.09.2025).

611 Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü 'Aişe 'ale's-sahâbe*, thk. Rıf'at Fevzî Abdülmüttalib, Mektebetü'l-Hâncî (Kahire: 2001), 104.

612 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/293.

613 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/136; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, 2/485.

Kitâbu i'tikâdi ehli's-sünne: Müellif bu eserinde; hadis ehlinin itikat prensipleri ekseninde Allah'ın esma ve sıfatlarını, rubûbiyetin hususiyetlerini ve Kur'an'ın mahlûk olmayıp Allah kelamı olduğu meselesini incelemiştir. Ayrıca şefaât, havuz, ba's ve hesap gibi sem'iyât konularını da ayrıntılı şekilde işlemiştir. Cemâl 'Azzûn tarafından tahkik edilen eser, Ahmed b. Abdirrahmân el-Kâdî tarafından da şerh edilmiştir.⁶¹⁴

Zikredilen bu eserlerin yanı sıra hadis hafızı Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Ebû Bekir el-İsmâ'îlî'nin Zeyd b. Ebî Üneyse'nin (ö. 125/743) rivayetlerini derlediği müstakil bir çalışmasının bulunduğu söz etmiştir.⁶¹⁵

Ebû Bekir el-İsmâ'îlî'yi konu edinen tabakât ve terâcîm eserlerinde, onun doğrudan **ashâbü'l-vücûh** arasında yer aldığına dair açık bir nitelemeye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Sem'ânî'nin, müellif hakkında 'onun mezhepte vecih (vücûh) türünden pek çok görüşü bulunmaktadır' ifadesini kullanması,⁶¹⁶ Ebû Bekir el-İsmâ'îlî'nin ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında kabul edilmesi gerektiğini kuvvetle desteklemektedir. Nitekim kaynaklarda kendisine nispet edilen ve mezhep içi literatürde yer edinen bazı özgün görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden öne çıkanları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Hayız sonrası gusûl abdestinin farz olma vakti, kanamanın fiilen başlamasına ve dışarı çıkmasına bağlıdır.⁶¹⁷

- Bir kimsenin eşine yönelik olarak ifade ettiği, 'Eğer seni ric'î talakla boşarsam, sen beraberinde üç talakla boş olursun' şeklindeki

614 Ahmed b. Abdirrahmân b. Osmân el-Kâdî, *Şerhu kitâbi i'tikâdi ehli's-sünne* (Riyad: Dâru ibnî'l-Cevzî, h. 1443).

615 Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrâhîm (Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 2001), 5/134.

616 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/252-253.

617 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/148.

şarta bağlı beyanı durumunda; boşama işlemi, doğrudan üç talak hükmünde gerçekleşir.⁶¹⁸

- Bir sahabenin “Şöyle yapılması sünnettir” veya “Biz şundan nehyolunduk” şeklindeki ifadeleri, doğrudan Hz. Peygamber’e dayandırılan merfû bir rivayet olarak değil; aksine sahabenin kendi beyanı olan mevkûf hadis hükmünde kabul edilmiştir.⁶¹⁹

- “İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah sizi onunla hesaba çekecektir”⁶²⁰ ayeti, mahiyeti itibarıyla müstakil bir hüküm bildirimi olup “Allah hiç kimseye gücünün yetmediğinden fazlasını yüklemes”⁶²¹ ayetini neshetmemiştir. Binaenaleyh ikinci ayet, kulun iradesi dışında kalbinden geçen vesvese ve hatırat gibi hususlarda muafiyet getirerek, birinci ayetteki genel hükmün tatbikini kolaylaştırmış ve kapsamını netleştirmiştir.⁶²²

Recep ayının başında Cürcan’da vefat ettiği hususunda ittifak edilen Ebû Bekir el-İsmâ‘îlî’nin vefat yılı ve yaşına dair kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Ebû İshâk eş-Şîrâzî, müellifin 370/980 küsur senesinde vefat ettiğini belirterek bu hususta kesin bir tarih vermemiştir.⁶²³ Sem‘ânî ve Zehebî, Ebû Bekir el-İsmâ‘îlî’nin 371/981 senesinde ve 94 yaşında vefat ettiğini kaydederken;⁶²⁴ İbnü’l-Esîr ise vefat yılını 391/1001, yaşını ise yine 94 olarak zikretmiştir.⁶²⁵ Diğer taraftan İbn Kâdî Şühbe, onun 371/981 yılında 74 yaşında vefat ettiğini belirtmiş;⁶²⁶ Sübkî ise ya

618 Râfi‘î, *el-‘Azîz*, 9/115-116; Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibîn*, 8/165.

619 Nevevî, *el-Mecmû‘*, 1/59; Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl*, 1/164.

620 Bakara, 2/284.

621 Bakara, 2/286.

622 Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhîr*, 3/178.

623 Şîrâzî, *Tabakâtü’l-fukahâ*, 116.

624 Sem‘ânî, *el-Ensâb*, 1/252-253; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 16/296.

625 İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, 58.

626 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’s-şâfiîyye*, 1/136.

zikretmeksizin sadece 371/981 tarihini not düşmüştür.⁶²⁷ Ebû Bekir el-İsmâ'îlî'nin cenazesi oğlu Ebû Nasr tarafından defnedilmiştir.⁶²⁸

2.36. Ebû Abdullah el-Hıdrî

Mütekaddim dönem Şâfiî fukahâsından olan Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hıdrî el-Mervezî, Merv şehrinin önde gelen ilim simalarından biridir. Dedesine nispetle 'el-Hıdrî' nisbesini taşıyan müellifin bu unvanının aslı, esasen 'el-Hadırî' şeklindedir; ancak telaffuz kolaylığı sağlamak amacıyla 'el-Hıdrî' biçiminde hafifletilerek meşhur olmuştur. Hadis ilminde Ebû Saîd el-Heysen b. Küleyb eş-Şâfiî (ö. 335/947), Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ahmed es-Sülemî (ö. 334/946), Ebû Muhammed el-Hârisî (ö. 340/952) ve Kadî Ebû Abdullah el-Mehâmîlî gibi seçkin bir topluluktan rivayette bulunmuştur. Ebû Ali eş-Şebûbî'nin damadı olan el-Hıdrî, fıkıh sahasında da derinleşmiş; aralarında Seyyid Ebû Bekir el-Ca'ferî (ö. 339/1008), Hakîm b. Muhammed ed-Deymûnî ve Ebû Ali ed-Dekkâk gibi isimlerin de bulunduğu pek çok imama ders vererek mezhepte icazet vermiştir.⁶²⁹

Rivayetlerindeki güvenilirliği ve hadis ilmindeki vukufiyetinin yanı sıra hafızasının kuvveti ve zabt yeteneğiyle örnek gösterilen Ebû Abdullah el-Hıdrî, Kaffâl el-Mervezî'nin en seçkin talebeleri arasında yer almaktadır.⁶³⁰ İbnü'l-İmâd, İbn Bâtîş'ten naklen el-Hıdrî'nin Ebû Bekir el-Fârisî'den de ilim tahsil ettiğini; Merv şehrine yerleşerek Şâfiî fıkhnın bu bölgede neşredilip yayılmasına öncülük ettiğini ifade etmiştir.⁶³¹

Ebû Abdullah el-Hıdrî'ye, yabancı bir erkeğin kadına ait tırnak parçalarına bakmasının caiz olup olmadığı sorulduğunda o bir süre

627 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/8.

628 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/252-253.

629 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/378; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/276; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/100; Heytû, *el-İctihâd*, 165.

630 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 30/506.

631 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/395; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/300.

sükût etmiştir. O sırada mecliste bulunan eşi, babasından naklen şu cevabı vermiştir: ‘Eğer kesilen tırnaklar ele ait ise bakılması caizdir; ancak ayağa ait ise caiz değildir. Zira kadının eli avret sayılmamaktadır.’ Bu isabetli cevap karşısında memnuniyetini gizleyemeyen Ebû Abdullah el-Hıdrî, ilim ehliyle kurduğu bu bağın sadece bu meseleyi öğrenmesine vesile olmasının dahi kendisi için büyük bir kazanç olduğunu ifade etmiştir.⁶³² Öte yandan Ebû Abdullah el-Hıdrî, İmam Şâfiî’nin ‘çocuğun kıbleyi göstermesi sahihtir’ şeklindeki ifadesini fikhî bir süzgeçten geçirerek yorumlamıştır. O; çocuğun cami gibi kıblesi belirli ve görülebilir mekânlardaki işaretinin geçerli kabul edileceğini, ancak içtihat ve araştırma gerektiren durumlarda çocuğun beyanına itibar edilmeyeceğini savunmuştur.⁶³³

Şâfiî mezhebi hiyerarşisinde ashâbü’l-vücûh müctehidleri arasında yer alan Ebû Abdullah el-Hıdrî’nin,⁶³⁴ mezhep içi literatürde özellikle Horasanlı fakihler tarafından kendisinden nakledilen ve ‘garîb’ olarak nitelendirilen çeşitli görüşleri bulunmaktadır.⁶³⁵ Bu görüşlerinden birkaçı şöyledir:

- Teyemmüm ile namaz kılan bir kimsenin, hangi vakit olduğunu tayin edemediği bir namazı kaza etmesi gerektiğinde; ihtiyat ilkesi gereği beş vakit namazın her biri için ayrı ayrı teyemmüm ederek bu namazları kaza etmesi gerekir.⁶³⁶

- Cünüp bir kimsenin, temizlenme niyetiyle az miktardaki bir suya dalması durumunda; söz konusu su, fiilen kullanılmakla birlikte “müsta’mel” hükmüne geçer. Dolayısıyla bu işlem neticesinde kişinin cünüplük hali ortadan kalkmaz.⁶³⁷

- İki şahıs arasında toplamda kırk koyun bulunup her biri yirmişer koyuna sahip olsa ve bu ortaklardan birinin

632 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/53.

633 Yâfi’î, *Mir’âtü’l-cinân*, 2/300.

634 Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 2/276; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 18/173. İbn Kesîr, *Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyyîn*, 2/433.

635 Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 30/506.

636 Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab*, 1/183-184.

637 İmrânî, *el-Beyân*, 1/46.

ayrıca kendisine ait yirmi koyunu daha bulunsa (toplamda altmış koyun); tüm malların zekât yılı aynı anda dolduğunda altmış koyun sahibinin ödemesi gereken miktar, bir koyunun beşte altısı ve yarım altılık bir pay olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama yöntemi, mülkiyetin hem ortaklık hem de ferdi sahiplik durumlarını aynı anda ihtiva etmesi esasına dayanır. Zira mükellefin toplam malı altmış koyun olup bir kısmı ortaklığa dahil, bir kısmı ise müstakildir; Şâfiî hukuk mantığı uyarınca bu iki kısmın birleştirilerek tek bir matrah üzerinden değerlendirilmesi zorunludur.⁶³⁸

- Bir mükellefin hac ayları başlamadan önce herhangi bir hac türünü tayin etmeksizin mutlak bir niyetle ihrama girmesi durumunda; bu ihram, mahiyeti sonradan belirlenmek üzere mübhem bir şekilde geçerli kabul edilir.⁶³⁹

- Bir kimsenin eşine yönelik olarak, “Benim ölümümle birlikte boşsun” veya “İddetin sona ermesiyle birlikte boşsun” şeklindeki ifadeleri, boşama hükümleri bağlamında geçerli bir irade beyanı olarak kabul edilir.⁶⁴⁰

- Bir kadının, tamir veya benzeri bir amaçla kuyumcuya ulaştırılmak üzere halhalını kocasına teslim etmesi; kocanın da herhangi bir şahit tutmaksızın bu eşyayı kuyumcuya vermesi durumunda, halhalın kuyumcu tarafından kaybedilmesi veya unutularak zayi edilmesi halinde koca, tazminle yükümlü tutulur.⁶⁴¹

Ebû Abdullah el-Hıdrî'nin hayatını konu edinen tabakât ve terâcim müellifleri, onun vefat tarihi hususunda fikir birliğine varamamışlardır. Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab* adlı eserini tahkik

638 Râfiî *el-'Azîz*, 2/518.

639 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 3/38.

640 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 14/305.

641 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, nşr. Ahmed Mahmûd İbrâhîm (Kahire: Dâru's-Selâm, 1997), 4/511.

eden Abdülazîm ed-Dîb vefat yılını 373/983 olarak zikrederken;⁶⁴² İbnü'l- 'Îmâd, İbn Bâtîş'ten naklen bu tarihi 375/985 şeklinde vermiştir. İbn Hallikân onun hicrî 380'li yılların sonlarında vefat ettiğine değinmiş;⁶⁴³ Sem'ânî ise vefatını 400'lü yılların başlarına tarihlendirmiştir.⁶⁴⁴ Öte yandan İbn Kâdî Şühbe ve Safedî, vefat tarihini 460'lı yılların başları olarak kaydederken;⁶⁴⁵ Zehebî, el-Hıdrî'nin yetmiş küsur yıl ömür sürdüğünü ve hicrî 450-460 yılları arasında hayatta olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁶

2.37. Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî

Şâfiî mezhebinin seçkin fakihlerinden ve Irak ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri olan Ebü'l-Kâsım Abdülazîz b. Abdullah b. Muhammed ed-Dârekî, İsfahan'ın Dârek köyünde dünyaya gelmiştir. Ebü'l-Kâsım, doğum yerine nispetle literatürde 'ed-Dârekî' unvanıyla şöhrat bulmuştur.⁶⁴⁷

İlmî bir gelenek içerisinde yetişen Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî, ilk eğitimini İsfahan'ın tanınmış muhaddislerinden olan babasından ve anne tarafından dedesi Hasen b. Muhammed ed-Dârekî'den almıştır. Özellikle dedesi Hasen b. Muhammed vasıtasıyla dönemin önde gelen muhaddisleriyle irtibat kurarak erken yaşlardan itibaren hadis ilmine yönelen Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî, bu sahada kazandığı yetkinlik neticesinde sika bir ravi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte o, bazı kaynaklarda Mutezili eğilimlere sahip olmakla da itham edilmiştir.⁶⁴⁸

642 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 179.

643 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/216.

644 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/378.

645 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 2/434; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/53.

646 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/173.

647 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/263; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/575.

648 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/576; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/404; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/424; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/423.

Fıkıh eğitimine İbnü'l-Merzübân ile başlayan Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî, hocasının vefatının ardından tahsilini Ebû İshâk el-Mervezî'nin yanında sürdürerek Şâfi mezhebindeki derin fıkıh birikimini elde etmiştir. Ebû İshâk el-Mervezî'nin vefatı üzerine Bağdat'taki Da'lec b. Ahmed Camii'nde ders halkası kuran müellifin en seçkin talebeleri arasında Ebû Hâmid el-İsferâyînî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Beydâvî (ö. 424/1033) yer almaktadır.⁶⁴⁹ İfta metodolojisinde titiz bir yaklaşım sergileyen Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî, kendisine yöneltilen fikhî meseleler üzerinde bir müddet tefekkür ettikten sonra fetva vermeyi itiyat edinmiştir. Onun bazı fetvaları, mezhep imamının görüşleriyle farklılık arz edebilmiştir. Nitekim o, İmam Şâfi'nin bir görüşünün sahih hadislerle açıkça çelişmesi durumunda, Hz. Peygamber'in hadisiyle amel etmenin İmam Şâfi'nin kavlini esas almaktan evla olduğunu vurgulamıştır.⁶⁵⁰

Şâfi mezhebinin gelişiminde kilit bir rol üstlenen Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî, Irak Şâfi ekolünün kurucusu kabul edilen Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin hocalığını yapmış olması hasebiyle ilmî silsilede merkezî bir konuma sahiptir. İsferâyînî'nin hocası hakkındaki 'Ondan daha fakih bir kimse görmedim' şeklindeki beyanı, Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî'nin fıkıh ilmindeki otoritesini ve ulaştığı ilmî seviyeyi açıkça ortaya koymaktadır. Herhangi bir eser telif ettiğine dair kaynaklarda bilgi bulunmayan müellifin mezhebe olan temel katkısının, yetiştirdiği seçkin öğrenciler ve Şâfi fikhının sonraki nesillere intikali yoluyla gerçekleştirildiği söylenebilir.⁶⁵¹

Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî, Şâfi mezhebine ait fikhî görüşlerin Bağdat merkezli olarak sistemleşmesine öncülük etmiştir. Bu faaliyetler, mezhebin 'Irak' ve 'Horasan' tarikleri olarak bilinen iki ana

649 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 12/236; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/576; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/405; Aybakan, *İmam Şâfi ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 220-221.

650 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/263-264; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/424; Heytû, *el-İctihâd*, 167.

651 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18/316-317.

damarından Irak tarihinin teşekkül sürecinde belirleyici bir faktör olmuştur. Bu tarihsel rolü sebebiyle Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî, Irak tarihinin metodolojik temellerini atan ve bu geleneği şekillendiren en önemli simalardan biri olarak kabul edilmektedir.⁶⁵²

Derin fıkıh birikimi ve sistemci tedrisat yeteneğiyle temayüz eden, ashâbü'l-vücûh müctehidleri silsilesi içerisinde müstesna bir konuma sahip olan Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî'nin, mezhep içi literatürde 'garâib' kategorisinde değerlendirilen bazı özgün tercihleri mevcuttur.⁶⁵³ Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Namazın rükû ve secde rükünlerinde yerine getirilmesi gereken tesbihatı unutan mükellef, bu eksikliği telafi etmek amacıyla namazın sonunda sehiv secdesi yapması gerekir.⁶⁵⁴

- Cenaze namazının gece vaktinde eda edilmesi durumunda, kıraatin cehrî yapılması gerekir.⁶⁵⁵

- Ölçü veya tartı gerektirmeyen malların satışında; söz konusu mal satıcının mülkiyetinden ve tasarruf yetkisinden tamamen çıkmadığı müddetçe müşteri, malı fiilen teslim almış sayılmaz.⁶⁵⁶

- Bir satıcının, alıcının iflasından önce mal teslim etmesine rağmen bedelini tahsil edememesi durumunda; söz konusu mal halen alıcının zilyetliğinde bulunuyor, vasfını koruyor ve üzerinde üçüncü bir şahsın hakkı da bulunmuyorsa, satıcının satışı hâkim kararına gerek duymaksızın doğrudan feshetme yetkisine sahip olduğu kabul edilir.⁶⁵⁷

- Unun (dakîk) mahiyeti itibarıyla vasıflarının hasas bir şekilde tayin edilmesinin ve standart bir yapıya

652 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/425-426.

653 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/264.

654 Râfî, *el-'Azîz*, 2/64.

655 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/247.

656 Mâverî, *el-Hâvî*, 6/39.

657 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/117.

oturtulmasının mümkün olmaması gerekçesiyle, bu emtia üzerinde selem sözleşmesi yapılması caiz görülmemiştir.⁶⁵⁸

Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî, 13 Şevval 375/26 Şubat 986 tarihinde vefat etmiş ve cenazesi bir Cuma günü Bağdat'taki Şûnîziyye Kabristanı'na defnedilmiştir.⁶⁵⁹

2.38. Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî

Mütekaddimîn dönemi Şâfiî fakihlerinden olan Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ali b. Sehl el-Mâsercisî, 308/920 yılında Nîsâbur'da dünyaya gelmiştir. Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî literatürde, anne tarafından dedesi olan Ebû Ali el-Hasen b. Îsâ b. Mâsercis'e nispetle 'el-Mâsercisî' unvanıyla şöhrat bulmuştur. Söz konusu nisbe, İran'ın Horasan bölgesinde yer alan Mâsercis kasabasına dayanmaktadır. Öte yandan ilk tahsilini ve fıkıh eğitimini doğduğu şehirde tamamlaması hasebiyle 'en-Nîsâbü'rî' nisbesiyle de anılmaktadır.⁶⁶⁰

Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî ile benzer bir ilmî havzayı paylaşan Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî, 340/951 yılına kadar Nîsâbur ve Rey başta olmak üzere Bağdat, Kûfe, Vâsıt, Rakka, Basra, Hicaz, Kahire, Halep ve Dımaşk gibi dönemin önemli ilim merkezlerine seyahatler düzenlemiştir. Bu rihle süreci boyunca zamanın önde gelen âlimlerinden hadis ve fıkıh tahsil eden müellif, fıkıh ilmindeki derinliğini büyük oranda hocası Ebû İshâk el-Mervezî'ye borçludur. Nitekim o, Ebû İshâk el-Mervezî'nin ilim meclisine intisap etmiş ve onunla birlikte Kahire'ye gitmiştir. Hocasının vefatının ardından Bağdat'a yerleşen Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî, burada İbn Ebû Hüreyre'nin tedris faaliyetlerine muîd olarak destek vermiştir. Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî ayrıca; Müzenî ile Yûnus b.

658 İmrânî, *el-Beyân*, 5/412.

659 Zilkade ayında vefat ettiği ifade edilmektedir. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/264; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 7/426; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/424; Heytû, *el-İctihâd*, 168.

660 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/212-213; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/446; Heytû, *el-İctihâd*, 169.

Abdülâ'lâ es-Sadeî'nin talebeleri, dayısı Müemmil b. Hasen (ö. 319/930), Mekkî b. Abdân (ö. 325/937), Ebü'l-Hasen İbn Hazlem (ö. 347/958) ve Ebü Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952) gibi otorite isimlerden ders alarak ilmî birikimini ikmal etmiştir.⁶⁶¹

Şâfiî mezhebi içerisinde nakil ile dirayet arasında hassas bir denge kuran ve fikhî meselelerdeki güçlü istidlalleriyle tema-yüz eden Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî, 344/955 yılında Bağdat'tan Horasan'a dönmüştür. Vefatına dek burada ilmî faaliyetlerini sürdüren müellif, kurduğu ders halkaları vasıtasıyla alanında mütehas-sıs; Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebü't-Tayyib et-Taberî, Ebü Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), İsmâil b. Ahmed el-Hîrî (ö. 430/1039'dan sonra) ve İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbûnî (ö. 449/1057) gibi pek çok seçkin şahsiyet yetiştirmiştir.⁶⁶²

Şâfiî mezhebi literatüründe merkezî bir konuma sahip olan Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî, İmam Şâfiî'nin görüşlerini titizlikle nakletmesinin yanı sıra, bu görüşler üzerinden özgün fikhî istinbatlarda bulunmuştur. Özellikle mezhep içi ihtilaflı meseleleri ele alış tarzı ve bu süreçte sergilediği delillendirme biçimi, onun fıkıh metodolojisinin derin vukufiyetini açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁶³ Bu ilmî yetkinliği sebebiyle, sonraki dönem fıkıh eserlerinde onun tercihlerine sıklıkla atıf yapıldığı görülmektedir. İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî'nin çok sayıda eser telif ettiğini belirtse de⁶⁶⁴ bu çalışmaların isimlerine dair detaylı bilgi vermemiştir.

Şâfiî mezhebi içerisinde kimi meselelerde yerleşik kanaatlere muhalif tercihler ortaya koyan Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî, İmam Şâfiî'nin sarîh ictihadının bulunmadığı alanlarda imamın vazettiği

661 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 54/316; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/213; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 27/85; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/446; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 334-335; Kemal Yıldız, "Mâsercisî, Ebü'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/75-76; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 221-222.

662 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/213. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/446-447.

663 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/213; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 27/85.

664 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/443.

usul çerçevesinde hüküm istinbat edebilecek ilmî yetkinliğe sahiptir. Bu vasıfları sebebiyle müellif, mezhep tabakatında ashâbü'l-vücûh müctehidler arasında kabul edilmiştir.⁶⁶⁵

Şâfiî mezhebi literatürünün temel taşlarını oluşturan Râfiî ve Nevevî gibi müelliflerin eserlerinde, Ebü'l-Hasen el-Mâsercisi'nin mezhep içi hiyerarşideki otoritesini yansıtan pek çok tercihinine atıf yapılmıştır. Müellifin sistemci fıkıh düşüncesini yansıtan bu görüşlerinden bazıları şöyledir:

- Her namazın ilk rekâtında icra edilen kıraatin, son-raki rekâtlarda okunanlara nispeten daha uzun tutulması müstehaptır.⁶⁶⁶

- Harem bölgesinde insanlar tarafından ekilen hurma, üzüm, elma, incir ve benzeri ağaçların kesilmesinde tazminat gerekmediği gibi kesilmesi de haram değildir.⁶⁶⁷

- Bir kimsenin eşine hitaben kullandığı رُودِينِي ifadesiyle boşamayı kastetmesi durumunda, bu tasarrufun hukuken geçerli bir boşama sayılacağı kabul edilir. Zira söz konusu ibare örfte ve dil kullanımında “yolculuğa hazırlık” manasının yanı sıra, mecazen ayrılık ve bağların koparılması anlamını da ihtiva eden kinayeli bir yapı arz etmesidir.⁶⁶⁸

- Kocasının vefatı sebebiyle yas tutan kadının, siyahi olması ve sürmenin bir süslenme amacı taşınamaması kaydıyla ismid sürmesi caizdir.⁶⁶⁹

- Zina suçu işleyen bekâr kimseye celde cezası tatbik edilirken baş bölgesine vurmaktan kaçınılmalıdır. Çünkü baş,

665 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27/86; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/447; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 2/317; Heytû, *el-İctihâd*, 169.

666 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/142.

667 Nevevî, *el-Mecmû'*, 7/450.

668 İmrânî, *el-Beyân*, 10/94.

669 İmrânî, *el-Beyân*, 11/81.

öldürücü bir yer olup vurulması halinde kişide körlük veya aklın gitmesi gibi durumlara yol açabilir.⁶⁷⁰

- Gemiden başka ikamet edebilecek sabit bir konutu bulunmayan denizci bir kimsenin eşini boşaması halinde; kadının, iddet süresini sahile en yakın yerleşim biriminde tamamlaması gerektiği kabul edilir.⁶⁷¹

- Cinayet davalarında iddia makamının vakayı detaylandırmaması zorunluluğu hususunda; hâkimin, davacının eksik veya belirsiz iddiasını düzeltme ya da tamamlama yükümlülüğü bulunmadığı, ancak usulüne uygun şekilde açıkça beyan edilmiş bir davayı dinlemekle mükellef olduğu kabul edilir.⁶⁷²

Horasan Şâfiî fakihlerinden Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî, genel kabul gören rivayete göre 6 Cemâziyelâhîr 384/16 Ağustos 994 Çarşamba akşamı seksen altı yaşında Horasan'da vefat etmiş ve ertesi gün defnedilmiştir.⁶⁷³ Bununla birlikte literatürde onun vefat yılına dair farklı tarihler de zikredilmektedir. Bazı kaynaklar onun 383/993 yılında, bazıları ise 374/984 yılında yetmiş altı yaşındayken vefat ettiğini kaydetmişlerdir.⁶⁷⁴

2.39. Ebû Bekir el-Üdenî

Tam adı Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Basîr b. Verkâ' el-Buhârî el-Üdenî olup Maverâünnehir bölgesinde yetişmiş Şâfiî ulemasının en seçkin temsilcilerinden biridir.⁶⁷⁵

670 İmrânî, *el-Beyân*, 12/383.

671 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 8/414.

672 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 10/4.

673 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/213; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/443; Heytû, *el-İctihâd*, 170. Şîrâzî, bunu 383/993 olarak kaydetmiştir. Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 116.

674 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 54/317; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 27/86; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/86; Hacıvî, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/163.

675 Ebû Nasr Ali b. Hibetillah İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1993), 1/320-321;

Buhara'nın köylerinden biri olan Ūden;⁶⁷⁶ nispetle 'el-Ūdenî' unvanıyla anılan Ebû Bekir el-Ūdenî, ilk tahsilini doğduğu bölgede tamamlamıştır. İlmî seyahatleri kapsamında Buhara'da Ya'kûb b. Yûsuf el-Âsımî'den; bugün Özbekistan sınırları içerisinde kalan Nesef'te⁶⁷⁷ ise Heysem b. Küleyb eş-Şâşî, Abdülmümin b. Halef en-Nesefî (ö. 346/958) ve Muhammed b. Sâbır el-Buhârî (ö. 377/988) gibi isimlerden hadis dinlemiştir. Kendisinden de Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Abdillâh el-Halîmî (ö. 403/1013), Muhammed b. Ahmed Guncâr (ö. 412/1028) ve Ca'fer el-Müstafîrî (ö. 432/1041) gibi pek çok otorite hadis rivayet etmiştir.⁶⁷⁸ Fıkıh eğitimi ise Ebû İshâk el-Mervezî'nin talebesi olan Ebû Mansûr Abdullah b. Mihrân'dan alarak mezhepteki yerini tahkim etmiştir.⁶⁷⁹

İlim tahsiline karşı büyük bir iştiaak duyan Ebû Bekir el-Ūdenî, ömrünün sonuna kadar bu gayesinden vazgeçmemiş ve elde ettiği birikimi yayma hususunda azami gayret göstermiştir. Öyle ki o, yanından ayırmadığı yazı takımı ve defterleriyle ilim meclislerine olan bağlılığını her daim muhafaza etmiştir.⁶⁸⁰ Cüveynî'nin aktardığına göre Ebû Bekir el-Ūdenî, ilmin vakarını korumak adına fıkıh, bu ehliyetle sahip olmayan kişilere öğretmekten imtina etmiştir.⁶⁸¹ Ebû Bekir el-Ūdenî ilmî seyahatleri kapsamında 365/976 yılında Nisâbur'a gitmiş, ardından hac farızasını yerine getirmiştir. Kutsal topraklardan

Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/256; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/456; İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 3/457; Heytû, *el-İctihâd*, 171.

676 Sem'ânî, Evden olarak kaydetmiştir. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 383.

677 Nesef/Nahşeb, önemli isimlerin yetiştiği ve nisbesiyle tanındığı günümüz Özbekistan'ın önde gelen kasabalarındandır. Burada doğan âlimler genellikle bu nisbe ile anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Fidanboy, *Burhânüddin en-Nesefî'nin Ulûhiyyet Anlayışı - İsimler ve Sıfatlar* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2023), 9.

678 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 27/110; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/465; İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 331-332.

679 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'îyye*, 1/165.

680 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 383.

681 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/456-457.

dönüşünde tekrar Nisâbur'a uğrayarak burada bir müddet ikamet etmiştir.⁶⁸²

Şâfiî mezhebinin Maveraünnehir havzasındaki en önemli otoritelerinden biri ve ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden olan Ebû Bekir el-Ûdenî, fıkıh literatüründe 'garâib', 'şâz' ve 'merdûd' olarak nitelen-
dirilen pek çok nev-i şahsına münhasır görüşüyle tanınmaktadır.⁶⁸³ Mezhep usulü çerçevesinde gerçekleştirdiği bağımsız tercihler sebebiyle sıklıkla atıf alan bu görüşlerinden öne çıkan bazıları şunlardır:

- Vali veya naibi gibi resmî bir sıfatı haiz imamın namaz kıldırırken Besmele'yi kıraat etmemesi durumunda, Besmele'nin okunmasını vacip gören cemaat fertlerinin bu imama uymasının geçerli olduğu ve namazı terk ederek cemaatten ayrılmalarının caiz olmadığı kabul edilir.⁶⁸⁴

- Yolculuğu bizzat bir isyan teşkil eden kimse, hayati bir tehlike ile karşı karşıya kalsa dahi leş yemesi caiz değildir.⁶⁸⁵

- Bir kimse, mülkiyetine geçtiği an azat etmeyi amaçladığı bir köle veya cariye satın alması durumunda, söz konusu akitte meclis muhayyerliği hakkı sabittir. Binaenaleyh, müşteri henüz akit meclisinden ayrılmadan önce irade beyanından rücu ederek akdi feshe-
derse, satım işlemi hukuken ortadan kalkar.⁶⁸⁶

- Her nevi eşyada faiz haramdır. O halde bir malın kendi cinsiyle fazlalıkla satılması caiz değildir.⁶⁸⁷

682 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/209; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/182.

683 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/192; Zehebî, *el-Iber*, 2/168; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/256; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 331-332; Askalânî, *Tabsîru'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts), 1/52.

684 Râfîî, *el-Azîz*, 2/155.

685 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/183.

686 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 5/18.

687 Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, 16/465.

Zühhd ve takvasıyla tanınan, âbid ve zâhid bir şahsiyet olan Ebû Bekir el-Üdenî, Rebîülâhir 385/995 tarihinde Buhara'da vefat etmiştir. Naaşı, Buhara'nın önemli bölgelerinden biri olan Kelâbâz'a defnedilmiştir.⁶⁸⁸

2.40. Ebü'l-Kâsım es-Saymerî

Künyesiyle şöhret bulan Ebü'l-Kâsım Abdülvâhid b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Saymerî, aslen Basralı olup doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁸⁹ Ebü'l-Kâsım es-Saymerî'nin nisbet edildiği Saymer mevki hakkında ise farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Bâtîş (ö. 655/1257), Saymer'in Hûzistân vilayetinin sınırında yer alan Saymera adlı kadim bir kasaba olduğunu savunurken; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, buranın Basra'daki nehirlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Nevevî, onun tartışmasız bir şekilde Basralı oluşundan hareketle, İbnü'l-Cevzî'nin görüşünün gerçeğe daha yakın ve isabetli olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁰

Basra'da mukim olan Ebü'l-Kâsım es-Saymerî, fıkıh tahsilini Ebû Hâmid el-Mervezî ve Ebü'l-Feyyâz el-Basrî'nin rahle-i tedrisinde tamamlamıştır. Ebü'l-Kâsım es-Saymerî'nin fıkıh ilmindeki derinliği ve mezhep literatürüne olan vukufiyeti sebebiyle, pek çok farklı beldeden talebe ilim tahsil etmek amacıyla kendisine yönelmiştir. Mâveridî, onun yetiştirdiği seçkin talebelerin başında gelmektedir.⁶⁹¹

Fıkıh ve usul alanındaki derin vukufiyetinin yanı sıra çok sayıda eser telif etmesiyle de tanınan⁶⁹² Ebü'l-Kâsım es-Saymerî'nin

688 Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 3/256; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 1/159; Heytû, *el-İctihâd*, 171.

689 İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 351.

690 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/265.

691 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/265; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27/219; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/14; Heytû, *el-İctihâd*, 174-175.

692 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27/219; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/207.

kaleme aldığı ve mezhep literatüründe yankı uyandırmış başlıca eserleri şunlardır.⁶⁹³

el-İdâh fi'l-mezheb: Müellifin yedi ciltten müteşekkil olduğu ifade edilen bu eseri,⁶⁹⁴ literatürde 'fevkalade değerli, faydası bol ve nadir bulunan bir çalışma' olarak tavsif edilmiştir.⁶⁹⁵

el-Kifâye: Müellifin fûrû-ı fıkha dair görüşlerini bir araya getirdiği temel eserdir.⁶⁹⁶ İbn Kâdî Şühbe, eserin muhtevasına dair detaylı bilgi vermemekle birlikte, çalışmanın muhtasar bir telif mahiyetinde olduğunu zikretmiştir.⁶⁹⁷

Kitâbün fi'l-kıyâs ve'l-i'lel: Fıkıh usulünün en teknik konularından olan kıyas teorisinin ve bu teorisinin temel rûknü sayılan illet meselesinin incelendiği bir eserdir.⁶⁹⁸

Edebü'l-müftî ve'l-müstefî: İslâm hukukunda fetva usulünü, müftü ve müstefî arasındaki hukuki ve ahlaki ilişkileri konu alan kıymetli bir çalışmadır. İbnü's-Salâh, hacimce küçük olan bu eserin ehemmiyetine binaen kendi çalışmalarında pek çok yerde bu telifa atıfta bulunmuştur.⁶⁹⁹

Aslû'l-usûl fi 'ilmi'n-nücûm: Müellifin çok yönlü ilmî kişiliğini yansıtan bu eserde; gök cisimlerinin hareketleri, yörüngeleri ve fiziksel özellikleri matematiksel ve gözlemsel yöntemlerle tahlil edilmiştir.⁷⁰⁰

693 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 1/333.

694 İbn Kâdî Şühbe, eserin beş ciltten oluştuğunu belirtmiştir. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/184.

695 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/265; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27/219; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/14; İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/179.

696 Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/341-342.

697 İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/179; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/119.

698 İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/179.

699 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 6; 41; 83; 115; *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfiyye*, 2/575; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 6/207.

700 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/633.

Kitâbün fiş-şurût: Hukuki işlemlerin yazılı olarak kayıt altına alınması ve belgelenmesi usulünü konu alan bir disiplin eseridir.⁷⁰¹

el-İrşâd fi şerhi Kifâyeti'l-kıyâs: Müellifin kıyas konusuna dair bir diğer çalışması olup, kaynaklarda bir ciltten oluştuğu ifade edilmektedir.⁷⁰²

Ebü'l-Kâsım es-Saymerî'nin telif ettiği ve günümüze ulaştığı henüz tespit edilemeyen söz konusu eserleri, talebeleri 387/997 yılında bizzat kendisinden dinleyerek rivayet etmişlerdir.⁷⁰³

Şâfiî mezhebi içerisinde bağımsız hukuki tercih yapma yetkisine sahip ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden biri olan Ebü'l-Kâsım es-Saymerî, mezhep içi yaygın kanaatin dışına çıkan ve literatürde 'garâib' kategorisinde değerlendirilen fikhî içtihatlarıyla tanınmaktadır.⁷⁰⁴ Mezhep usulü çerçevesinde şekillenen ancak fer'i meselelerde kendine has bir yaklaşım sergileyen Ebü'l-Kâsım es-Saymerî'nin bu tür görüşlerinden öne çıkan bazıları şunlardır:

- Vücudunun herhangi bir yerinde necaset bulunan kimsenin, Kur'an-ı Kerim'e dokunması caiz değildir.⁷⁰⁵

- Bir kimsenin hayız dönemindeki eşine hitaben, "Hayız olduğunda boşsun" şeklinde beyanda bulunması durumunda boşama işlemi derhal gerçekleşmez; söz konusu hüküm, kadının mevcut hayız hâlinde tamamen temizlenip bir sonraki hayız dönemine girmesine kadar muallak kalır.⁷⁰⁶

701 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/207.

702 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/185; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/207.

703 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/15.

704 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/265; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/14; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 351-352.

705 Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/66; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/118.

706 İmrânî, *el-Beyân*, 10/146.

- Bir kimsenin kendi mülkiyetindeki arazide, insan müdahalesi veya emeği olmaksızın kendiliğinden biten otlar üzerinde özel mülkiyet hakkı bulunmaz.⁷⁰⁷

- İctihad yetkinliğine haiz her müctehid, kendisine terettüp eden araştırma ve cehd sorumluluğunu yerine getirmesi bakımından isabet edicidir; ancak Allah katındaki tekil ve muayyen hükme ulaşma noktasında, hakikate isabet eden tek bir kişi müstesna, diğerleri hata edendir.⁷⁰⁸

- Malını israf etmesi ve akli melekelerini iktisadi mantığa uygun kullanmaması sebebiyle kısıtlanan sefih kişinin şahitliği geçerli değildir.⁷⁰⁹

Zehebî, müellifin kesin vefat tarihinin tespit edilemediğini kaydetse de⁷¹⁰ mevcut biyografik veriler ve eserlerinin rivayet kronolojisi, Ebü'l-Kâsım es-Saymerî'nin 386/996 yılından sonraki bir tarihte vefat ettiği gerçeğini ortaya koymaktadır.⁷¹¹

2.41. Ebû Abdullah el-Haten

Münazara ve cedel ilmindeki maharetiyle temayüz eden, edebiyat ve kıraat alanlarında mütehassıs bir müctehid olan Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. İbrâhîm el-Fârisî el-İsterâbâzî, 311/924 yılında dünyaya gelmiştir. Ebû Bekir el-İsmâîlî'nin damadı olması hasebiyle literatürde 'damat' manasına gelen 'el-Haten' lakabıyla zikredilmiş ve bu sebeple Ebû Abdullah el-Haten künyesiyle şöhet bulmuştur. Ebû Abdullah el-Haten'in; Ebû Bişr el-Fadl, Ebü'n-Nadr Ubeydullah, Ebû Amr Abdurrahman ve Ebü'l-Hasen Abdülvâsi adında dört erkek evladı bulunmaktadır.⁷¹²

707 Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 2/295; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 28/118.

708 Mâverdi, *el-Hâvî*, 16/130.

709 Râfî, *el-'Azîz*, 13/38.

710 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 28/118.

711 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/265; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'îyyîn*, 351.

712 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/255; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/459;

Kapsamlı hadis tahsili ve geniş bir coğrafyaya yayılan ilmî seyahatleriyle tanınan Ebû Abdullah el-Haten, 337/949 yılında Nişâbur'a intikal etmiş ve 339/951 yılı sonuna kadar burada ikamet ederek hadis dinlemiştir. Nişâbur'daki tahsilinin ardından İsfahan'a geçen müellif, burada Abdullah b. Ca'fer'den Ebû Dâvûd'un *Müsned'i*ni sema yoluyla almıştır. 340/953 yılından itibaren ise Irak bölgesine yönelerek ilmî birikimini artırmaya devam etmiştir.⁷¹³

Hadis ilmine vakıf bir şahsiyet olan Ebû Abdullah el-Haten, Horasan, Irak ve İsfahan'ı kapsayan geniş bir coğrafyada ilmî seyahatlerde bulunmuştur. Kendi memleketinde Ebû Nuaym Abdülmelik b. Muhammed b. Adî el-İsterâbâzî'den (ö. 323/935); İsfahan'da meşhur muhaddis Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberî (ö. 360/971) ve Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed el-Gassâl el-Kâdî'den; Bağdat'ta Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh eş-Şâfiî (ö. 354/965) ve Da'lec b. Ahmed'den; Nişâbur'da ise Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb el-Esamm (ö. 346/957) gibi dönemin önde gelen âlimlerinden hadis dinlemiştir. Ebû Abdullah el-Haten'den Hamza b. Yûsuf es-Sehmî rivayette bulunmuştur. 369/980 yılında Nişâbur'a giden el-Haten, burada tesis ettiği ilim halkaları vasıtasıyla geniş kitlelerin kendisinden istifade etmesini sağlamıştır. 377/988 senesinde ise Cürcân'da hadis imlâ ederek ilmî birikimini talebelerine aktarmıştır.⁷¹⁴

Zehebî Ebû Abdullah el-Haten'in birçok eser kaleme aldığını zikretse de⁷¹⁵ mevcut literatürde bu çalışmaların büyük bir kısmının ismi yer almamaktadır. Kaynaklarda ona ait olduğu açıkça belirtilen yegâne çalışma, İbnü'l-Kâss'ın *et-Telhis* adlı eserine şerh mahiyetinde kaleme aldığı *Şerhu't-Telhis*'tir.⁷¹⁶ Bu eserin yanı sıra Murtazâ

713 İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/120; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/136-137.

714 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/255; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/251.

715 Zehebî, *el-Iber*, 2/170.

716 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/459; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 1/119; Heytû, *el-İctihâd*, 173.

ez-Zebîdî, Ebû Abdullah el-Haten'in fıkıh ilmine dair manzum bir eserinin daha bulunduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁷

Dönemin önde gelen âlimlerinden Ebû Sehl ile girdiği ilmî mü-nazaralarla tanınan ve Şâfiî mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh mer-tebesinde kabul edilen Ebû Abdullah el-Haten, fıkıh literatüründe 'güzel/isabetli' olarak nitelendirilen özgün hukuki tercihlere imza at-mıştır.⁷¹⁸ Mezhep usulü dairesinde şekillenen ancak fer'î meselelerde kendine has bir derinlik barındıran bu vecih türünden icihadlarından bazıları şunlardır:

- Namazda yanılma sebebiyle sehiv secdesi yapan bir kim-se, bu secdeleri tamamladıktan sonra henüz selam vermeden ikinci bir sehiv daha yaparsa, bu durumdan dolayı tekrar sehiv secdesi yapması gerekmez.⁷¹⁹

- Bir kimsenin eşine hitaben, "Sana boşanmam vaki olursa, sen ondan önce üç talakla boşsun" dedikten sonra "Sen boşsun" şeklinde kesin bir beyanda bulunması halinde, kadının üzerin-de toplam üç talak vuku bulur.⁷²⁰

Ebû Abdullah el-Haten, 386/996 yılı Kurban Bayramı günü, yetmiş beş yaşında iken Cürcân'da vefat etmiştir. Bazı kaynaklarda vefat gününün Arefe günü olduğu kaydedilse de genel kanaat vefa-tın bayram gününe tevafuk ettiği yönündedir.⁷²¹

2.42. Ebû Alî es-Serahsî

Zâhir b. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ, 294/907 yılında dünyaya gelmiştir. Horasan bölgesinin kadim şehirlerinden Serahs'a nispetle

717 Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l- 'arûs*, 34/481.

718 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/255; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/459; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 1/119; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/251.

719 İmrânî, *el-Beyân*, 2/339.

720 Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 3/40.

721 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/255; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/251; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/459.

Ebû Alî es-Serahsî künyesiyle şöhret bulmuştur.⁷²² İlmî faaliyetleri için gerçekleştirdiği seyahatlerine 315/927 senesinde başlayan Ebû Alî es-Serahsî, 338/949 yılında Nîşâbur'a giriş yaparak buradaki ilmî çevrelere dâhil olmuştur.⁷²³

Hadis ilmine duyduğu ilgiyle pek çok muhaddisten âli isnadlı rivayetler alan Ebû Alî es-Serahsî; Ebü'l-Kâsım el-Begavî, Muhammed b. el-Müseyyeb el-Ergîyânî (ö. 315/927), Ebû Ya'la el-Übülli (ö. 318/930), Ebû Hâmid el-Hadramî (ö. 321/933) ve Alî b. Abdullah b. Mübeşşer el-Vasîtî (ö. 324/936) gibi isimlerin yer aldığı geniş bir râvi kadrosundan hadis dinlemiştir. Müellifin bu birikimi, Muhammed b. Ahmed el-Müzekkî (ö. 396/1005) ve Ebû Osmân İsmâil b. es-Sâbûnî (ö. 449/1057) gibi isimler vasıtasıyla sonraki nesillere intikal etmiştir. Çok yönlü bir âlim olan Ebû Alî es-Serahsî; cedel ve kelâm ilmini Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'den, kıraati Ebû Bekir b. Mücâhid'den (ö. 325/936), fıkıhı Ebû İshâk el-Mervezî'den, edebiyatı ise Ebû Bekir b. el-Enbârî'den (ö. 328/939) tahsil etmiştir. İlmî yetkinliği vesilesiyle Ebû Bekir b. İshâk es-Sıbgî'nin meclislerine dâhil olarak dönemin otoriteleriyle ilmî münazaralarda bulunmuştur. Ayrıca kaynaklarda, onun elinde *Muvatta'*nın 'Müsâkât' ve 'Kırad' bölümlerinde eksiklikler bulunan bir nüshasının mevcut olduğu kaydedilmektedir.⁷²⁴

Müellifin hadis ve fıkıh literatüründeki yerini tayin eden *Mu'cemü's-şüyûh* ve *el-Medhal ile'l-muhtasar* adlı eserler Ebû Alî es-Serahsî'ye aittir.⁷²⁵ Hadis, fıkıh, kıraat, kelâm, cedel ve edebiyat gibi pek çok disiplinde derinlik sahibi olan Ebû Alî es-Serahsî, Hırsan Şâfiî fakihlerinin önde gelen simalarından biri olup mezhep

722 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/244.

723 Bağdâdî, *et-Takyîd lima'rifeti's-Sünen*, 272.

724 Bağdâdî, *et-Takyîd lima'rifeti's-Sünen*, 271-272; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/476-477; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 251-252; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/209; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'îyye*, 1/157-158; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 3/293-294; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/179.

725 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 2/153; Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr* (Bağdat: Riyâsetü dîvânî'l-evkâf, 1975), 2/139.

hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh mertebesinde dir.⁷²⁶ Nevevî, Ebû Ali es-Serahsî'nin ilmî şahsiyetini; 'O, ashabımızın büyük imamlarından ve çağının önde gelenlerinden biridir; ancak mezhepteki görüşleri çok azdır'⁷²⁷ ifadeleriyle takdir etmiştir. 389/999 yılı Rebûlâhîr ayının son çarşamba günü doksan altı yaşında vefat eden Ebû Ali es-Serahsî'nin literatürde tespit edilebilen vecih türünden iki temel görüşü bulunmaktadır:⁷²⁸

- Namazın sonunda "Esselâmü aleyküm ve rahmetullâh" lafzıyla selam verilerek namazdan çıkılması rükün değil, müstehaptır.⁷²⁹

- Eşlerden birinin cinsel ilişki esnasında istemsiz dışkı çıkarma hastalığına yakalanması ve makul çözümler sunulmasına rağmen tedaviyi reddetmesi durumunda, diğer eş için nikâhı feshetme yetkisi veren ayıp muhayyerliği hakkı sabit olur.⁷³⁰

2.43. İbn Lâl

Tam adı Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. el-Ferec el-Fakîh el-Hemedânî olup Farsça'da 'dilsizin oğlu' manasına gelen İbn Lâl lakabıyla iştihar etmiştir.⁷³¹ 307/920 veya 308/921 yılında dünyaya gelen İbn Lâl, ilk tahsilini babasından ikmal ettikten sonra dönemin önemli ilim merkezlerine seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Kâsım b. Ebî Sâlih (ö. 338/950), Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 340/952), Abdullah b. Şevzeb el-Vâsîtî (ö. 342/954), Osman b. es-Semmâk (ö. 344/955), Abdülbâkî b. Kânî' (ö. 351/961) ve İsmâil es-Saffâr gibi mütehasıs âlimlerin ders

726 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/192; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/179; Heytû, *el-İctihâd*, 176.

727 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/192.

728 Zehebî, *Siyeru'l-âlemi'n-nübelâ*, 16/478; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 252; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/158.

729 Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/478.

730 Gazzâlî, *el-Vasît*, 5/160; İmrânî, *el-Beyân*, 9/293; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 7/177.

731 Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 36.

halkalarına dâhil olmuştur. Basra'da Ebû Bekir İbn Dâse'den Ebû Dâvûd'un es-Sünen'ini sema yoluyla alan müelliften; Ahmed b. İsâ ed-Dîneverî (ö. 381/991) ve Ca'fer b. Muhammed el-Ebherî (ö. 428/1037) gibi pek çok isim rivayette bulunmuştur. Fıkıh eğitimi Ebû İshâk el-Mervezî ve Ebû Ali b. Ebî Hüreyre gibi otoritelerden alan İbn Lâl, zühd ve takvasıyla temayüz etmiş; Hemedan fukahası onun rahle-i tedrisinden geçerek fıkıh ilmini kendisinden tahsil etmiştir.⁷³²

İbn Lâl, İslâmî ilimlerin farklı sahalarında temel başvuru kaynağı niteliğinde eserler kaleme almıştır. Ahlâkî erdemleri incelediği *Mekârimü'l-ahlâk*, sevgi ve uhuvvet eksenli *el-Mütehâbbîn fillâh*, biyografik bir çalışma olan *Ma'rîfetü's-sahâbe*,⁷³³ ve fikhî ahkâm hadislerini içeren *es-Sünen*, müellifin literatürde öne çıkan telifatıdır. Ebü'l-Ferec el-Becelî, müellifin *es-Sünen* adlı eserini bizzat kendisinden rivayet etmiştir. Deylemî (ö. 509/1115), İbn Lâl'in eserlerini yüksek bir takdirle karşılamış; özellikle *es-Sünen* ve *Ma'rîfetü's-sahâbe* çalışmalarından daha nitelikli bir eser görmediğini belirterek müellifi 'zamanının yegâne âlimi, sika, sadûk ve Hemedan müftüsü' olarak tavsif etmiştir. Benzer şekilde Ebü'l-Kâsım et-Tefekkürî ez-Zâhid (ö. 473/1080), İbn Lâl'in ilmî ve ahlâkî derinliğine vurgu yaparak onun eşsiz bir şahsiyet olduğunu ifade etmiştir. Esasen Hemedan müftüsü ve önde gelen bir fıkıh âlimi olarak şöhret bulan İbn Lâl'in hadis ilmindeki mutlak yetkinliği, mezhep hiyerarşisindeki fukaha kimliğinin gerisinde kalsa da dönemin hadis otoriteleri arasında kabul görmüştür.⁷³⁴

Şâfiî mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh mertebesinde kabul edilen İbn Lâl, miras hukukunun teknik meselelerinden biri olan müşterek miras davasında, ana-baba bir (öz) kardeşlerin mirastan

732 Bağdâdî, *et-Takyîd lima'rîfeti's-Sünen*, 152-153; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 27/354; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/20.

733 Zehebî ve Safedî bu eseri *Mu'cemü's-sahâbe* olarak kaydetmişlerdir. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 27/354; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 7/142.

734 Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 36; Bağdâdî, *et-Takyîd lima'rîfeti's-Sünen*, 152-153; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 7/142.

düştüğünü ve pay alamayacağını ifade etmiştir. Mezhep içerisindeki meşhur görüşün aksine şekillenen bu vecih, ferâiz ilminde otorite kabul edilen Ebû Mansûr el-Bağdâdî (ö. 429/1037) gibi seçkin Şâfiî fakihleri tarafından da desteklenmiştir. Bu yaklaşım, öz kardeşlerin miras payı elde etme usulüne dair mezhep içi fikhî ihtilafların ve teknik tercihlerinin bir yansıması niteliğindedir.⁷³⁵

İbn Lâl'in biyografisine dair aktarılan dikkat çekici hususlardan biri, müellifin 'Allahım, beni 400/1010 yılına ulaştırma!' şeklinde yaptığı duadır. Ebû Tâlib ez-Zâhid (ö. 386/996), Ebû Saîd es-Seklî ve Ebû'l-Hasan b. Humeyd gibi isimlerin sıklıkla naklettiği bu temenni, müellifin vefat yılına dair rivayetlerle de ilişkilendirilmiştir. Bazı râvîler vefatın 399/1009 yılında gerçekleştiğini belirtse de literatürdeki genel kanaat; İbn Lâl'in 16 Rebiülevvel 398/1 Aralık 1007 tarihinde Pazartesi günü Şam bölgesindeki Akka civarında vefat ettiği yönündedir.⁷³⁶ Zehebî, İbn Lâl'in ilmî ve manevî mertebesine işaret ederek, kabri başında yapılan duaların makbuliyetine dair yaygın bir kabule yer vermiştir.⁷³⁷

2.44. Ebû Muhammed el-Bâfi

Tam adı Abdullah b. Muhammed olup Ebû Muhammed künyesiyle maruftur. Harezmi'n köylerinden Bâf'a nispetle Ebû Muhammed el-Bâfi olarak iştihar etmiştir. Bağdat'ta ikamet eden Ebû Muhammed el-Bâfi; fikhî Ebû İshâk el-Mervezî, Ebû'l-Kâsım ed-Dârekî ve Ebû Ali b. Ebî Hüreyre gibi dönemin otoritelerinden tahsil etmiştir. Hocası Ebû'l-Kâsım ed-Dârekî'den sonra Bağdat'ta ders halkaları tesis etmiş; başta Mâverdi ve Ebû't-Tayyib et-Taberî olmak üzere pek çok seçkin âlim onun rahle-i tedrisinden geçmiştir. Mezhep fikhındaki mutlak üstünlüğünün yanı sıra Arap dili

735 Rafîi, *el-'Azîz*, 6/468; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/195; *Ravzatü't-tâlibîn*, 6/14-15; Heytû, *el-İctihâd*, 227.

736 Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 36; Bağdâdî, *et-Takyîd lima'rifeti's-Sünen*, 152-153; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 7/142.

737 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 27/354.

ve edebiyatına vukufiyeti, hazırcevaplığı ve nazım gücüyle temayüz etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, Bağdat müftüsü olarak görev yapan Ebû Muhammed el-Bâfî'yi; zekâsı, fasih hitabeti ve herhangi bir taslak kullanmaksızın eser telif edebilme yeteneğiyle öne çıkan, zamanının en bilgili fakihi olarak nitelendirmiştir. Çok yönlü bir edip, nahiv bilgini ve hatip olmasının ötesinde, Şâfiî mezhebi hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında kabul edilmiştir.⁷³⁸

Ebû Muhammed el-Bâfî'nin Şâfiî literatüründe yer alan ve mezhep içi tercihlerin şekillenmesinde rol oynayan teknik görüşlerini; doğrudan tespit bildiren, fikhî analize dayalı ve akademik bir yapıya şu şekilde kavuşturuyoruz:

- Namazın rükû ve secde gibi rükünlerinde yerine getirilen tesbihatın unutularak terk edilmesi durumunda, namazın sonunda sehiv secdesi yapılması gerekir.⁷³⁹

- Ramazan ayının başlangıcını tespit etmek amacıyla yapılan gözlemde, gökyüzünün açık ve engelsiz olmasına rağmen hilalin müşahade edilememesi hali, hukuken şek kapsamında değerlendirilir. Bu durumda mevcut ayın otuz güne tamamlanması gerekir.⁷⁴⁰

- İki ayrı helal malın tek bir sözleşme ile satılması durumunda, mallardan birinin teslim gerçekleşmeden önce helak olması, yalnızca helak olan kısım üzerindeki akdi batıl kılar.⁷⁴¹

Ebû Muhammed el-Bâfî, 14 Muharrem 398/30 Eylül 1007 tarihinde Salı günü Bağdat'ta vefat etmiştir. Cenaze namazı,

738 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/368-370; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27/357-358; *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/155; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/68-69; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/270; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/522; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/514-515; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, 1/240; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 7/240-241; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'iyyîn*, 1/317-318; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 23/51; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/120-121.

739 Râfîî, *el-'Azîz*, 2/64.

740 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 2/367; *el-Mecmû'*, 6/402.

741 Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/380.

dönemin bir diğer büyük otoritesi olan Ebû Hâmid el-İsferâyînî tarafından kıldırılmıştır.⁷⁴²

2.45. Kâsım eş-Şâşî

Tam adı Ebû'l-Hasen el-Kâsım b. Muhammed b. Ali el-Kaffâl eş-Şâşî olup Ebû Bekir el-Kaffâl el-Kebîr'in oğludur. Kaynaklarda, künyesinin Ebû'l-Hasen olduğu vurgulanmış; kendisinden 'Ebû'l-Kâsım' şeklinde söz edenlerin ise hataya düştüğü açıkça belirtilmiştir. Fıkıh tahsilini Ebû Abdullah el-Hâlimî'nin ders halkasında tamamlayan Kâsım eş-Şâşî; literatürde 'kadri yüce, tahkik, zabt ve tedkik sahibi, büyük bir imam' vasıflarıyla övgüye mazhar olmuştur.⁷⁴³

Kâsım eş-Şâşî, Şâfiî mezhebi literatüründe eşine az rastlanır nitelikte ve oldukça faydalı bir çalışma olarak tavsif edilen *et-Takrîb* adlı eseri kaleme almıştır. Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar*'ı üzerine yazılmış en kapsamlı şerhlerden biri kabul edilen bu eser sebebiyle Kâsım eş-Şâşî, Şâfiî fûrû kaynaklarında 'Sâhibü't-Takrîb' unvanıyla iştihar etmiştir. Horasanlı fakihlerin temel başvuru kaynakları arasında yer alan bu çalışma, isim benzerliği nedeniyle Süleyman er-Râzî'nin (ö. 447/1055) aynı adlı eseriyle karıştırılabilse de otoriteler bu durumun açık bir hata olduğunu vurgulamaktadır. Ebû Bekir el-Beyhakî, Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye yazdığı risalede, *et-Takrîb* yazarının nakil ve değerlendirmelerdeki güvenilirliğinin emsalsiz olduğunu ifade ederek eserin ilmî kıymetini

742 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11/368-370; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 27/357-358; *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/155; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/68-69; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/270; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/522; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/514-515; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 1/240; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 7/240-241; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 1/317-318; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 23/51; Zirîklî, *el-A'lâm*, 4/120-121.

743 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 196; İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/71; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/278; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 26/347; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/472-473.

tescil etmiştir. Kâtib Çelebî'nin kayıtlarına göre bu hacimli çalışma, daha sonra İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî tarafından ihtisar edilmiştir.⁷⁴⁴

Ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden kabul edilen Kâsım eş-Şâî'nin⁷⁴⁵ birçok görüşüne atıfta bulunulmuştur. Bunlardan bazı larını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Teyemmüm edecek kişinin, rüzgârın estiği yöne iradî olarak çıkması ve rüzgârın teyemmüm azalarına toprak tozunu kendiliğinden ulaştırması durumunda, söz konusu teyemmüm geçerli kabul edilir.⁷⁴⁶

- Şiddetli yağış gibi cemaate katılımı fiilen zorlaştıran hava muhalefeti durumlarında, akşam ve yatsı namazlarının akşam namazı vaktinde birleştirilerek eda edilmesi caizdir.⁷⁴⁷

- Kurban derisinin satışı hukuken caiz kabul edilmiş olup, bu satıştan elde edilen bedelin kurban etinin sarf edildiği yerlere harcanması esastır.⁷⁴⁸

- Satım akdinin kuruluşu esnasında, bedelin mahiyeti üzerinde taraflar arasında bir uyuşmazlık çıkması durumunda (örneğin satıcının bedelin meşru bir para birimi olduğunu, alıcının ise şarap veya domuz gibi fikhî açıdan mütekavvim olmayan/gayrimeşru bir meta olduğunu iddia etmesi hali), akdin geçersizliğini iddia edenin beyanı esas alınır.⁷⁴⁹

744 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/164; İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/71; 3/405; İbn Dakîkul'îd, *Şerhu'l-İlmâm*, 1/153; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/279; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/187-189; Sübki, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/472-474; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/50; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 8/119; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/466.

745 Heytû, *el-İctihâd*, 178-179.

746 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/164.

747 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/475.

748 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 3/225.

749 İmrânî, *el-Beyân*, 5/370.

- Gayrimüslimler tarafından esir alınan bir müslümanın, can korkusu altında küfür sözü söylemeye zorlanması ve kurtulup İslâm diyarına döndüğünde kendisine İslâm arz edilmesine rağmen bunu reddetmesi durumunda, şahıs hakkında mürted hükmü uygulanır.⁷⁵⁰

- Bir kimsenin, başka bir şahıs üzerinde hakkı olduğunu miktar zikretmeksizin ikrar etmesi ve bu meblağı açıklamadan vefat etmesi durumunda; hayattayken borcun asgari miktarı üzerinden, vefatından sonra ise hak sahibinin iddiasını ispatlaması şartıyla tüm terekesi üzerinden borç tahsilatı yoluna gidilebilir.⁷⁵¹

- İçerisinde canlı varlıklara ait tasvir ve resimlerin bulunduğu evlere girilmesi, haramdır.⁷⁵²

Kâsım eş-Şâî'nin vefat yılına dair kaynaklarda iki farklı tarihe rastlanmaktadır. Abdülazîm ed-Dîb, onun vefatını 399/1009 olarak kaydetse de⁷⁵³ tabakât kitapları ve biyografi kaynaklarındaki genel kanaat; vefatın 400/1010 yılında gerçekleştiği yönündedir.⁷⁵⁴

2.46. Ebû Abdillâh el-Mes'ûdî

Tam adı Muhammed b. Abdilmelik b. Mes'ûd el-Mes'ûdî olup Merv asıllı Kaffâl el-Mervezî'nin (ö. 417/1026) en seçkin talebele-ri arasında yer alır. Kaynaklarda Ebû Abdillâh el-Mervezî ve Ebû Abdillâh el-Mes'ûdî künyeleriyle tanınan fakih, hocası Kaffâl'den hadis sema etmiş ve Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine başarılı bir şerh kaleme almıştır. Literatürde *el-İbâne* adlı eserin kendisine nisbet edilmesi yaygın bir galat kabul edilmekte; söz konusu eserin, Ebû Abdillâh el-Mes'ûdî'nin öğrencisi Ebû'l-Kâsım el-Fûrânî'ye (ö. 461/1069) ait olduğu muhakkak görülmektedir. Ashâb'ül-vücûh müctehidlerinden sayılan Ebû Abdillâh el-Mes'ûdî, mezhep içinde

750 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/475.

751 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/477.

752 Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/408.

753 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 131.

754 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 8/119.

'garâib' türünden görüşleriyle temayüz etmiştir. Nitekim bayram namazındaki her iki zevaid tekbiri arasında *Sûbhâneke* duasının okunması gerektiğini savunması, bu özgün tercihlerinden biridir.⁷⁵⁵

Ebû Abdillâh el-Mes'ûdî'nin fikhî dehası, hocası Kaffâl'in dahi cevap vermekte zorlandığı bir yemin meselesinde tezahür etmiştir. Yumurta yememeye yemin eden bir kişinin, bilmeyerek bir başkasının cebindeki yumurtayı yeme yeminiyle karşı karşıya kalması üzerine Mes'ûdî; yumurtanın 'nâtîf' (helva benzeri bir tatlı) haline getirilerek tüketilmesini önermiştir. Maddenin mahiyetini değiştiren bu çözümle, her iki yeminin de ihlal edilmeden sorunun aşılmasını sağlamıştır.⁷⁵⁶ Başta İmrânî, Râfî ve Nevevî olmak üzere pek çok Şâfiî fakihi, müellifin bu tür teknik çözümlerini ve fikhî tercihlerini eserlerine taşımıştır. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

- Suya tuz katılması sonucunda suyun tat, renk veya koku gibi temel özelliklerinden birinin değişmesi durumunda; söz konusu tuzun denizden veya dağdan elde edildiğine bakılmaksızın bu su ile taharet alınması caizdir.⁷⁵⁷

- Cünüplük gibi hükmî kirlilik hallerinde gusül veya abdest alan kâfir, mürted veya zımmî bir kadının bedeninden süzülen sular, fikhî açıdan kullanılmış su hükmünü almaz.⁷⁵⁸

- Tedavi veya protez amacıyla altından ya da gümüşten yapılmış bir uzvun kullanılması veya sallanan bir dişin bu maddelerle sabitlenmesi caizdir.⁷⁵⁹

755 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/286; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 29/312-313; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 398-399; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'îyye*, 1/216-217;

756 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 4/313; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/213-214.

757 İmrânî, *el-Beyân*, 1/23.

758 İmrânî, *el-Beyân*, 1/47.

759 İmrânî, *el-Beyân*, 1/86.

- Bir erkeğin, kendisiyle evlenmesi ebedî olarak haram olan bir kadına ten teması yoluyla dokunması, abdesti bozan bir durumdur.⁷⁶⁰

- Fıtır sadakasının bir borç olarak kesinleşmesi Ramazan ayının son günü güneşin batması ile bayram gününün fecr-i sadıkının doğması arasındaki zaman dilimine bağlıdır.⁷⁶¹

- Sefer halindeki bir mükellefin, imsak veya iftar vakitleri kendi başlangıç noktasından farklı olan bir beldeye vasıl olması durumunda; şahsi hesabını bırakarak ikamet ettiği yeni bölge halkının uygulamasına tabi olması vaciptir.⁷⁶²

- Oruçlu iken kulak yoluna su dökülmesi veya kaçması, orucun sıhhatine hâlel getirmez.⁷⁶³

- Bir şahsa yönelik gerçekleştirilen ve aralarında zamansal kopukluk bulunan darbeler sonucunda ölüm vakasının vuku bulması durumunda; darbeleri vuran kişinin bu ölümden dola-yı tam bir hukuki sorumluluğu bulunmadığı kabul edilir.⁷⁶⁴

Ebû Abdillâh el-Mes'ûdî'nin vefat yılına dair kaynaklarda farklı tarihler zikredilmektedir. Biyografi yazarlarının genel kanaati, onun 420/1029 yılından sonraki bir tarihte Merv'de vefat ettiği yönündedir.⁷⁶⁵ Buna karşın Bağdatlı İsmâil Paşa, onun vefatını daha spesifik bir tarih vererek 426/1035 olarak kaydetmiştir.⁷⁶⁶

760 İmrânî, *el-Beyân*, 1/182.

761 İmrânî, *el-Beyân*, 3/366.

762 İmrânî, *el-Beyân*, 3/480.

763 İmrânî, *el-Beyân*, 3/501.

764 Râfî, *el-'Azîz*, 10/126; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 9/126.

765 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/214; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 10/259.

766 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/65.

2.47. Ebû Abdillâh el-Hannâtî

Asıl adı Ebû Abdillâh el-Hüseyn⁷⁶⁷ b. Muhammed b. Abdillâh olup Taberistan'da doğması hasebiyle 'et-Taberî', atalarının mesleğine nisbetle ise literatürde daha çok tanındığı unvanı olan 'el-Hannâtî' nisbesiyle şöhret bulmuştur. Ebû Hâmid el-İsferâyîni döneminde Bağdat'a gelerek İbn Adî el-Cürcânî ve Ebû Bekir el-İsmâîlî gibi muhaddislerden rivayette bulunmuş; kendisinden ise Kâdî Ebû't-Tayyib et-Taberî ve Ebû Mansûr er-Rûyânî gibi dönemin seçkin fakihleri ders almıştır. İmam Şâfiî ve İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin eserlerini ezbere bilecek derecede güçlü bir hafıza sahip olan Ebû Abdillâh el-Hannâtî, Şâfiî mezhebi içinde 'garâib' konusundaki vukufiyetiyle temayüz etmiştir. Onun fıkıh literatürü açısından büyük önem taşıyan ancak henüz neşredilmemiş eserleri şunlardır: *el-Kifâye fî'l-furûk*, *el-Fetâvâ* ve *el-'Udde fî şerhi'l-İbâne*.⁷⁶⁸ Fıkha dair olan ilgili eserlerin henüz basımının gerçekleşmediği tespit edilmiştir.

Şâfiî mezhebinin gelişim sürecinde önemli bir evreyi temsil eden ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden Ebû Abdillâh el-Hannâtî, hukuk düşüncesinde garâib kategorisinde değerlendirilen görüşleriyle temayüz etmiştir.⁷⁶⁹ Ebû Abdillâh el-Hannâtî'nin fikhî tercihleri ve mezhep içindeki otoritesi, Râfiî ve Nevevî tarafından birçok meselede belirleyici birer referans olarak kabul edilmiş; müellifin özgün içtihatları, mezhebin muteber metinlerine atıflar yoluyla dâhil edilmiştir. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

767 Bazı kaynaklarda İbnü'l-Hasen diye kaydedilmiştir. Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 11/376.

768 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 118; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/675; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 43/140; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 394; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/25; Sübkî, *el-İbhâc*, 1/163; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/372; Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 37/379; 11/376; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/48; İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/311; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1499.

769 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/254.

- Üzuv üzerinde bulunan sargı veya cebirenin üzerine su ile meshedilmesi yeterli değildir. Bu durumda mükellef, yıkama ve mesih işlemleri yerine doğrudan teyemmüm ederek ibadetini ifa etmelidir.⁷⁷⁰

- Teyemmüm ibadetinin ifasında asıl olan toprak yerine; zerîre (güzel kokulu bitkisel toz), nûre (kireç esaslı tûy dökücü madde) ve zırnîh (arsenik sülfür) gibi yeryüzü cinsi tozlarla teyemmüm edilmesi caizdir.⁷⁷¹

- Zekât veren kimselere dua edilmesi vaciptir.⁷⁷²

- Mezarlıkta yetişen bir ağacın meyvelerini insanların yemesi caiz olsa da ancak en uygun olanı, meyvelerin mezarlığın ihtiyaçları için harcanmasıdır.⁷⁷³

- Üzerinde Besmele yazılı olan bir kâğıdın, altın veya gümüş gibi kıymetli madenlerin muhafazası için bir ambalaj veya kese vazifesi görecektir şekilde kullanılması caiz değildir.⁷⁷⁴

- Bir kimsenin ıssız bir yerde, ezan ve ikamet şartlarını yerine getirerek münferit namaz kıldıktan sonra, bu namazı “cemaatle kıldığna” dair yemin etmesi hukuken geçerli sayılır.⁷⁷⁵

- Bir alacaklının, borçlusuna yönelik “Hakkımı sana dünyada helal ettim, ancak ahirette etmedim” şeklindeki beyanı, hukuki açıdan borçlunun hem dünyada hem de ahirette mutlak surette borçtan kurtulması sonucunu doğurur.⁷⁷⁶

770 Râfîi, *el-‘Azîz*, 1/222; Mer’î b. Abdillâh b. Mer’î eş-Şehrî, *Ahkâmü’l-mücâhid bi’n-nefs fî sebîlillâh ‘azze ve celle fî’l-fikhi’l-İslâmî* (Medine: Mektebetü’l-Ülûm ve’l-Hikem, 2003), 1/115.

771 Nevevî, *el-Mecmû‘*, 2/26.

772 Nevevî, *Sahihu Müslim bi-şerhi’n-Nevevî* (Mısır: el-Matba‘atü’l-Misriyye, 1929-1930), 7/185.

773 Râfîi, *el-‘Azîz*, 6/303.

774 Sübkî, *Tabakâtü’s-şâfiyyeti’l-kübrâ*, 4/368.

775 Sübkî, *Tabakâtü’s-şâfiyyeti’l-kübrâ*, 4/368; Heytû, *el-İctihâd*, 180.

776 Sübkî, *Tabakâtü’s-şâfiyyeti’l-kübrâ*, 4/368.

Ebû Abdillâh el-Hannâtî'nin vefat yeri hususunda kaynaklar İsfahan şehri üzerinde ittifak etse de, vefat yılına dair ciddi kronolojik farklılıklar mevcuttur. Bazı biyografik kaynaklarda müellifin vefatı 495/1102 veya 498/1105 olarak kaydedilmiştir.⁷⁷⁷ Ancak onun hoca ve talebe silsilesi ile çağdaşı olduğu âlimler dikkate alındığında, akademik çevrelerde kabul gören genel kanaat; vefatının 400/1010 yılından kısa bir süre sonra vuku bulduğu yönündedir.⁷⁷⁸

2.48. Ebû Abdillâh el-Hâlimî

Asıl adı Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen b. Muhammed olup 338/950 yılı Rebiülevvel ayında Cürcân'da⁷⁷⁹ dünyaya gelmiş; büyük dedesine nisbetle 'el-Halîmî' unvanıyla şöhret bulmuştur.⁷⁸⁰ Dönemin tanınmış âlimlerinden olan babasıyla birlikte küçük yaşta Buhara'ya giden Ebû Abdillâh el-Halîmî, burada Ebû Bekir el-Kaffâl eş-Şâî ve Ebû Bekir el-Üdenî gibi otoritelerin halkalarına katılarak fıkıh ve kelâm ilimlerinde derinleşmiştir. İlmî seyahatleri ve tahsili esnasında Ebû Bekir b. Hanb (ö. 350/961), Ebû Sâlih Halef b. Muhammed el-Hayyâm (ö. 361/972), Bekr b. Muhammed el-Mervezî ed-Duhamşînî (ö. 345/957) ve Ebû Ahmed Bekir b. Muhammed es-Sayrafi gibi muhaddislerden hadis semâ eden Ebû Abdillâh el-Hâlimî, hem fıkıh hem de hadis sahasında dönemin merkezi figürlerinden biri haline gelmiştir. Kendisinden Hâkim en-Nisâbüri, Ebû

777 Askalânî, *Tabşîru'l-müntebih*, 2/518; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 19/215; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/48; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1499; İsmâil Paşa, *Hedyyetü'l-'ârifîn*, 1/311.

778 İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, 2/155; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/48; Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 11/376.

779 Bazı kaynaklarda Buhara'da doğduğu bilgisi bulunmaktadır. İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'yyîn*, 350; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/3.

780 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/250; Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân vdğ. (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996), 1/33; İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/476; Asyûbî, *Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ'* (Riyad: Dâru'l-Mî'râc- Dâru Âl Barûm, 1996-2003), 37/285; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/217.

Sa'd el-Kencerûdî (ö. 453/1061) ve Ebû Zekerıyyâ Abdürrahîm b. Ahmed el-Buhârî (ö. 461/1068) gibi isimler hadis rivayet ederken; fıkıh alanındaki yetkinliğini ise başta Ebû'l-Kâsım el-Fennâkî olmak üzere yetiştirdiği seçkin talebeleriyle sonraki nesillere aktarmıştır.⁷⁸¹ Fıkıhta en önemli talebesi ise Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Abdillâh el-Fennâkî (ö. 383/993)'dir.⁷⁸²

Mütekaddimîn dönemi Eş'arî kelâmı ve Şâfiî fıkının Mâverâünnehir bölgesindeki en güçlü temsilcilerinden biri olan Ebû Abdillâh el-Halîmî, ilmî yetkinliğinin yanı sıra idari ve diplomatik sahada da aktif rol üstlenmiş bir şahsiyettir. 377/988 yılındaki hac yolculuğu sırasında dönemin önemli ilim merkezlerini ziyaret eden müellif, başta Buhara olmak üzere çeşitli bölgelerde kadılık makamında bulunmuştur. İlmî otoritesi hasebiyle literatürde 'şeyhü's-Şâfiyyîn' ve 'reisü ehlî'l-hadis' unvanlarıyla anılan Ebû Abdillâh el-Halîmî; Kaffâl ve Üden'den sonra bölgedeki Şâfiîlerin tartışmasız imamı kabul edilmiştir.⁷⁸³ Eş'arîliğin Horasan ve Mâverâünnehir havzasında kökleşmesine öncülük eden Ebû Abdillâh el-Halîmî siyasi nüfuzu sayesinde Sâmânîler ve yerel emirlikler nezdinde elçilik görevlerini de deruhte etmiştir.⁷⁸⁴ Bu bağlamda Sâmânî Hükümdarı Nasr b. Nasr tarafından 385/995 yılında Nisâbur'a, 389/999 yılında ise Horasan emîri tarafından da Cürcân'a yönelik diplomatik görevlendirmelerle ilmî kimliğini siyasi bir temsil gücüyle birleştirmiştir.⁷⁸⁵

Terâcim ve tabakât literatüründe Ebû Abdillâh el-Halîmî'nin pek çok telifi bulunduğu zikredilse de, günümüze intikal ettiği bilinen tek

781 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/79-80; *el-'İber*, 2/205; *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/156; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/19; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 350; Metin Yurdagür, "Halîmî, Ebû Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/340-341.

782 Heytû, *el-İctihâd*, 181.

783 Sehmî, *Târîhu Cürcân*, 198; İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/628.

784 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/79; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/217; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/5.

785 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/251; Yurdagür, "Halîmî, Ebû Abdullah", 15/340.

eseri *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*'dır.⁷⁸⁶ Kelâm, fıkıh ve ahlâk disiplinlerini mezceden bu hacimli eserinde Ebû Abdillâh el-Halîmî, itikadî esasları naklî delillerin yanı sıra aklî ilkelerle teyit etme metodunu benimsemiştir. Nasları gerektiğinde aklî veriler ışığında te'vil eden Ebû Abdillâh el-Halîmî, 'mutlak ilim' vasfını yalnızca dinî ilimlere hasretmiş ve bu yaklaşımıyla Mâverâünnehir Eş'arılığı'nın düşünsel temellerini tahkim etmiştir. Hilmi Muhammed Fûde tarafından tahkik edilen eser, üç cilt halinde neşredilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır. Bununla birlikte bazı biyografik kaynaklarda müellife, kıyamet alametlerini konu edinen *Âyâtü's-sâ'a ve ahvâlül-kıyâme* adlı müstakil bir eser daha nisbet edilmektedir.⁷⁸⁷

Ebû Abdillâh el-Halîmî ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden kabul edilmiştir.⁷⁸⁸ Mezhep literatüründe Ebû Abdillâh el-Halîmî'den, hem fıkıh usulü hem de fûrû-i fikh alanında hasen/güzel vasfiyla tavsif edilen pek çok özgün vecih ve içtihat nakledilmiştir.⁷⁸⁹ Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

- Kendilerine henüz şer'î bir davet ulaşmamış olan kimse-lerin iman ve tevhid esaslarıyla her halükârda muhatap oldukları kabul edilir. Bu bağlamda, aklî melekeleri yerinde olduğu halde yaratıcıyı tanımaktan imtina ederek vefat edenlerin uhrevi sorumluluktan kurtulamayacakları ve "ehl-i nâr" kapsamında değerlendirilir.⁷⁹⁰

- Kendisine bir şer'î hüküm sorulan müftünün; bulunduğu mahalde fetva verebilecek başka ehil kimselerin varlığına

786 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/250; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/547; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/5; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/235.

787 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/19; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/3.

788 Sehmî, *Târîhu Cürçân*, 198; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 3/80; İbn Mülâkkîn, *et-Tavzîh*, 2/476; 2/628. Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/217; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/547; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/19; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'shâfi'iyyîn*, 350; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/235.

789 Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/156; Heytû, *el-İctihâd*, 181.

790 Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, thk. M. Zekî Abdülber (Devha: Matâbi'u'd-Devha'l-Hadisiyye, 1984), 190-191.

bakılmaksızın, kendisine yöneltilen soruyu cevapsız bırakması veya fetva vermekten kaçınması caiz değildir.⁷⁹¹

- Bir mezhebe veya müctehide bağlı olan kimsenin, şer'î delillere ve hükmün istinbat sürecine vakıf olmaksızın, yalnızca taklit ettiği görüş üzerinden müstakil bir fetva vermesi haramdır.⁷⁹²

- Müslüman bir erkeğin, Yahudi veya Hristiyan bir kadınla gerçekleştireceği evlilik akdinin geçerliliği ancak sultan/devlet başkanı veya onun yetkilendirdiği idari makamların onayıyla mümkündür.⁷⁹³

- Hz. Peygamber'in kabri etrafında, tavafı andırır tarzda bilinçli olarak gezinmek caiz değildir. Kabrin dış duvarlarına veya parmaklıklarına teberrük amacıyla dahi olsa sırtın veya karnın yaslanması ise mekruhtur.⁷⁹⁴

- Satranç oynamak haramdır.⁷⁹⁵

- Kadınsı bir eda, kırımta ve salınma ihtiva eden dans ve benzeri ritmik hareketlerin icrası; hem erkekler hem de kadınlar için haramdır.⁷⁹⁶

Ebû Abdillâh el-Hâlimî, 403/1012 yılı Rebiülevvel veya Cemâziyelevvel ayında, ömrünün büyük bir kısmını ilmî faaliyetlerle geçirdiği Buhara'da vefat etmiştir.⁷⁹⁷

791 Ebû Bekr Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir* (Arabistan: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1997), 4/583.

792 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 40.

793 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 12/119-120.

794 Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/275.

795 Râfîî, *el-'Azîz*, 13/11.

796 Râfîî, *el-'Azîz*, 13/16.

797 Sehmî, *Târîhu Cürcân*, 198; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 3/80; İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/476; 2/628. Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 12/217; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/547; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 5/19; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'iyîn*, 350; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/235.

2.49. Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî

Sehl b. Muhammed b. Süleymân b. Mûsâ b. Îsâ b. İbrahim el-İclî es-Su'lûkî, Ebû Sehl es-Su'lûkî'nin oğludur. Fıkıh ve hadis ilmini babasından alan Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî Muhammed b. Yakub el-Esamm (ö. 346/957), Ebû Alî er-Raffâ' (ö. 356/967) Ebû Amr b. Nüceyd (ö. 365/976) ve daha pekçok kişiden ilim tahsil etmiştir. Nîsâbur fukahasının fıkıh tahsilinde başvurduğu temel merci haline gelen Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî'den; Hâkim en-Nîsâbûrî ve Ebû Bekir el-Beyhakî gibi hadis dünyasının dev isimleri rivayette bulunmuştur. Fıkıh alanındaki dirayetini sonraki nesillere aktarma konusunda da mahir olan Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî'nin yetiştirdiği seçkin talebeler arasında, Şâfiî hukuk düşüncesinin gelişiminde kritik roller üstlenen Ebû'l-Feth Nâsır el-Mervezî (ö. 444/1052) ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî öne çıkmaktadır.⁷⁹⁸

Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî, klasik biyografik kaynaklarda yalnızca fikhî yetkinliğiyle değil, aynı zamanda edebiyat, dilbilim ve kelâm sahalarındaki kuşatıcı vukufiyetiyle de temayüz etmiş bir şahsiyettir. Babası Ebû Sehl es-Su'lûkî, oğlunun ilmî olgunluğunu “Sehl, babaların babasıdır” vecizesiyle tescil etmiştir. Talebesi Hâkim en-Nîsâbûrî ise onun entelektüel kapasitesini; “Nîsâbur’un müftüsü ve müftü oğlu” nitelemesiyle vurgularken, onun dönemindeki âlimler arasında üslup güzelliği ve zihnî keskinlik bakımından eşsiz olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁹ Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî'nin ilim meclisleri, dönemin akademik canlılığını yansıtan en somut örneklerden biridir. Zehebî'nin aktardığı verilere göre, onun hadis derslerine gösterilen yoğun ilgi ve talebelerin not tutma gayreti sonucunda, meclisinde aynı anda yazı yazan beş yüzden fazla divitin bulunduğu kaydedilmiştir.⁸⁰⁰

Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî, hicrî dördüncü yüzyılın sonu ve beşinci yüzyılın başında İslam ümmetinin dinî düşüncesini tanzim

798 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/11; Râfiî, *el-'Azîz*, 2/122.

799 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/238-239.

800 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/208.

eden müceddidlerden biri olarak kabul edilmiştir. Babası Ebû Sehl es-Su‘lûkî’nin vefatının hemen ardından, henüz 369/980 yılında Nîsâbur halkının ve ulemanın etrafında halkalanması, onun genç yaştaki ilmî olgunluğunu ve toplumsal meşruiyetini tescil etmiştir. Kariyeri boyunca fetva, kaza ve tedris gibi fıkıhın üç temel sacayağını şahsında birleştiren Ebü’t-Tayyib es-Su‘lûkî; Nîsâbur ve Horasan havzasında çok sayıda fakihen yetişmesine öncülük etmiştir. Onun ilmî mesaisinin merkezini oluşturan hadis imlâ meclisleri, bölgedeki hadis ve fıkıh entegrasyonunun sağlanmasında stratejik bir rol oynamıştır.⁸⁰¹

Fürû-i fikh literatüründe nadir rastlanan içtihatlarından biri olan satranç meselesinde Ebü’t-Tayyib es-Su‘lûkî, mezhep içindeki katı tutumlardan farklı olarak daha esnek bir yaklaşım benimsemiştir. O; malın zayı edilmemesi, dinî vecibelerin tehirine yol açmaması ve lisanın gayrimeşru sözlerden muhafaza edilmesi kaydıyla, satrancı “dostlar arasında bir eğlence” olarak nitelendirmiş ve bu şartlar dâhilinde oynanmasına cevaz vermiştir.⁸⁰² Babası Ebû Sehl gibi Şâfiî mezhebinin ashâbü’l-vücûh tabakasında yer alan Ebü’t-Tayyib es-Su‘lûkî, ilmî ömrünü tamamlayarak 404/1014 yılı Receb ayının bitimine yedi gün kala, Horasan’ın ilim merkezi Nîsâbur’da vefat etmiştir.⁸⁰³

2.50. İbn Kecc ed-Dîneverî

Şâfiî mezhebinin klasik dönemdeki gelişim sürecinde mümtaz bir konuma sahip olan Ebü’l-Kâsım Yûsuf b. Ahmed b. Kecc ed-Dîneverî (ö. 405/1015), mezhep literatüründe hem ilmi dirayeti hem de idari nüfuzuyla temayüz etmiş bir fakihtir. Kelime anlamı itibarıyla alçı manasına gelen Kecc lakabı kendisine dedesine nispetle verilmiş; İran’ın Cibâl bölgesindeki Dînever şehrine mensubiyeti dolayısıyla

801 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 51/341; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 17/208; İbn Kesîr, *Tabakâtü’l-fukahâi’ş-Şâfi’iyyîn*, 351.

802 Râfiî, *el-Azîz*, 13/11.

803 Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1/238; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 17/209; Sübkî, *Tabakâtü’ş-şâfiîyyeti’l-kübrâ*, 4/396; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, 2/108; Heytû, *el-İctihâd*, 183.

da ed-Dîneverî nisbesiyle şöhet bulmuştur.⁸⁰⁴ İlim tahsili sürecinde Ebü'l-Hasan el-Kattân, Ebü'l-Kâsım Abdülaziz ed-Dârekî ve Kadı Ebû Hâmid el-Mervezî gibi dönemin otorite isimlerinin halkalarına iştirak ederek Şâfiî fikhında derinleşmiştir. Dînever'i bir ilim merkezi haline getiren İbn Kecc, özellikle mezhep birikimine olan vukufiyeti ve hıfz yeteneğiyle akranları arasında öne çıkmış; nitekim Ebû Ali es-Sincî'nin, Ebû Hâmid el-İsferâyînî ile kendisini kıyaslarken kullandığı takdirkâr ifadeler, onun ilmî seviyesini göstermesi bakımından manidardır. Onun çok sayıda telifata imza attığı rivayet edilmekle birlikte, kaynaklarda detaylıca zikredilen temel eseri, fûru-ı fıkha dair oldukça hacimli ve kapsamlı bir çalışma olan *et-Tecrid*'dir.⁸⁰⁵

İbn Kecc ed-Dîneverî, sadece fûrû' sahasındaki maharetiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda fıkıh usulüne dair serdettiği özgün görüşleriyle de usul literatüründe kendine yer bulmuştur. Klasik usul kaynaklarında kendisine atfedilen kaviller, onun fikhî meseleleri usulî bir zeminde ele alan mütekellim bir fakih kimliğine işaret etmektedir.⁸⁰⁶ Uzun süre Dînever'de kaza görevini icra eden İbn Kecc ed-Dîneverî, Şâfiî mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh tabakasında zikredilen müctehidlerden biri kabul edilmiştir. Mezhep içi tahrîc faaliyetlerinde etkin bir rol oynamakla birlikte, fikhî tercihlerinde şâz ve garâib nevinden değerlendirilen birtakım nev-i şahsına münhasır vecihlere de sahip olduğu görülmektedir.⁸⁰⁷ İbn Kecc ed-Dîneverî'nin fûrû-ı fıkıh

804 Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/164; Yazıcı, "Dînever", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/356.

805 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 11/51; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 29/40; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/35-36; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 4/87; Zehebî, *el-Iber*, 2/211; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/183-184; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/198-199; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/273.

806 Usule dair bazı görüşleri için bk. Sem'ânî, *Kavân'u'l-edille*, 304; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/298; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr*, 2/405; 3/30; 3/122; 4/326.

807 Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/133; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 29/40; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/35-36; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 1/364; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/214; Heytû, *el-İctihâd*, 185.

literatürüne yansıyan ve mezhep içi hiyerarşide vecih olarak değerlendirilen içtihatlarından öne çıkanlar şunlardır:

- Eti yenilmeyen hayvanların tabaklanmış derilerinin tüketilmesi caizdir. Çünkü tabaklama işlemi, eti yenen hayvanların derisinde sağladığı temizlik vasfını, eti yenmeyen hayvanların derisinde de gerçekleştirmektedir.⁸⁰⁸

- Ezan okuma ile imamet görevini aynı kişinin deruhte etmesi daha faziletlidir.⁸⁰⁹

- Cuma namazı farz-1 kifayedir.⁸¹⁰

- İzdiham veya kalabalık gibi zaruri hallerde namazın birden fazla mekânda ikame edilmesi caizdir.⁸¹¹

- Maraz-ı mevt halindeki malikin cariyesini azat etmesi durumunda, hür velinin evlendirme yetkisi hukuken askıya alınır. Söz konusu velayet kısıtlaması, hastanın iyileşmesiyle veya vefatı halinde azatlık işleminin terekenin üçte biri sınırları dâhilinde kesinleşmesine kadar deruhte edilir.⁸¹²

İbn Kecc ed-Dîneverî, 405/1015 yılı Ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde, mukim olduğu Dînever şehrinde vuku bulan bir saldırı neticesinde haydutlar tarafından katledilmiştir.⁸¹³

2.51. Ebû Abdillâh el-Mısırî

Tam olarak adı Muhammed b. Ahmed b. Şâkir el-Kattân olup Ebû Abdillâh el-Mısırî olarak tanınmıştır.⁸¹⁴ Kaynaklarda hayatına dair

808 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/229.

809 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/204.

810 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 2/3.

811 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 2/271.

812 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 7/107.

813 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/36; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, 4/87; Zehebî, *el-'İber*, 2/211; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/184.

814 Zehebî *el-'İber* adlı eserinde nisbesini el-Basrî olarak vermiştir. Zehebî, *el-'İber*, 2/214.

tafsilatlı malumat bulunmamakla birlikte; ilmî şahsiyeti, Abdullâh b. Ca'fer b. el-Verd (ö. 351/961) ve el-Hasen b. Raşık (ö. 370/981) gibi isimlerden hadis rivayet etmesiyle şekillenmiştir. Kendisinden ise Ebû Abdillâh el-Kudâ'î (ö. 454/1062) ve Ebû İshâk el-Habbâl (ö. 482/1089) gibi pek çok isim rivayette bulunmuştur. Müellif, İmam Şâfiî'nin menâkıbına dair *Fedâ'ilü's-Şâfiî* veya *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfiî* isimli bir eser telif etmiştir. Her ne kadar Kehhâle, *el-Mütârehât* adlı eseri kendisine nispet etse de bahse konu eserin Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed el-Kattân'a (ö. 420/1029) ait olduğu kabul edilmektedir. Tarihçi kimliğinin yanı sıra fıkıh hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh kategorisinde mütalaa edilen Ebû Abdillâh el-Mısıri, 407/1017 yılı Muharrem ayında vefat etmiştir.⁸¹⁵

2.52. Ebû Hâmid el-İsferâyînî

Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerinden ve usûlcülerinden biri olup tam adı Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî'dir. 344/955 yılında, bugün İran'ın kuzeydoğusundaki Kuzey Horasan eyaleti sınırları içinde yer alan İsferâyîn'de dünyaya gelmiş; doğum yerine nisbetle el-İsferâyînî nisbesi ve Ebû Hâmid künyesiyle iştihar etmiştir.⁸¹⁶ Biyografik kaynaklarda, babası Ebû Tâhir Muhammed'e nispetle "İbn Ebû Tâhir" olarak da zikredildiği görülmektedir.⁸¹⁷

Ebû Hâmid el-İsferâyînî, ilmî seyahatleri kapsamında 364/974 senesinde Bağdat'a intikal ederek İbnü'l-Merzûbân ve Ebû'l-Kâsım ed-Dârekî gibi dönemin otorite isimlerinden Şâfiî fikhı tahsil etmiştir. Fıkıh ilmindeki derinleşmesinin yanı sıra Dârekutnî, Ebû Bekir el-İsmâîlî, İbn Abdek ve İbn Adî gibi muhaddislerin halkalarına

815 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/256; Zehebî, *el-İber*, 2/214; *Târihu'l-İslâm*, 28/166; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/16; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/95; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 8/268; İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifin*, 2/60; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1275; 2/1713; Heytû, *el-İctihâd*, 230.

816 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 7/233; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 345; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 223.

817 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/37; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/65.

iştirak ederek hadis semâında bulunmuştur. İlmî dirayeti sayesinde henüz on yedi yaşındayken fetva verecek seviyeye ulaşması, kaynaklarda onun erken yaşta kazandığı ilmî yetkinliğin bir göstergesi olarak zikredilmektedir.⁸¹⁸ Süleym er-Râzî (ö. 365/976), Ebû Hâmid el-İsferâyîni'nin tahsil hayatındaki azmine dair bir rivayetinde, Ebû Hâmid el-İsferâyîni'nin hayatının ilk dönemlerinde gece bekçiliği yaparak derslerini bekçi kandilinin ışığında mütalaa ettiğini ve bu meşakkatli sürecin sonunda henüz onyediyi yaşındayken ifta makamına yükseldiğini belirtmektedir.⁸¹⁹

Ebû Hâmid el-İsferâyîni, 370/980 yılından itibaren Bağdat'taki Abdullah b. Mübârek Mescidi'nde tedris faaliyetlerine başlamış ve ders halkasında yedi yüzü aşkın talebe yetiştirmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, Mâverdi, Ebû't-Tayyib et-Taberî, Ebû'l-Abbâs el-Ebîverdi (ö. 425/1033), Ebû Nasr es-Sâbitî (ö. 447/1055) ve Muhammed b. Ahmed er-Rûyânî gibi isimler, onun rahle-i tedrisinden geçen mümtaz şahsiyetlerden bazılarıdır. Ebû Hâmid el-İsferâyîni'nin ilmî disipliniyle yetişen bu öğrencileri, intikal ettikleri farklı coğrafyalarda Şâfi mezhebinin fikhî birikiminin neşri ve kurumsallaşması sürecinde belirleyici roller üstlenmişlerdir.⁸²⁰

Irak coğrafyasında kısa sürede Şâfi mezhebinin en mümtaz otoritelerinden biri haline gelen Ebû Hâmid el-İsferâyîni, mezhebi sistemleştirme ve yayma konusundaki üstün gayretlerinden ötürü ikinci Şâfi lakabıyla tavsif edilmiştir. İlmî münazaralardaki mahareti ve fikhî muhakemesiyle temayüz eden Ebû Hâmid el-İsferâyîni, çağdaşları ve sonraki nesiller nezdinde büyük bir takdire mazhar olmuştur.⁸²¹ Öyle ki biyografik kaynaklarda, onun ilmî yetkinliğini ve mezhep dairesindeki sadakatini vurgulamak amacıyla “şayet İmam Şâfi, Ebû Hâmid el-İsferâyîni'yi görseydi kendisinden hoşnut olurdu” ifadesine

818 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/225-226.

819 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 28/135-137; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/193-194; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/37; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 346.

820 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 28/136; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 7/234; Heytû, *el-İctihâd*, 186.

821 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/38.

yer verilerek şahsiyetinin mezhep içindeki merkezî konumuna işaret edilmiştir.⁸²²

Ebû Hâmid el-İsferâyînî, 398/1007 senesinde Bağdat'ta patlak veren Şîi-Sünnî gerilimi esnasında hedef alınması üzerine şehirden ayrılmak durumunda kalarak Dârülkutn bölgesine yerleşmiştir. Söz konusu toplumsal huzursuzluğun teskin edilmesinin ardından tekrar Bağdat'a dönen müellif, ömrünün nihayetine kadar tedris ve ifta faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Gerek yetiştirdiği seçkin talebe halkası gerekse fıkhnın usul ve fûru sahalarına kazandırdığı kurumsal derinlik hasebiyle İslam hukuk düşüncesinde müstesna bir mevki edinmiş; bu ilmî otoritesi dolayısıyla IV. (X.) yüzyılın müceddidi olarak tavsif edilmiştir.⁸²³

Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Şâfiî mezhebinin kurumsallaşma ve sistemleşme sürecinde merkezi bir rol oynamasının yanı sıra, fıkıh ilmindeki derin vukufiyetiyle de temayüz etmiş bir fakihir. İslam hukuk literatürüne önemli katkılar sunan Ebû Hâmid el-İsferâyînî, hacimli eserler telif etmiştir.⁸²⁴ Her ne kadar bu eserlerin günümüze ulaştığına dair somut bir tespit yapılamamış olsa da biyografik ve bibliyografik kaynaklarda kendisine nispet edilen çalışmalar şunlardır:

et-Ta'lik: Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin elli ciltten müteşekkil bu muazzam eseri, Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine kaleme alınmış kapsamlı bir şerh mahiyetindedir. Mezhep içi hiyerarşide merkezi bir konuma sahip olan çalışma, hem Iraklı hem de Horasanlı Şâfiî fakihlerin telif faaliyetlerinde müracaat ettikleri temel referans kaynaklarından biri kabul edilmektedir.⁸²⁵ Nevevî, eserin muhtelif nüshalarındaki muhteva farklılıklarına dikkat çekerek Ebû

822 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/136.

823 İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl*, 11/319; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 7/171; Köse, "İsferâyînî, Ebû Hâmid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/514.

824 Zehebî, *el-Iber*, 2/211.

825 Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 2/56; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/20; İmrânî, *el-Beyân*, 1/41; 111; 2/129; 416; Râfî, *el-'Azîz*, 4/142; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 7/234; İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 345.

Hâmid el-İsferâyînî'nin, fakihlerin görüşlerini delilleriyle birlikte zikredip eleştirel bir süzgeçten geçirdiğini belirtmektedir.⁸²⁶ Sübkî ise söz konusu çalışmanın büyük bir kısmını, Dimaşk'taki Nâsırıyye Medresesi kütüphanesine vakfedilen farklı nüshalar üzerinden incelediğini kaydetmiştir. Bu nüshalar arasında, el-Bendenicî'nin kendi talikine esas teşkil eden ve Süleym er-Râzî'nin hattıyla yazılmış versiyonun yanı sıra aralarında metinsel farklılıklar barındıran diğer nüshaların da mevcudiyetini ifade etmiştir.⁸²⁷

er-Revnak: Fıkıh ilmine dair kaleme alınmış muhtasar mahiyette bir çalışmadır.⁸²⁸ Tâceddin es-Sübkî babası Takıyyüddin es-Sübkî'nin, bu eserin Ebû Hâmid el-İsferâyînî'ye aidiyeti hususunda tereddütleri olduğunu ve konunun ihtilaflı görüldüğünü nakletmiştir.⁸²⁹

el-Büstânfi'n-nevâdir ve'l-garâib: Fıkıh literatüründeki nadir ve istisnai meseleleri konu edinen, küçük hacimli bir eserdir.⁸³⁰

et-Ta'lik fî usûlî'l-fıkh: Fıkıh usulüne dair teknik mülahazaları barındıran mutavvel bir çalışmadır.⁸³¹ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de kelâmî ve usulî tartışmalar bağlamında bu esere atıfta bulunarak Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den nakillerde bulunmuştur.⁸³²

Gerek usul gerekse fûrû-i fıkhâ dair ortaya koyduğu özgün mülahazalarıyla mezhep içi içtihat geleneğini dinamik tutan ve haleflerine ilmî bir istikamet tayin eden Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Şâfiî tabakatında ashâbü'l-vücûh kategorisinde mütalaa edilmiştir.⁸³³

826 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/210.

827 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 4/68.

828 Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/211; Heytû, *el-İctihâd*, 188.

829 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 4/68.

830 Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 1/244; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/71; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2/65; Heytû, *el-İctihâd*, 188.

831 Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/211; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2/65; Heytû, *el-İctihâd*, 188.

832 Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Der'u te'ârûzi'l-'akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed bin Su'ûd, 1991.), 2/106.

833 Heytû, *el-İctihâd*, 186.

Onun fıkıh düşüncesindeki otoritesi ve serdettiği görüşlerin ilmî ağırlığı, sadece Şâfiî doktrini içerisinde sınırlı kalmamış; Hanbelî kaynakları başta olmak üzere diğer mezhep literatüründe de dikkate değer referanslar arasında yer bulmuştur.⁸³⁴ Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin fıkıh düşüncesindeki özgün konumunu ve doktrine olan etkisini yansıtan bazı fikhî mülâhazalarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

- Abdest azalarının üçer defadan fazla yıkanması mekruh sayılmaz; zira bu fiil, ibadetin kemale erdirilmesi ve amelin artırılması kapsamında mendup bir ziyadelik olarak kabul edilir.⁸³⁵

- Hacamat olduğu halde namaz kılan Hanefî bir imama Şâfiî bir cemaatin uyması sahihtir; zira iktidada namazın sıhhati, imamın mezhebine göre değil, cemaatin müntesibi olduğu mezhebin kriterlerine göre tayin edilir.⁸³⁶

- Satın alınan bir kölede kusur tespit edilmesi durumunda vekil, müvekkilinden ayrıca bir talimat almaksızın iade hakkını kullanabilir; çünkü iade yetkisi, akdin mahiyetinden doğan tabii haklar kapsamındadır.⁸³⁷

- Meyvenin dış kabuğu henüz çatlamadan önce satılan ağacın semeresi, mülkiyet hukuku gereği doğrudan alıcıya aittir.⁸³⁸

834 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 8/166; Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî (Kahire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1955-1956), 9/105.

835 Mâverdi, *el-Hâvî*, 1/133.

836 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/347.

837 Mâverdi, *el-Hâvî*, 6/558.

838 İmrânî, *el-Beyân*, 5/245.

- Bir malikin kendi mülkünde komşu arazisine veya umumi bir alana bakacak şekilde pencere açması caizdir ve komşunun bu tasarrufa engel olma hakkı bulunmamaktadır.⁸³⁹

- Döldül olarak isimlendirilen büyük kirpi, fitraten tiksinti uyandıran canlılar kategorisinde yer aldığı için etinin tüketilmesi haramdır.⁸⁴⁰

- Şer'i hükümlerin gayrimüslimler hakkında hukuken uygulanabilir olması, öncelikle iman şartının gerçekleşmiş olmasına bağlıdır.⁸⁴¹

- Mutlak emir sığası, aksini gösteren bir karine bulunmadığı müddetçe doğrudan ve yalnızca vücubiyet ifade eder.⁸⁴²

- İcma ile sabit olan bir hükmün, delalet bakımından kuvvetli olan celî kıyas yoluyla tahsis edilmesi usulen mümkündür.⁸⁴³

Ebû Hâmid el-İsferâyînî, 11 Şevval 406/23 Mart 1016 tarihinde altmış iki yaşında vefat etmiştir. Cenaze namazı Câmî'ü'l-Mansûr'un imam hatibi Ebû Abdillâh b. el-Mühtedî tarafından kılınan Ebû Hâmid el-İsferâyînî, ilk olarak ikamet ettiği eve defnedilmiştir. Ancak vefatından dört yıl sonra, 410/1019 senesinde naaşı nakledilerek Bâbüharb semtindeki kabristana tevdi edilmiştir.⁸⁴⁴

839 Nevevî, *el-Mecmû'*, 13/411.

840 Râfîî, *el-'Azîz*, 12/133.

841 Ebû Muhammed Osmân b. Ali Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik* (Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313-1315), 2/160.

842 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 2/90.

843 Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, 1/392.

844 Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/368; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/137; *el-'Iber*, 2/211; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/38; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 223.

2.53. Ebû Tâhir ez-Ziyâdî

Tam olarak adı Muhammed b. Muhammed b. Mahmiş b. Ali b. Dâvûd b. Eyyûb b. Muhammed ez-Ziyâdî olup 317/929 yılında dünyaya gelmiştir. Nîsâbur'daki Ziyâd b. Abdirrahman Meydanı'nda ikamet etmesine nisbetle ez-Ziyâdî lakabıyla şöhret bulmuştur.⁸⁴⁵ Kaynaklarda, babasının zühd ve takva sahibi mübarek bir şahsiyet olduğu zikredilmektedir. İlmî faaliyetlerine erken yaşlarda başlayan Ebû Tâhir ez-Ziyâd, henüz sekiz yaşındayken hadis semâina başlamış, on bir yaşlarında ise fıkıh tahsiline yönelmiştir. Hadis ilmini Ebû Hâmid b. Bilâl (ö. 330/941), Muhammed b. Ömer b. el-Cûrcîrî (ö. 330/941), el-Abbâs b. Muhammed b. Kûheyâr (ö. 332/943), Abdûs b. el-Hüseyn (ö. 334/946), Ebû Ali el-Meydânî (ö. 336/947), Hâcib b. Ahmed et-Tûsî (ö. 336/948), Ali b. Hamşâz (ö. 338/950) ve Muhammed b. el-Hüseyn el-Kattân (ö. 415/1024) gibi isimlerden ahzetmiştir. Fıkıh sahasındaki yetkinliğini ise Ebû Sehl es-Su'lûkî ve Ebü'l-Velîd en-Nîsâbûrî'den aldığı derslerle pekiştirmiştir. Nîsâbur bölgesinin müsnidi, fakihi ve hadis ehlinin lideri olarak kabul edilen Ebû Tâhir ez-Ziyâdî, tesis ettiği ders halkaları vasıtasıyla Ebü'l-Kâsım b. 'Uleyk (ö. 468/1076), Ebû Sa'd b. Râmiş (ö. 474/1081), Osman b. Muhammed el-Mahmî (ö. 481/1088), Beyhakî ve Ebû Âsım el-'Abbâdî gibi pek çok mümtaz talebe yetiştirmiştir.⁸⁴⁶

Abdülgâfir b. İsmâîl el-Fârisî (ö. 529/1135), Ebû Tâhir ez-Ziyâdî'nin ilmî dirayeti ve sabrına dair takdirlerini dile getirirken, müellifin yaklaşık üç yıl boyunca ders halkalarında imla faaliyetini sürdürdüğünü kaydetmiştir. Abdülgâfir b. İsmâîl el-Fârisî, Ebû Tâhir ez-Ziyâdî'nin yaşadığı ağır iktisadi darboğaza ve ilim ehlinin maruz kaldığı çeşitli meşakkatlere atıfta bulunarak; şayet bu

845 Bazı kaynaklarda onun atası Beşir b. Ziyâd'a nispet edildiğini belirtmiştir. Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 4/199.

846 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/185; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/245; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/213-214; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/276-278.

kısıtlı imkânlar ve yoksulluk olmasaydı, akranlarından hiçbirinin ilmî mertebede onun önüne geçemeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁴⁷

Arap diline olan derin vukufiyeti ve filolojik yetkinliğiyle tanınan Ebû Tâhir ez-Ziyâdî, özellikle fıkıh literatürünün teknik bir sahası olan şürût ilminde otorite kabul edilmiştir. Onun bu sahada telif ettiği -kaynaklarda ismi sarîh olarak zikredilmeyen- bir eseri bulunmaktadır. Muhammed Abdülhay el-Kettânî (ö. 1962) de idari ve hukuki teşkilat üzerine kaleme aldığı çalışmasında, Ebû Tâhir ez-Ziyâdî'nin bu eserine atıfta bulunarak onun şürût ilmine dair fikhî mülâhazalarını nakletmiştir.⁸⁴⁸

Ebû Tâhir ez-Ziyâdî, Şâfiî mezhebinin gelişim sürecinde fikhî muhakemesi ve mezhep usulüne dayalı çıkarımlarıyla temayüz etmiş, tabakât kitaplarında ashâbü'l-vücûh arasında zikredilmiştir.⁸⁴⁹ Mezhep doktrininde genel kabul gören görüşlerin dışına çıktığı veya meseleyi farklı bir zaviyeden ele aldığı garâib türünden bazı özgün mülâhazaları şunlardır:

- Sarhoş bir kimsenin gerçekleştirdiği zihar tasarrufu, kişinin o esnada temyiz kudretini ve bilincini yitirmiş olması hasebiyle hukuken geçersiz kabul edilir.⁸⁵⁰

- Bir efendinin, kölesine herhangi bir sermaye tahsis etmeksizin ve sınırlandırma getirmeksizin verdiği mutlak ticaret izni, hukuki belirlilik ilkesine aykırılık teşkil ettiği için geçerli sayılmaz.⁸⁵¹

- İslam diyarında bulunan bir zımmînin, devlet başkanının veya yetkili kıldığı naibinin sarîh iznini almak kaydıyla,

847 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/60; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/198-199.

848 Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, thk. Abdullâh el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 1/172.

849 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/245; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/60; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/198-199; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 11/298.

850 Râfiî, *el-'Azîz*, 8/564.

851 Râfiî, *el-'Azîz*, 4/372. Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 3/574.

atıl durumdaki ölü toprakları ihya yoluyla mülkiyet edinmesi caizdir.⁸⁵²

Horasan ekolünün seçkin fakihlerinden biri olmasının yanı sıra muhaddis, edip ve şürût ilminin mütehasısı olarak tanınan Ebû Tâhir ez-Ziyâdî, 410/1020 senesinin Şaban ayında vefat etmiştir.⁸⁵³

2.54. İbnü'l-Mehâmilî

Tam olarak adı Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmilî ed-Dabbî olup 368/978 senesinde Bağdat'ta doğmuştur. 368/978 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Atalarının Bağdat'ta seyyar tahtırevan (mahmil) ticaretiyle iştigal etmesi hasebiyle İbnü'l-Mehâmilî veya el-Mehâmilî nisbesiyle şöhret bulmuştur. İlk ilmî formasyonunu babasından alan İbnü'l-Mehâmilî, fıkıh tahsilini dönemin en büyük otoritelerinden Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin rahle-i tedrisinde tamamlamıştır. Hadis ilmini ise İbnü'l-Muzaffer ve Ebü'l-Hasen b. Ebî's-serî gibi muhaddislerden ahzetmiştir. İbnü'l-Mehâmilî, fıkıh düşüncesinde özellikle ilm-i hilâf sahasındaki derin vukufiyetiyle temayüz etmiştir. Henüz hocası Ebû Hâmid el-İsferâyînî hayatta iken tedris faaliyetlerine başlamış; hocasının, onun fikhî melekesine dair “beni geçti” şeklindeki takdir dolu şehadeti, ilmî yetkinliğinin en bariz nişanesi kabul edilmiştir. Hocasının vefatının ardından Bağdat'taki ilim kürsüsüne geçen İbnü'l-Mehâmilî'nin meclislerinden Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Hâtim el-Kazvînî (ö. 440/1048), gibi pek çok seçkin âlim istifade etmiştir. Atalarından bazıları Bağdat'ta, yolculuklarda içine binilen mahmil ticaretiyle meşgul olduğundan İbnü'l-Mehâmilî künyesiyle tanınmıştır. Ancak el-Mehâmilî olarak da şöhret bulmuştur. Benî Dabbe kabilesinden olan İbnü'l-Mehâmilî, ilk ilim tahsilini babasından almış, fıkıh ilmini dönemin önde gelen Şâfiî fakihlerinden Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den tekml

852 İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 361.

853 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 3/232; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 28/214; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/209; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/195.

etmiştir. Hadis ilmi hususunda ise İbnü'l-Muzaffer, Ebü'l-Hasen b. Ebi's-Serî ve Kûfe'deki akranlarından istifade etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Hâtîm el-Kazvînî (ö. 440/1048), Ali b. Muhassin et-Tenûhî (ö. 447/1055) ve Muhammed b. Beyân b. Muhammed el-Kazerûnî (ö. 455/1062) gibi isimler, ilmî feyzini onun meclislerinden almışlardır.⁸⁵⁴

Fıkıh ilmindeki müstesna zekâsı ve muhakeme yeteneğiyle kısa sürede akranları arasında temayüz eden İbnü'l-Mehâmîlî, özellikle mukayeseli hukuk ve Şâfiî mezhep doktrini üzerine kaleme aldığı eserlerle hukuk tarihinde derin izler bırakmıştır.⁸⁵⁵ Onun literatüre kazandırdığı başlıca çalışmalar şunlardır:

el-Lübâb fi'l-fıkḥ: Kaynaklarda *Lübâbü'l-fıkḥ* adıyla da anılan bu eser, Şâfiî fıkıh literatürünün ilk özlü ve sistematik metinlerinden biri kabul edilir. Her ne kadar İbn Kâdî Şühbe, eseri müellifin torunu Ebû Tâhir Yahyâ'ya nisbet etse de, bu bilginin sıhhati tartışmalıdır ve genel kabul eserin İbnü'l-Mehâmîlî'ye ait olduğu yönündedir.⁸⁵⁶ Şâfiî fıkḥı için kaleme alınan ilk özlü metinlerden olan bu eser, yüzyıllar boyunca yoğun bir ilmî mesaiye konu olmuş ve geniş bir şerh/haşiye geleneği başlatmıştır. Eser üzerindeki çalışmaların kronolojik silsilesi şu şekildedir: Veliyyüddin İbnü'l-İrâkî (ö. 826/1423), eseri *Tenkihü'l-Lübâb* başlığıyla ihtisar etmiştir. Bu özet metin; Burhanüddin İbrahim b. Mûsâ el-Kerkî (ö. 853/1449) ve Celâl el-Bekrî (ö. 891/1486) tarafından şerh edilmiştir. Daha sonra Zekerîyyâ el-Ensârî, söz konusu şerhi *Tahrîru Tenkihî'l-Lübâb* adıyla yeniden kısaltmış; ardından bu kendi muhtasarını *Tuhfetü't-tullâb bi-şerhi Tahrîri Tenkihî'l-Lübâb* ismiyle şerh ederek literatüre

854 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 129; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/106-107; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 6/25; Râfiî, *el'Azîz*, 1/213; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/403-404; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/233; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/211; Özen, "İbnü'l-Mehâmîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/124-125.

855 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 6/25; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 1/369; Heytû, *el-İctihâd*, 195.

856 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/53.

kazandırmıştır.⁸⁵⁷ Eser, Abdülkerim b. Suneytân el-Amrî'nin tahkikiyle neşredilmiştir.⁸⁵⁸

el-Mukni' fi'l-fikh: Şâfiî fikhının ahkâmını veciz bir üslupla hülâsa eden tek ciltlik bir muhtasardır. Eser, metodolojik açıdan Şâfiî mezhebi dışındaki görüşlere yer vermemesi ve aşırı ihtisar edilmiş olması sebebiyle, müellifin hocası Ebû Hâmid el-İsferâyînî tarafından sert bir tenkide maruz kalmıştır. Rivayete göre Ebû Hâmid el-İsferâyînî; bu tür aşırı muhtasar metinlerin, talebelerin ilm-i hilâf melekesini zayıflatacağı endişesiyle İbnü'l-Mehâmîlî'ye olan tepkisini, onu ders halkasından uzaklaştırarak göstermiştir.⁸⁵⁹ Buna rağmen eser, mezhep doktrinde kabul görmüş; başta Cüveynî, Râfiî ve Sübkî olmak üzere pek çok Şâfiî fakihî tarafından fikhî nakillerde temel referanslardan biri olarak kullanılmıştır.⁸⁶⁰

el-Mecmû': Şâfiî mezhebi literatüründe hacim ve muhteva zenginliği bakımından Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn*'i ile eş değer görülen bu eser, mezhep içi görüşlerin ve hukuk sistematığının kapsamlı bir şekilde derlendiği ana kaynaklardan biridir.⁸⁶¹ Eserin mezhep doktrindeki otoritesini ve güvenilirliğini teyit eden en bariz husus; İmrânî, İbnü's-Salâh ve Nevevî gibi Şâfiî fikhının önde gelen müteahhirûn dönemi fakihlerinin, fikhî istidlallerinde ve nakillerinde bu esere sıklıkla müracaat etmiş olmalarıdır.⁸⁶²

et-Tecrid (el-Mücerred) fi'l-firû': Şâfiî mezhebine dair fer'î meselelerin sistematik bir şekilde ele alındığı bu eser, müellifin talebesi Ebû Hâtim el-Kazvînî tarafından *Tecridü't-Tecrid* başlığıyla ihtisar edilmiştir. Müteahhirûn dönemi Şâfiî literatüründe ağırlıklı

857 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1541-1542.

858 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 224.

859 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/210; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/175; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/404; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1810.

860 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/143; Râfiî, *el-'Azîz*, 3/311; 11/14; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiyye* 'l-kübrâ, 4/49-51.

861 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/175.

862 İmrânî, *el-Beyân*, 3/246; 3/594; 6/118; İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/207; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/57; 8/302.

bir yere sahip olan bu çalışma; İmrânî, Râfî ve Nevevî gibi otoritelerin eserlerinde temel referanslardan biri olarak zikredilmiştir.⁸⁶³

et-Ta'lika: İbnü'l-Mehâmîlî bu eserini, bizzat hocası Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin ders halkalarında tuttuğu notları derleyerek kaleme almıştır. Eser, Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin fıkıh düşüncesinin ve Bağdat ekolünün metodolojik yaklaşımlarının sonraki nesillere aktarılmasında köprü vazifesi görmüştür.⁸⁶⁴

'Uddetü'l-müsâfir ve kifâyetü'l-bâdır: Hilâf ilmine dair kaleme alınan müstakil bir ciltlik bu çalışma, Hanefî ve Şâfî mezhepleri arasındaki görüş ayrılıklarını mukayeseli bir metodolojiyle ele almaktadır. Eserin ehemmiyetine binaen Kahire'deki el-Fâzılıyye Medresesi'nde vakfedilmiş bir nüshası mevcuttur.⁸⁶⁵

el-Kavleyn ve'l-vecheyn: Şâfî mezhebi içerisindeki kavillere ve vecihlere dair teknik bir eserdir. Cüveynî, Râfî ve Nevevî gibi otoriteler, fûrû-i fikhın inceliklerine dair bu çalışmaya sıkça müracaat etmişlerdir.⁸⁶⁶

el-Evsat: İmam Şâfî ile diğer fıkıh mezheplerinin imamları arasındaki ihtilaflı meseleleri tahlil eden bu eser, mukayeseli hukuk literatürünün önemli bir parçasıdır. Râfî ve Nevevî gibi fakihler, mezhepler arası mukayeselerde bu eserden istifade etmişlerdir.⁸⁶⁷

Ru'ûsü'l-mesâ'il: Fikhî meselelerin temel ilkelerini ve bu ilkelere dair şer'î delilleri serdetmek amacıyla kaleme alınmıştır.⁸⁶⁸ İki cilt olduğu kaydedilen bu eser -Kâtib Çelebi tek cilt

863 İmrânî, el-Beyân, 4/490; 4/498-499; 8/416; Râfî'î, el-'Azîz, 3/245; 13/214; Nevevî, Ravzatü'l-tâlibîn, 8/303; el-Mecmû', 1/99; 1/105 ve diğerleri.

864 Zehebi, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, 17/404.

865 İbn Kâdî Şühbe, Tabakâtu's-şâfiyye, 1/175; İbnü'l-Lahhâm, el-Kavâ'id, 215; Kâtib Çelebî, Keşfü'z-zunûn, 2/1130.

866 Cüveynî, Nihâyetü'l-matlab, 1/154; Râfî'î, el-'Azîz, 3/5; Nevevî, el-Mecmû', 1/147; 1/330.

867 Râfî'î, el-'Azîz, 3/227; Nevevî, el-Mecmû', 10/50.

868 İbn Kâdî Şühbe, Tabakâtu's-şâfiyye, 1/175.

olduğunu belirtse de⁸⁶⁹ İbnü's-Salâh gibi fakihler tarafından kaynak gösterilmiştir.⁸⁷⁰

Tabrîru'l-edille: Bazı kaynaklarda *et-Tabrîr fi'l-fürû'* başlığıyla da anılan bu çalışma, delillerin analizi ve fer'i meselelere tatbiki konusundaki yetkinliğiyle bilinmektedir.⁸⁷¹

İbnü'l-Mehâmîlî'nin mezkûr eserleri dışında *Emâli'l-İsfahânî* adlı telifi de bulunmaktadır.⁸⁷²

İbnü'l-Mehâmîlî, Şâfiî mezhebi içerisindeki ilmî kudreti ve usulî çıkarımlarıyla, müctehidlik derecelendirmesinde ashâbü'l-vücûh kategorisinde mütalaa edilmiştir.⁸⁷³ Tâceddin es-Sübki, mezhep doktrininde genel kabul gören görüşlerin dışında kalan ve bizzat "garip" olarak nitelendirip hayretle karşıladığı bazı özgün fikhî mülahazaları İbnü'l-Mehâmîlî'den nakletmiştir. Müellifin sistematüğinde yer alan bu nev-i şahsına münhasır görüşlerden bazıları şunlardır:

- Zemine sirayet eden idrarın temizlenmesinde, zeminin fiziki geçirgenlik ve doku özellikleri belirleyici unsurdur. Şayet zemin, sıvıyı emmeyen sert ve katı bir yapıya sahip ise temizliğin hâsıl olması için necasetin hacimsel miktarının yedi katı oranında su ile yıkanması şarttır. Buna mukabil, zeminin yumuşak ve emici bir yapıda olması durumunda su ile yıkama yeterli görülmeyip necasetin nüfuz ettiği katmanın kazınarak fiziksel olarak bertaraf edilmesi zorunludur.⁸⁷⁴

- İbadetlerin geçerliliği için asli şart olan iman vasfına sahip olmamasına rağmen bir gayrimüslimin, abdest, gusül

869 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/915.

870 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 2/447.

871 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 3/465.

872 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/72.

873 Heytû, *el-İctihâd*, 194.

874 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/53.

ve teyemmüm türünden gerçekleştirdiği taharet işlemleri hukuken sahih kabul edilir.⁸⁷⁵

- Gıybet filinin irtikâp edilmesinden sonra veya öfke hâlinin vukuunda, bu durumların manevi kirinden arınmak ve nefis terbiyesini sağlamak maksadıyla abdest almak müstehaptır. Ayrıca, beden temizliği ve tıbbi müdahale hazırlığı kapsamında hacamat yaptırmak veya kasık kıllarını tıraş etmek gibi kişisel bakım eylemleri öncesinde gusül abdesti alınması da mendup bir davranış olarak mütalaa edilir.⁸⁷⁶

- Kadının hayız veya nifas hâlinin nihayete ermesini müteakip gerçekleştirdiği gusül abdesti esnasında; temizliğin kemale ermesi ve olası istenmeyen kokuların izale edilmesi amacıyla, bir parça misk veya benzeri hoş kokulu bir maddeyi kanın temas ettiği mahallere uygulaması müstehap kabul edilir.⁸⁷⁷

- Hayız veya nifas hâlinde bulunan kadınların, manevi bir ihtiyat gereği sekînet ve vakara en çok ihtiyaç duyulan bir an olan sekerât-ı mevt (ölüm döşegi) hâlindeki hastanın yanında bulunmamaları uygun görülmüştür.⁸⁷⁸

- Kabrin üzerine oturmak, ölünün dokunulmazlığına ve kabrin manevi saygınlığına hâlel getireceği gerekçesiyle caiz değildir.⁸⁷⁹

- Satıcının, akde konu olan maldaki bir kusuru fark etmesi durumunda, dürüstlük ve ticari ahlak gereği bu durumu alıcıya beyan etmesi müstehaptır.⁸⁸⁰

- Vefat eden hamile bir kadının karnındaki ceninin hayatta olduğu tespit edilirse veya yaşama ihtimali bulunursa,

875 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/154.

876 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/53.

877 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/49.

878 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/53.

879 Heytû, *el-İctihâd*, 196.

880 Heytû, *el-İctihâd*, 196.

cenini kurtarmak amacıyla cerrahi müdahalede bulunulması (sezaryen vb.) meşrudur. Ancak çocuğun yaşama ümidi bulunmuyorsa, ölünün beden bütünlüğüne saygı gereği müdahale edilmez; bu durumda defin işlemi, çocuğun da anne karnında vefat ettiği kesinleştikten sonra icra edilir.⁸⁸¹

Süleyym er-Râzî'den intikal eden bir rivayete göre İbnü'l-Mehâmîlî, hocası Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin ders notlarını ve ilmî birikimini kullanarak müstakil eserler tasnif etmiştir. Ancak bu tasarruf, hocasının sert tepkisine yol açmış ve Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin, "Kitaplarımı parçaladı, Allah ömrünü kısaltsın" şeklinde beddua etmesine sebebiyet vermiştir. İbnü'l-Mehâmîlî'nin genç yaştaki vefatı, tabakât kaynaklarında bu hadise ile ilişkilendirilerek zikredilmektedir. İbnü'l-Mehâmîlî, henüz ilmî verimliliğinin zirvesinde olduğu 47 yaşında, 20 Rebîülâhîr 415/1 Temmuz 1024 tarihinde bir Çarşamba günü Bağdat'ta vefat etmiştir.⁸⁸²

2.55. Kaffâl es-Sağîr

Tam olarak adı Ebû Bekr Abdullâh b. Ahmed b. Abdillâh el-Kaffâl el-Mervezî el-Horasânî olup 327/939 senesinde doğmuştur. Gençlik yıllarında geçimini kilit imalatıyla temin etmesi hasebiyle Kaffâl lakabıyla anılmıştır. Hayatının erken döneminde bir gözünü kaybeden müellif, yaklaşık otuzlu yaşlarında ilmî tahsile yönelmiş; kendisinden önce yaşayan adaşı Ebû Bekr el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976) ile karıştırılmaması için literatürde Kaffâl es-Sağîr/Küçük Kaffâl olarak şöhret bulmuştur. Kaffâl es-Sağîr'in zanaatkârlıktan ilmî hayata geçişi, kaynaklarda ibretlik bir anekdotla aktarılır: Rivayete göre o, Kaffâl eş-Şâşî'nin yaptığı meşhur bir kilitten daha zarif ve teknik açıdan daha üstün bir kilit imal

881 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/51.

882 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 6/26; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/404; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'ıyyîn*, 1/369-370; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/211; Heytû, *el-İctihâd*, 194; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 224.

ederek ustalığını sergilemiş; ancak beklediği rağbeti göremeyince hayal kırıklığına uğramıştır. Bir dostunun, “Gerçek şöhret ve itibar zanaatla değil, ilimle hâsıl olur” şeklindeki telkini üzerine bu tespiti haklı bularak rotasını tamamen ilim meclislerine çevirmiştir.⁸⁸³

İlmî kariyerinin başlangıcında Arap dili ve grameri hususundaki yetersizliğini bizzat ikrar eden Kaffâl es-Sağır, bu eksikliğine rağmen dönemin başlıca ilim havzaları olan Merv, Herat, Bîkend ve Buhara’ya ilmî seyahatler gerçekleştirmiştir. Hadis rivayetinde Ebû Zeyd el-Mervezî ve Halîl b. Ahmed el-Kâdî (ö. 378/989) gibi isimlerden müstefid olan müellif, fıkıh tahsilini ise Şâfiî hukuk doktrinine dair derin vukufiyetleriyle tanınan Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed el-Fâşânî ve Ebû İshâk el-Mervezî’nin rahle-i tedrisinde tamamlamıştır. Müzenî’nin, İmam Şâfiî’nin temel fıkıh külliyatı mahiyetindeki el-Ümm isimli eserinden ihtisar ettiği *el-Muhtasar*’ı hıfz ederek ilmî melekelerini geliştiren Kaffâl, zamanla Horasan bölgesinde Şâfiî mezhebinin riyasetini ve ilmî temsilini üstlenmiştir. Onun ilmî mirası; Ebû Rebî‘ el-Îlâkî (ö. 465/1073), Abdurrahman b. Muhammed ed-Dâvûdî (ö. 467/1075), Ebû Abdillâh el-Mes’ûdî, Ebû’l-Kâsım el-Fûrânî, Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, Ebû Alî es-Sincî, Ebû’t-Tayyib et-Taberî ve Ebû Muhammed el-Cüveynî gibi seçkin talebeler vasıtasıyla geniş bir coğrafyaya neşredilerek mezhebin kurumsallaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır.⁸⁸⁴ Şâfiî literatüründe “Kaffâl” ismi herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak surette kullanıldığında, kural olarak Kaffâl es-Sağır kastedilmektedir. Buna mukabil, tabakât kitaplarında Kaffâl el-Kebîr (ö. 365/976) olarak tavsif edilen isim, genellikle eş-Şâşî nisbesiyle mukayyed şekilde zikredilerek tefrik edilir. Bu kullanım

883 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu’s-şâfiîyye*, 1/182-183; Sübkî, *Tabakâtü’s-şâfiîyyeti’l-kübrâ*, 5/55; Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/66; İhsan Akay, “Üç Kaffâl ve Şâfiî Mezhebine Katkıları”, *Diyanet İlmî Dergi* 59 (2023), 234.

884 Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab (Mukaddime)*, 142; 188; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu’s-şâfiîyye*, 1/183; İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-zehab*, 5/87-88; Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfû’s-sâdeti’l-müttakin*, 2/300; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, 5/192; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 225; Kallek, “Kaffâl, Abdullah b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/146.

teamülü, her iki âlimin ilmî mesailerinin yoğunlaştığı alanlarla da paralellik arz eder; nitekim fıkıh literatüründe Kaffâl es-Sağîr'in görüşleri daha merkezi bir yer tutarken; hadis, usul-i fıkıh, kelâm, cedel ve tefsir gibi disiplinlere dair kaynaklarda Kaffâl eş-Şâî'nin ilmî otoritesine daha sık müracaat edildiği müşahade edilmektedir.⁸⁸⁵

Kaffâl es-Sağîr, yaşadığı dönemde fıkıh ilminin en yetkin otoritelerinden biri olarak kabul görmüştür. Tabakât ve terâcim literatüründeki kayıtlar; onun fıkıh bilgisi, hafız yeteneği, zühd ve takva gibi hususiyetleri bakımından “asırdaşlarının öncüsü” kabul edildiğine ittifak etmektedir. Zahid bir kişiliğe sahip olan müellifin, ders halkalarında manevi bir vecd ile gözyaşı dökcek derecede derin bir ruh dünyasına sahip olduğu nakledilmektedir.⁸⁸⁶ Sübkî, Kaffâl es-Sağîr'in ilmî derinliğini tasvir ederken “engin bir derya” ve “dakik manalara nüfuz eden bir dalgıç” metaforlarını kullanmış; onun ilmî otoritesini ve sarsılmaz duruşunu ise “heybetinden yanına yaklaşılamayan bir kahraman” ve “karşısında durulması güç bir aslan” benzetmeleriyle tavsif etmiştir. Kaffâl es-Sağîr'in bu üstün ilmî mevkiine dair pek çok âlim şهادette bulunmuştur. Nitekim onun ulaştığı bu mertebenin en somut tezahürlerinden biri, Gazneli Mahmud'un (ö. 421/1030) Şâfi mezhebine intisap etme sürecinde üstlendiği belirleyici roldür.⁸⁸⁷ Rivayetlere göre Kaffâl es-Sağîr, 410/1019 yılında Sultan Mahmud'un huzurunda önce Şâfi doktrininin âdâb ve rükünlerine uygun bir namaz kılmış; akabinde Hanefi mezhebindeki tüm ruhsatları cem ederek farklı bir namaz örneği sergilemiştir. Bu mukayeseli temsil neticesinde Sultan'ın ikna olduğu ve bu hadisenin Gazneli Mahmud'un Hanefilikten Şâfiiliğe geçişine vesile teşkil ettiği kaydedilmektedir.⁸⁸⁸

885 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 174; 196; İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfîdî*, 102; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/285; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/87; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/53-55; Heytû, *el-İctihâd*, 197.

886 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/53.

887 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*, 13/173.

888 Kallek, “Kaffâl, Abdullah b. Ahmed”, 24/146.

Kaffâl es-Sağîr, mezhep imamının usul ve kaidelerine sadık kalarak gerçekleştirdiği ictihadlar neticesinde Horasan ekolünün en temel dayanak noktalarından birini teşkil etmiştir. Fıkha dair fer'î meselelerin ele alındığı temel metinlerde isminin Kaffâl eş-Şâfi'den daha yoğun bir frekansta zikredilmesi, onun mezhep doktrini içerisindeki merkezi konumunun ve pratik fıkhıdaki otoritesinin bir tezahürüdür. İmam Şâfi'nin hem Irak hem de Mısır dönemlerine ait görüşlerini cem ederek mezhep külliyyatını tahkim eden es-Sağîr, bu faaliyetleriyle mezhebin kurumsal kimliğine ve metodolojik gelişimine kayda değer katkılar sunmuştur. Kaffâl es-Sağîr, bu sistematik çalışmalarının yanı sıra, mezhep içi hilaf meselelerine ve imamdan nakledilen farklı vecihlere dair derin vukufiye-tille de Şâfiî hukuk düşüncesindeki seçkin yerini tahkim etmiştir.⁸⁸⁹

Kaffâl es-Sağîr, gerek telif faaliyetleri gerekse doktriner ictihadları vasıtasıyla Horasan Şâfiî ekolünün teşekkül, gelişim ve istikrar süreçlerinde merkezi bir figür olarak öne çıkmıştır. Bölgedeki Şâfiî hukuk düşüncesinin kurumsal bir kimlik kazanmasında kilit rol oynayan müellif, yürüttüğü ilmî mesai ile mezhebin Horasan coğrafyasında Hanefilikten sonra ikinci büyük hukuki ekol haline gelmesinde ve toplumsal karşılık bulmasında belirleyici bir işlev görmüştür.⁸⁹⁰

Kaffâl es-Sağîr, fikhî görüşlerini sistemleştirerek mezhep doktrinine kazandırdığı ve Horasan ekolünün temel referans kaynakları arasında kabul edilen çeşitli eserler kaleme almıştır.⁸⁹¹ Kaffâl es-Sağîr'in günümüze ulaşan veya kaynaklarda kendisine nisbet edilen başlıca çalışmaları şunlardır:

el-Fetâvâ: Müellifin hacimli bir cilt halinde tertip edilen bu eseri, Şâfiî fikhına dair muhtelif meseleleri ihtiva eden oldukça kıymetli bir kaynaktır.⁸⁹² Sübkî, mezhep hukukuna dair pek

889 Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti 'l-kübrâ*, 5/54.

890 Akay, "Üç Kaffâl ve Şâfiî Mezhebine Katkıları" 234-236.

891 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili 'l-Vasît*, 3/286.

892 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu 'ş-şâfiyye*, 1/183; Kâtib Çelebî, *Keşfü 'z-zunûn*, 7/1228.

çok teknik meseleyi bu eserden naklederek Kaffâl'in fetvalarına atıfta bulunmuştur.⁸⁹³ Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Fetâva'l-Kaffâl* adıyla kayıtlı bulunan nüshanın muhtevası incelendiğinde; eserin, müellifin "şeyh" sıfatıyla tavsif ettiği hocasının ders meclislerinde sorulan sualleri ve verilen cevapları, sistematik bir tasnife tâbi tutmaksızın kaydettiği görülmektedir. Kaffâl es-Sağîr, söz konusu ders notlarına kendi görüş ve fikhî tercihlerini de dercederek metni zenginleştirmiştir. Bu durum, çalışmanın klasik anlamda tertip edilmiş bir fıkıh kitabından ziyade, ders notları ile şahsi fetvaların birleşiminden müteşekkil bir derleme mahiyetinde olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁹⁴

Şerhu Fûrû'î İbni'l-Haddâd el-Mısrî: İbnü'l-Haddâd el-Mısrî'nin Şâfiî fûru fikhına dair kaleme aldığı *el-Fûrû'* adlı eserinin şerhi olup tek ciltten müteşekkildir.⁸⁹⁵ İbn Hallikân, söz konusu çalışmanın fiziksel hacminin küçüklüğüne rağmen, muhtevasının son derece girift ve teknik bir mahiyete sahip olduğunu zikretmiştir. Eser, barındırdığı çetin ve nadir fikhî meseleler sebebiyle klasik literatürde anlaşılması güç ve derinlikli bir metin olarak tavsif edilmektedir.⁸⁹⁶

Şerhu't-Telhîs: İbnü'l-Kâss'ın *et-Telhîs* adlı fıkıh muhtasarı üzerine kaleme alınan bu şerh, iki ciltten müteşekkildir.⁸⁹⁷ Eser, Horasan ekolünün meseleleri ele alış biçimini yansıtmaları bakımından klasik Şâfiî literatüründe önemli bir referans kaynağı olarak kabul edilmiştir. Nitekim Nevevî gibi sonraki dönem mezhep otoriteleri, terminolojik izahlar ve fikhî tahliller bağlamında bu esere sıkça müracaat ederek atıfta bulunmuşlardır.⁸⁹⁸

893 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 5/58-60.

894 Kallek, "Kaffâl, Abdullah b. Ahmed", 24/146.

895 İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/183; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/66.

896 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/46.

897 İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/183.

898 Nevevî, *Tahrîru luğâti't-Tenbih*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2010), 60; *el-Mecmû'*, 1/62.

Bibliyografik kaynaklarda isim benzerliğinden kaynaklanan bazı nispet hatalarına rastlanmaktadır. Bu bağlamda Kâtib Çelebî, normal şartlarda Kaffâl es-Sağîr'e ait olan *Şerhu Fûrû'î İbnî'l-Haddâd el-Mısri* ve *Şerhu't-Telhîs* adlı eserleri, hatalı bir tasnifle Kaffâl eş-Şâşî'ye atfetmiştir.⁸⁹⁹

Şâfiî fıkıh düşüncesinin gelişim sürecinde, özellikle Horasanlı fakihlerin telifatında merkezi bir referans kaynağı olarak kabul edilen Kaffâl es-Sağîr, mezhep içi müctehid tasnifinde ashâb'ül-vücûh kategorisinin en mümtaz temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmektedir.⁹⁰⁰ Onun fıkıh doktrinine kazandırdığı ve mezhebin fer'i meselelerindeki tercihlerini şekillendiren bazı teknik görüşleri, gerek literatürdeki özgünlüğü gerekse ekol içindeki otoritesi bağlamında şu başlıklar altında incelenebilir:

- Safran veya muadili bir maddenin etkisiyle, suyun niteliklerinde (renk, tat veya koku) meydana gelen en küçük çaplı başkalaşım, suyun tahûr/temizleyici olma vasfını hukuken ortadan kaldırır.⁹⁰¹

- Orucun cinsel münasebet haricinde yemek, içmek veya mastürbasyon gibi fiillerle kasten bozulması durumunda, fâile yalnızca kazâ değil aynı zamanda keffâret cezası da uygulanır.⁹⁰²

- Bir mezhep imamının icihadlarını ve temel metinlerini hıfzetmiş olan bir kimsenin, mezhep doktrininin tüm inceliklerine ve derinlikli çıkarımlarına tam mânasıyla vâkıf olmasa dahi, ilgili mezhep sistematığına göre fetva vermesi caizdir.⁹⁰³

- Avamın bir mezhebe bağlılığı hukuken geçerlidir; zira kişi, intisap ettiği ekolün hak olduğuna itikat ederek onu

899 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/479; 2/1256.

900 Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 5/56; Heytû, *el-İctihâd*, 197.

901 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/11.

902 Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/341.

903 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 38.

diğer mezheplere tercih etmiş sayılır. Dolayısıyla mukallidin, hak olduğuna inandığı bu mezhebî hükümlere uygun amel etmesi bir gerekliliktir.⁹⁰⁴

- Hac mevsimi girmeden önce umre için ihrama girilmesi durumunda, hac aylarının başlamasıyla birlikte haccın umreye dâhil edilerek ifa edilmesi meşrudur.⁹⁰⁵

- Temyiz kudretine sahip bir çocuğun, velisinin muvafakati ve izni olmaksızın müstakil olarak ihrama girmesi geçerli kabul edilmez.⁹⁰⁶

Kaffâl es-Sağîr, 417/1026 yılının Cemâziyelâhir ayında yaklaşık doksan yaşındayken Merv'de vefat etmiştir. Vefatının ardından ilmî mirası kadar şahsiyetiyle de hürmet görmeye devam eden Kaffâl es-Sağîr'in, günümüzde Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan tarihî Merv şehrindeki kabri, yüzyıllardır önemli bir ziyaretgâh olma vasfını korumaktadır.⁹⁰⁷

2.56. Ebû İshâk el-İsferâyînî

Tam adı Ebû İshâk Rüknuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm b. Mihrân el-İsferâyînî olup Horasan bölgesinin önemli ilim merkezlerinden biri olan İsferâyîn'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte IV/X. yüzyılda yaşadığı bilinen Ebû İshâk el-İsferâyînî, doğduğu şehre nisbetle el-İsferâyînî lakabıyla şöhret bulmuştur. İlmî dirayeti ve dinî ilimlerdeki otoritesi sebebiyle kendisine dinin temeli manasına gelen Rüknuddîn lakabı tevcih edilmiştir.⁹⁰⁸

904 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 87.

905 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 3/355.

906 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 3/417.

907 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 38; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/56; Heytû, *el-İctihâd*, 197-198.

908 İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 7/12; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/353.

Kâdî Abdülcebbâr ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi otoritelerin yetiştiği, ilmî ve kültürel faaliyetlerin zirveye ulaştığı bir dönemde yaşayan Ebû İshâk el-İsferâyînî; kelâm, fıkıh, usûl, hadis ve lûgat gibi temel disiplinlerde derinleşerek dönemin mümtaz şahsiyetlerinden dersler almıştır. İlmî formasyonunu şekillendiren süreçte kelâm ilmini Irak'ta Ebü'l-Hasan el-Bâhili'den (ö. 370/980) tahsil etmiş; hadis sahasında ise Ebû Muhammed Da'lec b. Ahmed es-Siczi, Abdülhâlık b. Ebî Rûbâ (ö. 356/967) ve Ebû Bekir el-İsmâili gibi isimlerden müstefid olmuştur. Fıkıh doktrininde müctehid mertebesinde kabul edilmesinin bir nişanesi olarak el-Üstâz unvanıyla tebcil edilen Ebû İshâk el-İsferâyînî, Nisâbur halkının daveti üzerine bu şehre yerleşerek ilmî faaliyetlerini burada yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede, önce Mescid-i Ukayl'de, ardından kendisi için özel olarak inşa edilen medresede; Ebüt-Tayyib et-Taberî, Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî ve Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) gibi klasik literatürün kurucu isimlerini yetiştirerek dönemin entelektüel hafızasına yön vermiştir.⁹⁰⁹

Ebû İshâk el-İsferâyînî, Bâkılânî (ö. 403/1013) ve İbn Fûrek (ö. 406/1015) ile birlikte Eş'arî kelâmının sistemleşme sürecine yön veren üç temel direktan biri olmanın ötesinde, bu disiplinin bizzat otoritesiyle özdeşleşmiş müstesna bir şahsiyettir. Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin *el-Câmi' fi usûli'd-dîn ve'r-red 'ale'l-mülhidîn* adlı hacimli eseri, onun kelâmî meselelerdeki derin vukufiyetinin ve diyalektik yetkinliğinin en somut nişanesidir. Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin ilmî rûstü ve tartışılmaz otoritesi, sadece telif ettiği eserlerle sınırlı kalmamış; dönemin bir diğer dev ismi İbn Fûrek'in, Kerrâmiyye ekolüyle girdiği fikrî münazaralarda dahi ona müracaat etme ihtiyacı hissetmesiyle tescillenmiştir. Öte yandan, dönemin nüfuzlu devlet adamı ve edibi Sâhib b. Abbâd'ın takdirine

909 Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 1/573; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 1/327; İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/91; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/70; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/619; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/353; Ayşe Nur Yazıcı, "Ebû İshak el-İsferâyînî", *İslam Düşünce Atlası* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2022), 1/267-268.

mazhar olması ve Mu'tezilî ekolün en büyük otoritelerinden Kâdî Abdülcebbar ile girdiği kelâmî tartışmalarda sergilediği üstün diyaletik güç, Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin ilmî dehasının ve savunma gücünün sarsılmaz birer delili mahiyetindedir.⁹¹⁰

Ebû İshâk el-İsferâyînî'yi çağdaşı olan mütekellimlerden tefrik eden temel hususiyet, haberî sıfatların aklî imkânı ve mucize teorisine dair serdettiği nev-i şahsına münhasır görüşleridir. Kur'an'ın i'câzı ve keramet meselesinde Mu'tezilî perspektife yakın bir duruş sergileyen Ebû İshâk el-İsferâyînî, kelâm sıfatının mahiyetini açıklamada ise Mâtürîdî paradigmasıyla paralellik arz eden bir yaklaşım benimsemiştir. Eş'arî geleneği içerisinde kesb teorisini yeniden yorumlayarak doktrine derinlik kazandıran İsferâyînî, özellikle âdetullâha aykırı keramet tasavvurlarını reddetmesi sebebiyle, dönemin bazı âlimleri tarafından sert tenkitlere maruz kalmıştır.⁹¹¹

Hadis rivayetinde sika bir ravi olarak kabul edilen Ebû İshâk el-İsferâyînî,⁹¹² rivayetleri hem metin hem de isnad açısından sıkı bir eleştirel süzgeçten geçiren metodolojik bir disipline sahiptir. Nitekim o, İslam hukuk düşüncesinin en muteber kaynakları olan *el-Câmi'u's-sahih* literatüründeki genel kabullerle tezat teşkil eden hükümleri ihtiyatla karşılamıştır. Söz konusu aykırılığın makul ve ilmî bir tevil ile telif edilemediği durumlarda, şâz veya illetli kabul ettiği bu hükümleri reddetme yoluna gitmiştir. Bu tavır, onun hadislerin sıhhat şartları ve ana kaynak hiyerarşisine verdiği önemi teyit etmektedir. Ayrıca Ebû İshâk el-İsferâyînî, ravinin zabt ve hıfz kapasitesi kadar adalet vasfını da merkeze alan bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda, fâsık idarecilerle kurdukları girift ilişkiler sebebiyle ilmî tarafsızlığını yitirme riski taşıyan kimselerin rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmış ve bu tür ravilerin otoritesine şüp-

910 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/70; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, 368; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/61; Fadıl Aygân, Eş'arî Kelâmının Sistemleşmesine Katkıları Bakımından Ebû İshâk el-İsferâyînî, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2012), 7-28.

911 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/355.

912 Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/61.

heyle bakmıştır. Onun bu ilkeli duruşu, hadis aktarımında ahlaki dürüstlük ve ilmî bağımsızlık kriterlerini en üst düzeyde tuttuğunun açık bir göstergesidir.⁹¹³

Şâfiî fıkıh düşüncesinin gelişiminde, mezhep içi müctehid kademelenmesinin en üst basamaklarından biri olan ashâbü'l-vücûh silsilesi içerisinde mümtaz bir konuma sahip olan Ebû İshâk el-İsferâyînî;⁹¹⁴ gerek kelâm gerekse fıkıh ve usul-i fıkıh disiplinlerinde ana akım kabullerden ayrıışan, özgün ve analitik derinliği haiz bazı aykırı görüşleriyle literatürde dikkat çekmiştir.⁹¹⁵ Onun hukuk ve kelâm düşüncesindeki bu nev-i şahsına münhasır yaklaşımları şu şekilde tasnif edilebilir:

- Abdest esnasında niyet şartını yerine getirmiş olsa dahi, bir Şâfiî'nin Hanefî bir imama iktida ederek kıldığı namaz hukuken geçersizdir.⁹¹⁶

- Namazın bütün rükün ve şartlarını eksiksiz yerine getirseler dahi, fâsık kimseler ile bid'at ehli olanların arkasında namaz kınması sahih değildir.⁹¹⁷

- Oruçlu bir kimsenin, güneşin battığına dair kesin bir bilgiye (yakîn) sahip olmaksızın sadece şahsî kanaati veya zannıyla iftar etmesi caiz değildir.⁹¹⁸

- Müslüman bir kimsenin, darülharpte harbî olanların can veya mallarına yönelik gerçekleştirdiği tecavüzler, hukuken tazmin sorumluluğu doğurur.⁹¹⁹

913 Yazıcı, "Ebû İshak el-İsferâyînî", 1/267-268.

914 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/259; Heytû, *el-İctihâd*, 199.

915 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/171.

916 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/281.

917 İmrânî, *el-Beyân*, 2/396.

918 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/259; İbn Kesîr, *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'iyyin*, 368.

919 Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id ve'l-fevâidü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye*, thk. Abdülkerim el-Füzaylî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye 1998), 81.

- Müftünün verdiği hatalı fetva ile amel edilmesi sonucu bir zarar doğarsa; müftü ehliyet sahibiyse zararı bizzat kendisi tazmin eder. Ancak müftü ehil değilse, müstefti (fetva talep eden kimse) onun liyakatini araştırmadığı için kusurlu sayılır ve tazmin talebinde bulunamaz.⁹²⁰

- Sünnet, hiyerarşik olarak Kur'an'ın üstünde bir otoriteye sahip olmadığından, Kur'an-ı Kerim'in herhangi bir hükmünü nesh edemez.⁹²¹

- İlm-i mükteseb (kazanılmış bilgi), nazar ve istidlal olmaksızın caizdir.⁹²²

- Fıkḥî meselelerde “her müctehid isabet etmiştir” görüşü batıldır; zira bu yaklaşım başlangıcı itibarıyla safsata, varacağı sonuç itibarıyla ise zındıklıktır.⁹²³

- Allah'ın kâinata koyduğu genel işleyişe aykırı olan olağanüstü iddialar, keramet kapsamında değerlendirilemez ve reddedilir.⁹²⁴

- Sahabenin mürseli delil olma vasfına sahip değildir.⁹²⁵

- Dilin asli yapısı ve şer'i hitapların netliği açısından mecazî anlatımlar kabul görmez; lafızlar hakikatleri üzere değerlendirilir.⁹²⁶

- Peygamberlerin büyük günahlardan korunmuş olmaları, sadece nakli bir veri değil, aynı zamanda aklın zorunlu bir sonucudur.⁹²⁷

920 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 11/107.

921 İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr*, 3/84.

922 Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, tlk. Ahmed Muhammed el-Mehdî (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004), 1/83.

923 Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 6/70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/355; Heytû, *el-İctihâd*, 199-200.

924 Heytû, *el-İctihâd*, 200.

925 İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/91.

926 İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 368.

927 Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 1/573.

- Şer'î bir emir mutlak bir ifadeyle geldiğinde, aksine bir kari- ne bulunmadıkça bu emir tekrarı gerektirir ve mükellef için hayat boyu süreklilik arz eden bir yükümlülük doğurur.⁹²⁸

Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin fıkıh, usûl ve kelâm sahalarında- ki otoritesini yansıtan, klasik kaynaklarda zikredilen temel eserleri şunlardır:

el- 'Akîde: Müellifin akide esaslarını bir risale formunda der- lediği bu çalışma temel olarak iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde iman esasları tafsilatlı bir şekilde tavzih edilmekte; ikinci bölümde ise bu esasların nakli ve akli bürhanları serdedilmektedir. Söz konusu risale üzerine Muhammed b. Ca'fer es-Sinhâcî tarafın- dan bir şerh kaleme alınmış; modern dönemde ise Mehmet Gün- doğdu, eseri yüksek lisans tezi kapsamında neşrederek derinleme- sine bir tahlile tabi tutmuştur.⁹²⁹

el-Câmi ' fi usûlî'd-dîn ve'r-red 'ale'l-mülhidîn: Müellifin şah eseri kabul edilen bu telif; isminden de anlaşılacağı üzere ulûhiyet, nübüvvet ve meâd gibi İslam dininin temel inanç esaslarını sistemli bir şekilde ele almaktadır. Eser, sadece Eş'arî kelâmının ana para- metrelerini vaz eden bir akâid metni değil; aynı zamanda İslam inancına muarız olan mülhidlere, materyalist akımlara ve sapkın kabul edilen fırkalara karşı geliştirilen derinlikli reddiyeleri ihtiva eden savunmacı bir başyapıttır.⁹³⁰

Nürü'l- 'ayn fi meşbedî'l-Hüseyn: İslam tarihinin en drama- tik kırılma noktalarından biri olan Kerbela hadisesini merkezine alan bu çalışma; Dört Halife'nin hilafet meşruiyetini, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın oğlu Yezîd'e Ehl-i Beyt'e dair vasiyetlerini ve Hz. Hüseyin'in şehadetine giden süreci tarihî-siyasi bir perspektifle ele almaktadır. Eser, Mektebetü'l-Cumhûriyeti'l-Arabiyye tarafından neşredilerek okuyucuya sunulmuştur.

928 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/184.

929 Mehmet Gündoğdu, *Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Akâid Risâlesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyala Bilimler Enstitüsü, 1990), 1-86.

930 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/353.

Edebü'l-cedel: Kelâm ve fıkıh usulünün ayrılmaz bir parçası olan cedel sanatını konu edinen bu eser; ilmî münazara adabını, delil getirme usullerini ve rakibin iddialarını geçersiz kılma yöntemlerini sistematik bir çerçevede incelemektedir.⁹³¹

Şerhu'l-Fürû': İbnü'l-Haddâd el-Kinânî'ye (ö. 344/955) ait olan ve Şâfiî fıkhnın zor meselelerini içeren *el-Fürû'* adlı esere yazılmış teknik bir şerhtir.⁹³²

Ta'cizü'l-Mu'tezile: Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin Mu'tezile ekolünün kelâmî paradigmalarını mantıksal ve naklî delillerle çürütmek amacıyla kaleme aldığı polemik türündeki reddiyesidir. Müellif bu eserinde, Ehl-i Sünnet akidesini savunurken rakip ekolün tutarsızlıklarını acz içerisinde bırakma yöntemiyle ortaya koymuştur.

el-Muhtasar fi'r-red 'alâ ehli'l-i'tizâl ve'l-kader: Eser, Mu'tezile ekolünün temel prensipleri ile irade ve kader meselelerinde ana akım Ehl-i Sünnet düşüncesinden ayrışan Kaderiyye zihniyetine karşı kaleme alınmış muhtasar bir reddiye mahiyetindedir. Müellif bu çalışmada, özellikle halku'l-ef'âl ve istitâat gibi tartışmalı konular üzerinden rakip ekollerin iddialarını özlü bir şekilde geçersiz kılmayı amaçlamıştır.

Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin klasik kaynaklarda zikredilen diğer önemli telifatı şunlardır: *Şerhu'l-i'tikâd, el-Vasf ve's-sıfa, el-Haly fi usûli'd-dîn, Tabkiku'd-de'âvî, Me'âlimü'l-İslâm, el-Muhtelef fi usûli'l-fıkh, Ta'lika fi usûli'l-fıkh, Tertibü'l-mezheb, Şerhu't-Tertib ve Mesâ'ilü'd-devr*.⁹³³ Onun usul düşüncesindeki kurucu rolü ve fıkıh teorisine dair özgün yaklaşımları, modern dönemde de geniş yankı

931 Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, 1/41.

932 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu 'ş-şâfi'iyye*, 1/170.

933 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/70; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/619; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/353; Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, 1/41; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/61; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/83; Salih Sabri Yavuz, "İsferâyînî, Ebû İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/515-516.

bulmuş; bu bağlamda usulî görüşlerini merkeze alan kapsamlı bir doktora çalışması gerçekleştirilmiştir.⁹³⁴

Nisâbur'da vefat etme arzusunu izhar etmesinden yaklaşık beş ay sonra Ebû İshâk el-İsferâyînî, 10 Muharrem 418/20 Şubat 1027 tarihine tekabül eden Aşure günü bu şehirde dar-ı bekaya irtihal etmiştir. Cenazesi başlangıçta Hîre Kabristanı'na defnedilmişse de vefatından üç gün sonra naaşı, vasiyeti veya ailesinin talebi üzerine oğlu tarafından doğduğu yer olan İsferâyîn kasabasına nakledilerek oradaki aile kabristanına tevdi edilmiştir.⁹³⁵

2.57. Ebû Abdillâh el-Kattân

Tam adı el-Hüseyin b. Muhammed Ebû Abdillâh el-Kattân olup literatürde özellikle *el-Mütârahât* isimli eseriyle şöhret bulmuş ve bu telifine nisbetle “Sâhibü'l-mütârahât” lakabıyla anılmıştır.⁹³⁶ Söz konusu eser, fıkıh ilminin girift ve incelikli meselelerini ihtiva eden, pedagojik ve sınama amaçlı kurgulanmış özlü bir metindir. Klasik dönemde fakihlerin ilmî meclislerde bir araya geldiklerinde, bu eserdeki çetin meseleler üzerinden karşılıklı fikir teatisinde bulundukları ve bir nevi fikhî bulmaca veya muammâ yöntemiyle birbirlerinin ilmî derinliklerini sınadıkları bilinmektedir.⁹³⁷

Ebû Abdillâh el-Kattân, meşhur eserinin mukaddimesinde ilim tahsilinin psikolojik ve metodolojik dinamiklerini şu dikkat çekici ifadelerle formüle etmiştir: “İlimdeki rekabet hissi, kişiyi öğrenmeye sevk eden bir saiktir. Akranlarla ilmî meseleler üzerine münazara etmek, derinlikli bilgiye ulaşmanın yegâne vesilesidir;

934 Abdullah b. Zeyd b. Hamd el-Müslim, *Ârâ'ü Ebî İshâk el-İsferâyînî el-usûliyye Cem'an ve Tefsîkan ve Dirâseten*, Doktora Tezi, (Riyad: İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, 1993), 1-1491.

935 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 6/70; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/619; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/354; Heytû, *el-İctihâd*, 201; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 225.

936 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/225; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/375.

937 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1713.

zira bu tartışmalar zihni berraklaştırır ve idraki arındırır. Kişinin hatasından ötürü hissettiği hicap duygusu, onu daha titiz bir araştırmaya, kaynakları derinlemesine incelemeye ve meselelerin künhüne vakıf olmaya zorlar. Neticede bu süreç, anlam dünyasının genişlemesine ve temel metinlerin zihne nakşedilmesine imkân sağlar.”⁹³⁸ İçerdiği teknik derinlik ve özgün meseleler sebebiyle *el-Mütârahât*, Şâfiî mezhep literatüründe kurucu bir otorite olarak kabul görmüştür. Başta Râfiî ve Nevevî olmak üzere, Zekeriyâ el-Ensârî gibi birçok otorite fakih, kendi eserlerinde bu metne atıf yaparak Ebû Abdillâh el-Kattân'ın tercihlerini referans kabul etmişlerdir.⁹³⁹

Tâceddîn es-Sübkî, Ebû Abdillâh el-Kattân'ın eserini bizzat incelediğini ve eserin yüksek düzeyde fıkıh bilgisi ihtiva ettiğini belirterek şu dikkat çekici örnekleri aktarmıştır: Bir kişinin cariyeyi gasp edip satması ve alıcının cariyeyi hamile bırakmasının ardından, asıl malikin cariyeyi geri alması ve cariyenin doğum esnasında vefat etmesi durumunda tazminat sorumluluğu müşterinin niyetine göre değişmektedir; şayet alıcı gasp durumunu biliyorsa, çocuk hukuken ona ait sayılmadığı için tazminatla yükümlü tutulmazken, durumu bilmiyorsa çocuk hukuken kendisine ait kabul edildiği için cariyenin değerini bizzat veya bir görüşe göre âkilesi aracılığıyla tazmin eder. Bir diğer meselede ise elinde bir gömlek bulunan kimsenin “Bunu filan terzi benim için dikti” demesine karşılık terzinin mülkiyet iddia etmesi durumunda zilyedin beyanı esas alınırken, zilyedin “Ben bu gömleği terziden satın aldım” diyerek mülkiyetin aslen terziye ait olduğunu ikrar etmesi halinde ispat yükümlülüğü yer değiştirerek terzinin sözü geçerli kabul edilir.⁹⁴⁰

938 Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd (Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1985), 3/398.

939 Râfiî, *el-'Azîz*, 4/274; 5/475; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 5/62; *el-Mecmû'*, 10/140; 11/259; 11/432; 12/343; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1313), 2/72; 2/361.

940 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/375-376. Diğer örnek için bk. Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 2/333.

Şâfiî mezhep hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh tabakasının seçkin müctehidlerinden biri olarak kabul edilen Ebû Abdillâh el-Kattân, 420/1029 yılında vefat etmiştir.⁹⁴¹

2.58. Ebû Bekir et-Tûsî

Dârekutnî ve Ebû Amr b. Hamdân gibi otoritelerden hadis sema eden; fıkıh tahsilini ise Nisâbur'da Ebû'l-Hasen el-Mâsercisi, Bağdat'ta ise Ebû Muhammed el-Bâfi gibi dönemin önde gelen âlimlerinin rahlesinde tamamlayan Ebû Bekir Muhammed b. Bekr b. Muhammed et-Tûsî en-Nevkânî,⁹⁴² Nisâbur Şâfiî ulemasının hocası kabul edilmiştir. Klasik ders halkasının yanı sıra ilmî münazaraların yönetildiği müstakil bir meclise de riyaset eden Ebû Bekir et-Tûsî'nin en seçkin talebeleri arasında Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî bulunurken, kendisinden hadis rivayet edenler arasında Beyhakî gibi isimler zikredilmektedir. İlmî dirayetinin yanı sıra zühd, takva ve huşû sahibi bir şahsiyet olarak temayüz eden Ebû Bekir et-Tûsî, prensip olarak dönemin siyasi otoriteleriyle arasına mesafe koymuştur. Onun bu vakur ve kâmil şahsiyeti hakkında Muhammed b. Me'mûn, Ebû Abdurrahîm es-Sülemî'nin şu takdîrîkâr ifadelerini nakletmektedir: "Bağdat'ta bulunduğum sırada es-Sülemî bana, 'Gel, sana ne sûfiler ne de fakihler arasında ondan daha güzel bir ahlaka ve daha kâmil bir edebe sahip bir genç göstereyim' diyerek Ebû Bekir et-Tûsî'yi işaret etmiştir."⁹⁴³

941 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu 'ş-şâfiyye*, 1/225; İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/308.

942 Nevkân Tûs'un iki kasabasından biri olup Osman b. Affan'ın hilafeti döneminde, hicretin yirmi dokuzuncu yılında, Abdullah b. Amir b. Küreyz'in komutasındaki ordular tarafından fethedilmiştir. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/194; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/489.

943 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 11/265-266; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i 'ş-şâfiyye*, 1/104-105; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/194; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/489; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ'i 'ş-şâfi'îyyîn*, 1/377-378; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu 'ş-şâfiyye*, 1/189-190; Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/121; Sayrafînî, *el-Müntehab*, 21; 177.

Şâfiî mezhep hiyerarşisinde “ashâbü'l-vücûh” tabakasının mu-teber müctehidleri arasında zikredilen Ebû Bekir et-Tûsî,⁹⁴⁴ özel-likle fer'î meselelerde serdettiği tahliller ve mezhep içindeki tercih-leriyle tanınmaktadır. Onun doktriner mirası ve hukuk sistematığı içerisindeki yaklaşımları şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Cenin üzerinde sabit olan azatlık hükmü anneye de sirayet eder. Zira cenin, doğum gerçekleşene dek hukuken annenin ayrıl-maz bir parçası kabul edilir; dolayısıyla parçanın hürriyeti, bütünün hürriyetini iktiza eder.⁹⁴⁵

- Mecûsîlerin kestikleri hayvanların etinin yenilmesi ve kadın-larıyla evlenilmesi helaldir.⁹⁴⁶

- Bir suçlu üzerinde birden fazla ceza birleştiğinde ve bu ce-zalar arasında kısas hükmü de bulunuyorsa; kısasla birlikte diğer cezalar, herhangi bir tehir veya erteleme olmaksızın peş peşe infaz edilir.⁹⁴⁷

Döneminin otorite şahsiyetleri tarafından müderris, müftü ve sika bir fakih olarak nitelenen Ebû Bekir et-Tûsî, 420/1029 yılında doğduğu yer olan Nevkân'da vefat etmiştir.⁹⁴⁸

2.59. Ebû Alî es-Sincî

Tam adı Ebû Alî el-Hüseyn b. Şuayb b. Muhammed olup Merv bölgesinin büyük köylerinden biri olan Sinc'e nisbetle Ebû Alî es-Sincî

944 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/194; Heytû, *el-İctihâd*, 231.

945 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 11/265.

946 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 12/244.

947 Râfî, *el-'Azîz*, 11/268.

948 İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 1/378; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/190; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/121; Sayrafînî, *el-Müntehab*, 177; Heytû, *el-İctihâd*, 231; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 226.

olarak şöhet bulmuştur.⁹⁴⁹ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, ilim tahsili uğruna dönemin önemli merkezlerine seyahatler gerçekleştirmiştir. Nîsâbur'da Hâkim en-Nîsâbûrî'den; Dînever'de Ebû'l-Kâsım İbnü'l-Kecc'ten; Bağdat'ta ise Ebû Hâmid el-İsferâyîni ve İbnü'l-Mehâmîlî'nin seçkin talebe halkalarından hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Merv'de Horasan fıkıh geleneğinin en önemli temsilcilerinden Kaffâl es-Sağır'ın rahlesinde yetişen Sincî, ayrıca Ebû Bekir el-Hirî'den İmam Şâfiî'nin *el-Müsned*'ini semâ yoluyla tevarüs ederek bu eserin cem edilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.⁹⁵⁰

İlim meclislerindeki vakarı ve derinliği sebebiyle Horasan'ın zineti vasfıyla anılan Ebû Ali es-Sincî, bölgenin ilmî çehresini şekillendiren pek çok seçkin fakih ve muhaddis yetiştirmiştir. Merv'deki tedrisatından feyzalanlar arasında Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed es-Serahsî (ö. 482/1089), Ebû'l-Feth Sehl b. Ahmed el-Ergiyânî (ö. 490/1096) ve Muhammed b. Abdurrezzâk el-Mahuvânî (ö. 496/1102) gibi otoriteler yer almaktadır. Ebû Ali es-Sincî'nin mezhep literatüründeki tartışmasız ağırlığı neticesinde; Şâfiî fıkıh külliyyatında herhangi bir kayıt olmaksızın kullanılan eş-Şeyh Ebû Ali unvanı, doğrudan kendisini işaret eden teknik bir terim haline gelmiştir.⁹⁵¹

Ebû Ali es-Sincî, hem hadis hem de fıkıh ilmindeki derinliğini yansıtan kıymetli eserler telif etmiş bir müelliftir.⁹⁵² Şâfiî mezhebinin Horasan kolunun şekillenmesinde büyük etkisi olan bu eserleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

et-Ta'lika: Ebû Ali es-Sincî bu eseriyle, Şâfiî mezhebinin Irak ve Horasan kolları arasındaki metodolojik farklılıkları telif etme çabasına girişmiştir. Bu yönüyle eser, mezhep içindeki iki ana

949 İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 4/561; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/135.

950 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 29/285-286; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/235; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/261; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/12; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 226-227.

951 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 180; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 4/344.

952 İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 4/561; Aybakan, "Sincî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/242.

damarı birleştirme yolundaki ilk ve en önemli teşebbüslerden biri kabul edilmektedir.⁹⁵³

Şerhu'l-Muhtasar: Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine kaleme alınmış kapsamlı bir şerhtir. Râfîî, Cüveynî'nin bu çalışmayı "*el-Mezhebü'l-kebir*" ismiyle andığını aktarmış,⁹⁵⁴ Tâceddîn es-Sübkî ise bu isimlendirmenin doğrudan *Şerhu'l-Muhtasar*'ı karşıladığını netliğe kavuşturmuştur.⁹⁵⁵

Şerhu'l-Fürû': İbnü'l-Haddâd el-Mısırî'nin muammâ ve girift meseleleriyle tanınan *el-Fürû'* adlı eseri üzerine yazılmıştır. Safedî, bu metne pek çok şerh yazılmasına rağmen Ebû Ali es-Sincî'nin çalışmasının kıyaslanamaz bir üstünlüğe sahip olduğunu vurgulamıştır.⁹⁵⁶ Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzebe*'inden daha hacimsiz olmasına karşın, İbn Kâdî Şühbe eserin ve müellifin *et-Telhis* şerhinin fevkalade bir ilmî yetkinlik arz ettiğini belirtmiştir.⁹⁵⁷

Şerhu't-Telhis: İbnü'l-Kâss'ın *et-Telhis*'i üzerine kaleme alınan bu şerh, Şâfiî literatürünün temel metinlerinden Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzebe*'ini hacim bakımından geride bırakan devasa bir çalışmadır.⁹⁵⁸ Klasik kaynaklarda büyüklüğü ve kapsamıyla özel bir yer edinen bu eserin, nadir bulunan ve seçkin ulemanın istifadesine sunulmuş müstesna teliflerden biri olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁵⁹

el-Mecmû': Müellifin bu eseri, Şâfiî mezhebinin geç dönem sistemleşmesinde kilit rol oynayan İmam Gazzâlî tarafından *el-Vasît*

953 İbn Mülakkin, *et-Tavzih*, 4/561; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 29/286; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 1/389; Heytû, *el-İctihâd*, 202.

954 İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 1/389; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, 4/539.

955 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/344.

956 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/235.

957 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 29/366; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/207-208.

958 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/705.

959 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/235; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/135.

adlı eserinde referans gösterilmiştir.⁹⁶⁰ *el-Mecmû'* üzerine, eserin ihtiva ettiği fikhî zenginliği tahlil etmek maksadıyla *el-İstiksâ* adıyla kapsamlı bir şerh de telif edilmiştir.⁹⁶¹

Ebû Alî es-Sincî, Şâfiî mezhep hiyerarşisinde ashâbü'l-vücûh tabakasının en seçkin müctehidleri arasında yer almakta olup, mezhebin hukukî sistematığına yön veren pek çok özgün görüş serdetmiştir.⁹⁶² Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

- Köpeğin bizzat kaba temas etmesi durumunda, kabın temizliği sadece su ile yıkamakla hâsıl olmaz. Ancak köpek sadece kaptaki suya dokunur ve kaba temas etmezse; necis olan suyun dökülüp kabın temizlenmesiyle kap da hükmen temizlenmiş sayılır.⁹⁶³

- Hem cenabet hem de cuma guslü gibi biri farz biri sünnet olan iki farklı maksadı tek bir niyetle birleştirmek guslü geçersiz kılar. Zira ibadetlerin mahiyet farkı sebebiyle niyette ortaklık caiz görülmemiştir.⁹⁶⁴

- Namaz kılan bir kimsenin, taşla istinca yapmış bir şahsı taşıması namazın sıhhatine mâni değildir. Bu durum, canlı bir hayvanın karnındaki necasetle taşınmasına kıyas edilerek caiz kabul edilmiştir.⁹⁶⁵

- Namazı kısaltma ruhsatı, mesafe kısa dahi olsa korku durumunun mevcudiyeti halinde caiz hale gelir.⁹⁶⁶

- Bir malı akitten kısa süre önce görmek, malın değişmediği galip zanla bilinse dahi yeterli değildir. Tıpkı nikâh akidinde

960 Gazzâlî, *el-Vasît*, 3/35.

961 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/705.

962 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 29/286; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/235; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/261.

963 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 4/345.

964 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/59.

965 İmrânî, *el-Beyân*, 2/103.

966 İmrânî, *el-Beyân*, 2/452.

şahitlerin o anda hazır bulunması gibi, satış sözleşmesi anında da malın bizzat görülmesi akdin sıhhat şartıdır.⁹⁶⁷

- Derileri üzerlerinde bulunan kelle ve paçaların satışı ca-izdir. Zira üzerindeki deri, ayrılmaz bir parça ve yenebilir bir meta hükmündedir.⁹⁶⁸

- Devlet başkanının arazi tahsis etme yetkisi kalıcı bir mülkiyet doğurmaz. Bu tahsisler ancak mülkiyete götüren birer vasıta hükmünde olup, büyük risk taşıdığından kalıcı bir hak statüsü kazanmaz.⁹⁶⁹

- Bir köle üzerindeki ortaklıkta, iflas veya kaçış sebebiyle kölenin değeri temin edilemezse, diğer ortağın hissesi köle statüsünde kalmaya devam eder ve o hisse üzerindeki hukuki kısıtlamalar kalkar.⁹⁷⁰

Ebû Alî es-Sincî'nin vefat tarihi, tabakât ve terâcim müellifleri arasında tartışmalı bir konu olup literatürde farklı tarihler zikredilmiştir. Genel kanaat vefatının 430/1038 senesinde gerçekleştiği yönünde olsa da⁹⁷¹ bu konuda şu farklı tespitler mevcuttur: Râfî, İbn Kâdî Şühbe ve Ziriklî vefat tarihini 427/1036 olarak kaydederken;⁹⁷² İbn Hallikân ve İbn Kesîr gibi otoriteler bu tarihin 430/1038 yılına tekabül ettiğini, hatta bu yılı biraz geçtiğini ifade etmişlerdir.⁹⁷³ Dönemin en önemli biyografi yazarlarından Zehebî ise Ebû Alî es-Sincî'nin hem ismi hem de vefat tarihi hususunda ciddi tereddütler yaşamıştır; nitekim *Târihu'l-İslâm*'da vefatı bir yerde 430/1038 olarak verirken, başka bir başlık altında Rebiülevvel 432/1040 tarihini zikretmiş, bu tereddüdünü *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserinde

967 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 5/6.

968 İmrânî, *el-Beyân*, 5/114.

969 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 8/315.

970 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 12/124.

971 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/318; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/235; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 1/389; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 3/108.

972 Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/239.

973 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/705; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/136.

de sürdürmüştür.⁹⁷⁴ Öte yandan Bağdatlı İsmail Paşa vefat tarihini 433/1041 olarak belirleyerek literatürdeki tarih çeşitliliğini artırmıştır.⁹⁷⁵ Tüm bu kronolojik farklılıklara rağmen kaynaklar, Ebû Alî es-Sinci'nin Merv Kabristanı'na, hocası Kaffâl es-Sağîr'in yanına defnedildiği hususunda ittifak halindedir.⁹⁷⁶

2.60. Ebû Muhammed el-Cüveynî

Tam adı Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed b. Hayyûveyh et-Tâî es-Sinbisî'dir.⁹⁷⁷ Nîsâbur şehrinin Cüveyn nahiyesinde dünyaya gelmesi sebebiyle Ebû Muhammed el-Cüveynî nisbesiyle şöhret bulmuştur.⁹⁷⁸ Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin babası olan Ebû Muhammed el-Cüveynî,⁹⁷⁹ ilmî otoritesi ve dindeki müstesna konumu sebebiyle İslâm'ın direği manasına gelen Rüknu'l-İslâm lakabıyla anılmıştır.⁹⁸⁰ Oğlu İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin, mezhebin temel metinlerinden biri olan *Nihâyetü'l-matlab*'da herhangi bir kayıt düşmeksizin kullandığı Şeyhî/Şeyhim veya el-İmâm nitelemeleri, doğrudan babası Ebû Muhammed el-Cüveynî'yi işaret etmektedir.⁹⁸¹

Ebû Muhammed el-Cüveynî, ilk eğitimine Cüveyn'de babası Ebû Ya'kûb Yûsuf el-Cüveynî'den edebiyat dersleri alarak başlamıştır. Temel eğitiminin ardından Nîsâbur'a giderek Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî ve Ebû Ya'kûb el-Ebyûrdî gibi dönemin seçkin ulemasından fıkıh tahsil etmiştir. İlmî derinliğini artırmak maksadıyla Merv'e intikal eden Ebû Muhammed el-Cüveynî, burada Horasan fıkıh ekolünün öncüsü Ebû Bekir el-Kaffâl'in rahlesinde hilâf ilmi üzerine yoğunlaşmış ve bizzat hocasından icazet alarak yetkinliğini

974 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/526-527.

975 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/309.

976 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 4/475; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/318.

977 Sinbis, "Tayy" kabilesinin bir alt koludur. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/275.

978 Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/146.

979 İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, 2/47.

980 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/176.

981 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/11; 1/173.

tescil ettirmiştir. Hadis ilmine olan iştiağıyla Nisâbur, Bağdat, Mekke ve Kûfe gibi önemli merkezleri ziyaret ederek Ebû Nu'aym el-İsferâyînî, Abdullâh b. Ca'fer b. Dürüsteveyh (ö. 347/958), Ebû Muhammed Cenâh b. Nezîr (ö. 411-420 arası), Ebü'l-Hüseyn b. Bîşrân (ö. 415/1024), Ebû Ali b. Şâzân (ö. 425/1033) ve İbn Nazîf (ö. 431/1040) gibi pek çok muhaddisten hadis dinleyen Ebû Muhammed el-Cüveynî, 407 (1017) yılında Nisâbur'a dönerek vefatına kadar sürecek olan yoğun bir tedris ve ifta faaliyetine başlamıştır. Bu süreçte sadece hadis rivayetiyle yetinmemiş, aynı zamanda fıkhi meselelerde de derinleşerek Horasan ekolünün en güçlü temsilcilerinden biri haline gelmiştir. Onun bu geniş coğrafyaya yayılan ilmî rihlesi, eserlerindeki metodolojik zenginliğin ve farklı fıkıh geleneklerini sentezleme yeteneğinin de temelini oluşturmuştur.⁹⁸² 407/1017 yılında Merv'den Nisabur'a dönen Ebû Muhammed el-Cüveynî, burada tedris ve ifta faaliyetlerinde bulunmuştur. Onun rahle-i tedrisinden geçen ve kendisinden hadis rivayet edenler arasında başta oğlu İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî olmak üzere Alî b. Ahmed b. el-Ahram ve Sehl b. İbrahim el-Mescidî gibi seçkin isimler yer almaktadır.⁹⁸³

Ebû Muhammed el-Cüveynî, ibadet hayatındaki titizliği, talebeleri üzerindeki heybetli duruşu ve vakarlı şahsiyetiyle döneminin en müstesna simalarından biri olarak kabul edilmiştir. Onun bu seçkin vasıfları, çağdaşı olan büyük otoriteler tarafından çarpıcı ifadelerle sena edilmiştir. Ebû Osman es-Sâbûnî (ö. 449/1057), Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin ahlakî derinliğini vurgulamak adına; "Eğer Ebû Muhammed el-Cüveynî Benî İsrâil içinde yetişmiş olsaydı, onun faziletleri dilden dile aktarılır ve kendisiyle iftihar edilirdi" demiştir. Vefatının ardından kendisini teşhiz eden Hâfız Ebû Salih el-Müezzin

982 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/129; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/521-522; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/46; Takıyyüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed es-Sayrafînî, *el-Müntehab* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414), 301; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyyîn*, 1/391; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/176; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/617; Asyûbî, *Şerhu Elfîyyeti's-Süyûtî*, 1/307.

983 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 29/460; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/73-74.

(ö. 470/1078), merhumun sağ elinin ay ışığı gibi parladığına şahitlik etmiş ve bu durumu ömrünü vakfettiği fetva hizmetinin bir bereketi olarak yorumlamıştır.⁹⁸⁴ Kuşeyrî ise onun ilmî ve manevî kemalini, “Eğer peygamberlik müessesesi devam etseydi, dönemindeki meziyetleriyle bu makama en layık isim Ebû Muhammed el-Cüveynî olurdu” sözleriyle dile getirerek ulemanın ona duyduğu sarsılmaz güveni ifade etmiştir.⁹⁸⁵ Onun takvasındaki hassasiyetin en somut tezahürlerinden biri de zekât ibadetindeki uygulamasıdır; İbnü’s-Salâh’ın aktardığına göre Ebû Muhammed el-Cüveynî, niyetinde bir eksiklik olması veya zekâtın ehil olmayana isabet etmesi ihtimaline binaen, ihtiyaten yılda iki kez zekât vererek bu konudaki hukuki ve manevî sorumluluğunu en üst düzeyde ifa etmeye gayret göstermiştir.⁹⁸⁶

Tefsir, fıkıh, usul, dil ve edebiyat sahalarındaki derin vukufiyetiyle tanınan Ebû Muhammed el-Cüveynî, arkasında zengin bir telif miras bırakmıştır.⁹⁸⁷ Şâfiî mezhebinin hem usul hem de fûru alanında gelişimine katkı sunan bu eserleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

et-Tebşıra: İbadetler hukukuna odaklanan tek ciltlik bu eser, özellikle ihtiyât ve vesvese arasındaki farkları irdelemesiyle bilinir.⁹⁸⁸ Nevevî’nin sıkça referans verdiği çalışma,⁹⁸⁹ 1989 yılında Muhammed b. Abdilaziz es-Südeys tarafından tahkik edilmiştir.⁹⁹⁰

et-Tezkira fî’l-fürû’: Ebû Muhammed el-Cüveynî’nin Şâfiî fıkının fer’î meselelerine dair teknik analizlerini içeren bu eseri,

984 Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, 17/363; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 29/460; İbnü’l-Verdî, *Târihu İbni’l-Verdî*, 1/340.

985 Yâfi’î, *Mir’âtü’l-cinân*, 3/46; İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 5/176.

986 İbn Kesîr, *Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyyîn*, 1/391.

987 Yâfi’î, *Mir’âtü’l-cinân*, 3/46; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, 17/363; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/275; Askalânî, *en-Nüket ‘ala kitâbi İbni’s-Salâh*, thk. Rebî’ b. Hâdî ‘Umeyr (Riyad: Dâru’r-Râye, 1994), 1/386.

988 İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 5/176; İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-‘ârifîn*, 1/451.

989 Nevevî, *el-Mecmû’*, 1/207; 1/306.

990 Muhammed b. Abdilaziz b. Abdullah es-Südeys, *et-Tebşıra fî tertibi ebvâbin li’l-temyiz beyne’l-ihtiyât ve’l-vesvese ‘alâ mezhebi’l-imâm eş-Şâfiî* (Medine: el-Câmi‘atü’l-İslamiyye, 1410/1989), 1-615.

mezhep literatüründe fûruat sahasındaki temel başvuru kaynakları arasında zikredilmektedir.⁹⁹¹

et-Ta'lika: Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin fıkıh sahasındaki yetkinliğini yansıtan orta hacimli bir çalışma olup, Şâfiî mezhebinin teknik literatüründe özel bir yere sahiptir.⁹⁹² Eserin ilmî kıymeti, mezhebin en büyük otoritelerinden biri olan Nevevî'nin kendi külliyyatında bu metne müracaat etmesi ve ondan nakillerde bulunmasıyla da tescil edilmiştir.⁹⁹³

Muhtasarü'l-Muhtasar: Ebû Muhammed el-Cüveynî, Şâfiî mezhebinin temel metinlerinden biri olan Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ını daha veciz bir formda yeniden düzenlediği bu çalışmasıyla, mezhep literatüründeki muhtasar geleneğine önemli bir katkı sunmuştur.⁹⁹⁴

Şerhu'r-Risâle: İmam Şâfiî'nin fıkıh usulünün kurucu metni kabul edilen *er-Risâle*'si üzerine kaleme alınmış teknik bir şerhtir.⁹⁹⁵ Eserin ilmî ağırlığı, fıkıh usulü ve hadis ilimlerinde otorite kabul edilen Bedreddîn ez-Zerkeşî ve Şevkânî gibileri bu metne müracaat ederek atıflarda bulunmasıyla teyit edilmiştir.⁹⁹⁶

el-Fark ve'l-Cem': Fıkıh ilminin teknik konularını ihtiva eden mücellled bir çalışmadır.[3] Benzer meselelerin birleştirilmesi ve farklı hükümlere tabi meselelerin ayırt edilmesi metodolojisi üzerine kurgulanan bu eserden Zerkeşî, kendi literatüründe nakillerde bulunmuştur.⁹⁹⁷

991 İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'îyyîn*, 1/391; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/146; Heytû, *el-İctihâd*, 205.

992 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/176.

993 Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/108.

994 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 187; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/176.

995 İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 2/38.

996 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 187; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/7; Şevkânî, *İrşâdû'l-fühûl*, 1/135.

997 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/275.

es-Silsile fi'l-fıkḥ: Şâfiî mezhebinin fûruatına dair mücellled bir eser olup, mezhep içi meselelerin tertibi ve tahlili açısından önem arz eder.⁹⁹⁸ Eserin muteberliği, Nevevî gibi mezhep otoriteleri tarafından referans gösterilmesiyle Şâfiî külliyatındaki yerini sağlamlaştırmıştır.⁹⁹⁹

el-Mubîṭ fi'l-fıkḥ: Müellif bu çalışmasında, belirli bir mezhebin yerleşik görüşlerine bağlı kalmak yerine, doğrudan sahih hadislerin delaletini takip eden özgün bir hukukî sistem inşa etmeyi amaçlamıştır. Eserin ilk üç bölümü, hadislerin sened ve metin tahlilleri yapılarak oluşturulmuş ve döneminin büyük muhaddisi Beyhakî'ye ulaştırılmıştır. Ancak Cüveynî, Beyhakî'nin esere yönelik ilmî eleştirilerini haber alınca, gösterdiği akademik nezaket ve titizliğin bir tezahürü olarak telif sürecini durdurmuştur.¹⁰⁰⁰ Yarım kalmış olmasına rağmen Zerkeşî ve İbnü'l-Lahhâm (ö. 803/1401) gibileri tarafından kaynak gösterilmesi, eserin ihtiva ettiği tahlillerin kıymetini ortaya koymaktadır.¹⁰⁰¹

Mevkîfî'l-imâm ve'l-me'mûm: Tematik bir fıkıh çalışması olan bu eser, namaz ibadeti esnasında imam ile cemaatin duruş yerlerini, saf düzenini ve konumlanma şartlarını fikhî ve teknik ayrıntılarıyla ele almaktadır.¹⁰⁰²

et-Tefsîrül-kebîr: Müellifin tefsir ilmindeki dehasını yansıtan bu kapsamlı eser, her bir ayeti on farklı disiplin ve perspektiften tahlil etmesiyle bilinir. Tek bir lafızdan çok yönlü anlam ve hüküm çıkarma tekniği, tefsir literatüründe nadir rastlanan bir zenginlik sunmaktadır.¹⁰⁰³

İsbâtül-İstivâ: İslam kelâmının en hassas ve tartışmalı meselelerinden biri olan "Allah'ın arş üzerindeki istivâsı" konusuna

998 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/176.

999 Nevevî, *el-Mecmû'*, 7/297; 11/319; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/381; 4/554.

1000 Heytû, *el-İctihâd*, 205.

1001 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/567; 4/573; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 2/38; İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id*, 255.

1002 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/363.

1003 Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/46.

hasredilmiş bir risaledir. Eser, müellifin sıfatlar konusundaki itikadî duruşunu ve nasları anlama metodolojisini yansıtan önemli bir kelâmî metindir.¹⁰⁰⁴

Şerhu 'Uyûni'l-mesâil: Ebû Bekir el-Fârîsî'nin Şâfiî fıkhnın temel meselelerini ele alan '*Uyûnü'l-mesâil*' adlı eseri üzerine kaleme alınmış teknik bir şerhtir. Müellif bu çalışmasıyla, mezhep birikimini asrın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tahlil etmiştir.¹⁰⁰⁵

el-Vesâil fi furûki'l-mesâil: Fıkhnın teknik bir dalı olan furûk (birbirine benzeyen meseleler arasındaki ince farklar) alanında kaleme alınmış özgün bir eserdir. Ziriklî, mezhep içi meselelerin mukayeseli analizini içeren bu metni Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye nispet etmektedir.¹⁰⁰⁶

el-Furûk: Şâfiî mezhebinin furû sahasında metodolojik bir üstünlüğe sahip olan bu çalışmanın ilmî ağırlığı, İmam Nevevî'nin kendi külliyatında bu metni temel başvuru kaynağı olarak kullanmasıyla tescil edilmiştir.¹⁰⁰⁷

el-Vecîz: Fıkhnın ilminin özellikle ibadetler kısmına yoğunlaşan, hacmi küçük ancak muhtevası derin bir eserdir. Nevevî tarafından *el-Mecmû'* gibi anıtsal bir eserde referans gösterilmesi, kitabın eğitim ve fetva süreçlerindeki güvenilirliğini teyit etmektedir.¹⁰⁰⁸

Ebû Muhammed el-Cüveynî, Şâfiî mezhebi içerisindeki ashâbü'l-vücûh tabakasının en seçkin temsilcilerinden biri olarak, hem fıkhnın usulü hem de fûruat alanında derin izler bırakmıştır.¹⁰⁰⁹ Onun ilmî otoritesi genel kabul görmekle birlikte, bazı fikhî tercihleri ve metodolojik yaklaşımları, başta kendi mezhepdaşları olmak üzere

1004 Ziriklî, *el-A'âm*, 4/146.

1005 Heytû, *el-İctihâd*, 205.

1006 Ziriklî, *el-A'âm*, 4/146.

1007 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/58; 1/100; 1/164; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifin*, 1/451.

1008 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/318.

1009 İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 1/339; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/618; Heytû, *el-İctihâd*, 204.

sonraki dönem uleması tarafından eleştirel bir süzgeçten geçirilmiş ve bazılarının hatalı olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁰¹⁰ Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin hukukî düşüncesini ve mezhep içi tartışmalardaki özgün konumunu yansıtan bazı görüşleri şunlardır:

- Abdestte ağza su verme (mazmaza) ile burna su verme (istinşak) arasındaki sıra bağlayıcıdır. Mazmazadan önce yapılan istinşak, bu tertibe riayet edilmediği için geçersizdir.¹⁰¹¹

- Cünüp bir kimse, az bir suya daldıktan sonra bedeninin tamamı suyla temas etmişken niyet ederse, cünüplüğü kalkmış kabul edilir; ancak bu eylemle birlikte su, kullanılmış su vasfını kazanır.¹⁰¹²

- Müctehidlerden birinin muhalefetine rağmen, o dönemdeki fakihlerin büyük çoğunluğunun bir meselede ittifak etmesi, hukukî açıdan icma kabul edilir.¹⁰¹³

- Sarhoş olan birey, akli melekelerindeki geçici kısıtlamaya bakılmaksızın, dinî mükellefiyetler ve hukukî fiiller açısından mutlak surette tam ehliyetli ve sorumlu statüsündedir.¹⁰¹⁴

- Bir şahsın bir mezhebe resmen intisap edebilmesi, salt taklitle değil, asgari düzeyde de olsa içtihat yetisine sahip olması şartına bağlıdır.¹⁰¹⁵

- Ağaçların resmedilmesi; bazı toplumlarda bu nesnelerin kutsallaştırılması ve tapınma aracı kılınması ihtimali sebebiyle mekruhtur.¹⁰¹⁶

- Bir müctehidi taklit eden kişinin, bizzat derinlemesine vakıf olmadığı veya başka bir mezhebe ait olan görüşlerle fetva vermesi caiz değildir.¹⁰¹⁷

1010 Aynî, 'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts), 7/254.

1011 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/362.

1012 Râfî'î, *el-'Azîz*, 1/15.

1013 Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, 1/234.

1014 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/286.

1015 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/573.

1016 Râfî'î, *el-'Azîz*, 8/350.

1017 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 1/40; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/45.

- İbadet veya teberrük amacıyla yapılacak yolculuklar sadece Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ ile sınırlıdır. Bu üç mescit dışındaki yerlere bu niyetle sefer düzenlenmesi haramdır.¹⁰¹⁸

- Hz. Peygamber (s.a.v.) üzerine kasten yalan uydurmak, sadece büyük günah değil, kişiyi İslam dairesinden çıkaran bir küfür eylemi olarak nitelendirilir.¹⁰¹⁹

- Bir sorumluluğu hem bireyin kendisinden hem de toplumun diğer fertlerinden düşürmesi cihetiyle, farz-ı kifâye olan bir amelin ifası, sadece bireysel sorumluluğu kaldıran farz-ı ayndan daha öncelikli ve faziletlidir.¹⁰²⁰

Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda Zilhicce ayında Nisâbur'da dar-ı bekaya irtihal ettiği hususunda fikir birliği bulunsa da, vefat senesine dair farklı rivayetler mevcuttur.¹⁰²¹ İbn Nukta, Safedî, Yâfi'î ve Ziriklî gibi otoritelerin başını çektiği genel kanaate göre Ebû Muhammed el-Cüveynî 438/1047 yılında vefat etmiştir; bu tarih ilim dünyasında daha yaygın kabul gören zamandır.¹⁰²² Bununla birlikte İbnü'l-Esir, Yâkût el-Hamevî ve Asyûbî gibi müellifler, Cüveynî'nin vefat senesini 434/1043 olarak kaydetmişlerdir.¹⁰²³

1018 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsufel-Kirmânî, *Sahihu'l-Buhârî bi-şerhi'l-Kirmânî* (Beyrut:Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1981), 7/13.

1019 Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, 112.

1020 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/201.

1021 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/275; İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, 2/17; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 29/460; el-İber, 2/274.

1022 İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, 2/17; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/363; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/46; Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* (Beyrut: Müessesetü Şa'bân, ts), 2/358; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/146.

1023 İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, 1/315; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/193; Asyûbî, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûtî*, 1/307.

2.61. Ebû Hâtim el-Kazvîni

Tam adı Mahmûd b. el-Hasen b. Muhammed b. Yûsuf b. el-Hasen b. Muhammed b. İkrime b. Enes b. Mâlik el-Ensârî et-Taberî olan Ebû Hâtim el-Kazvîni, Taberistan'ın Âmul kentinde dünyaya gelmiştir. Her ne kadar doğum yeri Âmul olsa da, Horasan'ın ilim merkezlerinden Kazvîne nispetle el-Kazvîni şöhretiyle tanınmıştır. İlk fıkıh eğitimini Âmul'un önde gelen meşayihinden alan Ebû Hâtim el-Kazvîni, buradaki temel tahsilinin ardından ilmî ufkunu genişletmek amacıyla dönemin hilafet merkezi ve ilim havzası olan Bağdat'a yönelmiştir. Bağdat'taki ilmî rihlesi esnasında Şâfiî mezhebinin büyük otoritesi Ebû Hâmid el-İsferâyîni'nin ders halkasına katılarak fıkıh sahasında derinleşmiştir. Teknik bir alan olan ferâiz ilmini İbnü'l-Lebbân'dan tahsil eden Ebû Hâtim el-Kazvîni, hukuk metodolojisi ve mantıkî kurgu açısından büyük önem arz eden fıkıh usulünü ise Eş'arî kelâminin ve usul ilminin dev ismi Ebû Bekir el-Bâkılânî'den öğrenmiştir. Bu çok yönlü eğitim süreci, onun hem furû fikhında hem de usul ve ferâiz gibi ihtisas gerektiren dallarda yetkin bir fakih olarak yetişmesini sağlamıştır. Şâfiî mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh tabakasının seçkin müctehidlerinden biri kabul edilen Ebû Hâtim el-Kazvîni özellikle fıkıh, usul ve cedel alanlarındaki derin vukufiyetiyle tanınmıştır. Ebû Hâtim el-Kazvîni'nin fıkıh tarihindeki en önemli etkilerinden biri, Şâfiî mezhebinin önemli isimlerinden Ebû İshâk eş-Şîrâzî'yi yetiştirmiş olmasıdır. Şîrâzî, hocasına duyduğu minneti ve ondan tevarüs ettiği ilmî derinliği ifade ederken, hayatı boyunca başka hiç kimseden Ebû Hâtim el-Kazvîni'den istifade ettiği kadar yararlanmadığını bizzat dile getirmiştir. Ebû Hâtim el-Kazvîni, müntesibi olduğu mezhebin fûruatına dair bilgisinin yanı sıra, farklı mezheplerin görüşlerini ve delillerini içeren hilaf ilmi sahasında da son derece güçlü bir hafızaya ve tahlil yeteneğine sahip bir otorite olarak tavsif edilmiştir.¹⁰²⁴

1024 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 2; 130; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/207; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd*, 436; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 30/515; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 1/399-400.

Ebû Hâtım el-Kazvîni'nin kaynaklarda usul ve cedel konularında pek çok eser kaleme aldığı zikredilse de, günümüze ulaşan veya isimleri literatürde öne çıkan başlıca çalışmaları şunlardır:

***Kitâbü'l-hiyel*:** Bu eser, özellikle dava süreçlerinde savunma makamındaki şahısların başvurabileceği meşru hukukî çıkış yollarını konu alan özgün bir eserdir.¹⁰²⁵ Şâfiî mezhebi içerisinde hiyel konusuna sistematik bir yaklaşım getiren bu çalışma, İbnü's-Salâh tarafından muteber bulunmuş ve fetva adabına dair metinlerde kendisinden ilmî nakiller yapılmıştır.¹⁰²⁶ Eserin günümüze ulaşan yazma nüshaları ilmî çevrelerdeki yaygınlığını teyit eder niteliktedir. Ziriklî'nin tespitlerine göre, eserin önemli nüshaları Berlin Kütüphanesi (No: 4974) ve Chester Beatty Kütüphanesi'nde (No: 4463) muhafaza edilmektedir.¹⁰²⁷ Uzun süre yazma halinde kalan bu kıymetli çalışma, 2012 yılında Kahire'de gerçekleştirilen neşriyle bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.¹⁰²⁸

***Tecridüt-tecrîd*:** Ebû Hâtım el-Kazvîni'nin yakın dostu İbnü'l-Mehâmili'ye ait olan *et-Tecrid* adlı temel metin üzerine kaleme aldığı bu çalışma, Şâfiî mezhebinin eğitim müfredatında ve hukukî tahlillerinde seçkin bir konuma sahiptir.¹⁰²⁹ Eserin ilmî kıymetini ve güvenilirliğini gösteren en önemli karinelere biri, Nevevî ve Tâceddîn es-Sübkî gibi mezhep otoritelerinin teknik fıkıh meselelerinde bu metne müracaat ederek ondan nakillerde bulunmuş olmalarıdır.¹⁰³⁰ Eserin telif edildiği dönemden itibaren gördüğü rağbetin bir diğer nişanesi ise Ebü'l-Hasen es-Sülemî gibi (ö. 533/1139) önemli fakihlerin bu hacimli metni hıfzetmiş olmalarıdır.¹⁰³¹

1025 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/218.

1026 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 114.

1027 Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/167.

1028 Mahmûd b. el-Hasen Ebû Hâtım el-Kazvîni, *el-Hiyel* (Kahire: Dâru'l-Mîrasi'n-Nebevî, 2012).

1029 İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 2/346; Heytû, *el-İctihâd*, 193.

1030 Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/143; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/313-314.

1031 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 36/328.

el-Keşfu fi şerhi Muhtasari'l-Müzenî: Müzenî'ye ait *el-Muhtasar* üzerine kaleme alınmış kapsamlı bir şerhtir.¹⁰³² Ebû Hâtim el-Kazvîni, bu çalışmasında Müzenî'nin veciz ifadelerini tahlil ederek mezhep içi hukukî istidlal yollarını genişletmiştir. Eserin ilmi kıymeti, Râfîi'nin, *el-Azîz*'de bu şerhe müracaat etmesi ve ondan nakillerde bulunmasıyla da tescil edilmiştir.¹⁰³³

Ebû Hâtim el-Kazvîni, Şâfiî mezhebi içerisindeki ashâbü'l-vücûh tabakasının velûd ve özgün müctehidlerinden biri olarak, usul ve fîrû sahalarında teknik derinliği yüksek görüşler sergilemiştir. Onun hukukî düşünce dünyasını ve mezhep içi tartışmalarındaki konumunu yansıtan başlıca görüşleri, şu şekilde özetlenebilir:

- Eti yenmeyen bir hayvana ait derinin temizlik hükmü, tabaklama işlemine bağlıdır. Tabaklama işlemi, derideki necis unsurları giderip yapısını temizlediği için, bu işlemden geçen deri şer'an temiz ve kullanımı helal kabul edilir.¹⁰³⁴

- Kendisine bir mal emanet edilen şahıs, emaneti bulunduğu yerden başka bir yere naklettiğinde meydana gelebilecek zarardan şu şartlarla sorumlu tutulmaz: Nakledilen mesafe seferîlik sınırından kısa olmalı, güzergâh güvenli bulunmalı ve yeni mekân eskisinden daha emin bir yer olmalıdır.¹⁰³⁵

- Borç ilişkilerinde borcun varlığını zımnen kabul edip düştüğünü iddia eden (Beni İbra ettin gibi) ifadeler hukukî bir ikrar vasfı taşır. Buna karşın, borcun aslına temas etmeyip sadece karşı tarafın iddiasını hedef alan (İbra ettiğine dair iddiana karşı beni İbra et gibi) ifadeler ikrar hükmünde sayılmaz.¹⁰³⁶

1032 Râfîi, *et-Tedvin fî ahhâri Kazvîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 4/70.

1033 Râfîi, *el-Azîz*, 2/305.

1034 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/229.

1035 Râfîi, *el-Azîz*, 2/300.

1036 Zekerîyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 2/292.

- Bir bilginin veya haberin usul ilminde yaygınlık kazanarak hukukî bir değer atfedilebilmesi için gereken asgari rükün, o bilginin en az iki farklı kanaldan işitilmesi olduğu kabul edilir.¹⁰³⁷

Hem fakih hem de mütekellim kimliğiyle tanınan Ebû Hâtım el-Kazvîni, doğduğu yer olan Âmul'de vefat etmiştir.¹⁰³⁸ Ancak vefat tarihi hususunda biyografik kaynaklarda, birbirine oldukça uzak tarihler içeren geniş bir ihtilaf yelpazesi mevcuttur. Bâkılânî, İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî ve Heytû gibi müellifler vefat yılını 414/1023 olarak kaydederken,¹⁰³⁹ Kehhâle bu tarihe 415/1024 senesini de ekleyerek bir tereddüt zikretmiştir.¹⁰⁴⁰ Diğer taraftan İbnü's-Salâh, İbn Kesîr, İbn Kâdî Şühbe ve Ziriklî gibi otoriteler, Ebû Hâtım el-Kazvîni'nin 440/1049 yılında vefat ettiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁴¹ Dikkat çekici bir nokta olarak, İbnü's-Salâh ve İbn Kesîr'in eserlerinin bir başka bölümünde vefat tarihini takriben 460/1068 yılına kadar öteledikleri görülmektedir.¹⁰⁴² Bağdatlı İsmail Paşa da 460/1068 senesini esas almış; buna karşılık literatürde zikredilen 444/1053 tarihini ise zayıf bir rivayet olarak gördüğünden kîle/denildi ki ifadesiyle aktararak geri plana itmiştir.¹⁰⁴³

1037 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/313.

1038 Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 2; 130; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/207; Kazvîni, *Âsarü'l-bilâd*, 436; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 30/515; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 1/399-400; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 2/149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12/158.

1039 Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 36; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 3/346; Heytû, *el-İctihâd*, 192.

1040 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12/158.

1041 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 39; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 1/399; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/167.

1042 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 2/671; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 2/437.

1043 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/402.

2.62. Ebü'l-Feth el-Ömerî

Tam adı Ebü'l-Feth Nâsır b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali b. el-Kâsım b. Ömer b. Yahyâ eş-Şerîf el-Ömerî el-Kureşî el-Mervezî olup 417/1026 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁰⁴⁴ Soy kütüğü Hz. Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer'e dayandığı için el-Ömerî nisbesiyle anılmış, ayrıca Kureyşe mensubiyeti ve asıl nesebi sebebiyle de eş-Şerîf unvanını almıştır. Klasik fıkıh literatüründe ve tabakât kaynaklarında çoğunlukla eş-Şerîf Nâsır el-Ömerî ismiyle zikredilerek Şâfiî mezhebi içerisindeki saygın yerini almıştır.¹⁰⁴⁵

Ebü'l-Feth el-Ömerî, fıkıh ilmini Ebû Bekr el-Kaffâl, İbn Mahmiş ve Ebû't-Tayyib es-Su'lûkî gibi Şâfiî mezhebinin dev isimlerinden tahsil ederek mezhep birikiminde derinleşmiştir. Hadis ilmindeki yetkinliğini ise Ebû Sa'îd Abdullah er-Râzî (ö. 382/992), Ebü'l-Abbâs es-Serahsî, Ebû Muhammed el-Mahledî ve Abdurrahman b. Ebî Şürrayh (ö. 392/1002) gibi seçkin muhaddislerden rivayette bulunarak pekiştirmiştir. Bu çok yönlü eğitim, onun hem hukukî tahlillerinde hem de rivayet geleneğinde güçlü bir temel oluşturmasını sağlamıştır. Merv müftüsü olarak şöhret kazanan Ebü'l-Feth el-Ömerî, ders halkasıyla döneminin en cazibe merkezlerinden biri haline gelmiştir. Onun rahle-i tedrisinden geçenler arasında İmam Beyhakî, Ebû İshâk el-Cîlî (ö. 451/1059) ve Mes'ûd b. Nâsır es-Siczî (ö. 477/1085) gibi mümtaz şahsiyetler yer almaktadır. Kendisinden hadis rivayet eden talebeleri arasında ise Nasr b. el-Hasen eş-Şâsî (ö. 486/1093) dikkat çekmektedir. Kişisel hayatındaki iffet ve tevazusuyla takdir toplayan müellif; fetva, tedrisat ve ilmi münazara sahalarında otorite kabul edilen bir isimdir.¹⁰⁴⁶

1044 Zehebî, *el-Iber*, 2/286; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/643-644; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/236-237.

1045 Râfi'î, *el-Azîz*, 2/122; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/165.

1046 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 62/30; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/195-196; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/350-351; İbn Kesîr, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 1/422-423; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/487; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/347-348; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/69; Heytû, *el-İctihâd*, 232.

Şâfi mezhebi içerisinde hukukî çıkarım yapma yetkisine sahip ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden biri olarak kabul edilen Ebü'l-Feth el-Ömerî, mezhep literatüründe kısıtlı ancak teknik derinliği yüksek içtihatlarıyla yer bulmuştur.¹⁰⁴⁷ Onun öne çıkan hukukî tercihlerinden ilki, üç rekâtlık vitir namazının rekâtlar arasında selam vererek ayrılması yerine, tek bir selamla birleşik kılınmasının daha efdal olduğu yönündedir. Bir diğeri ise literatürde el-Mes'eletü's-Süreyciyye¹⁰⁴⁸ olarak bilinen ve bir kimsenin eşine "Şayet seni boşarsam bu boşamadan önce üç defa boşsun" demesiyle ortaya çıkan, şartlı boşamanın mantıksal döngüsüne dair karmaşık talak meselesine yönelik teknik ichtihadıdır. Merv müftüsü ve devrinin önemli müderrisi olarak ilmi faaliyetlerini sürdüren Ebü'l-Feth el-Ömerî, 444/1053 yılının Zilkade ayında Nisâbur'da vefat etmiştir.¹⁰⁴⁹

2.63. Ebü'l-Ferec ed-Dârimî

Tam adı Muhammed b. Abdülvâhid b. Muhammed b. Ömer b. Meymûn olan Ebü'l-Ferec ed-Dârimî, 358/969 yılının Şevval ayında dönemin ilim merkezi Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Hayatının ilerleyen dönemlerinde Bağdat'tan ayrılarak Fırat Nehri kıyısındaki stratejik bir şehir olan er-Rahbe'ye¹⁰⁵⁰ yerleşmiş; burada bir müddet ikamet ettikten sonra Şam'a göç ederek ömrünün geri kalanını bu bölgede tamamlamıştır. Ebü'l-Ferec ed-Dârimî fıkıh ilmindeki derinliğini Ebü'l-Hüseyn el-Erdebîlî ve Şâfi mezhebinin Bağdat ekolünün en büyük otoritelerinden biri kabul edilen Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den tevarüs etmiştir. Hadis ilmindeki yetkinliğini ise Ebû Muhammed b. Mâsî (ö. 369/980), Ebû Ömer b. Hayyûye (ö. 382/992), İbn Şâzân ve

1047 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/121; Heytû, *el-İctihâd*, 232.

1048 Süreyciyye meselesine dair geniş bilgi için bk. Eşit, Fıkıh'ta Totolojik Bir Mesele: el-Mes'eletü's-Süreyciyye, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, 2016, ss. 443-455.

1049 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/195-196; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/350-351; İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 1/422-423.

1050 Fırat Nehri kıyısında yer alan bir şehirdir ve aynı zamanda Rahbe Malik b. Tavk olarak da adlandırılır. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/53.

meşhur muhaddis Dârekutnî gibi dev isimlerden işiterek kazanmıştır. Ebü'l-Ferec ed-Dârimî'nin ders halkasından yetişen ve kendisinden hadis rivayet eden mümtaz şahsiyetler arasında Ebû Ali el-Ahvâzî (ö. 446/1054), Ebû Muhammed el-Kettânî (ö. 466/1074), Ali b. Tâhir en-Nahvî (ö. 500/1107), Ebû Tâhir el-Hinnâî (ö. 510/1117) ve Hatîb el-Bağdâdî yer almaktadır.¹⁰⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, hocası Ebü'l-Ferec ed-Dârimî ile 445/1054 yılında Şam'da mülâki olduğunu ve ondan hadis dinlediğini bizzat kaydetmiştir.¹⁰⁵²

Ebü'l-Ferec ed-Dârimî, yalnızca fıkıh, kelâm ve hadis sahalarındaki otoritesiyle değil, aynı zamanda matematiksel yetkinliği ve hitabet sanatındaki fasih üslubuyla da temayüz etmiş bir şahsiyettir. Onun bu disiplinlerarası birikimi, hukukî meseleleri çok boyutlu bir perspektifle ele almasını sağlamıştır. İlmî derinliğinin yanı sıra edebiyatla da yakından ilgilenen müellifin kaleme aldığı şiirler, öğrencileri İbnü'n-Nakkûr ve Ebû Ali İbnü'l-Bennâ tarafından rivayet edilerek literatüre kazandırılmıştır.¹⁰⁵³ Şâfiî fıkıh literatüründe ve tabakât kaynaklarında mutlak surette ed-Dârimî ismi zikredildiğinde, doğrudan Ebü'l-Ferec ed-Dârimî kastedilir.¹⁰⁵⁴ Bu teknik kullanım sebebiyle, araştırmacıların Ebü'l-Ferec'in fikhî görüşlerini, *Sünen* sahibi muhaddis Dârimî (ö. 255/869) ile karıştırmaması büyük önem arz etmektedir.

Ebü'l-Ferec ed-Dârimî, Şâfiî mezhebi literatürüne kazandırdığı sistematik eserlerle tanınan velûd bir müelliftir. Kaynaklarda onun

1051 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 3/627-628; İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dimaşk*, 54/157; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Muhtasarü Târihi Dimaşk*, thk. Rûhiyye en-Nehhâs vd., (Dimaşk: 1984), 23/33; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/52-53; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 1/420-421.

1052 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 3/627-628.

1053 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/47; İbn Mülakkin, *et-Tavzih*, 4/13; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10/266.

1054 Râfi'î, *el-'Aziz*, 6/279; 285; 7/113; Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/39; 2/133.

fıkıh, usul ve hadis sahalarındaki yetkinliğini yansıtan başlıca eserleri şu şekilde zikredilmektedir:¹⁰⁵⁵

el-İstizkâr fî fikhi's-Şâfi': Ebü'l-Ferec ed-Dârimî'nin Şâfiî hukukuna dair kaleme aldığı *el-İstizkâr*, mezhep içerisinde hem telif tekniği hem de muhtevası bakımından müstesna bir yere sahiptir. Müellif, bizzat eserin üzerine düştüğü notla, kitabın büyük bir kısmının İbnü'l-Merzûbân'ın çalışmalarından mülhem olduğunu ve ana kaynağının bu eserlere dayandığını sarahaten belirtmiştir.¹⁰⁵⁶ Eserin hacmi konusunda tabakât kitaplarında farklı bilgiler mevcut olup; İbnü's-Salâh eserin üç cilt olduğunu zikrederken,¹⁰⁵⁷ İbn Kâdî Şühbe iki ciltten oluştuğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵⁸ Tâceddîn es-Sübki ise, müellifin bu kıymetli çalışmayı henüz genç yaşlarındayken telif ettiğine dikkat çekmiş ve kendi kütüphanesinde Dârimî'nin bizzat kendi el yazısıyla yazılmış orijinal bir nüshasının bulunduğunu kaydederek eserin tarihî değerini vurgulamıştır.¹⁰⁶⁰ Eserin ilmî karakteristiği hakkında kapsamlı bir tahlil sunan İbnü's-Salâh; kitabın Şam Camii'ndeki İbn Urve Meşhedî'nde vakıf olarak muhafaza edildiğini, içinde hacmine oranla başka hiçbir yerde tesadüf edilemeyecek nadir meseleler, garip fer'î hükümler ve olağan dışı fikhî görüşler barındırdığını ifade etmiştir. Ayrıca eserin, emsalsiz bir belagat, özlü bir anlatım ve veciz deliller içerdiğini; ancak bu aşırı özet yapısı ve hükümlere sadece işaret etmekle yetinmesi sebebiyle, mezhep birikimi tam olmayanlar için karmaşık gelebileceği uyarısında bulunmuştur. Bu teknik ve derin yapısına rağmen *el-İstizkâr*, İbnü's-Salâh ve Râfi gibi Şâfiî mezhebinin önemli isimleri tarafından temel bir referans

1055 İbn Mülakkin, *et-Tavzih*, 4/13.

1056 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/235.

1057 İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâ'i's-Şâfiyye*, 1/219.

1058 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/235.

1059 İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâ'i's-Şâfiyye*, 1/219.

1060 Sübki, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/182; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/53; İbn Kesîr, *Tabakâtu'l-fukahâ'i's-Şâfiyyin*, 1/421.

kaynağı olarak görülmüş ve fikhî tahlillerde sıklıkla kendisine atıf yapılmıştır.¹⁰⁶¹

Câmiu'l-cevâmi' ve müdiu'l-bedâi': Ebü'l-Ferec ed-Dârimî'nin fûrû-ı fikh sahasında kaleme aldığı bu eser, mezhep içerisindeki çok sayıda nadir ve ilginç fikhî meseleyi bünyesinde barındıran oldukça geniş kapsamlı bir eserdir.¹⁰⁶² Müellifin hukukî tahlillerdeki derinliğini yansıtan bu çalışma, özellikle diğer temel metinlerde rastlanmayan özgün fer'î çözümleriyle dikkat çeker. Tâceddîn es-Sübkî, bu kıymetli eserin ilk iki cildinin bizzat Ebü'l-Ferec ed-Dârimî'nin kendi el yazısıyla kaydedilmiş nüshalarını bizzat müşahade ettiğini ve bu kısımların son derece düzenli ve sistematik bir yapıda telif edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁶³

ed-Delâilü's-sem'iyye 'ale'l-mesâilîş-şer'iyye: Şer'î hükümlerin meşruiyet dayanaklarını inceleyen bu eser, özellikle naklî delillerin fer'î meselelere tatbikini ele alan sistematik bir çalışmadır.¹⁰⁶⁴

Kitâbün fid-devri'l-hükmî: Fıkıh usulü ve mantıkî istidlal açısından kritik bir öneme sahip olan bu eser, hükmün neden-sonuç ilişkisindeki döngüsellik problemini ve illiyet bağının tespitini incelemektedir.¹⁰⁶⁵ Tâceddîn es-Sübkî, bu teknik metne bizzat vakıf olduğunu ve eseri incelediğini kaydetmiştir.¹⁰⁶⁶

Kitâbün fi'l-mütehayyira: Kadınlara özgü haller kapsamında, tıbbî veya fikhî sebeplerle âdet düzeni karışmış kadınların ibadet ve hukukî durumlarını derinlemesine analiz eden bir ihtisas

1061 Râfi'î, *el-'Aziz*, 6/285; 9/330; İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 2/470; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/81.

1062 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/235; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10/266.

1063 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/183.

1064 İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifin*, 2/71.

1065 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/235.

1066 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/183.

çalışmasıdır.¹⁰⁶⁷ Nevevî, bu hassas meselede Ebü'l-Ferec ed-Dârimî'nin tahlillerine itimat ederek eserinden nakillerde bulunmuştur.¹⁰⁶⁸

Şâfiî mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden biri olarak kabul edilen Ebü'l-Ferec ed-Dârimî,¹⁰⁶⁹ fer'i meselelerde mezhep birikimine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun kaynaklarda öne çıkan bazı görüşleri şunlardır:

- Kar veya dolu gibi katı haldeki maddelerin, sadece vücut ısısı veya hava sıcaklığıyla eriyip uzuv üzerinden akması, şer'i anlamda yıkama/gasl fiili için yeterli olan su akışkanlığını sağlamaz. Dolayısıyla bu şekilde gerçekleşen bir ıslanma ile alınan abdest geçersizdir.¹⁰⁷⁰

- Cinsiyeti tıbben ve fıkhaten tam olarak belirlenemeyen (hünsâ-i müşkil) bireyler, Cuma namazının farziyet şartlarını tam olarak taşımadıkları kabul edildiğinden, bu namazı eda etmekle mükellef tutulmazlar.¹⁰⁷¹

- Bir cenazenin, zaruret hali dışında ve henüz defnedilmeden önce bulunduğu şehirden başka bir yerleşim yerine nakledilmesi haramdır.¹⁰⁷²

- Bir arazinin vakfedilmesi, üzerindeki mülkiyet durumunu değiştirse de, aşılama işlemi yapılmış meyveler ağacın aslından bağımsız bir mal hükmündedir. Bu sebeple aşılانmış meyveler, arazi vakfedilse dahi vakfa dâhil olmaz ve vakfı yapan kişinin mülkiyetinde kalmaya devam eder.¹⁰⁷³

- Ortaklar arasında yetim, akıl hastası veya velayet altındaki bir kısıtlının bulunduğu durumlarda; mülkiyet taksiminin hukukî geçerliliği, bu kişilerin haklarının korunması adına yetkili bir hâkimin izni

1067 İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu 'ş-şâfi'iyye*, 1/235.

1068 Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/344.

1069 İbn Kesîr, *Tabakâtu 'l-fukahâi 'ş-Şâfi'iyyîn*, 1/420.

1070 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/81.

1071 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 2/470.

1072 Nevevî, *Ravzatü 't-tâlibîn*, 2/143.

1073 Râfi'î, *el-'Azîz*, 6/285.

ve nezaretine bağlıdır. Hâkim kararı olmaksızın yapılan taksim işlemleri hukuken hükümsüzdür.¹⁰⁷⁴

İlimle dolu uzun bir ömür süren Ebü'l-Ferec ed-Dârimî, 448/1056 yılı Zilkade ayının ilk Cuma günü, yaklaşık doksan yaşında Dımaşk'ta vefat etmiştir. Naaşı, şehrin önemli ilim ve kültür duraklarından biri olan Bâbü'l-ferâdis Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰⁷⁵

2.64. Ebü'l-Hasen el-Mâverdî

Tam adı Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî olup 364/974 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Ailesinin gül suyu ticaretiyle meşgul olması sebebiyle el-Mâverdî lakabıyla şöhrret bulmuş, bu lakap zamanla kendisinin ve ilmiye sınıfındaki kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Klasik literatürde ve biyografik kaynaklarda çoğunlukla Ebü'l-Hasen el-Mâverdî künyesiyle zikredilmektedir.¹⁰⁷⁶

Ebü'l-Hasen el-Mâverdî, temel fıkıh eğitimine Basra'da Ebü'l-Kâsım es-Saymerî'nin rahle-i tedrisinde başlamıştır. İlmî derinliğini artırmak amacıyla 398/1008 yılından önce Bağdat'a intikal etmiş; burada Şâfiî mezhebinin Bağdat ekolünün öncüleri olan Ebû Hâmid el-İsferâyînî ve Ebû Muhammed el-Bâfi gibi otoritelerden fıkıh tahsil etmiştir. Hadis ilmindeki birikimini el-Hasan b. Ali el-Cîlî,¹⁰⁷⁷ Muhammed b. el-Muallâ el-Ezdî, Cafer b. Muhammed el-Mufaddal el-Bağdâdî (ö. 387/997) ve Muhammed b. Adî el-Minkarî (ö. 383/992) gibi muhaddislerden tevarüs etmiştir. Klasik edebiyat ve dil sahasındaki yetkinliğini ise Ebû Muhammed el-Bâkî'nin hu-

1074 Râfi'î, *el-'Azîz*, 12/542.

1075 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 3/628; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/47; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/54.

1076 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 1/477; Mâverdî, *Kitâbü'l-Ahkâmü's-sultâniyye*, 9; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'il (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 3/450; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327.

1077 Bazı kaynaklarda nisbesi el-Cebelî olarak kaydedilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 13/587; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64.

zurunda tamamlayarak çok yönlü bir âlim kimliği kazanmıştır. İlmî kemâle ulaştıktan sonra Bağdat'ta fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, hadis ve ahlâk gibi temel İslâmî ilimlerin yanı sıra siyaset nazariyesi sahasında da dersler vermiştir. Döneminin önde gelen bir müderrisi olarak geniş bir talebe halkasına sahip olan Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler arasında; ünlü tarihçi ve muhaddis Hatib el-Bağdâdi, İbn Hayrûn (ö. 488/1094), Übeyyü'n-Nersî (ö. 510/1116) ve İbn Kâdiş (ö. 526/1131) gibi isimler yer almaktadır.¹⁰⁷⁸

Vakar, ihlâs, ferâset ve üstün zekâsı ile devrinin mümtaz âlimleri arasında zikredilen Ebü'l-Hasen el-Mâverdi,¹⁰⁷⁹ dinî ilimlerdeki otoritesinin yanı sıra geliştirdiği siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle de haklı bir şöhret kazanmıştır. Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh döneminde devletin en kritik diplomatik misyonlarını üstlenmiş; 422/1031, 428/1037 ve 435/1043 yıllarında Büveyhî emîrleri ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey nezdindeki heyetlerde başmüzakereci olarak görev almıştır. Ebü'l-Hasen el-Mâverdi, üstlendiği diplomatik görevlerde idarecilere karşı hakikati ifade etmekten çekinmeyen onurlu bir duruş sergilemiştir. Büveyhî hükümdarı Ebû Kâlicâr'ın (ö. 440/1048) halifelik makamına mahsus "sultân-ı a'zam" ve "mâlikü'l-ümem" gibi unvanları kullanma talebine, hukukî ve dinî gerekçelerle açıkça muhalefet etmiştir. Öte yandan, Irak Büveyhî hükümdarı Celâlüddevle'ye (ö. 435/1044) verilen "şâh-ı şâhân" unvanına yönelik toplumsal tepkiler üzerine, hukukî dengeleri koruyan tutarlı fetvasıyla emîrin dahi takdirini kazanmayı başarmıştır.¹⁰⁸⁰ Bu ilkeli ve uzlaştırıcı siyasi tutumu neticesinde Halife tarafından 429 (1038) yılında kendisine, İslam hukuk tarihinde ilk kez kullanılan ve kadıların kadısı anlamına gelen

1078 Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 131; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 5/182; Zehebî, *el-Iber*, 2/296-297; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64-65; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/297-298; Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/24; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 418; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakātu's-şâfi'iyye*, 1/230-231.

1079 İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 3/522; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 8/199.

1080 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi finûni'l-edeb*, thk. Müfid Kumeyha (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 26/148.

akda'l-kudât unvanı verilmiştir.¹⁰⁸¹ Siyaset sahnesindeki aktif görevlerini 437/1045 yılında tamamlayan Ebü'l-Hasen el-Mâverdi, ömrünün geri kalanını tamamen telif ve tedris faaliyetlerine ayırarak İslam siyaset düşüncesine yön veren eserlerini olgunlaştırmıştır.¹⁰⁸²

Ebü'l-Hasen el-Mâverdi, tefsirinde¹⁰⁸³ yer verdiği bazı yorumların Basra ekolünün etkisiyle Mu'tezile'nin düşünce yapısıyla paralellik arz ettiği gerekçesiyle, çağdaşları ve sonraki dönem bazı müellifler tarafından gizli Mu'tezililik ile itham edilmiştir.¹⁰⁸⁴ Ancak bu iddialar, dönemin ilmî ve siyasi konjonktürü ışığında değerlendirildiğinde zayıf kalmaktadır. Mâverdi gibi mezhep içi tercih yetkisine sahip bir müellifin; Kâdî Abdülcebbar, Ebü İshâk el-İsferâyîni ve Bâkılânî gibi çağdaşı olan Mu'tezili veya Eş'arî kelâmcıların fer'î meselelerdeki bazı yaklaşımlarını benimsemesi, ilmî bir tercih olarak görülmelidir. Nitekim nassı merkeze alan çevrelerin, rasyonalist çıkarımlarda bulunan âlimleri Mu'tezile çatısı altında yaftalaması o dönem literatüründe sıkça rastlanan bir durumdur. Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin Mu'tezile taraftarı olma ihtimalini zayıflatan en güçlü verilerden biri, dönemin Abbâsî halifelerinin bu fırkaya karşı yürüttüğü resmî politikadır. Halife Kâdir-Billâh ve Kâim-Biemrillâh'ın, Mu'tezile'ye reddiye niteliğindeki resmî akideleri devlet ricaline ve ulemaya onaylattığı meclislerde Mâverdi'nin de yer aldığı kuvvetle muhtemeldir. Daha da önemlisi, onun temel itikadî konularda Mu'tezile ile keskin bir ayrışma içinde olmasıdır. Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin; Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü

1081 İslâm hukuku tarihi içerisinde akda'l-kudât unvanını alan ilk kişi, Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'dir. Nevevî, *Kitâbü'l-İzâh*, 270.

1082 İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 2/90; İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 2/398; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/298; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 419; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327.

1083 Mâverdi'nin *en-Nuket ve'l-'uyun* adlı tefsiri hakkında bilgi için bkz. Ahmet Sait Sıcak-Recep Bilgin, "Tefsirlerde Kaynak Güvenilirliği Sorunu; Elmalılı Örneği", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2019): 149-187.

1084 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/67; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/298; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 5/270.

reddetmesi, Allah'ın zâtının birliğiyle beraber sıfatlarının kadim olduğunu savunması, Cennetin hâlihazırda yaratılmış olduğunu benimsemesi gibi hususlar, onun Ehl-i sünnet çizgisine sadık kaldığını ve Mu'tezilî paradigmadan temel noktalarda koptuğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹⁰⁸⁵

Şâfiî mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşmış bir müctehid olmasının yanı sıra, literatürde sâhibü't-tesânif/eserler sahibi unvanıyla anılan Ebü'l-Hasen el-Mâverdi; tefsir, fıkıh, usul, ahlâk ve siyaset düşüncesi gibi geniş bir yelpazede ilim dünyasına yön veren eserler bırakmıştır.¹⁰⁸⁶ Onun telif süreciyle ilgili biyografik kaynaklarda dikkat çekici bir rivayet aktarılır. Onun, ihlâsından ve eserlerinin ilmî kıymetinden emin olma arzusunun dolayısı, teliflerini hayattayken neşretmediği; ancak vefatından sonra ismi bilinmeyen bir talebesi tarafından gün yüzüne çıkarılarak ilim ehlinin istifadesine sunulduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁸⁷ Müellifin muhtelif disiplinlerdeki temel eserlerini şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

el-Hâvi'l-kebir fî fıkhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin, "Fıkıh ilmini kırk bin varaka yaydım" sözüyle hacmine ve kapsamına işaret ettiği bu eser,¹⁰⁸⁸ Şâfiî mezhebinin en temel ve muazzam referans metinlerinden biridir. İmam Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine yazılmış bir şerh mahiyetinde olan çalışma; müellifin bu temel metni bir çerçeve olarak kullanıp mezhep fıkıhını tüm ayrıntılarıyla detaylandığı ansiklopedik bir mahiyet arz eder. Mezhebin hemen her konusunu geniş bir perspektifle ele alan el-Mâverdi, Şâfiî mezhebi içindeki farklı kanatların görüşlerini

1085 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/67; Mehmet Birsin, *Maverdî ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023); Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/24-25; Kallek, "Mâverdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2003), 28/180-186.

1086 Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/587; İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 3/522; İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım*, 2/398; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/298; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 8/199; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 418.

1087 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/66-67; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 419.

1088 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/762; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 8/199.

mukayeseli bir metodoloji ve güçlü delillerle sunarak esere büyük bir derinlik kazandırmıştır. Eserin en belirgin vasıflarından biri, üst düzey bir ilm-i hilâf örneği olmasıdır. Müellif, fikhî meselelerdeki ihtilaflı bakış açılarını sadece nakletmekle kalmamış, bu görüşlerin gerekçelerini tartışarak sistemli bir tahlile tabi tutmuştur. Bu yaklaşım, Şâfiî fikhının hem kendi içinde hem de diğer mezheplerle olan ilişkisinde nasıl bir mantıksal temele oturduğunu sarih hale getirmiştir. Bu yönüyle *el-Hâvî*, telif edildiği dönemden itibaren Şâfiî mezhebinin anlaşılması ve aktarılmasında kilit bir rol oynamıştır. *el-Hâvî'l-kebir*, klasik biyografi ve tabakât kaynaklarında her daim takdirle anılmıştır. İbn Hallikân, eseri mütalaa edenlerin, müellifin ilmî derinliğine ve mezhebe olan kâmil ihatasına hayranlık duyacağını ifade etmiştir.¹⁰⁸⁹ Kâtip Çelebi ise eserin on ciltlik muazzam hacmine ve Şâfiî literatüründe eşi benzeri görülmemiş bir telif olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰⁹⁰ Modern dönemde Ali Muhammed Muavvad ve Adil Ahmed Abdülmevcûd tarafından tahkik edilen eser, 1994 yılında ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.¹⁰⁹¹

el-İknâ 'fi fikhî-Şâfiî: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin, devasa hacimli eseri *el-Hâvî*'ye nazaran "Fıkıh ilmini kırk varakaya sığdırdım" sözüyle kısalığına işaret ettiği bu eser,¹⁰⁹² Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'ın talebi üzerine kaleme alınmıştır. *el-Hâvî'l-kebir*'in muhtasar bir versiyonu mahiyetinde olan çalışma, geniş tartışmaların aksine son derece derli toplu ve yoğun bir yapıya sahiptir. Müellif bu eserinde, Şâfiî mezhebinin temel fikhî hükümlerini ve mu'temed görüşlerini kısa ve net bir üslupla ortaya koymuştur. Bu metodolojik tercih gereği, meselelerin ayrıntılı delillerine, mezhep içi geniş ihtilaflara ve teknik tartışmalara girilmemiştir. İbn Kâdî Şühbe, eserin hacmen küçük olmasına rağmen nadir fikhî meseleleri ihtiva eden kıymetli bir muhtasar olduğunu belirtmiştir. Mezhepteki önemine

1089 İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân*, 3/282.

1090 Hacı Halife, *Keşfü 'z-zunûn*, 1/628.

1091 Genel bilgi ve kaynaklar için bk. Sabri Erturhan, Mâverdi ve "el-Hâvî'l-Kebîr" Adlı Eseri, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (Aralık 1999), 471-490.

1092 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/762; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 8/199.

binaen eser, sonraki dönem fakihlerinin de ilgisini çekmiştir. Nitekim Ebû Şücâ' el-İsfahânî (ö. 500/1107'den sonra), *Şerbu'l-İknâ'* adını verdiği çalışmasıyla müellifin bu veciz metnini şerh ederek ilim dünyasının istifadesine sunmuştur.

Tefsîrü'l-Kur'ân: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin Şâfiî fıkhrındaki otoritesini tefsir ilmine taşıdığı bu eser, literatürde daha çok *en-Nüket ve'l-uyûn* ismiyle şöhret bulmuştur.¹⁰⁹³ Müellif bu çalışmasında, Kur'an-ı Kerim'in tamamını kelime kelime tefsir etmek yerine, izaha muhtaç gördüğü ve fikhî-dilsel açıdan önem arz eden âyetler üzerinde yoğunlaşmıştır. Rivayet ve dirayet tefsir özelliğine sahip olan bu eserde âyetlerin nüzûl sebepleri belirtilmiş, muğlak kelimelerin anlamları açıklanmış, mücmelleri tefsir, müteşâbihleri te'vil edilmiş, kıraat farklılıklarına¹⁰⁹⁴ ve fikhî hükümlere yer verilmiştir. Bu yönüyle eser, Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin hukukçuluğunu, dилciliğini ve ahkâm âyetlerine yaklaşımını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin bu özgün yaklaşımı, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Cevzî gibi müfessirlerin ondan sıkça nakillerde bulunmasını sağlamıştır. Eserin ilmî kıymeti sebebiyle, Sultânü'l-ulemâ İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262) ve Ebü'l-Feyz Muhammed b. Ali el-Hillî gibi âlimler tarafından ihtisarları yapılmış; günümüzde de tahkikli neşirleri gerçekleştirilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.¹⁰⁹⁵

Emsâlü'l-Kur'ân: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin Kur'an ilimleri sahasındaki özgün çalışmalarından biri olan bu eser, Kur'an-ı Kerim'de hakikatlerin daha iyi kavranması amacıyla sunulan meselleri ve kıssaları hikmet perspektifiyle incelemektedir. Müellif, bu ilmin Kur'an'ı anlama noktasındaki stratejik önemine şu veciz

1093 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/298.

1094 Kıraat farklılıklarının âyetlerin anlam ve hüküm üzerindeki etkisini ortaya koyan örnekler için bk. Muhammed İkbâl İlhan - Sebahattin Erdoğan, "Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân İsimli Tefsirinde Ahkâm Âyetlerinin Yorumunda Kıraat Farklılıklarının Rolü", *Antakiyat* 5/1 (01 Haziran 2022), 106-128.

1095 Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 1/458.

sözüyle dikkat çekmiştir: “Kur’an ilimlerinin en büyüklerinden biri emsâl ilmidir; ancak insanlar ne yazık ki bundan gaflet içindedir.”¹⁰⁹⁶

A'lâmü'n-nübüvve: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin literatürde *Delâ'ilü'n-nübüvve* adıyla da anılan bu eseri, nübüvvet müessesesi-ni akıl ve mantık ilkeleri çerçevesinde temellendiren klasik sonrası kelâmî düşüncenin öncü metinlerinden biridir. Müellif bu eserinde, peygamberlik kurumunu sadece nakli verilerle değil, rasyonel delillerle ispat etmeyi amaçlamış; vahyin imkânı ve gerekliliğini felsefî-mantıkî bir zeminde tartışmıştır. Kâtip Çelebi, eserin muhtevasının derinliğine ve sistematik yapısına dikkat çekerek yirmi bir bölümden oluştuğunu kaydetmiştir.¹⁰⁹⁷ Süyûtî ise eseri bizzat gördüğünü ve hacminin tek bir ciltten müteşekkil olduğunu ifade ederek fizikî tavsifini yapmıştır.¹⁰⁹⁸ Eserin kelâm, siyer ve tefsir ilmindeki otoritesi, İbn Âdil, Süyûtî ve Sâlihî eş-Şâmî gibi birçok önemli âlimin ve tarihçinin bu çalışmadan sıkça nakillerde bulunmasıyla tescillenmiştir.¹⁰⁹⁹ Bu kıymetli eser, modern dönemde Hâlid Abdurrahman tarafından tahrir ve tâlihlerle zenginleştirilerek ilmî bir süzgeçten geçirilmiş ve 1994 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.¹¹⁰⁰

el-Abkâmü's-sultâniyye: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin İslam siyaset düşüncesi ve kamu hukukunun temel taşı kabul edilen başyapıtı, tam adıyla *el-Abkâmü's-Sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye*'dir.

1096 Mennâ' b. Halil el-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 274; Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 1/168.

1097 Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 1/81.

1098 Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/207.

1099 Ebû Hafs Ömer b. Ali İbn Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Mu'avviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 20/498; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Nazar Muhammed el-Fâyâbî (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, ts), 2/690; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd*, thk. Mustafâ Abdülvâhid vd. (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şûûni'l-İslâmiyye, 1997), 292-293.

1100 Mâverdi, *A'lâmü'n-nübüvve*, thk. Hâlid Abdurrahman (Beyrut: Dâru'n-nefâis 1994).

Abbâsî halifeleri Kâdir-Billâh veya Kâim-Biemrillâh'ın talebi üzerine telif edildiğine dair farklı rivayetler bulunan bu eser, İslam devlet teşkilatının anayasal çerçevesini ve idari işleyişini normatif bir yapıya kavuşturmuştur. Eser; imamet (hilafet), vezirlik, cihad emirliği, kadılık, mezalim yargısı, hac emirliği, zekât, fey ve ganimet, cizye, haraç,¹¹⁰¹ divanlar, cinayetler ve hisbe gibi temel kamu hukuku ve idari mevzuları kapsayan yirmi ana bölüm halinde yapılandırılmıştır.¹¹⁰² Özellikle arazi hukuku ile cizye ve haraç gibi teknik mali konularda sunduğu derinlikli analizler, eseri İslam hukuk tarihi çalışmalarında vazgeçilmez bir referans kaynağı haline getirmiştir. Süyûtî tarafından ihtisar edilen bu klasik metin,¹¹⁰³ modern dönemde Ali Şafak tarafından *el-Ahkâmü's-sultâniyye: İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku* başlığıyla Türkçe'ye kazandırılarak akademik literatürdeki yerini sağlamlaştırmıştır.¹¹⁰⁴

Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin siyaset bilimi ve idari hukuk alanındaki uzmanlığını yansıtan bir diğer önemli eseri, literatürde *Edebü'l-vezîr* olarak da tesmiye edilen *Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk*'tür. Müellif bu telifinde, İslam devlet teşkilatının en kritik makamlarından biri olan vezirlik müessesesini; tanımını, çeşitleri bu makamı icra edecek şahıslarda bulunması gereken liyakat ve ahlâkî nitelikler ile vezirin idari yetki ve sorumlulukları çerçevesinde derinlemesine analiz etmiştir.¹¹⁰⁵ Siyasetnâme türünün teknik bir örneği kabul edilen bu çalışma, Rıdvan es-Seyyid tarafından titiz bir tahkik sürecinden

1101 Haraç ve cizyeye yönelik detaylı görüşleri için bk. Kundak, *İslam Arazi Hukukunun Oluşumu* (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2023), 62-72; "İslâm Arazi Hukukunda Mekke'nin Özel Konumu", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 6/1 (2023), 73-77.

1102 Kallek, Mâverdi'nin Ahlâkî, İctimâî, Siyasî ve İktisadî Görüşleri", *Divân İlmi Araştırma Dergisi*, sy. 17, 2004/2, ss. 219-265; Ömer Menekşe, "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi Ve Nizâmülmülk Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (Nisan 2005), 198.

1103 Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 1/168.

1104 Ali Şafak, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/554-555.

1105 Nüveyri, *Nihâyetü'l-ereb*, 6/89; 92; 6/113; Zirikli, *el-A'lâm*, 4/327.

geçirilerek 1979 yılında Beyrut'ta neşredilmiş ve modern dönem araştırmacıları için erişilebilir hale getirilmiştir.¹¹⁰⁶

Teshilü'n-nazar ve ta 'cîlü'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin yönetim felsefesini etik değerlerle harmanladığı bir diğer önemli eseri, *Teshilü'n-nazar ve ta 'cîlü'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk* başlığını taşımaktadır. İki ana bölümden oluşan eserin ilk kısmında devlet başkanında bulunması zaruri olan ahlâkî erdemler, ikinci kısmında ise kamu düzeninin tesisi için izlenmesi gereken siyasi stratejiler ele alınmıştır. Müellif eserin mukaddimesinde temel gayesinin; hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin ıslahına katkıda bulunmak olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu amaç doğrultusunda Mâverdi, teorik yaklaşımlarını tarihî tecrübelerle desteklemiş; hükümetlerin hangi dinamiklerle kurulup güçlendiğini, hangi idari ve ahlâkî zaafiyetler neticesinde ise zeval bulup yıkıldığını tahlil etmiştir. Muhyî Hilâl es-Serhân tarafından tahkik edilerek 1981 yılında Beyrut'ta neşredilen bu kıymetli eser,¹¹⁰⁷ Türk akademik literatürüne de Mehmet Ali Kara tarafından Devlet Yönetimi başlığıyla 2003 yılında kazandırılmıştır.

Nasihatü'l-mülûk: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin siyasetnâme türündeki bir diğer önemli çalışması olan *Nasihatü'l-mülûk*, hükümdar ve devlet adamlarına yönelik pratik öğütleri ve yönetim ilkelerini içermesi bakımından İslam siyaset düşüncesinin temel referans kaynakları arasında kabul edilir. Müellif bu eserinde; yöneten ile yönetilen arasındaki dengeyi koruyarak istişare, emanetin ehline verilmesi, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i anî'l-münker ilkesi, hukukun üstünlüğü ve gelirlerin adil paylaşımı gibi evrensel yönetim değerlerini kendine has bir üslupla işlemiştir. Savaş ve barış stratejilerinin yanı sıra; çocuk, genç ve aile eğitiminden başlayarak

1106 Mâverdi, *Kavâninü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk*, thk. Rıdvan es-Seyyid (Beyrut: Dâru'talî'a, 1979).

1107 Mâverdi, *Teshilü'n-nazar ve ta 'cîlü'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk*, nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân (Beyrut: Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye, 1401/1981).

toplumsal ıslahın nasıl gerçekleştirileceğine dair pedagojik ve sosyolojik çıkarımlarda bulunmuştur. Eserin aidiyeti meselesinde ise literatürde farklı görüşler mevcuttur; nitekim eseri tahkik eden Fuâd Abdülmün'im Ahmed, muhteva ve üslup özelliklerinden hareketle kitabın Ebû Zeyd el-Belhî'ye (ö. 322/934) ait olduğunu savunarak Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'ye nisbetine itiraz etmiştir.¹¹⁰⁸ Bu tartışmalı ancak kıymetli eser, Mustafa Sarıbiyık tarafından *Siyaset Sanatı* başlığıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır.

Edebü'd-dünyâ ve'd-din: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin ahlâk sahasındaki en meşhur eseri olan bu çalışma, yaygın olarak *Edebü'd-dünyâ ve'd-din* ismiyle bilinse de bazı yazma nüshalarda *el-Buğyetül-'ulyâ fi edebi'd-din ve'd-dünyâ* başlığıyla da zikredilmektedir.¹¹⁰⁹ Eserin telif tarihine dair kesin bir kayıt bulunmamakla birlikte, metin içerisindeki biyografik pasajlar müellifin 429/1038 yılındaki kadılık görevine atanmasından sonraki bir dönemde kaleme alındığına işaret etmektedir. İnsan hayatının dinî ve dünyevî veçhelerini dengeleyen ölçüleri ele alan eser, beş ana bölümden müteşekkildir. Ebü'l-Hasen el-Mâverdi, eserinde Kur'an, sünnet, bilge sözleri ve şiirleri bir araya getirerek şu izleşti takip etmiştir: *Birinci Bölüm:* Akıl ve nefis arasındaki ontolojik çatışmayı ve aklın üstünlüğünü konu edinir. *İkinci Bölüm:* Bilginin değeri, eğitim metodolojisi ve ilmî hürriyetin bireysel gelişimdeki rolü üzerinde durur. *Üçüncü Bölüm:* Dinin sadece ritüellerden ibaret olmayıp tüm beşerî ilişkileri düzenleyen kapsayıcı bir sistem olduğunu ve ibadetlerin hikmetlerini açıklar. *Dördüncü Bölüm:* Sosyal bir varlık olan insanın toplumsal düzen içindeki yerini ve toplumsal uyumu sağlayan ahlâkî sütunları analiz eder. *Beşinci Bölüm:* Nefis terbiyesi, tecrübelerden istifade etme ve kişisel gelişim yollarını inceler. İlmî kıymeti dolayısıyla birçok neşre konu olan eser, Hanzâde lakabıyla tanınan Erzincanlı Üveys Vefâ b. Muhammed tarafından *Minhâcül-yakîn şerhu Edebi'd-dünyâ ve'd-din* adıyla şerhedilmiştir. Geniş bir okur kitlesine hitap eden bu klasik metin,

1108 Mâverdi, *Nasihatü'l-mülûk*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed (İskenderiyye: Müessesetü şebâbi'l-câmi'a, 1988); 5-7.

1109 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 30/254.

Türk akademik ve kültürel hayatına Selahaddin Kip ve Abidin Sönmez tarafından 1978 yılında *Din ve Dünya Edebi* başlığıyla kazandırılmıştır.¹¹¹⁰

Edebül-Kâdi: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin hukukçu kimliğinin en somut yansımalarından biri olan *Edebül-Kâdi*, İslam yargı teşkilatının işleyişine dair normatif bir rehber niteliğindedir. Müellif bu eserinde; hâkimlerin uyması gereken meslekî ahlâk ilkelerini, yargılama usullerini, mahkeme adabını ve kadının idari sorumluluklarını sistemli bir şekilde ele almıştır.¹¹¹¹ Eser, yargı bağımsızlığı ve adalet mekanizmasının işleyişi açısından Şâfiî literatüründe temel referans metinlerinden biri kabul edilir. Muhyî Hilâl es-Serhân tarafından titizlikle tahkik edilen çalışma, 1971 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir.¹¹¹²

el-Emsâl ve'l-hikem: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin edebî ve ahlâkî birikimini yansıtan *el-Emsâl ve'l-hikem*, muhtevası itibarıyla zengin bir derleme niteliği taşımaktadır. Eser; İslam düşünce dünyasının temel yapı taşlarını oluşturan üç yüz hadis-i şerifi, üç yüz kadim Arap atasözünü ve deyimini, ayrıca üç yüz adet hikmetli sözü ihtiva etmektedir. Toplumun ahlâkî seviyesini yükseltmeyi ve belâğatın gücüyle eğitici mesajlar vermeyi amaçlayan bu derleme, Fuâd Abdülmün'im Ahmed tarafından tahkik edilerek ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.¹¹¹³

et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fi'l- âdâbi's-siyâsiyye: Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin siyaset felsefesini ahlâkî ve aklî temeller üzerine bina ettiği eserlerinden biridir. Müellif bu eserinde, yönetim anlayışının merkezine akıl olgusunu yerleştirerek aklın mahiyeti ve kısımları

1110 Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1; Mustafa Çağrırcı, "Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/406-408.

1111 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 20/364.

1112 Mâverdi, *Edebü'l-Kâdi*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân (Bağdat: Matbaatü'l-irşâd, 1971).

1113 Mâverdi, *el-Emsâl ve'l-hikem*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed (Katar: Dâru'l-vatan, h. 1419).

üzerinde durmuş; sağlıklı bir yönetim için meşveretin vazgeçilmezliğini vurgulamıştır. Devlet yöneticilerinde bulunması gereken temel vasıflar ve liyakat şartlarının yanı sıra, idari yetkilerin sınırları ve adaletin mülkün temeli olarak tesisi gibi kritik konuları sistematik bir şekilde işlemiştir.¹¹¹⁴ Yönetim adabına dair özgün perspektifler sunan bu çalışma, Fuâd Abdülmün'im Ahmed tarafından tahkik edilerek 1993 yılında İskenderiye'de ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Dürerüs'sülûk fî siyaseti'l-mülûk: Ebû'l-Hasen el-Mâverî'nin, Büveyhî hükümdarı Ebû Nasr Fîrûz Hârşâz b. Adudiddevle'ye ithafen kaleme aldığı bu eser, hükümdarlar için bir yönetim rehberi mahiyetindedir. Müellif çalışmasında; idarecilerin kuşanması gereken erdemler ve sakınması gereken yerilen huylar, meşveretin yönetimdeki stratejik değeri, adaletin ikame şartları ile vezirlik makamının liyakat esasları gibi geniş bir yelpazeyi ele almıştır. Siyasetnâme geleneğinin klasik bir örneği olan bu telif, Fuâd Abdülmün'im Ahmed tarafından tahkik edilerek 1997 yılında Riyad'da neşredilmiştir.¹¹¹⁵ Eser ayrıca, Türkiye'deki akademik çalışmalar kapsamında Özgür Kavak ve Hızır Murat Köse editörlüğünde yürütülen "İslâm Siyâset Düşüncesi Projesi"ne dâhil edilmiş; 2019 yılında Abdüsselam Arı tarafından yapılan çevirisiyle Türk okuruna ve araştırmacılarına kazandırılmıştır.

Kitâbün fi'n-nahv: Ebû'l-Hasen el-Mâverî, dinî ve siyasi ilimlerdeki otoritesinin yanı sıra Arap dili ve edebiyatına da derinlemesine vakıf bir âlimdir. Onun bu alandaki birikimini yansıtan *Kitâbün fi'n-nahv* adlı eseri, Arapça gramerinin söz dizimi kuralları ile kelimelerin cümle içindeki görevlerini belirleyen i'râb bahislerini kapsamaktadır.¹¹¹⁶

er-Rütbe fî talebi'l-hisbe: Ebû'l-Hasen el-Mâverî'nin kamu hukuku literatürüne kazandırdığı spesifik çalışmalardan biri olan

1114 Mâverî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî'l-âdâbi's-siyâsiyye*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed (İskenderiye: Müessesetü şebâbi'l-câmi'a, 1993).

1115 Mâverî, *Dürerüs'sülûk fî siyaseti'l-mülûk*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed (Riyad: Dâru'l-vatan, 1997).

1116 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/298.

er-Rütbe fî talebi'l-hisbe, genel hatlarıyla İslam toplumunda ahlâkî ve ticarî düzenin korunmasını amaçlayan hisbe müessesesini konu edinmektedir. Müellif bu eserinde; muhtesibin görevleri, çarşı-pazar denetimi, kamu sağlığı ve güvenliği ile toplumsal etik kuralların uygulanma yöntemleri üzerinde durmuştur. Kamu yönetiminin denetim ayağını sistemleştiren bu kıymetli çalışma, Ahmed Câbir Bedrân tarafından tahkik edilerek 2002 yılında Kahire'de neşredilmiştir.¹¹¹⁷

Biyografik kaynaklarda, zikredilen temel eserlerinin yanı sıra *el-Mukteran*, *el-'Uyûn fî te'vili'l-Kur'ân* ve *Marîfetü'l-fedâil* adlı teliflerin de Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'ye nispet edildiği görülmektedir.¹¹¹⁸ Hayatını ilme, diplomasiye ve adalet mekanizmasının ıslahına vakfeden bu müstesna âlim, 30 Rebîülevvel 450/27 Mayıs 1058 tarihinde, bir Salı günü Bağdat'ta vefat etmiştir. Cenazesi ertesi gün kaldırılarak dönemin önemli hazirelerinden biri olan Bâbüharb Kabristanı'na defnedilmiştir.¹¹¹⁹

2.65. Ebü't-Tayyib et-Taberî

348/959 yılında Taberistan'ın Âmul şehrinde dünyaya gelen Ebü't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir et-Taberî, klasik dönem Bağdat Şâfiî uleması arasında mümtaz bir yere sahip olup mezhebin önde gelen müctehid fakihlerinden biri kabul edilir. Ebü't-Tayyib et-Taberî künyesiyle şöhret bulmuştur.¹¹²⁰

1117 Mâverdi, *er-Rütbe fî talebi'l-hisbe*, thk. Ahmed Câbir Bedrân (Kahire: Dâru'r-risâle, 2002).

1118 İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 8/199; Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1188; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327.

1119 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/587; İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 3/522; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/762; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 3/450; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 8/200; Heytû, *el-İctihâd*, 208.

1120 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/248; İbn Mülakkin, *et-Tavzîh*, 4/134; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/761; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, 17/668; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi ş-Şâfi'iyyîn*, 1/412.

Ebü't-Tayyib et-Taberî, ilim yolculuğuna henüz on dört yaşındayken doğum yeri olan Âmul'de başlamıştır. İlk fıkıh eğitimini İbnü'l-Kâss'ın seçkin talebelerinden Ebû Ali ez-Zücâcî'den aldıktan sonra, birikimini derinleştirmek gayesiyle İslam coğrafyasının önde gelen ilim merkezlerine uzun seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Dinever'de İbn Kecc'ten fıkıh; Cürcân'da Gıtrîfî'den (ö. 377/988) hadis ve Ebû Sa'd el-İsmâîlî'den (ö. 396/1006) fıkıh dersleri almıştır. Usûl-i fıkıh sahasındaki yetkinliğini İsferyân'da Ebû İshâk el-İsferyânî'nin rahle-i tedrisinde kazanan Ebü't-Tayyib et-Taberî, Nisâbur'da ise dört yıl boyunca Ebü'l-Hasan el-Mâsercisî'nin ders halkasına müdavim olmuştur. İlim yolculuğunun son durağı olan Bağdat'ta; Dârekutnî, Ali b. Ömer es-Sükerî (ö. 386/996) ve Muâfâ b. Zekeriyâ en-Nehrevânî (ö. 390/999) gibi otoritelerden hadis ve edebiyat; Abdullah b. Muhammed el-Bâfî'den (ö. 398/1007) ise ileri düzey fıkıh tahsil etmiştir. Dönemin Bağdat Şâfiî ulemasının reisi Ebû Hâmid el-İsferyânî'nin ilim meclislerine de iştirak eden Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin, bizzat Ebû Hâmid el-İsferyânî tarafından kendisinden daha fakih olduğu ifade edilerek ilmî rüştü tescillenmiştir.¹¹²¹

Fıkıh ve usûl-i fıkıh başta olmak üzere hadis, cedel ve hilâf ilimlerinde zirve isimlerden biri kabul edilen Ebü't-Tayyib et-Taberî, haiz olduğu bu derin birikim sayesinde Bağdat Şâfiî mezhebinin mutlak otoritesi haline gelmiştir. Onun ders halkası, dönemin en parlak zihinlerini bir araya getiren bir cazibe merkezi olmuştur. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû İshâk eş-Şîrâzî, İbnü's-Sabbâğ, İbn Mâkûlâ, Ebû Ma'ser et-Taberî (ö. 478/1085) ve Ebü'l-Velîd el-Bâcî gibi her biri kendi alanında ekol haline gelmiş simalar, Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin rahle-i tedrisinden geçmiş en seçkin talebeler arasındayermektedir.¹¹²² Tedris ve iftâ faaliyetlerini büyük bir titizlikle sürdüren Ebü't-Tayyib et-Taberî, fıkıh mirasının sonraki nesillere aktarılmasında köprü vazî-

1121 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/47; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/247-248; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/761; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/668-670; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyin*, 1/413.

1122 Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh li-men harrece 'anhü'l-Buhâriyyi's-Sahîh*, thk. Ahmed Libzâr (Mağrib: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 68; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/671.

fesi görmüştür. Bu misyonun bir tezahürü olarak, 430/1039 senesinde Ebû İshâk eş-Şîrâzî'yi bizzat bir mescidde fıkıh dersleri vermekle görevlendirerek ilmî sürekliliği kurumsal bir yapıya kavuşturmuştur.¹¹²³

Ebû't-Tayyib et-Taberî'nin biyografik kaynaklara yansıyan en dikkat çekici özelliklerinden biri, onun şiire olan derin vukufiyeti ve bu yeteneğini henüz öğrencilik yıllarında sergilemiş olmasıdır. Dînever'de fıkıh tahsil ettiği hocası İbn Kecc'in ilim meclisinde, hocasının ders arkadaşı olan dönemin meşhur şairi İbn Bâbek'e hitaben irticalen uzun bir kaside okuması, onun edebî çevrelerde takdirle karşılanmasını sağlamıştır. Tâceddin es-Sübkî, bu meşhur kasidenin yanı sıra ona nispet edilen farklı şiir örneklerini de eserinde naklederek Ebû't-Tayyib et-Taberî'nin salt bir hukukçu değil, aynı zamanda dil ve edebiyat sahasında da yüksek bir maharete sahip olduğunu ortaya koymuştur.¹¹²⁴

Şâfiî mezhebinin Irak ekolüne mensup fakihlerin teliflerinde el-Kâdî unvanının herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak olarak kullanılması, doğrudan Ebû't-Tayyib et-Taberî'ye matuftur.¹¹²⁵ Bu kullanım, onun mezhep içindeki tartışmasız otoritesinin bir nişanesidir. Çağdaşları ve talebeleri tarafından büyük bir takdirle anılan Ebû't-Tayyib et-Taberî hakkında, öğrencisi Hatîb el-Bağdâdî; onun sika, dindar ve takva sahibi bir şahsiyet olduğunu, fıkıhın usul ve fîrûuna tam vukufiyetinin yanı sıra muhakik bir âlim, temiz kalpli, güzel ahlâklı ve fasih bir dile sahip olduğunu aktarmıştır. Bir diğer seçkin talebesi Ebû İshâk eş-Şîrâzî, hocasını “gördüğü en nitelikli âlim” olarak tavsif ederken; Nevevî, Şâfiî fukahası arasında ondan daha kâmil bir içtihat yeteneğine, daha sağlam bir tahkik gücüne ve daha derinlikli bir düşünce yapısına sahip birinin bulunmadığını ifade etmiştir.¹¹²⁶ Kaynaklarda, yüz yaşını aşan ömrüne rağmen zihnî melekelerinin daima

1123 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 128; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/247.

1124 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/28.

1125 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 196.

1126 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/247; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ's-Şâfi'îyyin*, 1/413.

berrak kaldığı, vefatına dek ilmi mesaisini ve fetva verme faaliyetlerini kesintisiz sürdürdüğü özellikle vurgulanmaktadır.¹¹²⁷

İlmî otoritesinin yanı sıra adli teşkilatta da önemli sorumluluklar üstlenen Ebü't-Tayyib et-Taberî, Bağdat'ın merkezi noktalarından biri olan Bâbüttâk kadılığı görevini başarıyla yürütmüştür. Daha sonra, Hanefî mezhebi kadılarından Hüseyin b. Ali es-Saymerî'nin (ö. 436/1045) vefatı üzerine boşalan Kerh kadılığı makamına tayin edilmiştir.¹¹²⁸

Hayatını tedris ve iftâ faaliyetlerine vakfetmiş olan Ebü't-Tayyib et-Taberî, aynı zamanda Şâfiî literatürünün gelişmesine katkı sağlayan önemli eserler kaleme almıştır. Kaynaklarda ona nisbet edilen başlıca çalışmalar şunlardır:

Şerhu Muhtasari'l-Müzenî: Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin ilmi otoritesini en bariz şekilde yansıtan ve mezhep metinlerinde kendisine sıkça atıf yapılan eseri, Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine kaleme aldığı şerhtir. Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin bu çalışması, fikhî meselelerin delilleriyle birlikte tahlil edildiği kapsamlı bir kaynaktır. Eserin hacmi konusunda biyografik kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır; nitekim İbn Kâdî Şühbe, *et-Ta'lik* adıyla andığı bu eserin on ciltten oluştuğunu ifade ederken, Ziriklî ise eserin on bir cüzden müteşekkül olduğunu belirtmiştir.¹¹²⁹

Ravzatül-müntehâ fi mevlidi'l-İmâmiş-Şâfi'i: Literatürde *Muhtasar fi mevlidiş-Şâfi'i* adıyla da şöhet bulan bu eser, mezhep kurucusu İmam Şâfi'nin doğumu ve hayatına dair bilgilerin ötesinde, seçkin Şâfiî fakihlerinin biyografilerini de ihtiva etmektedir. Bu kapsayıcı yapısıyla eser, Şâfiî mezhebi içerisindeki tabakât

1127 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/762; Aybakan, "Taberî, Ebü't-Tayyib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/313-314.

1128 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/761.

1129 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/761; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiyye*, 1/226; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/222.

yazım geleneğinin ilk ve öncü örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹¹³⁰

Manzûme fi'l-fık̤h: Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin fık̤h ilmindeki derinliğini edebî maharetiyle birleştirdiği bu eseri, Şâfiî fık̤hına dair meselelerin nazım formunda ifade edildiği didaktik bir çalışmadır. Toplam yetmiş sekiz beyitten müteşekkil olan bu manzume, özellikle fık̤hî kaidelerin ve temel hükümlerin talebeler tarafından daha kolay ezberlenmesi ve hıfzedilmesi amacıyla matuf olarak kaleme alınmıştır.¹¹³¹

er-Red 'alâ men yuhibbû's-simâ': Literatürde *Cevâb fi's-semâ' ve'l-ğınâ'* başlığıyla da zikredilen bu telif, İslam hukuk tarihinde musikinin meşruiyeti üzerine yürütülen klasik tartışmaların Şâfiî mezhebi perspektifinden bir tahlilidir. Ebü't-Tayyib et-Taberî eserinde; şarkı ve semâ'nın şer'î hükmünü, müctehid imamların bu konudaki farklı içtihatlarını ve musikinin insan psikolojisi üzerindeki etkilerini fık̤h ve ahlâk ekseninde incelemiştir. Müellif, özellikle ibadet ve zikir bağlamında icra edilen semâ' faaliyetlerine yönelik eleştirel bir tutum sergileyerek konuyu delilleriyle birlikte tartışmaya açmıştır. Mecdî Fethî es-Seyyid tarafından tahkik edilen bu önemli risale, 1990 yılında Tanta'da neşredilerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.¹¹³²

Şerbu Fûrû' i İbnî'l-Haddâd: İbnü'l-Haddâd'ın muhtasar ve kapalı ifadeleriyle bilinen *el-Fûrû'* adlı eserine yönelik kaleme alınmış teknik bir şerhtir.¹¹³³

el-Mücerred fi'l-mezheb: Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin fûrû-i fık̤ha dair en özgün ve etkili çalışmalarından biridir.¹¹³⁴ Eserin mezhep içindeki otoritesi öylesine yüksektir ki, Şâfiî mezhebinin iki büyük

1130 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1099.

1131 Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/222.

1132 Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir Ebü't-Tayyib et-Taberî, *er-Red 'alâ men yuhibbû's-simâ'* (Tanta: Dâru's-sahâbe, 1990).

1133 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/761; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5/37.

1134 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5/37.

sütunundan biri olan Râfî, pek çok meselede bu esere atıf yaparak görüş nakletmiştir.¹¹³⁵ Nevevî ise *el-Mücerred*'in ilmî derinliğine ve metodolojik tutarlılığına dikkat çekerek, eserin son derece faydalı bir kaynak olduğunu özellikle vurgulamıştır.¹¹³⁶

Tabakâtü's-Şâfiyye: Mezhebe mensup âlimlerin hayat hikâyelerini, ilmî silsilelerini ve mezhep içindeki mevkillerini konu edinen biyografik bir çalışmadır.¹¹³⁷

el-Minhâc fi'l-hilâfiyyât: Müçtehidler ve mezhepler arasındaki ihtilaflı meseleleri, farklı görüşlerin dayandığı delilleri ve bu delillerin mukayeseli tahlilini konu edinen kapsamlı bir çalışmadır. Cüveynî, kendi eserlerinde bu metne atıflarda bulunarak onun ilmî değerini teyit etmiştir.¹¹³⁸ İbnü's-Salâh'ın e Ebü't-Tayyib et-Taberî'ye nisbet ettiği *Minhâcü'n-nazar* adlı eserin, büyük ihtimalle bu çalışma olduğu değerlendirilmektedir.¹¹³⁹

Şerhu'l-Kifâye fi'l-usûl: Usûl-i fıkıh ve cedel sahasında kaleme alınmış teknik bir şerhtir. Zerkeşî, bu eserin adını *Şerhu'l-Kifâye ve'l-cedel* şeklinde kaydederek eserin diyalektik yönüne vurgu yapmıştır.¹¹⁴⁰ Tâceddin es-Sübki gibi usûl otoriteleri de kendi çalışmalarında bu esere referans vererek Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin usûl düşüncesindeki etkisini ortaya koymuşlardır.¹¹⁴¹

Ebü't-Tayyib et-Taberî, sadece bir nakilci değil, aynı zamanda mezhep içi hukukî üretimde aktif rol oynayan ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden biri olarak kabul edilir. Diğer mezheplerin önde gelen otoriteleriyle giriştiği ilmî münazaralarda, Şâfi mezhebinin görüşlerini metodolojik bir derinlik ve üstün bir başarıyla savunarak temsil etmiştir. Onun bu yetkinliği, mezhep doktrinine yeni perspektifler

1135 Râfî'î, *el-'Azîz*, 6/256.

1136 Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/509.

1137 Kehhâle, *Mu 'cemü'l-müellifîn*, 5/37.

1138 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/176; 17/216.

1139 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407), 1/245.

1140 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/5.

1141 Sübkî, *el-İbhâc*, 2/12.

kazandırmasına imkân tanımıştır. Literatürde, mezhep içi genel kabulün dışına çıkan ve garâib olarak nitelendirilen kendine özgü fikhî tercihleri ve tahlilleriyle de dikkat çekmiştir.¹¹⁴² Mezhep literatüründe kayıt altına alınan ve onun müctehid kimliğini pekiştiren bu özgün görüşlerden bazıları şöyledir:

- Kişiden gelen meni, mezhepte meşhur olan görüşün aksine; sadece guslü gerektiren bir hades-i ekber hali oluşturmakla kalmaz; aynı zamanda büyük abdest ve küçük abdestin çıkışında olduğu gibi hades-i asgarı da tetikleyerek abdesti doğrudan bozar.¹¹⁴³

- Sabah namazının ikinci rekâtında veya Ramazan'ın son yarısında vitir namazında okunan Kunût duasında eller kaldırılmaz.¹¹⁴⁴

- Toplam miktarı bilinen bir yığın içerisinde (örneğin iki sa'lık bir buğday yığını) belirli bir ölçüğün, hangi parça olduğu tayin edilmeksizin satılması geçerlidir.

- Bir kimse, eşinin adı "Zeynep" iken "Zeynep boş olsun!" lafzını kullandıktan sonra, bu beyanıyla eşini değil "komşusu Zeynep"i kastettiğini iddia ederse; hukuken bu niyetini yeminle teyit etmesi şartıyla sözü kabul edilir. Bu durumda, lafız ile irade arasındaki uyumsuzluk niyet lehine yorumlanarak boşama vaki olmaz.¹¹⁴⁵

- İftiraya maruz kalan kişi, kendi namus ve ırzını iftira eden kimseye karşı mübah kılarsa (yani hakkından önceden feragat eder veya rıza gösterirse), bu irade beyanı cezayı düşürücü bir sebep kabul edilir ve iftira edene kazif haddi uygulanmaz.¹¹⁴⁶

1142 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/248; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/230-231.

1143 Râfi'î, *el-'Azîz*, 1/155.

1144 Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/493.

1145 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/102.

1146 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 17/216.

- Elbise veya hayvan gibi kıymî bir malı ödünç alan kişi, bu malın telef olması durumunda; mezhepteki genel kıymetini ödeme kuralının aksine, o malın şekil ve yaratılış bakımından en yakın benzerini aynen tazmin etmekle yükümlü tutulur.¹¹⁴⁷

- Dârulharbte bir gayrimüslimin namaz kıldığı müşahede edilirse, bu fiil hukukî bir karine olarak kabul edilir. Kişinin namaz kılması, başka bir beyana gerek kalmaksızın onun Müslüman olduğuna dair bir alamet ve hukuki kanıt sayılır.¹¹⁴⁸

Klasik usûl literatüründe Ebû't-Tayyib et-Taberî, özellikle Şâfiî metodolojisinin Irak ekolü perspektifini savunan ve delillerin hiyerarşisi ile istinbat yöntemleri üzerine özgün görüşler serdirmiş bir otoritedir. Onun usûl düşüncesini yansıtan bazı temel yaklaşımları da şunlardır:

- Râvinin “Resûlullah (s.a.v.) bize şunu emretti” demesi durumunda bu lafızdaki emir kipi vücuda hamledilir.¹¹⁴⁹

- Bir fiil başlangıçta yasaklanmış olup, daha sonra aynı fiil hakkında bir emir gelmişse; bu yeni emir, yasağı kaldırmakla kalmaz, ilk defa gelmiş bir emir gibi tekrar vücutbiyet ifade eder.¹¹⁵⁰

- Bir tâbîi, henüz sahâbe hayattayken ictihad rütbesine ve yetkinliğine ulaşmışsa, onun hukukî görüşü meşru kabul edilir. Dolayısıyla, o meselede oluşacak bir icmâda sahâbe ile birlikte o tâbiînin muhalefeti veya muvafakati de mutlaka dikkate alınır; o dışlanarak bir icmâ oluşmuş sayılmaz.¹¹⁵¹

1147 İmrânî, *el-Beyân*, 5/466.

1148 Heytû, *el-İctihâd*, 210.

1149 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 2/109. Recep Bilgin, *İhtilâfü'l-Hadîs ve Bir Uzlaştırma Türü Olarak Te'addüdü'l-Vâkı'a Olgusu* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024).

1150 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 2/111.

1151 Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cennetü'l-münâzır*, nşr. Şa'bân Muhammed İsmâ'il (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), 1/397.

- Belirli bir asırdaki müctehitler bir fikhî meselede iki farklı görüş üzerinde ihtilaf etmişlerse, bu ihtilaf o meseledeki tartışma çerçevesini belirlemiş sayılır. Bu iki görüşün dışına çıkarak mutlak surette üçüncü bir görüş ortaya koymak haramdır.¹¹⁵²

İlmî derinliği, münazara sanatındaki eşsiz mahareti ve Şâfiî mezhebine kazandırdığı devasa eserlerle İslam hukuk tarihinde silinmez bir iz bırakan Ebû't-Tayyib et-Taberî, bereketli ömrünün nihayetinde 19 Rebûlevvel 450/16 Mayıs 1058 tarihinde, yüz iki yaşında dâr-ı bekâya irtihal etmiştir. Cenazesi, vefatının ertesi günü büyük bir tazimle kaldırılarak Bağdat'taki Bâbüharb Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹¹⁵³

2.66. Ebû Âsım el-Abbâdî

Tam adı Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Câbir b. Abbâd olup 375/985 senesinde ilim ve kültür merkezi olan Herat'ta dünyaya gelmiştir. İlmî literatürde daha çok künyesi olan Ebû Âsım ile tanınmıştır. Bunun yanı sıra; büyük dedesi Abbâd'a nispetle el-Abbâdî, doğum yeri olan Herat'a izafetle de el-Herevî nisbeleriyle anılmaktadır.¹¹⁵⁴

İlmî kariyerine kendi memleketinde başlayan Ebû Âsım el-Abbâdî, fıkıh sahasındaki ilk ciddi tahsilini Herat Kadısı Ebû Mansûr el-Ezdi'den (ö. 410/1020) almıştır. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra ilmini derinleştirmek amacıyla geniş çaplı ilmî seyahatlere çıkan Abbâdî, dönemin en önemli merkezlerinden biri olan Nisâbur'a giderek Nisâbur Kadısı Ebû Ömer el-Bistâmî (ö. 408/1018), Ebû Tâhir ez-Ziyâdî ve Şâfiî mezhebinin büyük usul otoritelerinden Ebû İshâk el-İsferâyînî gibi şahsiyetlerin ders halkalarına iştirak etmiştir. Sadece fıkıh ilmiyle sınırlı kalmayan Ebû Âsım el-Abbâdî, aynı zamanda güçlü bir hadis nosyonuna da sahip olmuş; Ebû Bekr b. İshâk

1152 İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 2/264.

1153 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/47; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd*, 217; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/247; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 15/762.

1154 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/123; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/249; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 30/452.

el-Karrâb (ö. 414/1023) ve Ebû Mansûr el-Mâlinî (ö. 391/1001) gibi muteber muhaddislerden hadis dinleyerek rivayet ilminde yetkinlik kazanmıştır.¹¹⁵⁵

İlim tahsilini başarıyla tamamlayarak memleketine dönen Ebû Âsım el-Abbâdî, Horasan bölgesinin önemli merkezlerinden biri olan Herat'ta kadılık makamına getirilmiştir. Yürüttüğü bu idari ve hukuki görevin yanı sıra ilmî faaliyetlerinden kopmayan Ebû Âsım el-Abbâdî, ömrü boyunca yoğun bir tedris faaliyetinde bulunarak çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Onun ilmî silsilesini devam ettiren ve fıkıh düşüncesini bir sonraki nesle aktaran en önemli talebeleri arasında; kendi oğlu Ebû'l-Hasan el-Abbâdî, fıkıh ve usul sahasında tanınan Ebû Sa'd el-Herevî (ö. 488/1094) ve hadis hafızı Ebû Salih el-Müezzin gibi seçkin şahsiyetler yer almıştır.¹¹⁵⁶

Biyografik kaynakların ittifakla belirttiğine göre Ebû Âsım el-Abbâdî, Şâfiî mezhebinin fûrû meselelerini hafızasında toplamış, fikhî metinleri tetkik etme hususunda ileri derecede donanım kazanmış ve metinlerdeki kapalı ifadelerin künhüne vakıf olma noktasında keskin bir zekâyâ sahip bir şahsiyettir. Onun bu derin tahlil merakı ve teknik detaylara olan düşkünlüğü, ilmî üslubunun oldukça çetrefilli ve yoğun bir hal almasına zemin hazırlamıştır. En yakın talebelerinden Ebû Sa'd el-Herevî, hocasının bu metodolojik karakterini şu sözlerle tasvir etmektedir: “Onun, başka kimsede rastlanmayan özelliklerinden biri de her meseleye mutlaka teknik bir açıklama veya ince bir dokunuş eklemesiydi.”¹¹⁵⁷

1155 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/249; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27/349; 252; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/63; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 229-230.

1156 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 30/452-453; İbnü'l-‘îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/251-252; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/314; Ali Bardakoğlu, “Abbâdî, Ebû Âsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/13-14.

1157 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfîd*, 113; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 4/105; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 3/33; Hacıvî, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/380.

Ebû Âsım el-Abbâdî'nin kaza ve eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, Şâfiî mezhebi literatürüne kazandırdığı ve özellikle mezhebin tarihsel süreci ile fûrû meselelerini ele alan temel eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:¹¹⁵⁸

Edebül-kadâ': Ebû Âsım el-Abbâdî'nin hukukî birikiminin ve kaza makamındaki tecrübesinin en önemli semerelerinden biri olan bu eser, İslâm hukukunda yargılama ahlakı, mahkeme usulü ve kadıların uyması gereken etik kurallar gibi hem teknik hem de ahlakî meseleleri derinlemesine incelemektedir. Bu eser Râfiî tarafından dikkate alınmış ve sıklıkla atıfta bulunulan bir kaynak haline gelmiştir.¹¹⁵⁹ Talebesi Ebû Sa'd el-Herevî tarafından *el-İşrâf 'alâ ğavâmidî'l-hükûmât* adıyla şerhedilmiştir.¹¹⁶⁰

el-Mebsût: Şâfiî fıkhnın tüm bablarını ihtiva eden, mezhep görüşlerini geniş ve detaylı bir külliyyat formunda sunan hacimli bir çalışmadır.

el-Hâdî ilâ mezhebi'l-'ulemâ': Mezhep içindeki görüşlerin yanı sıra bu hükümlerin istinat ettiği şer'î delilleri tahlil eden, mukayeseli fıkıh unsurlarını da barındıran bir rehber niteliğindedir.

Kitâbü'r-Redd 'ale'l-Kâdî es-Sem'ânî: Bilimsel bir eleştiri ve reddiye örneği olup, Sem'ânî'nin bazı fikhî tercihlerini metodolojik açıdan çürütmek amacıyla telif edilmiştir.

Kitâbü'l-Miyâh: Taharet ve ibadetlerin sıhhati açısından kritik öneme sahip olan sularla ilgili fikhî hükümleri müstakil ve detaylı bir şekilde ele alan bir monografidir.

Kitâbü'l-Et'ime: İslâm hukukunda helal ve haram olan yiyecek/içeceklerle dair temel hükümleri ve bu konudaki güncel tartışmaları konu edinir.

1158 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/249; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 30/452; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/252; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, 3/309; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifin*, 2/71-72.

1159 Râfiî, *el-'Azîz*, 13/24.

1160 İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, 2/400.

Kitâbü'z-Ziyâdât: Şâfiî fikhının ana konularına dair ek hükümler, ince detaylandırmalar ve klasik metinlerde doğrudan yer almayan meseleleri kapsayan özgün bir çalışmadır. Râfiî tarafından da referans kabul edilen bu eser,¹¹⁶¹ Gâlib b. Şübeyb'in tahkikiyle *ez-Ziyâdât 'ale'l-fetâvâ ve ziyâdâtü'z-ziyâdât 'ale'l-fetâvâ* başlığı altında 2016 yılında neşredilmiştir.¹¹⁶²

Ziyâdâtü'z-Ziyâdât: İlgili esere, *Kitâbü'z-Ziyâdât* içerisinde yer verilmiştir.

Kitâbüş-şerh: Müellifin şerh türündeki bu eseri, modern dönem araştırmacılarından Heytû tarafından doğrudan Ebû Âsım el-Abbâdî'ye isnat edilmiştir.¹¹⁶³

el-Fetâvâ: Müellifin çeşitli fikhî meselelere dair sunduğu hukuki görüşleri ve kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları bir araya getiren bu esere, Nevevî tarafından atıflarda bulunulmuştur.¹¹⁶⁴

Tabakâtü'l-fukahâ iş-Şâfi' iyye: Şâfiî mezhep tarihçiliği açısından kurucu metinlerden biridir. Yaklaşık yüz elli civarında Şâfiî âliminin biyografisini kronolojik olarak sunan eser, G. Vitestam tarafından 1964 yılında yayımlanarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Ebû Âsım el-Abbâdî, ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında saygın bir konuma sahiptir.¹¹⁶⁵ Şâfiî fûrû kaynaklarında ve bazı usûl eserlerinde kendisine isnat edilen pek çok özgün görüşe yer verilmiştir. Onun hukuk metodolojisini ve fikhî tahlillerini yansıtan dikkat çekici görüşlerinden bazıları şunlardır:

1161 Râfiî, *el-'Azîz*, 6/146; 190.

1162 Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Câbir b. Abbâd Ebû Âsım el-Abbâdî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-fetâvâ ve ziyâdâtü'z-ziyâdât 'ale'l-fetâvâ*, thk. Gâlib b. Şübeyb (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016).

1163 Heytû, *el-İctihâd*, 213.

1164 Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/199.

1165 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/249; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/181; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/60; Heytû, *el-İctihâd*, 212-213.

- Temizlenmesi ve sakınılması güç olan sinek dışkısı veya yarasa idrarı gibi küçük necasetler, terleme gibi tabii yollarla çevreye yayılsa dahi şer'an muaf kapsamında değerlendirilir.¹¹⁶⁶

- Üzerine zekât borcu tahakkuk eden bir kimse, ödeme imkânı varken hastalanıp malî gücünü yitirirse, imkân bulunduğu eda etmeye niyet etmesi hukukî açıdan yeterli görülür. Bu durumdaki şahsın, zekât borcunu ödemek maksadıyla ayrıca borçlanma mecburiyeti bulunmamaktadır.¹¹⁶⁷

- Bir davanın iki şahidinden birinin, diğeri hakkında tezkiyede bulunması usûlen geçerli ve yeterli kabul edilir.¹¹⁶⁸

- Bir babanın, belirli bir malın oğluna ait olduğunu beyan etmesi durumunda, bu tasarrufundan dönmesi hukuken mümkün değildir. Zira ikrar ile sabit olan mülkiyetin sürekliliği esastır.¹¹⁶⁹

- Vakıf veya vasiyet gibi tasarruflarda kullanılan "Bunu Zeyd'e, sonra (sümme) Amr'a" şeklindeki ifadeler, mutlak bir kronolojik sıralama mecburiyeti doğurmaz. Çünkü burada kullanılan "sümme" atıf edatı bir sıralamayı gerektirmez.¹¹⁷⁰

- Fıkıh usulü açısından tahsis kavramı; âmm bir ifade ile asıl kastedilen muradın ne olduğunun ortaya konulması, yani bir beyan faaliyeti olarak tanımlanmıştır.¹¹⁷¹

Gerek yetiştirdiği talebeler gerekse telif ettiği tabakât ve fûrû eserleriyle derin izler bırakan Ebû Âsım el-Abbâdî, seksen üç

1166 Râfî, *el- 'Azîz*, 2/25.

1167 Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/337.

1168 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 2/515.

1169 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 4/392.

1170 İsnevî, *et-Temhîd fî tahrîcî'l-fürû' 'ale'l-usûl*, thk. Muhammed Hasen Heyto (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 217.

1171 Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, 1/351.

yıllık bereketli bir ömrün ardından Şevval 458 (Eylül 1066) tarihinde Herat'ta vefat etmiştir.¹¹⁷²

2.67. Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî

Tam adı Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Fûrân el-Mervezî olan müellif, 388/998 yılında dönemin önemli ilim havzalarından biri olan Merv'de dünyaya gelmiştir. Aile köklerinin Hemedan yakınlarındaki Fûrân köyüne dayanması sebebiyle el-Fûrânî nisbesiyle, doğup büyüdüğü şehre nispetle de el-Mervezî sıfatıyla anılagelen fakih, ilmî çevrelerde ve tabakât eserlerinde daha çok Ebü'l-Kâsım künyesiyle¹¹⁷³ şöhret bulmuştur.¹¹⁷⁴

Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî, fıkıh ilmindeki derinliğini Horasan ekolünün en büyük otoritelerinden biri olan Kaffâl eş-Şâşî'den tevarüs etmiş; hadis bilgisini ise Ebü'l-Hasen Ali b. Abdullah et-Taysefûnî (ö. 410/1020) gibi mümtaz hocalardan tahsil ederek çift kanatlı bir ilmî formasyon kazanmıştır. Kendisi ilimde bir otorite ve merci haline geldikten sonra, Şâfi mezhep birikimini bir sonraki nesle aktaran bir köprü vazifesi görmüştür. Onun rahle-i tedrisinden geçenler arasında; Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî (ö. 478/1086), Beğavî (ö. 516/1122), Abdülmünim b. Ebî'l-Kâsım el-Kuşeyrî, Zâhir b. Tâhir (ö. 533/1138) ve İsmail b. Ebî Sâlih el-Müezzîn gibi güzide şahsiyetler yer almıştır. Rivayet ve dirayet sahalarında sika kabul edilen bu talebeleri, hocalarından aldıkları ilmî mirası tüm İslâm coğrafyasına yayarak Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'nin metodolojisini ölümsüzleştirmişlerdir.¹¹⁷⁵

1172 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/249; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/181; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/60; Heytû, *el-İctihâd*, 212-213.

1173 İbnü's-Salâh, Ebû Muhammed el-Fûrânî olarak künyesinden söz etmiştir. İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i ş-Şâfi'iyye*, 1/541.

1174 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/279; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/264; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/132; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 5/169.

1175 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/264-265; Sübkî, *Tabakâtü ş-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/109-110; Yâfi'i, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/65; Burhânüddîn el-Ebnâsî, *eş-Şeza'l-feyyâh*, 140; el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Mesâbihu's-sünne*, thk.

Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'nin ders halkasına katılan seçkin isimler arasında, Şâfiî mezhebinin zirve şahsiyetlerinden Cüveynî de yer almıştır. Ancak Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'nin, Cüveynî'nin ilmî görüşlerine beklenen takdiri veya ilgiyi göstermemesi, genç âlimde derin ve belirgin bir kırgınlığa yol açmıştır. Bu kişisel ve ilmî tenakuzun şiddeti, Cüveynî'nin şaheseri *Nihâyetü'l-matlab*'ın satır aralarına dahi yansımıştır. Cüveynî, eserinde hocasının ismini doğrudan zikretmekten kaçınsa da, "bazı musannıflar şöyle dedi", "bu adam" veya "nakilleri mutemet kabul edilmeyen bazıları" gibi sitemkâr ve mesafeli ifadelerle Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'yi hedef almış, onun fikhî tercihlerine yönelik sert eleştirilerini bu şekilde dile getirmiştir.¹¹⁷⁶

Muhaddis kimliğinin yanı sıra kendi döneminde Horasan bölgesinde Şâfiî mezhebinin riyaseti kendisinde toplanan Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî, mezhep literatürüne yön veren pek çok kıymetli eser telif etmiştir.¹¹⁷⁷ Müellifin ilim dünyasına miras bıraktığı başlıca çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

el-İbâne 'an fîrû'îd-diyâne: Şâfiî mezhebinin Horasan ekolü içerisinde müstesna bir konuma sahip olan ve müellifin en meşhur çalışması kabul edilen bu eser, mezhep hukukunun sistemleşmesinde kurucu bir rol oynamıştır. İki cilt halinde tertip edilen bu eser, karmaşık fikhî meseleleri daha geniş kitlelere ulaştırmak ve öğretimi kolaylaştırmak amacıyla titiz bir bâb ve fasıl düzeniyle kaleme alınmıştır. Eserin yarattığı ilmî etki o denli büyük olmuştur ki; Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'nin talebesi Ebû Sa'd el-Mütevellî, hocasının bu çalışmasını *Tetimmetü'l-İbâne* adıyla tamamlamaya çalışmış, onun yarım bıraktığı kısımlar ise asırlar sonra Es'ad b. Mahmûd el-İclî (ö. 600/1203) tarafından *Tetimmetü't-Tetimme*

Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî vdğ. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987), 1/39; İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, 4/579.

1176 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/103; 1/187; 2/405; 2/541; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/20; Burhânüddîn el-Ebnâsî, *eş-Şeza'l-feyyâh*, 140; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkah Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 230.

1177 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/280; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/264; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/65; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5/169.

başlığıyla nihayete erdirilmiştir. Bu eser, fıkıh meselelerini sadece nakletmekle kalmayıp, kolay ve anlaşılır bir dil kullanarak sistematik bir düzen içerisinde sunması sayesinde Şâfiî mezhebinin yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Müellif bu eserinde farklı görüşleri titizlikle incelemiş, hatta fetvaya esas olan en sahih görüşü belirleme gayretini ön plana çıkarmıştır. Bu yönüyle Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî, Şâfiî fıkıh literatüründe farklı görüşler arasından tercih yapma metodunu teknik anlamda ilk uygulayanlardan biri olarak kabul edilmektedir. Eser, yalnızca bir mezhep metni değil, aynı zamanda sahâbe, tâbiîn ve diğer mezhep imamlarının görüşlerini de barındıran geniş bir mukayeseli fıkıh perspektifine sahiptir. Müellifin mukayeseli fıkha verdiği önem, sadece ibadetler bölümünde dahi yaklaşık iki bin ihtilaflı meseleyi ele almış olmasından açıkça anlaşılmaktadır. Bu derin vukufiyet ve metodolojik disiplin, kendisinden sonra gelen pek çok büyük âlimi derinden etkilemiştir. Öyle ki, Gazzâlî'nin kendi başyapıtlarından biri olan *el-Vasîf*'i kaleme alırken, *el-İbâne*'nin hem muhtevâsından hem de sistematik düzeninden geniş ölçüde istifade ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹¹⁷⁸

el-'Umed fi'l-fıkıh: Müellifin başyapıtı kabul edilen *el-İbâne*'ye oranla daha muhtasar bir hacme sahiptir. Şâfiî mezhebinin temel meselelerini özlü ve sistematik bir biçimde sunan bu eser, Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'nin fıkıh ilmindeki derinliğini ve mezhep birikimine olan tam vukufiyetini yansıtan önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁷⁹

Esrâru'l-fıkıh: Arapça sırlar anlamına gelen *esrâr* kelimesiyle müsemma olan bu çalışma, fıkıhın salt teknik kurallarını öğretmenin ötesine geçerek, şer'î hükümlerin dayandığı illetleri, teşri hikmetlerini ve

1178 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/280; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/585; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/20; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/249; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 3/422; Mahsum Aslan, "Bir Talebenin Hocasına Eleştirileri: İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî- Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî Örneği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2021 9 (İDEKTA) 80; *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü Ve Tahammül Ahlâkı-II Klasik Dönem (VII-XII. Asırlar)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 263-265.

1179 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/257; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 3/422.

farklı içtihatların arka planındaki hukukî mantığı tahlil etme gayesi taşımaktadır.¹¹⁸⁰

Şerhu furû-i ibnî'l-Haddâd: İbnü'l-Haddâd'ın *el-Fürû* adlı eserine yazılmış bir şerhtir. *el-Fûrânî*, bu çalışmasıyla mezhep içindeki teknik meseleleri ve kapalı ifadeleri tahlil ederek şerh geleneğine önemli bir katkı sunmuştur.¹¹⁸¹

Kitâbü'l-âmel: Eserin başlığı, fıkıhın teorik tartışmalarından ziyade pratik hayattaki izdüşümlerine odaklandığını ihsas etmektedir. Bu çerçevede eserin; günlük ibadetlerin ifası, muamelât hukukunun uygulama sahası veya fikhî hükümlerin amelî hayata tatbiki gibi meseleleri ihtiva ettiği kuvvetle muhtemeldir.¹¹⁸²

Şâfiî mezhebi içerisinde yeni hukukî çözümler üretme yetkinliğine sahip olan ashâbü'l-vücûh tabakasından kabul edilen Ebü'l-Kâsım *el-Fûrânî*,¹¹⁸³ ilmî otoritesiyle kendi mezhebinin sınırlarını aşmış bir fakih olarak öne çıkmaktadır. Onun fikhî tahlil ve tercihlerinin sadece Şâfiî literatüründe kalmayıp, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin temel kaynaklarında da referans olarak zikredilmesi, ilmî kişiliğinin mezhepler üstü bir takdire şayan olduğunu kanıtlamaktadır.¹¹⁸⁴

Ebü'l-Kâsım *el-Fûrânî*, ibadetlerden ceza hukukuna, aile hukukundan vakıf düzenlemelerine kadar geniş bir yelpazede şu kesin hükümleri benimsemiştir:

- Kulağa damlatılan sıvı veya ilaçların iç kısma ulaşması orucu bozmaz. Bu hükmün dayanağı, kulak yolu ile beyin arasında orucun bozulmasına sebebiyet verecek doğrudan bir kanalın bulunmamasıdır.¹¹⁸⁵

1180 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5/169.

1181 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 8/92.

1182 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5/169.

1183 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/249; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, 3/65.

1184 Zeyla'î, *Tebyinü'l-hakâik*, 2/40; Aynî, *el-Binâye*, 3/211; 3/214; İbn Müflih, *Kitâbü'l-Fürû*, 5/288; İbn Müflih, *el-Mübdî*, 1/180.

1185 Râfi'î, *el-'Azîz*, 3/194.

- Yolda kalmış yolcuya zekât verilebilmesi için, kişinin sadece sefer halinde olması yeterli görülmemiş; bu yardımı alabilmesi için şahsen fakir olması şart koşulmuştur.¹¹⁸⁶

- Boşanma lafızlarının Arapça dışındaki dillerde kullanılması, hukuki nitelik bakımından kinaye olarak kabul edilir.¹¹⁸⁷

- Çok eşli evliliklerde kocanın eşleri arasındaki adil geceleme sırasını ifade eden kasm hakkı, taraflardan birinin akıl hastalığına دچار olması durumunda düşmektedir.¹¹⁸⁸

- Hırsızlık suçu sebebiyle eli kesilen şahsa, işlediği suçun mahiyetine veya toplumsal düzen üzerindeki etkisine göre ayrıca ta'zir cezası verilmesi hukuken mümkündür.¹¹⁸⁹

- Velinin, henüz rüşdüne ermemiş küçük bir erkek çocuğuna ipek kıyafet giydirmesi, herhangi bir yaş sınırlamasına tabi olmaksızın mutlak surette caizdir.¹¹⁹⁰

- Vakfedilen malın meyveleri, hak edişin kesinleşmesinden önce ortaya çıkmışsa; bu ürünlerden hak sahibine herhangi bir pay verilmez.¹¹⁹¹

Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî, yetmiş üç yıllık ilimle tezyin edilmiş bir ömrün nihayetinde, 461/1069 yılının Ramazan ayında Merv'de vefat etmiştir.¹¹⁹²

1186 Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/149.

1187 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 14/60.

1188 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 7/347; Sizgen, İslâm Aile Hukuku Açısından Kasm Hakkını Düşüren Haller, *Batman Akademi Dergisi* 6/2 (Aralık-2022), 165-166.

1189 Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5/524.

1190 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 2/67.

1191 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 5/337.

1192 İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, 4/579; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/280.

2.68. Ebû Alî el-Merverrûzî (Kadî Hüseyin)

Şâfiî mezhebinin Horasan ekolü içerisindeki en mümtaz otoritelerinden biri olan müellifin tam adı Ebû Alî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed'dir. Horasan bölgesinin önemli ilim merkezlerinden biri olan Merverrûz şehrine olan aidiyeti sebebiyle el-Merverrûzî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Şehir isminin yerel ve kısa telaffuz biçimi olan Merrûz kullanımı nedeniyle, literatürde bu şehre nispet edilen diğer âlimler gibi kendisinin de zaman zaman el-Merrûzî olarak anıldığı zikredilmektedir.¹¹⁹³

Fıkîh alandaki vukufiyeti ve üstlendiği yargı görevi sebebiyle ilim çevrelerinde daha çok Kadî Hüseyin unvanıyla şöhret bulan Ebû Alî el-Merverrûzî, Horasan Şâfiî ekolünün teşekkülünde merkezi bir rol oynamıştır. Fıkîh eğitimini, bu ekolün en büyük otoritelerinden biri olan Kaffâl el-Mervezi'nin rahle-i tedrisinde tamamlayarak derin bir hukuki formasyon kazanmıştır. Hadis ilmine olan iştiağı onu dönemin önemli bir ilim merkezi olan Nîsâbur'a sevk etmiş; burada Ebû Nuaym Abdülmelik b. Hasan el-İsferâyînî ve Ebû Bîsr Ahmed b. Muhammed el-Herevî gibi mümtaz muhaddislerden hadis rivayet ederek ilmi birikimini perçinlemiştir.¹¹⁹⁴

Başta fıkîh olmak üzere dinî ilimlerin her sahasındaki derin uzmanlığı sebebiyle Habrül-ümme/ümmetin büyük âlimi lakabıyla taltif edilen Ebû Alî el-Merverrûzî, Horasan ekolünün ilmi mirasını geleceğe taşıyan devasa bir ders halkası oluşturmuştur. Onun yetiştirdiği talebeler, Şâfiî mezhebinin sistemleşmesinde ve klasik literatürün oluşumunda kilit roller üstlenmişlerdir. Bu güzide isimler arasında; mezhebin zirve şahsiyetlerinden Cüveynî, Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî, Abdürrezzâk b. Hassân el-Menâî (ö. 491/1097), Ebül-Ferec Abdurrahman b. Ahmed es-Serahsî (ö. 494/1100) ve Beğavî

1193 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/164; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/204; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/389.

1194 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/357.

gibi her biri kendi alanında otorite kabul edilen pek çok âlim yer almaktadır.¹¹⁹⁵

Ebû Alî el-Merverrûzî, mezhep literatüründe öylesine baskın bir konuma sahiptir ki, başta Horasan uleması olmak üzere İmam Gazzâlî'nin eserlerinde herhangi bir kayıt düşülmeksizin kullanılan el-Kâdî ifadesiyle mutlak surette kendisi kastedilmektedir.¹¹⁹⁶

Hayatını ilme ve Şâfiî mezhebinin sistemleşmesine adanmış Ebû Ali el-Merverrûzî, arkasında Horasan ekolünün fıkıh anlayışını şekillendiren çok kıymetli bir külliyyat bırakmıştır. Onun telifatı, mezhep içindeki hukuki meselelerin tahlili ve sistemli bir şekilde sunulması noktasında temel referans kabul edilmiştir. Bu eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

et-Ta'lika: Ebû Ali el-Merverrûzî'nin ilmi mirasının merkezinde yer alan ve literatürde *et-Ta'liku'l-kebir* olarak da tesmiye edilen *et-Ta'lika*; Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine yazılmış en hacimli şerhlerden biridir.¹¹⁹⁷ Eser, salt bir fûru fıkıh metni olmanın ötesinde, giriş bölümünde yer verdiği metodolojik tartışmalarla Şâfiî fıkıh usulü tarihinin köşe taşlarından biri kabul edilmektedir. Horasan Şâfiî ekolü çevrelerinde usul konularını sistematik bir bütünlükle aktaran ve günümüze ulaşan ilk metinlerden biri olması, eserin değerini artırmaktadır.¹¹⁹⁸ Müellif, eserin mukaddimesinde mezhep tercihine dair dikkat çekici bir mukayese yaparak; İmam Mâlikî hadiste güçlü fakat re'ye zayıf, Ebû Hanîfe'yi re'ye güçlü ancak hadiste zayıf, İmam Şâfiî'yi ise hem hadis hem de re'y sahasında zirve bir isim olarak tanımlamıştır. Bu denge, onun Şâfiî mezhebine intisap etme gerekçesinin temelini oluşturur. Bununla birlikte *et-Ta'lika*, geniş bir

1195 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/165; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 4/357; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/204; Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/232-233.

1196 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/165; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 4/357.

1197 Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/389.

1198 Eşit, "el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 616.

karşılaştırmalı fıkıh perspektifine sahiptir. Ebû Ali el-Merverrûzî eserinde sadece Şâfiî ulemasının değil; Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Evzâî, Zührî ve Dâvûd ez-Zâhirî gibi pek çok müctehidin görüşlerini delilleriyle zikretmiş, bu görüşleri eleştirel bir süzgeçten geçirerek kendi tercihlerini ortaya koymuştur. Eserin günümüze ulaşan nüshaları ve telif süreciyle ilgili bazı önemli tespitler bulunmaktadır. Nevevî, eserin muazzam bir bilgi hazinesi barındırmakla birlikte nüshalar arasında bariz farklar olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹⁹ İsnevî ise bu durumu, Ebû Ali el-Merverrûzî'ye ait iki farklı *Ta'lika*'nın varlığıyla açıklar ve bu çeşitliliğin, ders notlarını yazıya geçiren öğrencilerin not alma biçimlerindeki farklılıklardan kaynaklandığını ifade eder.¹²⁰⁰ Eserin tahâret ve namaz bahislerini içeren birinci cildi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki (III. Ahmed, nr. 718) tek nüshası üzerinden Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd tarafından neşredilmiştir.¹²⁰¹

el-Fetâvâ: Fukaha arasında oldukça meşhur olan *el-Fetâvâ*, Ebû Ali el-Merverrûzî'nin pratik hukuk çözümlerini ve fikhî içtihatlarını bir araya getiren temel bir kaynaktır.¹²⁰² Eser, müellifin en güzide talebelerinden biri olan ve kendisi de büyük bir otorite kabul edilen Beğavî tarafından cem edilmiştir. Günümüzde bir nüshası Fransa Millî Kütüphanesi'nde (Bibliothèque Nationale, nr. 983) muhafaza edilen bu çalışma, *Fetâva'l-Kâdi Hüseyin* adıyla neşredilerek ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.¹²⁰³ Bu eser, müftüler ve fakihler için vazgeçilmez bir müracaat kaynağı işlevi görmüştür. Başta mezhebin iki şeyhinden biri kabul edilen Râfiî olmak üzere, İbnü's-Salâh ve Nevevî gibi pek çok mümtaz Şâfiî fakihi, eserlerinde bu fetvala-

1199 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/164.

1200 İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, 1/204.

1201 Kâdi Hüseyin, Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî, *et-Ta'lika* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2022); Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", 29/233.

1202 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/164.

1203 Kâdi Hüseyin, *Fetâva'l-Kâdi Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî*, der. el-İmâm Muhyisunne el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî (Ammân: Dâru'l-Feth li'd-dirâse ve'n-neşr, 2010).

ra sıkça atıfta bulunmuş ve müellifin özgün hukukî yaklaşımlarını nakletmişlerdir.¹²⁰⁴

Tarikatü'l-bilâf beyne's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye ma'a zikri'l-edille:¹²⁰⁵ Şâfiî ve Hanefî mezhepleri arasındaki ihtilaflı meseleleri delilleriyle birlikte ele alan bu eser, mukayeseli fıkıh alanında yazılmış teknik bir çalışmadır. Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye'de yazma bir nüshası bulunan eserin, ilmî neşir hazırlıklarının yapıldığı bilinmektedir.¹²⁰⁶

Şerhu Fürû'î ibni'l-Haddâd: İbnü'l-Haddâd'ın *el-Fürû'*u üzerine kaleme alınmış bir şerhtir.¹²⁰⁷ Mezhep içindeki teknik meselelerin çözümüne sunduğu katkı nedeniyle Râfiî gibi sonraki dönem otoriteleri tarafından sıkça referans gösterilmiştir.¹²⁰⁸

Esrârü'l-fıkıh: Hacim bakımından küçük olmasına rağmen, fıkıhın nadir karşılaşılan, derin ve karmaşık konularını ihtiva eden özel bir çalışmadır.¹²⁰⁹

Şerhu Telhîsi ibni'l-Kâs: İbnü'l-Kâs'ın meşhur *et-Telhîs* adlı eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. İsnevî gibi tabakât yazarları, bu eserin kendi kütüphanelerinde bulunduğunu zikretmişlerdir.¹²¹⁰

Lübâbü't-Tehzîb: Talebesi Beğavî'nin *et-Tehzîb* adlı kapsamlı eserinin özeti mahiyetindedir.¹²¹¹

Şâfiî mezhebi içerisinde yeni hukukî çözümler üretme yetkinliğine sahip olan ashâbü'l-vücûh tabakasının en seçkin simalarından biri

1204 Râfiî, *el-'Azîz*, 1/501; 3/241; 3/549; 4/24; İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/35; 1/156; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/334; 2/383.

1205 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 3/215.

1206 Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", 29/233.

1207 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 128.

1208 Râfiî, *el-'Azîz*, 13/134;

1209 Râfiî, *el-'Azîz*, 2/415; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/204.

1210 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/204.

1211 İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id*, 119.

kabul edilen Ebû Alî el-Merverrûzî,¹²¹² mezhep içi genel kabullerin dışına çıkan ve literatürde garâib olarak nitelendirilen bazı içtihatlarıyla da tanınmaktadır. Onun usul ve fûrua dair, mezhebin seyrini ve tartışma zeminini zenginleştiren bazı özgün görüşleri şöyledir:

- Bir hayvanın yediği tohum, sindirilmeden sağlam bir şekilde dışarı çıkarsa ve ekildiğinde filizlenme özelliğini koruyorsa, bu tohumun özü temiz kabul edilir. Ancak dış yüzeyinin necasetten arındırılması için yıkanması vaciptir.¹²¹³

- Henüz ergenlik çağına ulaşmamış (sağîre) küçük kız çocuklarının fercine bakılması -mezhep içindeki genel sakınım görüşünün aksine- caizdir.¹²¹⁴

- Ezanın şehadet cümlelerinin önce alçak sesle sonra yüksek sesle tekrarlanması anlamına gelen tercî'in¹²¹⁵ terk edilmesi, ezanın sıhhatine halel getirir.¹²¹⁶

- Bir kimsenin, abdestini (idrar veya dışkı) zorlayarak/sıkıştırarak namaz kılması ve bu durumun namazdaki huşûunu tamamen gidermesi halinde, kıldığı namaz sahih olmaz.¹²¹⁷

- Yakut, akik ve benzeri kıymetli taşların özünde bulunan maddelerle şeytan taşlamak caizdir.¹²¹⁸

- Mescidlerin altın veya gümüşten mamul kandiller ve süslemelerle tezyin edilmesini helal görmüştür.¹²¹⁹

1212 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/164; İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/35; Hacıvî, *el-Fikrû's-sâmî*, 2/389; Heytû, *el-İctihâd*, 214.

1213 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/18.

1214 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/192; Heytû, *el-İctihâd*, 215.

1215 Abdurrahman Çetin, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/36-38.

1216 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/165.

1217 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/370; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/165; Heytû, *el-İctihâd*, 215.

1218 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 3/410.

1219 Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, 1/270.

- Haksız yere hapsedilen bir kimsenin, nüfuz sahibi birine kendisini serbest bıraktırması için mal/para vermesi meşrudur.

- Bir şahit, aleyhine şahitlik yapacağı kişiden utandığı veya çekindiği için tanıklık yapmaktan kaçınırsa, bu tutumuyla asi olur.¹²²⁰

- Gebe bir köleyi satın alan kimse için çocuğun statüsü, annesinin yeni hukuki durumuna doğrudan bağlanmaz. Çocuğun köle olup olmayacağı, ana rahmine düştüğü andaki statü ve şartlara göre tayin edilir.¹²²¹

- İslam toplumuna karşı suç işleyen bir harbî, daha sonra köleleştirilirse, işlediği suçtan doğan mali tazminat sorumluluğu şahsi bir borç olarak zimmetinde kalır; bu borç kölelik statüsüyle doğrudan ilişkilendirilmez.¹²²²

- Sahabi kavli, eğer akli veya şer'î bir kıyasla destekleniyorsa hüccet olarak kabul edilir.¹²²³

Şâfi mezhebinin Horasan ekolüne yön veren, ömrünü kaza, tedris ve fetva gibi ilmin her sahasında hizmet ederek geçiren mümtaz fakih olan Ebû Alî el-Merverrûzî, 23 Muharrem 462/11 Kasım 1069 tarihinde, bir Çarşamba günü Merverrûz'da vefat etmiştir.¹²²⁴

2.69. Ebü'r-Rebî' el-Îlâkî

Ebü'r-Rebî' Tâhir b. Abdillâh et-Türkî, Türk dünyasıyla köklü bağları olan Şâş bölgesine bağlı Îlâk kasabasına mensubiyeti sebebiyle el-Îlâkî nisbesiyle şöhret bulmuş, Horasan Şâfi ekolünün mümtaz simalarından biridir. İlmî formasyonunu Merv, Nisâbur ve Buhâra gibi dönemin en önemli ilim merkezlerinde; Kaffâl el-Mervezî, Ebû

1220 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 11/274.

1221 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 12/313.

1222 Hasen b. Muhammed b. Mahmûd el-Attâr, *Hâşiyetü'l-'Attâr 'alâ Cem'i'l-cevâmi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/278.

1223 Şevkânî, *İrşâdü'l-fihl*, 2/187.

1224 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 1/165; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/134-135; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 230.

Tâhir ez-Ziyâdî ve el-Halîmî gibi otoritelerden fıkıh, Ebû İshâk el-İsferâyînî'den ise fıkıh usulü tahsil ederek tamamlamıştır. İlmî yetkinliğiyle Horasan fıkıh geleneğinin Şâş halkı başta olmak üzere geniş kitlelere ulaşmasında merkezi bir rol üstlenen Ebû'r-Rebî' el-Îlâkî, aynı zamanda hadis rivayetinde de güvenilir bir isim olarak öne çıkmıştır. Şâfiî mezhebi içerisinde yeni hukukî çözümler üretme yetkisini haiz ashâbü'l-vücûh tabakasından sayılan Ebû'r-Rebî' el-Îlâkî'nin, şarabın kaynayıp yükseldikten sonra sirkeye dönüşmesi durumunda temas ettiği yerlerin temizliği konusundaki özgün tercihi, mezhep literatüründeki yerini sağlamlaştırmıştır. Ebû'r-Rebî' el-Îlâkî ilimle tezyin edilmiş 96 yıllık uzun bir ömrün ardından 465/1073 yılında vefat etmiştir.¹²²⁵

2.70. Ebû Halef et-Taberî

Horasan Şâfiî geleneğinin hem fıkıh hem de tasavvuf kanadını temsil eden önemli simalarından biri olan Ebû Halef Muhammed b. Abdilmelik b. Halef et-Taberî es-Selmî¹²²⁶ ilmi şahsiyetiyle her iki sahada da derin izler bırakmıştır. İlim tahsili için çıktığı yolculuklarda Horasan ekolünün kurucu ismi Kaffâl el-Mervezî ve mezhebin büyük kelâm ve usul otoritelerinden Ebû Mansûr el-Bağdâdî (ö. 429/1037) gibi devrin zirve isimlerinin rahle-i tedrisinde bulunmuştur. Literatürde yer yer Ebû Halef es-Selmî olarak da anılan¹²²⁷ Ebû Halef et-Taberî'den Ebû'l-Feth el-Muvaffak b. Abdilkerîm el-Herevî gibi şahsiyetler hadis rivayet etmiştir. Ebû Halef Muhammed b. Abdilmelik b. Halef et-Taberî mutasavvıf bir şahsiyet olup ilim tahsili için dönemin büyük âlimlerinden Kaffâl el-Mervezî ve Ebû Mansûr

1225 İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, 98; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/230; *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/73; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 31/167-168; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/326; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/291; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 2/444-445; İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/283; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/246; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/50; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, 1/157; Heytû, *el-İctihâd*, 234.

1226 Selm adındaki dedesine ya da Bâbu selm mahallesine nisbetle es-Selmî nisbesiyle anılmıştır. Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/248.

1227 Râfi'î, *el-'Azîz*, 5/402; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 2/317.

el-Bağdâdi (ö. 429/1037) gibi isimlerden dersler almıştır.¹²²⁸ Hem bir fakih hem de bir mutasavvıf olması yönüyle dikkat çeken Ebû Halef et et-Taberî, bu çok yönlü birikimini eserlerine de yansıtmış; fıkıh ve tasavvufun meczedildiği kıymetli telifler kaleme almıştır.¹²²⁹ Ebû Halef et-Taberî'nin telif ettiği başlıca eserler şunlardır:

Sülvetü'l-ârifin veünsü'l-müstâkin: Ebû Halef et-Taberî'nin tasavvuf tarihindeki yerini perçinleyen en önemli eseridir. Mutasavvıfların halleri, makamları, tabakaları ve biyografileri üzerine kurgulanan bu çalışma, tasavvufi tecrübeyi hem teorik hem de biyografik bir perspektifle ele almaktadır. Müellif, eserin telifini 459/1067 yılında tamamlamış olsa da; İbn Kâdi Şühbe bu tarihin 470 yılının Rebiülâhir ayı olduğuna dair farklı bir kayıt düşmüştür. Tâceddin es-Sübkî, bu eseri oldukça beğenmiş ve kendi alanında yazılmış son derece kıymetli ve başarılı bir çalışma olduğunu özel olarak vurgulamıştır.¹²³⁰ Uzun süre yazma nüshaları üzerinden takip edilen bu eser, modern dönemde Gerhard Böwering ve Bilal el-Urfâlî tarafından gerçekleştirilen titiz bir tenkitli tahkik çalışmasıyla 2021 yılında ilim dünyasına kazandırılmıştır.

el-Kinâye fî'l-fıkḥ: Fıkıh literatürü içerisinde, ele aldığı konuların özgünlüğü ve işleniş biçimi bakımından eşsiz bir eser olarak nitelendirilmiştir.¹²³¹

en-New'ul-fıkḥî min envâ'î'l-maksûd:

Şerhu'l-Miftâḥ: İbnü'l-Kâss'ın *el-Miftâḥ* adlı eserinin şerhi niteliğinde yazılmış bir ciltlik eserdir.¹²³² Bu şerh, sonraki dönem Şâfiî uleması tarafından dikkate alınmış; nitekim Hatîb eş-Şirbînî,

1228 Askalânî, *Tabsîru'l-müntebih*, 2/745; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/258.

1229 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10/256; İsmâil Paşa, *Hedyyetü'l-ârifin*, 2/73.

1230 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/180; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/248. İbn Kâdi Şühbe ise ilgili telifin, dört yüz yetmiş yılının Rebiülâhir ayında tamamlandığına değinmiştir. İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/258.

1231 Askalânî, *Tabsîru'l-müntebih*, 2/745; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/248.

1232 İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/258.

Muğni'l-muhtâc adlı eserinde bu çalışmaya atıfta bulunarak müelliften nakillerde bulunmuştur.¹²³³

el-Mu'in 'alâ mukteda'id-deyn: Ebû Halef et-Taberî'nin fıkıh usulü sahasında kaleme aldığı bir eserdir.¹²³⁴ Bu çalışma, onun sadece bir fûru fakihî ve mutasavvıf değil, aynı zamanda hukukun teorik temellerine de hâkim bir usulcü olduğunu kanıtlamaktadır.

Ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden olan Ebû Halef et-Taberî'nin vecih türünden bazı görüşleri mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

- Ramazan orucunu kasten bozan bir mükellef için kefarete, yalnızca cinsel ilişkiyle sınırlı değildir; yeme, içme veya benzeri yollarla orucun hürmetini ihlal eden her türlü iradî fiil için kefarete ödenmesi vaciptir.¹²³⁵

- Murisin erkek kardeşi, miras payı ve asabelik hakkı bakımından murisin dedesine nazaran daha önceliklidir; dede ile kardeşin içtima etmesi durumunda tercih kardeşe verilir.¹²³⁶

- Bir ceninin mirasçı olabilmesi için doğumun tamamen canlı bitmesi şart değildir; doğum esnasında vücudunun bir kısmı canlı olarak dışarı çıkmışsa, doğum tamamlanmadan vefat etse dahi miras hakkı sabit olur.¹²³⁷

- Miras hukukunda din ayrılığı kesin bir engeldir; farklı inanç sistemlerine mensup olan şahıslar arasında karşılıklı mirasçılık ilişkisi kurulamaz.¹²³⁸

1233 Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/247.

1234 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/73.

1235 Râfî'î, *el-'Azîz*, 3/231; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/259.

1236 Râfî'î, *el-'Azîz*, 5/423.

1237 Râfî'î, *el-'Azîz*, 6/468.

1238 Râfî'î, *el-'Azîz*, 6/529.

- Efendi, sahibi olduğu köle üzerinde tazir yetkisine sahip olsa da; kölenin içki içme suçu nedeniyle had cezası uygulama yetkisi bizzat efendiye ait değildir, bu yetki yargı makamına aittir.¹²³⁹

Hem tasavvufî derinliği hem de fikhî vukufiyetiyle Horasan ekolünün sembol isimlerinden biri haline gelen Ebû Halef et-Taberî, yaklaşık olarak 470/1077 yılında vefat etmiştir.¹²⁴⁰

2.71. İbnü's-Sabbâğ

Tam olarak adı Ebû Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed b. Abdilvâhid el-Bağdâdî olup 400/1009 yılında Bağdat'ta doğmuştur.¹²⁴¹ İlmî bir muhitte yetişen İbnü's-Sabbâğ, hadis ilmini Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Hüseyin el-Kattân ve İbn Şâzân el-Bağdâdî (ö. 383/993) gibi dönemin güvenilir muhaddislerinden tahsil etmiştir. Fıkıh eğitimini ise Irak ekolünün reisi kabul edilen büyük hukukçu Kadı Ebü't-Tayyib et-Taberî'den alarak, hocasının en seçkin talebeleri ve halefleri arasında yer almıştır.¹²⁴²

Bağdat ve çevresinde Irak Şâfi ekolünün tartışmasız otoritelerinden biri haline gelen İbnü's-Sabbâğ, İslam eğitim tarihinin en sembolik kurumlarından biri olan Nizâmiye Medresesi ile adı özdeşleşmiş bir fakihtir. Vezir Nizâmülmülk tarafından 459/1067 yılında açılan bu medresede ders vermek üzere ilk görevlendirilen isim olması, onun ilmi rütbesinin bir nişanesidir. Ancak bu süreç oldukça hareketli geçmiştir: Başlangıçta bu görev için Ebû İshâk eş-Şîrâzî planlanmış, ancak gelişen süreçte ders kürsüsüne çıkan ilk isim İbnü's-Sabbâğ olmuştur. Kısa bir süre sonra yerini Ebû Sa'd el-Mütevellî'ye bıraksa da, el-Mütevellî'nin görevden alınmasıyla medresedeki müderrislik makamına yeniden İbnü's-Sabbâğ getirilmiştir.¹²⁴³ İbnü's-Sabbâğ'ın ilim

1239 Râfi'î, *el-'Azîz*, 6/480; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 6/22.

1240 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1769; Heytû, *el-İctihâd*, 235-236.

1241 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/299; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, 2/123.

1242 İbn Kesir, *el-Bidâye*, 16/91; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 9/12.

1243 Muhammed b. Ali İbnü'l-İmrânî, *el-Enbiyâ' fi târihi'l-hulefâ*, thk. Kâsim es-Sâmerrâî (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001), 313; İbn Kesir,

halkası, dönemin en parlak zihinlerini bir araya getirmiştir. Talebeleri ve kendisinden rivayette bulunanlar arasında; oğlu Ebü'l-Kâsım Ali, Ebû Nasr el-Gâzî (ö. 532/1137) ve İsmail b. Muhammed et-Teymî (ö. 535/1141), gibi isimler yer almaktadır. Özellikle, kendisinden yaşça büyük olmasına rağmen ünlü tarihçi ve hadis münekkidi Hatîb el-Bağdâdî'nin ve Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî'nin (ö. 536/1142) ondan ders alıp rivayette bulunması, İbnü's-Sabbâğ'ın hadis ve fıkıh sahasındaki yüksek otoritesini tescil etmektedir.¹²⁴⁴

Zühd ve takvasıyla tanınan İbnü's-Sabbâğ, şahsi yaşantısındaki titizliğini ilmî çalışmalarına da yansıtmış, çağının en büyük otoritelerinden biri olarak kabul görmüştür. Çağdaşları arasında yapılan mukayeselerde, Şâfiî fıkıhına dair vukufiyetinin, yine aynı dönemin dev ismi Ebû İshak eş-Şîrâzî'den daha ileri olduğu ifade edilmiştir. Onun ilmî derinliğini takdir edenler sadece kendi mezhep mensupları değildir; nitekim meşhur Hanbelî âlimi İbn Akîl (ö. 513/1119), onu hayatı boyunca tanıdığı üç mutlak müctehid arasında zikretmiştir.¹²⁴⁵ Bu tanımlama, İbnü's-Sabbâğ'ın yalnızca mezhep içi bir nakilci olmadığını, doğrudan ana kaynaklardan hüküm istinbat edebilecek bir yetkinliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. O, sahip olduğu bu bağımsız ilmî karakterle, Şâfiî mezhebinin yerleşik bazı kabullerini bile metodolojik süzgeçten geçirerek eleştirmekten çekinmemiş, hakikatin izini sürerken mezhep taassubunun ötesinde bir duruş sergilemiştir.¹²⁴⁶

İbnü's-Sabbâğ, Irak Şâfiî ekolünün metodolojisini ve fıkıh anlayışını sistemleştiren, hem fûru hem de usul alanında temel başvuru

Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn, 1/427; 2/465; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/217-218; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/251; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/124.

1244 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/464; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/123.

1245 Diğer ikisi ise Ebû Ya'lâ b. el-Ferrâ' ve Ebü'l-Fadl el-Hemezânî el-Feradî'dir. Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/123.

1246 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/92; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 9/12; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/251; M. Kâmil Yaşaroğlu, "İbnü's-Sabbâğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/192-193.

kaynağı sayılan pek çok eser kaleme almıştır. Bu eserlerin en önemlileri şunlardır.¹²⁴⁷

eş-Şâmil: Şâfiî mezhebi literatüründe Irak ekolünün zirve metinlerinden biri kabul edilen bu eser, fikhî derinliği ve sistematik yapısıyla mezhep içerisindeki en güvenilir referans kaynakları arasında zikredilmektedir. Telif edildiği dönemden itibaren Şâfiî uleması nezdinde büyük bir itibar gören bu temel eser üzerine, müellifin en seçkin talebelerinden Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi tarafından eş-Şâfi adıyla yirmi ciltlik devasa bir şerh kaleme alınmıştır. Eserin mezhep hukukundaki merkezi konumu, sonraki asırlarda Osman b. Abdülmelik el-Kürdî (ö. 738/1337) ve İbn Hatîb Cibrîn (ö. 739/1338) gibi fakihlerin yazdığı şerhler ve Kutbüddin el-Hadramî'nin (ö. 676/1278) *el-Müntehab* adlı derlemesiyle pekiştirilmiştir.¹²⁴⁸ Ayrıca İbnü's-Salâh ve İbnü'l-Mülakkın gibi mezhep otoritelerinin teknik fıkıh tartışmalarında bu esere sıkça atıfta bulunmaları, eş-Şâmil'in sadece bir eğitim materyali değil, aynı zamanda hüküm istinbatında sarsılmaz bir hukuki müracaat kaynağı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹²⁴⁹

et-Tarîku's-sâlimilallâh: İbnü's-Sabbâğ'ın tasavvufî derinliği ile fikhî ve usulî vukufiyetini bir araya getiren bu eser, telif edildiği dönemden itibaren farklı isimlerle şöret bulmuş tek ciltlik kapsamlı bir eserdir. Literatürde *Tezkiretü'l-âlim ve't-tarîku's-sâlim* ile *'Uddetü'l-âlim ve't-tarîku's-sâlim* adlarıyla da anılan bu çalışma; sadece manevî halleri değil, aynı zamanda bu hallerin üzerine bina edildiği hadisleri ve birtakım fıkıh usulü meselelerini de ihtiva etmektedir. Ayrıca bu eser, günümüzde de alanında uzman birçok araştırmacı tarafından

1247 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18/267; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/91-92; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/217. Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/122-123; İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/573; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1501.

1248 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1025.

1249 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1/69; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, 2/123.

tahkik edilerek akademik neşri gerçekleştirilmiş ve ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.¹²⁵⁰

el-Kâmil: İbnü's-Sabbâğ'ın hilâf ilmi alanındaki yetkinliğini ortaya koyan el-Kâmil, Şâfiî ve Hanefî mezhepleri arasındaki görüş ayrılıklarını sistematik bir biçimde ele alan kapsamlı bir çalışmadır. İki ekolün hukukî yaklaşımlarını ve delillerini mukayese eden bu eser, hacim bakımından müellifin dev eseri *eş-Şâmile* yakın bir büyüklüğe sahiptir.¹²⁵¹ Eserin mezhepler arası hukuk tartışmalarındaki önemi, Şâfiî tabakatçısı Tâceddin es-Sübkî ve Hanbelî hukukçusu İbnü'l-Lehhâm gibi farklı meşreplerden âlimlerin bu kitaba atıf yapması ve ondan hukukî kaideler nakletmesiyle de açıkça görülmektedir.¹²⁵²

Fetâvâ: İbnü's-Sabbâğ'ın hukukî çözümlerini ve fikhî içtihatlarını içeren *Fetâvâ*, bizzat müellifin kendisi tarafından değil, yeğeni Ebû Mansûr Ahmed b. Muhammed İbnü's-Sabbâğ tarafından titizlikle derlenerek literatüre kazandırılmıştır. Müellifin gündelik meselelere ve karmaşık hukukî problemlere verdiği cevaplardan oluşan bu derleme, Şâfiî mezhebinin uygulama sahasındaki gelişimini izlemek açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim Tâceddin es-Sübkî'nin kendi eserlerinde bu fetvalardan nakillerde bulunması, çalışmanın sadece aile içi bir kayıt olarak kalmadığını, aksine yüksek ilim çevrelerinde kabul görmüş ve güvenilir bir müracaat kaynağı hüviyeti kazandığını tescil etmektedir.¹²⁵³

el-İş'âr bi-ma'rifeti ihtilâfi 'ulemâ'il-emsâr: İslam hukuk otoritelerinin görüş ayrılıklarını ele alan bir eserdir. Bu eserin aidiyeti hususunda biyografik kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Kâtib Çelebi ve Bağdatlı İsmâil Paşa gibi bibliyografik eser sahipleri bu çalışmayı doğrudan İbnü's-Sabbâğ'a nispet etmişlerdir.¹²⁵⁴ Ancak modern araş-

1250 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, 2/123; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/252; Sübkî, *el-İbhâc*, 2/6, 43, 49; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhit*, 2/220; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/389.

1251 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/252.

1252 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 5/127; İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id*, 378.

1253 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 5/128.

1254 İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/573; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/81.

tırmalar ve detaylı tabakât incelemeleri, bu telifin aslında müellifin yeğeni olan Ebû Mansûr Ahmed b. Muhammed İbnü's-Sabbâğ'a ait olduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁵⁵

Şâfiî tabakât tasnifinde ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden biri olarak kabul edilen İbnü's-Sabbâğ, mezhep içi hukuk düşüncesinin gelişiminde kilit bir role sahiptir. Onun fûru-i fıkha dair ortaya koyduğu çözümler, bazıları mezhep içerisinde garâib nevinden kabul edilse de, mezhebin delil dairesini genişleten kıymetli içtihatlar olarak görülmüştür.¹²⁵⁶ Bu yetkinliği sebebiyle İmrânî, Râfî ve Nevevî gibi önemli fakihler, eserlerinde onun bu tercihlerine sıkça atıfta bulunmuş ve mezhep içi tartışmalarda bu görüşleri temel birer veri olarak değerlendirmişlerdir.¹²⁵⁷ Onun bu görüşlerinden bazıları şunlardır:

- Bir konuda görüşüne başvurulana iki güvenilir ve ehil müftünün birbirinden farklı fetvalar vermesi durumunda, fetva isteyen kişinin bu iki içtihattan birini tercih etme ve ona göre amel etme serbestiyeti bulunmaktadır.¹²⁵⁸

- Ortak mülkiyete konu olan ve henüz taksimi gerçekleştirilmemiş bir arazide, paydaşlardan birinin kendi hissesini müstakil bir cami olarak vakfetmesi hukuken geçerli kabul edilmez.¹²⁵⁹

- Bıyığı kısaltan veya tamamen kesen bir kimsenin, bu işlemin ardından abdest tazelemesi veya abdest alması müstehaptır.¹²⁶⁰

- Bir kimsenin satış iradesini beyan ederken “Eğer kabul edersen sana sattım” şeklinde bir ifade kullanması durumunda, bu satış akdi geçerli sayılmaz. Bunun temel gerekçesi, satışın kurucu unsuru olan

1255 Yaşaroğlu, “İbnü's-Sabbâğ”, 21/192-193.

1256 İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 2/464; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/251-252.

1257 İmrânî, *el-Beyân*, 1/19, 27, 31, 35, 41; 2/17, 28, 31, 36, 39, 50; 3/69, 74 ve diğerleri; Râfî, *el-'Azîz*, 1/518, 532; 2/10, 48, 64, 69; 3/38-39, 45, 59 ve diğerleri; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 1/91, 123, 262; 2/28, 41, 71; 3/27, 227, 279 ve diğerleri.

1258 İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 165.

1259 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 5/127.

1260 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 5/128.

icabın, kabul etme gibi bir şarta bağlanarak kesinlikten uzaklaştırılmış olmasıdır.¹²⁶¹

-Bir erkeğin aynı anda dokuz kadınla evlenmesi helaldir.¹²⁶²

Fıkıh usulü sahasında da derinlikli bir birikime sahip olan İbnü's-Sabbâğ, özellikle hüküm istinbat yöntemleri ve usulî prensipler konusunda özgün yaklaşımlar sergilemiştir. Onun bu alandaki bazı dikkat çekici görüşlerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- Kible yönü gibi teknik araştırma gerektiren konularda kişi, ulaştığı kanaat veya ilhamla yalnızca kendisi amel etmekle yükümlüdür; bu bireysel çıkarım başkaları için bir delil teşkil etmez ve başkaları bu sonuca davet edilemez.¹²⁶³

- Bir sözün dilbilimsel ve hukuki açıdan emir vasfı kazanabilmesi için, emri verenin emredilenden mutlak surette daha üst bir konumda bulunması.¹²⁶⁴

- Şer'î bir emrin yerine getirilmesi konusunda mükellef serbest bırakılmıştır; emredilen fiilin derhal yapılması kadar, makul bir süreye ertelenerek ifa edilmesi de hukuken caizdir.¹²⁶⁵

- Bir hocanın öğrencisine "Bu hadis benim falanca hocadan duyduğumdur" diyerek sadece bilgi vermesi, o hadisin rivayet edilmesi ve nakli için hukuken geçerli bir yöntemdir.¹²⁶⁶

- Akıl ve içtihatla ulaşılamayacak konularda bir sahâbînin beyanı, doğrudan Hz. Peygamber'den duyulmuş bir bilgi kabul edilir ve bu bilgiye uymak zorunludur.¹²⁶⁷

1261 Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti 'l-kübrâ*, 5/128.

1262 Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân el-Kannevcî Sıddîk Hasan Han, *er-Ravzatü 'n-nediyye şerhu 'd-Düreri 'l-behiyye* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 2/26.

1263 Emîr Pâdişâh, *Teysîrü 't-Tahrîr*, 4/185.

1264 İbn Emîri 'l-Hâc, *et-Tahrîr*, 1/371.

1265 Sübkî, *el-İbhâc*, 2/59.

1266 Sübkî, *el-İbhâc*, 2/334.

1267 Zerkeşî, *el-Bahru 'l-muhîd*, 4/366.

- Allah'ın ancak doğru olanı seçeceğini bildiği bir peygamber veya kâmil bir müctehide, herhangi bir içtihat sürecine girmeksizin dilediği gibi hükmetme yetkisi verilmesi aklen ve şer'an mümkündür.¹²⁶⁸

İbnü's-Sabbâğ'ın hayatının son dönemi ve vefatı, hem akademik sadakati hem de dönemin ilim merkezleri arasındaki hareketliliği yansıtan olaylarla şekillenmiştir. Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin 476/1083 yılındaki vefatının ardından Nizâmîye Medresesi'ndeki müderrislik görevini bir yıl daha sürdüren müellif, bu süreçte ortaya çıkan göz rahatsızlığı sebebiyle görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ancak ilmi faaliyetlerinden kopmamak adına, durumunu Vezir Nizâmülmülk'e bizzat iletmek üzere İsfahan'a uzun bir yolculuk gerçekleştirmiştir. İsfahan'daki görüşmede Nizâmülmülk, büyük bir hürmet gösterdiği İbnü's-Sabbâğ için Bağdat'ta müstakil bir medrese inşa edilmesi talimatını vermiş, müellif de bu müjdeyle Bağdat'a geri dönmüştür. Ne var ki, bu yeni ilim yuvasının açılışını görmeye ömrü vefa etmemiş; Bağdat'a varışından yalnızca üç gün sonra, 13 veya 14 Cemâziyelevvel 477 (17 veya 18 Eylül 1084) tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi başlangıçta Kerh bölgesindeki kendi evine defnedilmiş, daha sonra ise önemli şahsiyetlerin defnedildiği Bâbü Harb Kabristanı'na nakledilmiştir.¹²⁶⁹

2.72. Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî

Tam olarak adı Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn b. Alî el-Mütevellî en-Nîsâbüri olup 426/1035 veya 427/1036 senesinde Nîsâbur'da dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda künyesi Ebû Saîd, dedesinin adı ise İbrâhîm olarak kaydedilse de, ilim çevrelerinde el-Mütevellî lakabıyla şöhret bulmuştur.¹²⁷⁰ Hayatına dair biyografik veriler, ilmi otoritesine kıyasla oldukça sınırlı olsa da, yetiştiği çevre ve aldığı eğitim onun fıkıh tarihindeki yerini net bir şekilde or-

¹²⁶⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/354.

¹²⁶⁹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18/267; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/91-92; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, 9/13. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/465; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/218; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/251.

¹²⁷⁰ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/54; Râfiî, *el-'Azîz*, 1/265; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/133.

taya koymaktadır. Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî'nin tahsil hayatı, dönemin önemli ilim havzalarını kapsayan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Fıkıh eğitimini Merv'de Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'den, Merverrûz'da Ebû Ali el-Merverrûzî'den ve Buhâra'da Ebû Sehl Ahmed b. Ali el-Ebîverdi'den alarak Horasan fıkıh geleneğinin inceliklerine vakıf olmuştur. Hadis ilminde ise Ebü'l-Hüseyn Nasr b. Abdülazîz el-Fârisî (ö. 448/1056), Ebû Osmân es-Sâbûnî (ö. 449/1057), Abdülkerîm el-Kuşeyrî ve Ebû Abdillâh et-Taberî (ö. 495/1101) gibi dönemin önemli şahsiyetlerinden rivayette bulunarak ilmini tevsik etmiştir.¹²⁷¹ Öğrencilik yıllarındaki bu birikimini Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yaparak taçlandıran Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî, arkasında çok sayıda seçkin talebe bırakmıştır. Kendisinden ders alan ve rivayette bulunanlar arasında Ebü'l-Hasen b. Ebî's-Sakr (ö. 498/1105), Ebü'l-'Abbâs el-Üşnehî (ö. 515/1121), Ebû Bekr et-Turtûşî, Ebü'l-Fadl el-Mâhiyânî (ö. 525/1131) ve Ebû Mansûr b. er-Rezzâz (ö. 539/1145) gibi isimler öne çıkmaktadır.¹²⁷²

Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî'nin Nizâmiye Medresesi'ndeki müderrislik serüveni, dönemin akademik hiyerarşisi ve ulema arasındaki nezaket/rekabet dengesini yansıtan çarpıcı olaylarla doludur. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin 476/1083 yılındaki vefatı üzerine bu prestijli makama getirilen ilk isim Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî olmuştur. Ancak bu atama başlangıçta kısa sürmüş ve yerini İbnü's-Sabbâğ'a bırakmıştır. İbnü's-Sabbâğ'ın göz rahatsızlığı nedeniyle görevden ayrılmasıyla, 477/1084 senesinde Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî asıl uzun soluklu dönemini başlatacak olan görevine iade edilmiş; burada usûlû'd-dîn ve fûrû-i fıkıh alanlarında geniş kitlelere dersler vermiştir.¹²⁷³ İbn Hallikân'ın aktardığı

1271 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 32/226; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/585; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/247-248; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 5/166; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/107.

1272 Mütevellî, *Tetimmatü'l-İbâne*, tkh. Hüseyin b. Muhammed b. Abdillâh el-Habeşî (Suudi Arabistan: Külliyyetü's-Şerî'a, h. 1429), 23-28.

1273 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 32/226; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/585; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 5/166.

anekdot, Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî'nin bu makamı sadece idari bir görev değil, ilmi bir rütbe ve manevi bir lütuf olarak gördüğünü kanıtlamaktadır. Diğer fakihlerin, hocası Şîrâzî'ye duydukları derin hürmetten dolayı onun kürsüsüne oturmasını yadırgamaları üzerine Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî, hayatındaki iki büyük sevinç eşliğini paylaşarak durumu şöyle izah etmiştir: “Şunu iyi bilin ki, hayatım boyunca sadece iki şeyle sevindim: İlki, Mâverâünnehir'den eski elbiselerle Serahs'a vardığımda, Ebü'l-Hâris es-Serahsî'nin meclisinde en arkada otururken yaptığım ilmi itirazın ardından hocanın beni fark edip en öne, yanına oturtarak yüceltmesiydi. İkincisi ise, şeyhimiz Ebû İshâk'ın makamına oturmaya layık görüldüğüm şu andır. Bu, nimetlerin en büyüğü ve nasibin en mükemmelidir.”¹²⁷⁴

İlim ve din sahasındaki müstesna otoritesi, derin vukufiyeti ve sarsılmaz saygınlığı sebebiyle “imamların şerefi” anlamına gelen “Şerefü'l-eimme” unvanıyla tebcil edilen Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî, yoğun tedris faaliyetlerini telif çalışmalarıyla taçlandırmıştır. Fıkıh usulü, fûrû-i fıkıh ve hilâf alanlarında gerçek bir mütehassıs kabul edilen el-Mütevellî'nin literatüre kazandırdığı başlıca eserler şunlardır:¹²⁷⁵

Kitâbü'l-Muğnî: Ebû Sa'd el-Mütevellî'nin kelâm ilmine dair en önemli çalışmasıdır. Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Gunyetün fi'l-usûl* başlığıyla zikrettiği bu eser,¹²⁷⁶ Eş'arî doktrini çerçevesinde kaleme alınmıştır. Müellifin çağdaşı olan ve aynı yıl vefat ettiği Cüveynî'nin *el-İrşâd* adlı eseriyle hem içerik hem de metodolojik açıdan büyük benzerlikler gösterir. Sistematik bir yapıyla kurgulanan kitap; bilgi teorisi ve istidlâl yöntemleriyle başlayıp ulûhiyet, nübüvvet ve sem'iyât gibi temel inanç esaslarını dört ana bölümde derinlemesine incelemektedir. Eserin kapsamında ayrıca iman-amel ilişkisi, büyük günah meselesi, şefaat ve imâmet gibi tartışmalı konuların yanı sıra, İslam ahlakının temel direği olan emr-i bi'l-ma'rûf ve

1274 İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân*, 3/133-134.

1275 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18/133.

1276 İsmâil Paşa, *Hedyyetü 'l-ârifîn*, 1/518.

nehy-i anî'l-münker ilkesine de geniş yer ayrılmıştır. Eserin modern dönemdeki neşir süreci ise ilmî tartışmaları beraberinde getirmiştir. İlk kez 1986 yılında Marie Bernand tarafından Kahire'de yayımlanan çalışma, metindeki okuma hatalarının çokluğu nedeniyle Daniel Gimaret tarafından eleştirilmiş ve Gimaret bu hataları düzeltmek için kapsamlı bir liste hazırlamıştır. Bu eleştirilerin ardından eser, 1987 yılında İmâdüddin Ahmed Haydar tarafından daha sağlıklı bir metin tesisiyle *el-Ğunye fi usûli'd-din* başlığı altında yeniden neşredilmiştir.¹²⁷⁷

Tetimmetü'l-İbâne: Hocası Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'nin *el-İbâne* adlı eseri üzerine kaleme alınmış zeyil türünde oldukça hacimli bir eserdir. Müellif, bu çalışmasına tamamlayıcı anlamına gelen *et-Tetimme* ismini vererek, eserin *el-İbâne*'yi şerh etme, eksiklerini tamamlama ve mevcut metinden yeni fikhî meseleler üretme amacını taşıdığını bizzat vurgulamıştır. Müellifin ölümü sebebiyle ancak hudûd bahsine kadar telif edilebilen bu çalışma, Şâfi mezhebinin Horasan ekolü içerisinde o denli büyük bir yankı uyandırmıştır ki, Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî ilim çevrelerinde "Tetimme'nin sahibi" manasına gelen "Sâhibü't-tetimme" unvanıyla anılmaya başlanmıştır.¹²⁷⁸ Günümüzde de mezhep fıkının temel dayanaklarından biri kabul edilen bu eser, farklı araştırmacılar tarafından akademik tahkik ve diraselere konu edilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.¹²⁷⁹

Kitâbün fi'l-bilâf: Mukayeseli fıkıh alanında kaleme alınan bu eser, Zehebî tarafından oldukça kapsamlı bir çalışma olarak nitelendirilmiştir. Zehebî, eserin farklı mezhebi görüşleri, bu görüşlerin dayandığı temel delilleri, meselelere yönelik özgün yaklaşımları ve

1277 Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn b. Ali el-Mütevellî, *el-Ğunye fi usûli'd-dîn*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1987).

1278 Burhânüddîn el-Ebnâsî, *eş-Şeza'l-feyyâh*, 140; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/280; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 32/227; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/585-586; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/248.

1279 Genel bilgi için bk. https://archive.org/details/Autotech1100_gmail_20190123 (22.07.2025).

ilmi itiraz ile eleştirileri bir araya getiren kuşatıcı bir kaynak olduğunu belirtmektedir.¹²⁸⁰

Ferâizu'l-Mütevellî: Müellifin miras hukuku alanındaki birikimini yansıtan bu eser, muhtasar nitelikte bir telif olup, miras taksimine dair temel kaideleri sistemli bir şekilde sunmaktadır.¹²⁸¹

Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî, Eş'arî kelâmındaki yetkinliğinin yanı sıra, Şâfiî mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh arasında müstesna bir konuma sahiptir. Onun fikhî derinliği ve mezhep doktrinine katkıları, özellikle mezhebin sonraki dönem büyük otoriteleri olan Râfiî el-Kazvînî, Nevevî ve Zekeriyâ el-Ensârî'nin eserlerinde sıkça yankı bulmuştur. Bu fakihlerin, Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî'den çok sayıda görüş nakletmesi, onun görüşlerinin mezhep içindeki belirleyici rolünü teyit etmektedir.¹²⁸² Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî'ye isnat edilen ve fıkah literatüründe dikkat çeken bazı temel görüşleri şu şekilde özetlemek:¹²⁸³

- Uyuyan kişinin ağzından gelen su, eğer bir renk değişimi varsa necis kabul edilir; herhangi bir değişim yoksa temiz hükmündedir.¹²⁸⁴

- Yol kenarlarına içilmek üzere vakfedilmiş su küplerinden abdest almak hukuken caiz değildir. Bu durumda su yok hükmünde sayılarak doğrudan teyemmüm edilir.¹²⁸⁵

- Devletin, toprak ürünlerinden alınacak öşür yerine haracı bedel olarak tahsil etmesi durumunda, mükellefin öşür yükümlülüğü hukuken düşer.¹²⁸⁶

1280 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 32/227; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/586.

1281 İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/518.

1282 Râfiî, *el-'Azîz*, 1/42; 1/64; 1/212; 2/98; 2/102; 3/18; 3/61 ve diğerleri; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibin*, 1/18; 1/30; 2/318; 2/330 ve diğerleri; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 1/7; 1/9; 2/3; 2/5; ve diğerleri.

1283 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/586; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/134.

1284 Râfiî, *el-'Azîz*, 1/42.

1285 Râfiî, *el-'Azîz*, 1/269.

1286 Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/542.

- Eti yenmeyen hayvanların sütü necis kabul edildiğinden, bu sütlerin alım-satım akdi batıldır.¹²⁸⁷

- Mushaf üzerine yapılan yeminlerin geçerliliği niyete bağlıdır. Mushafın içindeki kelimelerin veya bu mushafın hürmetine yapılan yeminler geçerli; sadece fiziksel kâğıt ve cildi kasteden yeminler ise geçersizdir.¹²⁸⁸

- Âlemin kadim olduğunu, yaratıcının hâdis olduğunu savunmak veya Allah'ın icmâ ile sabit sıfatlarını inkâr edip O'na noksan sıfatlar isnat etmek küfür hükmündedir.¹²⁸⁹

- Peygamberler dışındaki şahıslara salavat getirilmesi şer'an yasaktır.¹²⁹⁰

- Bir kadının memesine verilen zarar sonucu sütünün kesilmesi durumunda, zarar veren hükûmet-i adl ödemekle yükümlüdür. Zararın etkisi yıllar sonraki bir doğumda ortaya çıksa bile uzman görüşüyle bağ kurulabiliyorsa tazminat borcu sabittir.¹²⁹¹

- Vefat eden bir zimminin Müslüman olduğuna dair tek bir adil kişinin şahitliği; kâfir akrabaların mirastan mahrum bırakılması veya Müslüman akrabaların mirasçı kılınması için hukukken yeterli kanıt teşkil etmez.¹²⁹²

Ebû Sa'd Abdurrahmân el-Mütevellî, ilimle geçen bereketli ömrünü Bağdat'ta tamamlamıştır. Müellif, 8 Şevval 478/27 Ocak 1086 tarihinde, elli iki yaşındayken bir Perşembe günü vefat etmiştir.

1287 Nevevî, *Kitâbü'l-İzâh*, 408.

1288 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 11/13.

1289 Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn*, 10/64.

1290 Nevevî, *el-Mecmû*, 6/171.

1291 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/107. Hükûmet-i adl; İslâm ceza hukukunda müessir fiilin mağduruna ödenmek üzere miktarı hâkim tarafından belirlenen tazminata denir. Bk. Şamil Dağcı, "Hükûmet-i Adl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/463.

1292 Nevevî, *el-Mecmû*, 6/281.

Cenaze namazı, yine dönemin seçkin âlimlerinden biri olan Ebû Bekr eş-Şâfi tarafından kıldırılmış ve naaşı Bağdat'ın önemli hazirelerinden biri olan Bâbüebrez Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹²⁹³

2.73. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî

Şâfi mezhebi ve Eş'arî kelâm geleneğinin en parlak simalarından biri olan Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, 419/1028 yılında Nîsâbur yakınlarındaki Ezâzvâr köyünde dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklar doğum tarihini 417/1026 olarak kaydetse de, onun ilim dünyasındaki hızlı yükselişi her iki tarihe göre de hayranlık uyandırıcıdır.¹²⁹⁴ Yaygın olarak Mekke ve Medine'de geçirdiği yıllara atfen "İmâmü'l-Haremeyn" unvanıyla şöhret bulan Cüveynî, babasının vefatı üzerine henüz tahsilini tamamlamamış bir gençken müderrislik görevini üstlenmiştir. Bu erken dönemde bir yandan dersler verirken diğer yandan Ebû Abdillâh el-Habbâzî'den kıraat, Ali b. Faddâl el-Mücâşîî'den (ö. 479/1086) Arap edebiyatı, babası ve Beyhakî'den fıkıh, Ebü'l-Kâsım el-İşkâf'tan (ö. 452/1060) usûl-i fıkıh, Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi isimlerden ise hadis tahsil ederek çok yönlü ve köklü bir ilmî altyapı oluşturmuştur.¹²⁹⁵

Cüveynî'nin hayatı, Büyük Selçuklu Devleti'ndeki siyasi değişimlerle paralel bir seyir izlemiştir. Vezir Amîdülmülk el-Kündürî'nin (ö. 456/1064) Şii-Mu'tezilî taassubuyla Eş'arî âlimlerine yönelik başlattığı baskı ve ders yasakları, Cüveynî'nin 450/1058 yılında Beyhakî ve Kuşeyrî gibi otoritelerle birlikte Nîsâbur'u terk etmesine neden olmuştur. Bağdat'ta kısa bir süre

1293 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/586; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/134; Mütevellî, *Tetimmatü'l-İbâne*, 35; Yurdağür, "Mütevellî, Abdurrahman b. Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/220.

1294 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/468; İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 2/467.

1295 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/469; Tehânevî, *Mevsû'atü keşşâfi istilâhâti'l-fünûn*, 1/301; İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, 2/466.

konakladıktan sonra Hicaz'a geçen müellif, burada geçirdiği dört yıl boyunca Mekke ve Medine'de gerçekleştirdiği yoğun tedris faaliyetleri neticesinde "İmâmü'l-Haremeyn" unvanını almıştır. Sultan Alparslan'ın tahta çıkıp Nizâmülmülk'ü vezirlik makamına getirmesiyle ilim dünyası için yeni bir dönem başlamış; Cüveynî 455/1063 yılında Nîsâbur'a dönerek bizzat kendisi için inşa edilen Nizâmiye Medresesi'nin başmüderrisliğine tayin edilmiştir. Bu medresede sürdürdüğü faaliyetlerle pek çok seçkin âlim yetiştiren Cüveynî'nin en meşhur öğrencisi, İslam düşünce tarihinin zirve isimlerinden biri olan Gazzâlî'dir. Gazzâlî'nin yanı sıra meşhur Şâfiî fakihleri Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110) ve Ali b. Muhammed et-Taberî ile muhaddis Abdülgâfir el-Fârisî gibi isimler onun rahlesinden geçmiştir. Ayrıca Ebû Abdillâh el-Furâvî, Zâhir eş-Şehhâmî ve Ahmed b. Sehl el-Mescidî gibi önemli şahsiyetler de kendisinden hadis rivayet ederek bu ilmî halkanın parçası olmuşlardır.¹²⁹⁶

Çağının harikası olarak tavsif edilen Cüveynî,¹²⁹⁷ ömrünün büyük bir kısmını ilmi tedrisat ve telif faaliyetlerine vakfetmiştir. Tefsir, hadis ve ahlâk gibi pek çok İslâmî ilimde eserler vermiş olsa da, özellikle kelâm ve fıkıh usulü alanlarında mutlak bir otorite olarak kabul edilmiştir.¹²⁹⁸ Telif ettiği otuzu aşkın eseriyle İslam düşünce mirasına yön veren Cüveynî'nin en önemli çalışmaları şunlardır:

eş-Şâmil fî usûlî'd-dîn: Eş'arî doktrininin sistematik bir savunusu niteliğindedir. Eserin ilk bölümlerinde bilgi teorisi üzerinde durularak aklî istidlâlin geçerli bir bilgi aracı olduğu temellendirilmiş; ardından âlemin yaratılmışlığı, Allah'ın varlığı ve O'nun mahlûkata benzemeyişi gibi temel ilahiyat konuları ile irade ve ilim gibi sıfatların mahiyeti incelenmiştir. İkinci bölümde tevhid ilkesi merkeze alınarak "temânu' delili" üzerinden Allah'ın birliği

1296 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/469-470; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 2/467-468; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/160; Okşar, *İslam Kelamında Nedensellik ve Adetullah* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018), 110.

1297 Askalânî, *en-Nuket*, 372.

1298 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/469.

ispat edilmiş, Mu'tezile'nin eleştirileri cevaplandırılarak yaratıcının cisim ve mekândan münezzeh olduğu rasyonel ispatlarla ortaya konulmuştur. Sıfatlar bahsine ayrılan üçüncü bölümle devam eden eserin bir kısmı, 1969 yılında Ali Sâmi en-Neşşâr ve arkadaşları tarafından İskenderiye'de yayımlanarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.¹²⁹⁹

el-İrşâd ilâ kavâti 'i'l-edilleti fî usûli'l-i 'tikâd: Yaklaşık otuz ana bölümden oluşmaktadır. Ehl-i Sünnet akaidini savunan eser; nazar ve ilim gibi epistemolojik giriş konularıyla başlayıp ulûhiyyet, kazâ-keder, nübüvvet ve sem'îyyât bahisleriyle devam etmektedir. Eserin son dört bölümü ise siyaset ve kamu hukukuna dair imâmet konusuna ayrılmıştır. Bâkılânî'nin sistemleştirdiği Eş'arî doktrinini toparlamasının yanı sıra Aristo mantığına da yer vermesi bakımından "mütekaddimîn" (ilk dönem) ve "müteahhirîn" (geç dönem) kelâmı arasında bir köprü vazifesi gören bu çalışma, modern dönemde Muhammed Yûsuf Mûsâ ve Abdülmün'im Abdülhamîd (Kahire, 1950) ile Es'ad Temîm (Beyrut, 1985) tarafından neşredilmiştir.¹³⁰⁰

el- 'Akidetü'n-Nizâmiyye: Cüveynî'nin Nizâmülmülk'e ithafen kaleme aldığı *el- 'Akidetü'n-Nizâmiyye*, müellifin düşünce dünyasındaki metodolojik dönüşümü yansıtmaları bakımından oldukça dikkat çekicidir. Cüveynî bu eserinde, daha önceki hacimli çalışmaları olan *eş-Şâmil* ve *el-İrşâd*'daki tevilci tutumun aksine, selef metoduna daha yakın bir duruş sergilemiştir. Özellikle haberî sıfatlar konusunda tevil yoluna gitmemekle birlikte, Allah'ı yaratılmışlara benzetmekten ve cisimleştirip sınırlamaktan kesin bir dille kaçınmıştır. Eserin içeriğinde âlemin hudûsü meselesi özgün bir üslupla işlenmiş; Mu'tezile ekolünün ilahiyat kabulleri ile kulların fiilleri hakkındaki görüşleri güçlü bir şekilde eleştirilmiştir. Peygamberliğin ispatı sadedinde ise Kur'an'ın i'câzı, insanların benzer

1299 Bekir Topaloğlu, "eş-Şâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/331-333.

1300 İlyas Üzüm, "el-İrşâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 22/455-456.

bir eser meydana getirmekten Allah tarafından engellendiğini savunan sarfe teorisiyle açıklanmıştır.¹³⁰¹ Akademik dünyadaki ilk neşri 1948 yılında Kahire’de gerçekleştirilen bu eser, Cüveynî’nin kelâmî olgunluk döneminin en önemli nişanelerinden biri kabul edilir.¹³⁰²

Lüma ‘u’l-edille fi kavâ‘idi ehli’s-sünne: Cüveynî’nin akaid alanındaki özlü ve sistematik eserlerinden biri olan bu eser, Ehl-i Sünnet inanç esaslarını temel delilleriyle birlikte özetleyen bir el kitabıdır. Eser, ilk olarak Fevkiyye Hüseyin Mahmûd tarafından 1965 yılında Kahire’de ilim dünyasına kazandırılmış; ardından Michel Allard tarafından Fransızca’ya tercüme edilerek 1968 yılında Beyrut’ta yayımlanmıştır. Bu muhtasar metnin anlaşılmasına yönelik önemli katkılardan biri de Abdullah b. Muhammed et-Tilimsânî tarafından kaleme alınan şerhtir. Eser, özellikle hacimli kelâm metinlerine giriş mahiyetinde bir ders kitabı niteliği taşımaktadır.

Şifâ ‘ül-ğalil fi beyâni mâ vaka ‘a fi’t-Tevrât ve’l-İncil mine’t-tebdil: Cüveynî’nin Bağdat’ta ikamet ettiği yıllarda kaleme aldığı bu eser, dinler arası mukayese ve reddiye literatüründe müstesna bir yere sahiptir. Müellif, bu çalışmasını o dönem Bağdat’ın ilmi atmosferinde Yahudi ve Hristiyan din bilginleriyle gerçekleştirilen derin tartışmaların bir neticesi olarak oluşturmuştur. Eser, Tevrat ve İncil metinlerinin tarihsel süreçte uğradığı tahrif konusunu felsefi ve kelâmî bir disiplinle, sistematik olarak ele alan ilk reddiyelerden biri olma özelliğini taşır. Cüveynî’nin metin eleştirisi yöntemlerini kullandığı bu önemli çalışma, Michel Allard tarafından

1301 Sarfe teorisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fidanboy, “Zemahşerî’nin Nazzâm’ın Sarfe Teorisine Yaklaşımı”, *Bütün Yönleriyle Zemahşerî*, ed. Ömer Aslan - Hasan Özalp (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaa, 2023), 2/383-388.

1302 Yusuf Şevki Yavuz, “el-Akîdetü’n-Nizâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/258.

Fransızca'ya tercüme edilerek 1968'de Beyrut'ta, Ahmed Hicâzî es-Sekkâ tarafından ise 1979'da Kahire'de neşredilmiştir.¹³⁰³

Mesâ'ilü'l-İmâm 'Abdihak es-Sıkılı: Abdülhak es-Sıkılı'nın itikadi meselelere dair Cüveynî'ye yönelttiği soruları ve müellifin bu sorulara verdiği teknik cevapları ihtiva eden bir risaledir. Abdülazîm ed-Dîb tarafından titizlikle neşre hazırlanan bu çalışma, Cüveynî'nin kelâmî görüşlerinin tartışma zemininde nasıl şekillendiğini görmemize imkan tanır.

Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb: Cüveynî'nin bizzat "hayatının meyvesi" sözüyle değerini ifade ettiği bu devasa çalışma, Şâfiî fıkhnın en temel başvuru kaynaklarından biridir. Müellif bu eserinde, mezhep içi görüşleri derinlemesine analiz ederek sistemleştirmiştir. Eserin önemi o kadar büyüktür ki, bizzat Cüveynî'nin kendisi de dâhil olmak üzere, İzzeddin b. Abdisselâm ve İbn Ebû Asrûn gibi fahihler tarafından ihtisar edilerek ilim dünyasına sunulmuştur.

Ğıyâsü'l-ümem fî iltiyâssi'z-zulem: Cüveynî'nin olgunluk dönemi eseri olan ve Nizâmülmülk'ün lakabına atfen isimlendirilen bu eser, 1071 yılından sonra kaleme alınmış, siyasî düşünce ve kamu hukuku açısından çığır açıcı bir çalışmadır. Klasik kelâm metodu yerine fıkıh üslubunun benimsendiği eserde, güncel siyasî meseleler imâmet konusu merkeze alınarak tarihî tecrübe ışığında incelenmiştir. Üç ana bölümden oluşan eserin ilk ve en geniş kısmında devlet başkanının tayini, seçilme usulleri ve sahip olması gereken vasıflar ele alınırken; ikinci bölümde Abbâsî hilâfetinin zayıfladığı dönemin şartları gözetilerek, nitelikli bir liderin yokluğunda ortaya çıkan siyasî boşluğun nasıl yönetileceği tartışılmıştır. Eserin üçüncü bölümü ise İslam dünyasında ictihad yapacak âlimlerin azalması problemini konu edinerek, mutlak müctehidler bulunmadığı bir zamanda mezhep âlimlerinin üstleneceği hukuki ve toplumsal fonksiyonları detaylandırmıştır.¹³⁰⁴

1303 Ramazan Biçer, "Şifâü'l-Galîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/139-140.

1304 Özen, "el-Ğıyâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/61-63.

el-Burbân fi usûli'l-fıkıh: Cüveynî'nin fıkıh usulü tarihinde ki en etkili ve teknik eseri kabul edilen bu eser, İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinden sonra kelâmcı methodologyla kaleme alınmış ve günümüze ulaşmış en eski usul metinlerinden biridir. İçeriğindeki derinlik ve ifade tarzının ağırlığı nedeniyle “ümminin bilmecesi” olarak nitelendirilmiş olan bu çalışma, bir mukaddime ve yedi ana bölümden teşekkül etmektedir. Eser; hüsun-kubuh, teklif ve ilim gibi kelâmî-epistemolojik meselelerle giriş yaptıktan sonra beyân, icmâ, kıyas, istidlâl ve nesih gibi fıkıh usulünün temel direklerini derinlemesine incelemiş; sonradan bir zeyil mahiyetinde eklenen ictihad ve fetva bölümleriyle nihayete ermiştir. Cüveynî, Şâfiî ve Eş'arî ekollerine mensubiyetine rağmen bu eserinde mezhep imamlarına yer yer muhalefet ederek özgün tercihler ortaya koymuş, bu yönüyle de taklitçilikten uzak müstakil bir ilmî duruş sergilemiştir. Üzerine pek çok şerhin yazıldığı bu dev eser, Abdülazîm ed-Dib'in titiz tahkikiyle iki cilt halinde neşredilmiştir.¹³⁰⁵

el-Varakât fi usûli'l-fıkıh: Cüveynî'nin yaklaşık 1600 kelimeden oluşan bu veciz eseri, fıkıh usulü eğitiminin başlangıç metni kabul edilen ve ezberlenmesi kolay yapısıyla öne çıkan bir risaledir. Müellifin Nizâmiye Medresesi'nde geçirdiği otuz yıllık müderrislik tecrübesinin bir ürünü olduğu düşünülen bu çalışma, usul konularını kapsayıcı ve özlü bir şekilde sunması bakımından sahasındaki ilk eğitim odaklı eserlerden biri kabul edilir. Eserde usul-i fıkıhın tanımı, hüküm çeşitleri, fıkıh-ilim-zan ayrımı gibi mukaddime mahiyetindeki meselelerin ardından; kelâmın kısımları, emir ve nehiy, âm ve hâs, fiiller, nesih, icmâ, kıyas, hazr ve ibâha, delillerin tertibi ile ictihad gibi on altı ana başlık sistemli bir sırayla ele alınmıştır. Sadece Şâfiîler arasında değil; Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî âlimlerince de üzerine sayısız şerh, hâşiye ve manzum çalışma yapılarak İslam coğrafyasında temel bir ders metni haline gelen eser, Türkçe, Fransızca ve İngilizce gibi çeşitli dillere tercüme edilerek küresel bir etkiye ulaşmıştır.¹³⁰⁶

1305 Mustafa Baktır, “el-Burbân fi usûli'l-fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/434-435.

1306 Necmettin Kızılkaya, “el-Varakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/518-519.

Telhîsü't-Takrîb: Bâkullânî'nin kapsamlı fıkıh usulü eserinin özeti niteliğindedir. Eserin özellikle ictihad konusuna ayrılan bölümü, Taiz ve Medine'deki yazma nüshalar esas alınarak Abdülhamîd Ebû Züneyd tarafından *Kitâbü'l-İctihâd* başlığıyla müstakil bir kitap olarak yayımlanmıştır.

el-Kâfiye fî'l-cedel: Tartışma sanatı ve hilâf ilmine dair kaleme alınan bu eser, Fevkiyye Hüseyin Mahmûd'un geniş kapsamlı tahlil mukaddimesiyle birlikte 1979 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

ed-Dürretü'l-mudîyye fîmâ vaka 'a fihî'l-hilâf beyneş-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye: Şâfiî ve Hanefî mezhepleri arasındaki hukukî ihtilafları konu edinen bu çalışmanın ilk cildi, Cüveynî uzmanı Abdülazîm ed-Dîb tarafından ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Muğîsü'l-halk fî ihtiyârî'l-ehak: Müellifin, Şâfiî mezhebinin delil ve yöntem bakımından diğer mezheplere üstünlüğünü ve tercih edilme gerekçelerini işlediği bu eserin yazma nüshaları günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

Cüveynî'nin zengin ilmî mirası, yukarıda zikredilen temel eserlerin yanı sıra biyografik kaynaklarda kendisine nisbet edilen pek çok kıymetli çalışmayı da kapsamaktadır. Bu eserler arasında akıl-nakil ilişkisini irdeleyen *Medârikü'l-'ukûl*, tasavvufî ve itikadî bir mesele olan *fî isbâti kerâmâtî'l-evliyâ*, kelâmî bir tartışma alanı olan *fî't-tekfîr* ve hilâf ilmine dair *el-Esâlib fî'l-hilâf* ile *Ġunyetü'l-müsterşidin* öne çıkmaktadır. Ayrıca fıkıh usulü sahasında *et-Tuhfe fî usûlî'l-fıkh*, fûrû-i fıkıhta *Şerhu Lübâbî'l-fıkh li'l-Mehâmili* ve *el-Furûk*, hadis alanında *el-Erba'un*, tefsirde *Tefsîrû'l-Kur'an* ve hitabet sahasında *Divânü hutab ve mevâ'iz* ile *el-'Umed* gibi eserler de müellifin çok yönlü ilmî kişiliğini yansıtmaktadır.¹³⁰⁷ Cüveynî'nin kendine özgü görüşlerini, hukukî tercihlerini ve ictihad metodolojisini tam manasıyla kavrayabilmek adına bu geniş külliyata müracaat edilmesi büyük önem arz etmektedir.

1307 Tehânevî, *Mevsû'atü keşşâfi istilâhâtî'l-fünûn*, 1/301; Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/141-144.

Cüveynî'nin fıkıhçı kimliği ve Şâfiî mezhebi içindeki tabakası, İslam hukuk tarihçileri arasında dikkate değer bir tartışma konusudur. Özellikle onun ashâbü'l-vücûh arasında sayılıp sayılmayacağı hususunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. İbn Hacer el-Heytemî, bu konudaki belirsizliğe “Bunda bir tartışma olmakla birlikte” ifadesiyle işaret etmiş; ancak neticede Cüveynî'nin ashâbü'l-vücûh tabakasında yer almadığını, aksine el-müctehid fî'l-fetvâ olduğunu kesin bir dille vurgulamıştır.¹³⁰⁸ İbnü'r-Rîfâ (ö. 710/1310) da Heytemî ile aynı kanaati paylaşarak Cüveynî'nin yetkisini fetva düzeyiyle sınırlandırmıştır.¹³⁰⁹ Hanbelî fakihî İbn Teymiyye ise daha keskin bir ifadeyle, “Cüveynî'nin mezhepte herhangi bir vechi yoktur” diyerek onun ashâbü'l-vücûh kategorisinde değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir.¹³¹⁰ Her ne kadar Heytemî bir tartışma olduğundan söz etse de, klasik kaynaklarda Cüveynî'yi açıkça ashâbü'l-vücûh arasında zikreden bir görüşe rastlanmamış olması, onun mezhep içindeki konumunun daha ziyade sistemleştirici ve tercih edici bir otorite olarak kabul gördüğünü kanıtlar niteliktedir.

Cüveynî, 25 Rebîulâhîr 478/20 Ağustos 1085 tarihinde, Nîsâbur civarında bulunan Büştenikân köyünde vefat etmiştir. Vefatının ardından cenazesi ilk etapta kendi evine defnedilmiş olsa da, birkaç yıl sonra naaşının Hüseyin Kabristanı'na nakledilerek babasının yanına defnedildiği rivayet edilmektedir.¹³¹¹

2.74. Ebü'l-Kâsım el-Büşencî

Tam adı Abdülvâhid b. İsmâîl olan ve Herat yakınlarındaki Büşenc kasabasında dünyaya gelen müellif, ilim dünyasında daha

1308 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/303.

1309 İsnævî, *el-Mühimmât fî şerhi'r-Ravda ve'r-Râfî* (Beyrut: Dâru ibn Hazm, 2009), 1/112.

1310 İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 6/347.

1311 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/476; Tehânevî, *Mevsû'atü keşşâfi istilâhâtî'l-fünûn*, 1/301.

ziyade Ebü'l-Kâsım el-Bûşencî künyesiyle tanınmıştır. Kendisi gibi Şâfiî fakihî olan İsmâîl el-Bûşencî'nin (ö. 536/1141) babasıdır. İlk fıkıh eğitimini Ebû İbrâhîm el-Fakîh ed-Darîr'den alan Bûşencî; Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin meşhur eseri *Hilyetü'l-evliyâ'yı* bütünüyle Ebû Sâlih el-Müezzîn'den, Ebü'l-Hasan Ali b. Sehl b. Abbâs'ın kıraatiyle dinleyerek ilmî altyapısını güçlendirmiştir. Kaynaklarda en önemli talebesi olarak Ebû Sa'd İsmâîl b. Ebî Sâlih el-Müezzîn zikredilmektedir. Faziletli, takva sahibi ve dindar bir fakih olarak tavsif edilen el-Bûşencî, bazı kaynaklarda ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden biri olarak zikredilse de¹³¹² literatürde kendisine ait özgün bir fikhî görüşün izine rastlamak oldukça güçtür. Tespit edilebildiği kadarıyla, kaynaklarda oğlu İsmâîl el-Bûşencî dışında¹³¹³ kendisinden nakledilen müstakil bir fikhî tercih bulunmamaktadır. Etkili bir münazara ehli olarak bilinen Ebü'l-Kâsım el-Bûşencî, 27 Muharrem 480/8 Mayıs 1087 tarihinde, ilim yolundaki yolculuğunun henüz verimli çağındayken genç yaşta vefat etmiştir.¹³¹⁴

2.75. Abdülvâhid b. İsmâîl er-Rûyânî

Tam olarak adı Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî olup 415/1024 senesinin Zilhicce ayında Taberistan'ın Rûyân şehrinde doğmuştur.¹³¹⁵

İlk eğitimine babası ve dedesinin yanında başlayan Rûyânî, ilim ufkunu genişletmek amacıyla Buhâra başta olmak üzere dönemin pek çok önemli İslam merkezine seyahatler düzenlemiştir. Bu ilim yolculukları sırasında Âmül'de Ebû Mansûr Muhammed b. Abdirrahmân

1312 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 32/294; Sayrafinî, *el-Müntehab*, 372; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 5/225.

1313 Ebü'l-Kâsım el-Bûşencî'nin oğlu İsmâîl el-Bûşencî'nin bazı görüşleri için bk. Râfî, *el-'Azîz*, 8/402; 506; 548; 9/31; 72; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 7/378; 8/31; 123; ve diğerleri.

1314 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 32/294; Sayrafinî, *el-Müntehab*, 372; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 5/225.

1315 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/134.

et-Tallâs (ö. ?) ve Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer el-Habbâzî'den (ö. ?); Sâriye'de Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Mutahhirî'den (ö. 458/1065); Nisâbur'da ise Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Mesrûr el-Mâverdi (ö. 448/1056) ve Ebü'l-Hüseyn Abdülgâfir b. Muhammed el-Fârisî (ö. 468/1076) gibi otorite isimlerden hadis dinlemiştir. Hadis ilmindeki birikimini Merv'de Ebû Amr Muhammed b. Abdilazîz el-Kantarî (ö. ?) ve Meyyâfârikîn'de Ebû Abdillâh Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî'den (ö. 455/1062) aldığı derslerle pekiştirmiş; fıkıh melekelerini ise yine el-Kâzerûnî ile Nâsir b. Hüseyin el-Ömerî el-Kureşî'nin (ö. 444/1053) rahle-i tedrisinde kazanmıştır. Rûyânî'nin ilmi derinliği, farklı coğrafyalardan pek çok talebenin ondan riva-yette bulunmasını sağlamıştır. Merv'de Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî, Beldetü'l-Kerec'de Ebû Sa'd Süleyman b. Muhammed el-Kerecî (ö. 538/1144), Haremeyn'de Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ahmed b. Yûsuf et-Temîmî (ö. ?), Bağdat'ta Türkânşâh b. Muhammed el-Hâcib (ö. ?), Âmül'de Hibetullâh b. Sa'd et-Taberî, Havârûr-Rey'de Rüstem b. Hâşim el-Kâdi (ö. ?) ve İsfahan'da İsmâil b. Muhammed b. Fazl el-Hâfız (ö. 535/1141) gibi isimler, onun geniş coğrafyaya yayılan ilmî nüfuzunun temsilcilerinden sadece birkaçıdır.¹³¹⁶

Rûyânî, Nizâmülmülk tarafından Âmül'de kendisi için özel olarak inşa ettirilen medresede uzun yıllar ders vererek eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Mezhep fıkına ve literatürüne olan olağanüstü hâkimiyetini, “Şâfiî'nin kitapları yansa, onları ezberimden tekrar yazdırabilirim” şeklindeki iddialı ve meşhur sözüyle dile getirmiştir. Onun bu derin fıkıh mülkiyeti ve ilmî otoritesi, çağdaşları ve sonraki nesillertarafından “zamanın Şâfiî'si” unvanıyla anılmasını sağlamıştır.¹³¹⁷

Hem fıkıh usulünde hem de fûrû-i fıkıhta derin ilim sahibi olduğu kaynaklarda ittifakla belirtilen Rûyânî, bir süre memleketi Taberistan'da kadılık görevini ifa etmiştir. Bu idari ve hukuki

1316 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/106.

1317 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19/167; Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 7/101; Ali Bakkal, “Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/275.

tecrübesinin ardından Rey ve İsfahan gibi dönemin önemli ilim merkezlerine giderek telif faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Mezhep fıkındaki otoritesini taçlandırın ve günümüze ulaşan önemli eserlerinden bazıları şunlardır:¹³¹⁸

Babru'l-mezheb fi furû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î: Şâfiî fıkının en hacimli ve temel başvuru kaynaklarından biri olan bu çalışma, literatürde nadir rastlanan fikhî meseleleri ihtiva etmesi bakımından müstesna bir öneme sahiptir.¹³¹⁹ Eser, sadece Şâfiî mezhebinin görüşlerini nakletmekle kalmayıp diğer fikhî ekollerin içtihatlarına da yer vermesi yönüyle mukayeseli bir fıkıh kaynağı niteliği taşımaktadır. Mâverdi'nin *el-Hâvî'si* ile Rûyânî'nin babası ve dedesinden tevarüs ettiği fer'î hükümleri harmanlayan bu çalışma, içerdiği alt meselelerin çokluğu bakımından *el-Hâvî'den* daha kapsamlı kabul edilmektedir.¹³²⁰ Müellifin fıkıh anlayışını ve delillendirme yöntemini detaylıca incelemek isteyen araştırmacılar, Ahmed İzzü İnâye ed-Dımaşkî'nin tahkikiyle on dört cilt halinde yayımlanan bu abidevi esere müracaat edebilirler.

Hilyetü'l-mü'min fi'l-furû': Müellifin fıkıh anlayışındaki özgünlüğü ve mezhepler arası etkileşimi yansıtan orta hacimli bir eserdir. Rûyânî bu çalışmada, genellikle ihtilaflı hukuki meseleleri detaylı bir analize tabi tutmuştur. Eserin en dikkat çekici yönü Rûyânî'nin, birçok meselede kendi mezhebinin yerleşik görüşlerinden ayrılarak bilhassa Mâlikî mezhebinin içtihatlarını tercih etmiş olmasıdır. Müellifin bu tercihlerini ve hukuki yöntemini ortaya koyan eserin bazı bölümleri, Muhammed b. Matar el-Mâlikî tarafından *Hilyetü'l-mü'min ve ihtiyâru'l-mûkîn* adıyla 2007 yılında akademik bir çalışma ve tahkik konusu yapılarak ilim dünyasına sunulmuştur.

1318 Râfiî, *et-Tedvîn*, 3/274; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19/167; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/287; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 6/206; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/226; 355; 674; 691; 2/1178; 1366; 1456.

1319 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 6/206.

1320 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 7/101.

el-Kâfi fi'l-furû : Şfi fikhının temel konularını özlü bir şekilde ele alan muhtasar bir eserdir.

Menâsisü'l-İmâm eş-Şâfi : Bazı kaynaklarda *Nüsûsu's-Şâfi* adıyla da kaydedilen bu çalışma, İmâm Şâfi'ye ait metinlerin ve ifadelerin derlenmesi veya şerhi mahiyetindedir.¹³²¹

el-Mübtedi : Müellifin *Hilyetü'l-mü'min* adlı eserinden hacim olarak daha küçük olan bu çalışma, isminden de anlaşılacağı üzere fıkıh eğitimine yeni başlayanlar için hazırlanmış bir el kitabıdır.

el-Kavleyn ve'l-vecheyn : Tâceddin es-Sübkî'nin *Hakikatü'l-kavleyn* olarak isimlendirdiği bu iki ciltlik eser, Şâfi mezhebi içerisindeki metodolojik açıdan oldukça kritiktir.¹³²² Eserde, İmâm Şâfi'den nakledilen iki farklı görüş veya mezhep içi müctehidlerin bir mesele hakkındaki farklı çıkarımları teknik bir analize tabi tutulmaktadır.¹³²³

el-'Avâli : Rûyânî'nin hadis ilmine dair kaleme aldığı çalışmasıdır.¹³²⁴

Şâfi mezhebi içerisinde ashâbü'l-vücûh müctehidlerinden biri kabul edilen Rûyânî,¹³²⁵ ilmî otoritesinin yanı sıra trajik vefatıyla da tarih kayıtlarına geçmiştir. Mezhebine olan derin bağlılığı ve bu konudaki tavizsiz tutumu sebebiyle hedef alınan Rûyânî, genel kabul gören rivayete göre 11 Muharrem 502/21 Ağustos 1108 tarihinde¹³²⁶ Âmul Camii'nde ders verdiği sırada bir suikast neticesinde öldürülmüştür.¹³²⁷

1321 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1957.

1322 Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 7/101.

1323 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/287.

1324 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1/287.

1325 İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 2/524; Sayrafinî, *el-Müntehab*, 371.

1326 Bazı kaynaklarda ise 501/1107 senesinin Ramazan ayında öldüğüne değinilmiştir. Sayrafinî, *el-Müntehab*, 371.

1327 Râfiî, *et-Tedvin*, 3/274; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/134; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19/167.

2.76. Ebû Hâmid el-Gazzâlî

Tam adı Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî¹³²⁸ olup 450/1058 senesinde, İran'ın Tûs şehrinde doğmuştur. İslam düşünce tarihindeki eşsiz konumu nedeniyle “Dinin süsü” manasına gelen Zeynüddin ve “İslam'ın kesin delili” anlamındaki Hüccetülislâm unvanlarıyla zikredilse de, ilim çevrelerinde daha çok Ebû Hâmid künyesiyle tanınmıştır.¹³²⁹ Yaygın kanaate göre, babasının yün eğirme mesleğiyle uğraşması sebebiyle el-Gazzâlî nisbesiyle meşhur olmuştur.¹³³⁰

Gazzâlî'nin ilmî serüveni, 465/1073 yılında doğum yeri olan Tûs'ta Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî'den aldığı fıkıh dersleriyle başlamıştır. Bu temel eğitimin ardından Cürcân'a giderek İsmâil b. Mes'ade'den fıkıh ve hadis tahsil etmiştir. Cürcân'daki beş yıllık eğitiminin sonunda Tûs'a dönerken yaşadığı “soygun hadisesi”, Gazzâlî'nin ilim anlayışında köklü bir değişim yaratmıştır. Eşkıya reisinin, ders notlarının çalınmasına üzülen Gazzâlî'ye, “Bilgi kâğıtta değil, kalpte olmalıdır” iması taşıyan alaycı cevabı üzerine, Gazzâlî sonraki üç yılını bu notları tamamen ezberlemeye adanmıştır. 473/1080 yılında Nisâbur Nizâmiye Medresesi'ne girerek devrin en büyük otoritesi Cüveynî'nin talebesi olmuştur. Burada kelim, mantık, cedel ve felsefe alanlarında derinleşen Gazzâlî, üstün zekâsı sayesinde kısa sürede akranlarını geride bırakmış ve hocasının en önemli yardımcısı konumuna yükselmiştir. Gazzâlî'nin çağdaşı Abdülgâfir el-Fârisî, onu “İslâm'ın ve Müslümanların hücceti, din önderlerinin imamı” olarak nitelemiş ve onun konuşma, ifade, mantık, zekâ ve tabiat konularında benzeri görülmemiş bir şahsiyet olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanında o, Nisâbur'daki öğrenim sürecinde kısa sürede tüm arkadaşlarını geride bırakmış, aynı zamanda hocası Cüveynî'ye öğretim faaliyetlerinde yardım etmeye başlamış ve neticede kendi başına eser yazacak seviyeye ulaşmıştır. Gazzâlî'nin tasavvufi kimliğinin şekillenmeye

1328 Bazı kaynaklarda Gazâlî şeklinde okunmuştur. Bu nisbe ise, Tûs köylerinden biri olan Gazâle köyüne aittir. Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 3/436.

1329 İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzih*, 2/93; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 35/115.

1330 İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasût (Mukaddime)*, 17.

başlamasında kilit rol oynayan olay, Nisâbur'daki öğrenimi sırasında, Kuşeyrî'nin talebesi olan Ebû Ali el-Fârmedî'den (ö. 477/1084) ders almasıdır. 484/1091 yılında Nizâmülmülk tarafından Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak atanan Gazzâlî bu görevde Halife Muktedî-Biemrillâh'ın takdirini kazanmıştır. Gazzâlî'nin Bağdat Nizâmiye Medresesi'ndeki bu aktif döneminde, sadece müderrislik yapmakla kalmayıp, aynı zamanda felsefe ve Bâtınîlik akımlarına dair derinlemesine incelemelerde bulunmuştur.¹³³¹

Çok yönlü ilmî kişiliği ve sarsıcı fikirleriyle İslam düşünce tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden Gazzâlî; kelimadan tasavvufa, mantıktan ahlaka kadar uzanan geniş bir yelpazede kalem oynamış, İslam dünyasının en üretken müelliflerinden biri olmuştur.¹³³² Onun fıkıh ve fıkıh usulü sahasındaki eserleri, hem Şâfiî mezhebinin sistemleşmesinde hem de hukuk metodolojisinin klasik formuna kavuşmasında merkezî bir rol oynamıştır. Gazzâlî'nin fıkıh ve usul alanındaki bu derin vukufiyetini yansıtan temel eserlerinden bazıları şunlardır:

***el-Menhûl fi'l-usûl*:** Bazı kaynaklarda *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl* adıyla da zikredilen bu çalışma; fıkıh usulü, kelâm ve felsefe meselelerini mezceden içeriğiyle Gazzâlî'nin günümüze ulaşan ilk telif tecrübesi olarak kabul edilmektedir. Eserin Gazzâlî'ye aidiyeti, metin içerisinde İmam Ebû Hanîfe hakkında kullanılan sert ifadeler sebebiyle ilim dünyasında uzun süre tartışılmıştır. Örneğin İbn Hacer el-Heytemî, başlangıçta bu üslubu Gazzâlî'ye yakıştıramayarak eseri Mu'tezilî bir âlim olan Mahmûd el-Gazzâlî'ye atfetmiştir. Ancak daha sonra Heytemî, Teftâzânî'nin öğrencilerinden

1331 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 35/116-126; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 19/322-345; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, 2/20; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/211-212; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/18-23; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 2/533-536; Ahmed b. Muhammed el-Adanâvî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleymân b. Sâlih el-Hızzî (Medine: Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, 1997), 152-153; Çağrı, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/489-505.

1332 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 35/125-126; Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn*, 2/293. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 11/266.

edindiği bilgiler ışığında bu kanaatinden rücu etmiş ve eserin gerçekten de Gazzâlî'ye ait olduğunu teyit etmiştir. Eser, Muhammed Hasan Heytû'nun titiz tahkikiyle neşredilerek ilim çevrelerine kazandırılmıştır.¹³³³

el-Basit fi'l-fürû': Şâfiî fıkhnının ayrıntılı bir şekilde ele alındığı bu eser, Gazzâlî'nin hocası Cüveynî'nin abidevi çalışması *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*'in bir özeti mahiyetindedir. Gazzâlî, hocasının bu devasa külliyyatını daha sistemli ve erişilebilir hale getirmek amacıyla bu eseri kaleme almıştır. *el-Basit*, Gazzâlî'nin Şâfiî literatürüne yön veren dört temel fıkıh kitabından ilki ve en geniştir. Eserin bilim dünyası için değerini ortaya koyan, günümüze kadar ulaşmış on civarında yazma nüshası mevcuttur.

el-Vasit: Gazzâlî'nin bilimsel otoritesini ve metodolojik özgülüğünü yansıtan en seçkin çalışmalarından biri olan bu eser, özünde Cüveynî'ye ait *Nihâyetü'l-matlab*'ın bir ihtisarı olsa da kullanılan kaynaklar ve kurulan güçlü sistematik açısından müstakil bir değer taşır. Gazzâlî, döneminde ilme karşı gösterilen ilginin zayıfladığını bizzat gözlemlemiş; bu doğrultuda, anlaşılması güç ve oldukça hacimli olan *el-Basit* adlı eserini öğrencilerin kavrayabileceği bir düzeye taşımayı hedeflemiştir. Bu amaçla zayıf rivayetleri ve görüşleri titizlikle ayıklayarak eserin hacmini yarı yarıya indiren müellif, ortaya daha dinamik ve işlevsel bir metin koymuştur. Gazzâlî'nin fikhî yaklaşımı, mezhep taassubundan uzak, tamamen delil odaklı bir perspektife dayanır; bu tutumuyla yalnızca öğrencilerin fıkıh melekelerini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda içtihat ruhunun yeniden canlanmasına da öncülük etmiştir. Eserinde Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, Dâvûd b. Ali ve Ahmed b. Hanbel gibi farklı ekollerin yanı sıra zaman zaman Şîa'nın görüş ve delillerine de yer vererek geniş bir perspektif sunmuştur. Literatürde derin izler bırakan bu çalışma; şerh, ihtisar ve ta'lik çalışmalarıyla zenginleşen geniş bir birikimin merkezinde yer almıştır. Eser üzerine ilk şerhi Muhyiddin Muhammed b. Yahyâ en-Nîsâbüri (ö. 548/1153),

¹³³³ Gazzâlî, *el-Menhûl fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heytû (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008).

sekiz ciltlik *el-Muhîr fi şerhi'l-Vasît* adlı çalışmasıyla gerçekleştirmiş; bu şerh daha sonra Ebü'l-Berekât Necmeddin Muhammed el-Habûşânî'nin (ö. 587/1191) *Tabkikül-Muhîr*'ine zemin teşkil etmiştir. Ayrıca İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît* ile esere yönelik eleştiri ve tashihlerini sunarken; Nevevî de metindeki eksiklikleri gidermek amacıyla kaleme aldığı *et-Tenkîh fi şerhi'l-Vasît* ve fikhî ayrıntılara odaklandığı iki ciltlik *en-Nüket 'ale'l-Vasît* çalışmasıyla Gazzâlî'nin bu mirasını daha ileriye taşımıştır.¹³³⁴

el-Vecîz: Gazzâlî'nin tedricî bir özetleme sürecinden geçirerek nihayete erdirdiği *el-Vecîz*, Cüveynî'ye ait *Nihâyetül-matlab* zincirinin en rafine ve son halkasını teşkil eder. Eser, hacminin kısalığına tezat teşkil edecek şekilde İmam Şâfiî'nin zâhir görüşlerini, zayıf rivayetlerin karmaşasına girmeden doğrudan ve berrak bir şekilde aktarmasıyla öne çıkar. Sade dil yapısı ve güçlü sistematiği sayesinde Şâfiî mezhebi içinde köklü bir dönüşüme imza atan bu çalışma; Müzenî ve Şîrâzî gibi öncü âlimlerin literatürdeki yerini dahi sarsarak, Gazzâlî sonrası dönemde Şâfiî fikhinin merkezi referans noktası haline gelmiştir. Mezhebin sonraki dönem seyri adeta *el-Vecîz* ekseninde şekillenmiştir. Özellikle Râfiî ve Nevevî'nin telif faaliyetlerinde bu eseri temel dayanak kabul etmeleri, mezhep içi literatürün bu metin üzerinden yükselmesini sağlamıştır. Bu gelişim silsilesinde Râfiî, *el-Vecîz* üzerine geniş hacimli *Fethu'l-'azîz*'i ve ardından onun muhtasarı olan *el-Muharrer*'i kaleme almıştır. Nevevî ise bu iki temel taşı devralarak; *Fethu'l-'azîz*'den *Ravzatüt-tâlibîn*'i, *el-Muharrer*'den ise günümüzde mezhebin en temel metni sayılan *Minhâcüt-tâlibîn*'i süzüp çıkarmıştır. Şâfiî fikhî için vazgeçilmez bir yapı taşı olan *el-Vecîz*, tarih boyunca pek çok şerh, hâşiye ve ihtisara konu olmuştur. Bu zengin literatür içerisinde Muhammed b. Abdülkerîm el-Vezzân er-Râzî (ö. 598/1202), Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. İbrâhim el-Câcermî (ö. 613/1216), Sâinüddin Abdülazîz b. Abdülkerîm el-Cîlî (ö. 629/1231) ve İmâdüddin İbn

1334 Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn*, 2/293; Aybakan, "el-Vasît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/551-552.

Yûnus el-Mevsîlî'nin (ö. 639/1242) şerhleri dikkat çekmektedir. Ayrıca Ebû'l-Fütûh Es'ad b. Mahmûd b. Halef el-İclî'nin (ö. 600/1203) *et-Ta'lik 'ale'l-Vasîf ve'l-Vecîz*'i ile Emînüddin Muzaffer b. İsmâil er-Vârânî et-Tebrîzî'nin (ö. 621/1224) *Muhtasarü'l-Vecîz*'i de bu köklü geleneğin önemli halkaları arasında yer alır. Günümüzde basımı yapılmış olan eser, akademik ve fikhî araştırmalarındaki güncelliğini korumaya devam etmektedir.¹³³⁵

el-Fetâvâ: Gazzâlî'nin devlet adamlarıyla kurduğu ilmi münasebetlerin bir tezahürü olan *el-Fetâvâ*, Murâbıtlar Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'in (ö. 500/1106) özel talebi üzerine şekillenmiştir. Bu fetvalar, bizzat Gazzâlî ile görüşen ve ünlü âlim İbnü'l-Arabî'nin babası olan Ebû Muhammed İbnü'l-Arabî tarafından şifahi ortamdan yazıya aktarılarak kayıt altına alınmıştır. Bu yönüyle eser, hem bir devlet adamının yönetim vizyonunu hem de Gazzâlî'nin pratik meselelere yaklaşımını yansıtmaları bakımından tarihsel bir belge niteliği taşır. Söz konusu çalışma, Mustafa Mahmûd tarafından titiz bir tahkik ve talik sürecinden geçirilerek 1995-1996 yıllarında ilim dünyasına kazandırılmıştır.

el-Müstasfâ fî 'ilmi'l-usûl: Gazzâlî'nin ilmi olgunluk döneminde, ömrünün sonlarına doğru Nisâbur'da kaleme aldığı bu eser, müellifin entelektüel mirasının en seçkin halkalarından biri olarak kabul edilir. Eseri fıkıh usulü literatüründe ayrıcalıklı kılan temel özellik, Gazzâlî'nin mantık disiplini ile usul ilmini büyük bir ustalıkla mezcetmiş olmasıdır. Bu yaklaşımıyla İslâm düşünce geleneğinde köklü bir paradigma değişimine imza atan müellif, mantığı usulün vazgeçilmez bir mukaddimesi haline getirerek yeni bir yöntemsel anlayışın temellerini atmıştır. İçeriğindeki derinlik ve sistematik yapısıyla yüzyıllar boyunca pek çok âlim tarafından şerh ve ihtisar çalışmalarına konu edilen bu anıtsal eser, Muhammed

1335 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2003; Aybakan, "el-Vecîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/587-588.

Süleymân el-Eşkar'ın tahkikiyle 1997 yılında Beyrut'ta yayımlanarak modern dönem ilim dünyasındaki yerini almıştır.¹³³⁶

Hulâsatü'l-Muhtasar ve nukâvetü'l-mu'tasar: Gazzâlî'nin fıkıh literatürüne kazandırdığı ve bizzat kendisi tarafından “fıkıhla ilgili en küçük eserim” şeklinde tavsif edilen bu eser, Şâfiî mezhebinin temel metinlerinden biri olan Müzenî'nin *Muhtasar*'ı üzerine yapılmış rafine bir çalışmadır. Müzenî'nin İmam Şâfi'ye ait *el-Ümm*'den süzerek oluşturduğu o köklü birikimi daha da kristalize eden bu eser, yaklaşık yüz varaklık hacmiyle müellifin özetleme dehasını yansıtır. Bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilen bu nadide çalışma, Emced Reşid Muhammed Ali'nin gerçekleştirdiği kapsamlı dirase ve tahkik sürecinin ardından 2007 yılında basılarak ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Ğâyetü'l-ğavr fî dirâyeti'd-devr: Gazzâlî'nin talâk hukukunun en karmaşık meselelerinden biri olan “devr” konusuna hasrettiği bu eser, başlangıçta İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin bu husustaki görüşlerini desteklemek ve temellendirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Ancak Gazzâlî, ilmî derinleşme sürecinde mezkûr meseleyi yeniden tefekkür etmiş ve neticede ilk eserindeki kanaatlerinden vazgeçmiştir. Müellif, bu radikal fikir değişikliğini ve yeni yaklaşımını ortaya koymak üzere *el-Ğavr fî'd-devr* isimli ikinci bir eser telif ederek ilmî dürüstlüğün ve dinamik düşünce yapısının seçkin bir örneğini sergilemiştir.¹³³⁷

et-Ta'lika fî furû'îl-mezheb: Gazzâlî'nin henüz öğrencilik yıllarındaki ilmî tecüssüsünü yansıtan bu çalışma, ders halkalarında tuttuğu notların sistematik bir derlemesi niteliğindedir. Bu eserin, Gazzâlî'nin biyografisinde yer alan ve bir yolculuk esnasında

1336 Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleymân el-Eşkar (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1673; Apaydın, “el-Müstasfâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/124-126.

1337 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/165; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kubrâ*, 6/226.

haydutlar tarafından gasp edilen o meşhur notlardan oluştuğu kuvvetle muhtemel görülmektedir.

Me'âbizü'l-bilâf: Müellifin, Şâfiî ve Hanefî ekolleri arasındaki fikhî ihtilafları mercek altına aldığı bu eseri, mezhepler arası mukayeseli fıkıh ilmi açısından büyük önem taşır. Söz konusu çalışma, *Tahsînül-me'âhiz* başlığıyla 2018 yılında neşredilerek günümüz araştırmacılarıyla buluşturulmuştur.¹³³⁸

Tehzibü'l-usûl: Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ* adlı eserinde bizzat dile getirdiği üzere, müellifin yeniden tedris faaliyetlerine döndüğü dönemde fıkıh ilmindeki yetkinlikleriyle öne çıkan öğrencileri kendisinden özel bir talepte bulunmuşlardır. Bu talebin odağında, oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip olan *Tehzibü'l-usûl* ile daha muhtasar bir nitelik taşıyan *el-Menhûl* arasında denge kuracak, hacim bakımından orta düzeyde bir fıkıh usulü eserinin kaleme alınması yer almıştır. Literatürde yer alan bu verilerden hareketle, günümüze ulaşmadığı bilinen mezkûr çalışmanın *el-Müstasfâ*'dan kısa bir süre önce telif edildiği ve Gazzâlî'nin usul düşüncesindeki geçiş dönemini yansıttığı tahmin edilmektedir.¹³³⁹

Gazzâlî'nin fıkıh ve usul-i fıkıh disiplinlerindeki özgün yaklaşımını kavrayabilmek, hukuki çıkarımlarını ve bu çıkarımların dayandığı delil örüntülerini sağlıklı bir şekilde tetkik edebilmek için doğrudan ana metinlere yönelmek büyük önem arz eder.

Gazzâlî'nin ashâbü'l-vücûh sıfatına haiz olup olmadığı hususu tartışmalıdır. İbn Hacer el-Heytemî, bu belirsizliği “على نزاع” ifadesiyle dile getirmiş; Gazzâlî'nin ashâbü'l-vücûh değil, el-müctehid fi'l-fetvâ düzeyinde olduğunu “إنَّمَا” lafzıyla vurgulamıştır.¹³⁴⁰ Bu kanaat Şirbînî ve Abdülazîm ed-Dîb tarafından da

1338 Bu vb. ihtilaf meselelerini ele alan eserler ve bilgi için bk. Onur, *İslam Hukukunda İhtilaf ve Eleştirinin Yeri*, Partikülerizm ve Eleştiri (İstanbul: Nobel Yayınları, 2020), 375-395.

1339 H. Bekir Karlığa, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/518-530.

1340 İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 4/303.

paylaşılmaktadır.¹³⁴¹ Buna mukabil Mürtezâ ez-Zebîdî, müellifin ilmî derinliğini ön plana çıkararak onu ashâbü'l-vücûh'tan saymıştır.¹³⁴²

Gazzâlî, 14 Cemâziyelâhir 505/19 Aralık 1111 tarihinde, doğduğu Taberân'da vefat etmiştir.¹³⁴³

2.77. İbnü's-Saffâr

Tam adı Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Mansûr en-Nîsâbüri olan ve 477/1084 yılının Zilkade ayında dünyaya gelen fakih, atalarından birinin bakırcılık mesleğiyle iştigal etmesi hasebiyle literatürde İbnü's-Saffâr künyesiyle şöhret bulmuştur. Köklü bir ilim ailesine mensup olan İbnü's-Saffâr, Eş'arî kalamcısı Ebû Bekir b. Fûrek'in (ö. 406/1015) torunudur. İlmî tahsiline dedesi İsmâîl b. Abdilgâfir el-Fârisî'nin teşvik ve rehberliğiyle başlayan İbnü's-Saffâr; Ebû Bekir b. Halef el-Edîb (ö. 487/1094) ve Abdurrahmân el-Vâhîdî (ö. 487/1094) gibi döneminin önde gelen simalarından hadis dinleyerek yetişmiştir. Çağdaş kaynaklar, onun fıkıh ve hadis alanlarındaki derinliğinin yanı sıra kalam ilmindeki vukufiyetinin, akranı olan fakih Muhammed b. Yahyâ'dan dahi daha üstün olduğunu kaydetmektedir. İbnü's-Saffâr'ın ilmi mirası, geniş bir talebe ve ravi halkası vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmıştır. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında oğlu Ebû Sa'd Abdullah b. Saffâr ve torunu el-Kâsım'ın yanı sıra; Yahyâ b. er-Rebî' el-Vâsîti (ö. 606/1209), Süleymân b. Muhammed el-Mevsilî (ö. 612/1215), Zeyneb eş-Şa'riyye (ö. 615/1218), el-Müeyyed et-Tûsî (ö. 617/1220) ve Râfî el-Kazvînî'nin babası Ebû'l-Fadl Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî gibi seçkin isimler yer almaktadır. 542/1148 yılında hac yolculuğu vesilesiyle uğradığı Bağdat'ta fûru ve usul sahalarında önemli tedris faaliyetlerinde bulunan

1341 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 316; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/445.

1342 Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn*, 2/293.

1343 Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 3/436; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 35/126.

İbnü's-Saffâr; ayrıca kayınpederi Kuşeyrî'nin *et-Teyisîr fi't-tefsîr*'i ile İbn Bâkûye'nin (ö. 442/1050) *Hikâyâtü's-sûfiyye* adlı eserlerini de rivayet ederek bu eserlerin yayılmasına aracılık etmiştir.¹³⁴⁴ Literatürde İbnü's-Salâh ve Nevevî tarafından *Emâli* adlı eserin kendisine nisbet edildiği görülen İbnü's-Saffâr,¹³⁴⁵ bazı kaynaklarda ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında zikredilmektedir.¹³⁴⁶ Ancak mezhep içi otoritesine yönelik bu kayda rağmen, tespit edilebildiği kadarıyla fikhî eserlerde kendisine ait müstakil bir hukuki görüş nakledilmemiştir.

İbnü's-Saffâr, 553/1158 senesinin Kurban Bayramı gününde, ömrünün büyük kısmını vakfettiği ve ilmî kimliğinin şekillendiği Nîsâbur'da vefat etmiştir.¹³⁴⁷

2.78. Ebû Abdîrrahmân el-Kazzâz

Ebû Abdîrrahmân el-Kazzâz'ın ilmî biyografisine dair kaynaklarda kapsamlı detaylara rastlanmasa da hadis ilmindeki yeri ve mezhep içindeki konumuyla dikkat çeken bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Başta Ali b. Ahmed b. Muhammed, Ahmed b. Ali b. Harrâz ve Ömer b. el-Hüseyin b. Yahyâ olmak üzere pek çok tanınmış şahsiyetin kendisinden hadis dinlemiş olması, onun ilmî bir köprü vazifesi gördüğünü teyit etmektedir.¹³⁴⁸ Mezhep hiyerarşisindeki yerine gelince; Nevevî ve Heytû gibi otoriteler, Ebû Abdîrrahmân el-Kazzâz'ı Şâfiî mezhebinin gelişiminde kritik rol oynayan ashâbü'l-vücûh müctehidleri

1344 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 22/258; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 38/127-128; Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, 20/337-338; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'iyyîn*, 2/646.

1345 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 106; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/278.

1346 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 38/128; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'iyyîn*, 2/646.

1347 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 38/128; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfi'iyyîn*, 2/646.

1348 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 41/303; 42/425; 44/118.

arasında zikretmişlerdir.¹³⁴⁹ Buna mukabil Abdülazîm ed-Dîb'in kaydettiği üzere, bazı çevrelerin onu bu üst kategoriye dâhil etmekten kaçındıkları ve bu hususta bir fikir ayrılığının bulunduğu görülmektedir.¹³⁵⁰ Vefat tarihine dair kesin bir bilginin günümüze ulaşmadığı Ebû Abdîrrahmân el-Kazzâz, literatürde daha ziyade mezhep içi otorite tartışmalarıyla varlık göstermektedir.

2.79. Ebû'l-Hasen es-Sâbûnî

Tam adı Ahmed b. Muhammed Ebû'l-Hasen es-Sâbûnî olup Şâfiî mezhebi literatüründe ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında zikredilmektedir. Hayatına dair biyografik ayrıntılar tarihin karanlığında kalmış olup İbn Kesîr gibi biyografi otoriteleri dahi onun şahsî yaşamına dair herhangi bir bilginin kayıtlara geçmediğini açıkça ifade etmişlerdir.¹³⁵¹ Ebû'l-Hasen es-Sâbûnî, fıkıh tarihindeki yerini daha çok evlilik hukukuna dair serdettiği aykırı bir görüşle korumaktadır. Nitekim o, kayınvalidenin damada haram olması için evlilik akdinin yeterli olmadığını, bu haramlığın ancak evliliğin fiilen gerçekleşmesi şartıyla doğacağını savunmuştur. Ancak onun bu yaklaşımı, mezhep içi gelenekte kabul görmemiş; aksine garâib nevinden şâz ve merdûd bir içtihat olarak nitelendirilerek reddedilmiştir.¹³⁵² Vefat tarihi de hayatının diğer detayları gibi bilinmemektedir.

2.80. Ebû Bekr es-Sâlûsî

Şâfiî mezhebi literatüründe ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında sayılan Ebû Bekr es-Sâlûsî, biyografik verilerin yetersizliği nedeniyle şahsiyeti tarihin derinliklerinde kalmış isimlerden biridir. Onun ilmî formasyonu, hocaları veya sosyal çevresine dair kaynaklarda

1349 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/256; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiîyye*, 1/219; Heytû, *el-İctihâd*, 237.

1350 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab (Mukaddime)*, 129.

1351 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/112-113; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyin*, 193; Heytû, *el-İctihâd*, 237.

1352 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/113.

detaylı herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu meçhuliyet vefat tarihi için de geçerli olup, kendisi daha ziyade mezhep içi hiyerarşideki konumu ve fikhî kimliğiyle referans verilmeye devam edilen bir simadır.¹³⁵³

2.81. Ebû Ca'fer el-İsterâbâzî

Şâfiî mezhebinin gelişim sürecinde önemli bir mevkiye sahip olan ve ashâbü'l-vücûh müctehidleri arasında sayılan Ebû Ca'fer el-İsterâbâdî, mezhebin büyük simalarından İbn Süreyc el-Bağdâdî'nin en yakın çalışma arkadaşlarından biri olarak tanınır. Ebû Ca'fer el-İsterâbâzî'nin ilmî yetkinliği, bizzat İbn Süreyc el-Bağdâdî'den derlediği ve literatürde son derece titiz, mükemmel bir çalışma olarak nitelendirilen ta'likî ile teyit edilmektedir.¹³⁵⁴

Ebû Ca'fer el-İsterâbâzî, fikhî ve itikadî meselelerde serdettiği özgün görüşleriyle de dikkat çekmektedir. Kendisine nisbet edilen ve mezhep içi tartışmalarda referans gösterilen bazı yaklaşımlar şunlardır:

- Sihrin haricî ve nesnel bir hakikati bulunmamaktadır; bu eylem yalnızca hokkabazlık kabilinden bir hayal ve aldatmacadan ibarettir. Büyülenmiş kimsede meydana gelen değişim ise gerçek bir etki olmayıp psikolojik bir kuruntudan ve histen öteye geçmez.¹³⁵⁵

- Adak veya kurban edilmek üzere belirlenen bir hayvanda sonradan bir kusur meydana gelmesi durumunda, söz konusu kusurlu hayvanın sağlam bir benzeriyle değiştirilmesi zorunludur.¹³⁵⁶

1353 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/193; Heytû, *el-İctihâd*, 239.

1354 Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, 2/202; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/134-135; Heytû, *el-İctihâd*, 240.

1355 Mâverdi, *el-Hâvi*, 13/93; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 3/260.

1356 İmrânî, *el-Beyân*, 4/417.

- Murisin borcunu üstlenen mirasçı, diğer mirasçıların paylarından bağımsız olarak mezkûr borcun tamamını ödemekle yükümlüdür.¹³⁵⁷

Ebû Ca'fer el-İsterâbâzî'nin vefat tarihine dair klasik biyografî kaynaklarında ve tabakât kitaplarında kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Onun yaşam kronolojisi, büyük oranda İbn Süreyc el-Bağdâdî ile olan yakın mesaisi ve ondan gerçekleştirdiği rivayetler üzerinden tarihlendirilebilmektedir.

1357 İmrânî, *el-Beyân*, 13/474.

SONUÇ

Bu çalışma, Şâfiî fıkıh düşüncesinin tarihinde kurucu imamlardan sonra gelen en kritik entelektüel zümreyi teşkil eden ashâbü'l-vücûh müctehidlerini odak noktasına almaktadır. Araştırma boyunca, bu seçkin fakihlerin bireysel biyografileri kronolojik ve analitik bir düzlemde titizlikle incelenmiştir. Elde edilen veriler, bu zümrenin mezhebin fikhî birikimini yalnızca bir sonraki nesle aktaran nakilciler olmadığını, aksine bu mirası yorumlayan ve derinleştiren gerçek mihenk taşları olduklarını teyit etmektedir. Ashâbü'l-vücûh müctehidleri, İmam Şâfiî'nin vazettiği usul ve kaideleri merkeze alarak, imamın bizzat görüş belirtmediği çağdaş meselelerde tahrîc ve ictehad yoluyla çözümler üretmişlerdir. Bu özgün çıkarımlar, literatürde vecih ıstılahı altında mezhebin ana gövdesine dâhil edilerek hukuk sisteminin dinamizmini korumasını sağlamıştır. Çalışmanın literatüre sağladığı temel katkılar iki ana eksenle somutlaşmaktadır. Birinci aşamada, Şâfiî tabakât kaynaklarında dağınık ve zaman zaman ihtilaflı bir şekilde yer alan müctehid listeleri, bu çalışmayla ilk kez sistematik bir bütünlüğe kavuşturulmuştur. Haklarında ittifak edilen veya varlığı tartışmalı olan isimlerin ilmî kimlikleri; hocaları, talebeleri ve telif faaliyetleri üzerinden detaylandırılmıştır. Bu sayede, ashâbü'l-vücûhun fikhî muhitleri ve mezhebin farklı coğrafyalara yayılımındaki fonksiyonel rolleri somut bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım, söz konusu zümrenin teorik bir kavramdan ibaret olmadığını, tarihsel süreçte aktif rol üstlenen somut entelektüel özneler olduğunu bilimsel olarak kanıtlamaktadır. İkinci temel katkı ise, fıkıh usulü terminolojisindeki vecih ve tahrîc ıstılahları arasındaki ince metodolojik farkların netleştirilmesidir. Araştırma sonucunda vecih kavramının, tahrîc faaliyetinin doğrudan bir ürünü olmakla

birlikte, sadece mezhep birikimine dâhil edilen hükümleri kapsamadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte vecihlerin, imamın fıkıh birikimine dayalı olmasa dahi onun genel usulüne aykırı düşmeyen bağımsız ictihadları da bünyesinde barındırdığı saptanmıştır. Bu metodolojik ayrıştırma, mezhep literatüründeki vecih ve kavrlarlarının doğru analiz edilmesi ve dolayısıyla fetva verme ehliyetinin sınırlarının tayini açısından büyük önem arz etmektedir. Yapılan bu net ayırım, ashâbü'l-vücûhu ashâbü't-tercîh zümresinden kesin olarak ayırarak, onların müntesib müctehidler kategorisinin en üst mertebesini temsil ettiğini tescillemiştir. Böylece bu fakihlerin, mezhep içinde yalnızca pasif birer aktarıcı değil, yaratıcı ve çözüm odaklı birer hukuk kurucu oldukları tezi güçlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Zeyd b. Hamd el-Müslim. *Ârâ'ü Ebî İshâk el-İsferâyînî el-usûliyye Cem'an ve Tevsîkan ve Dirâseten*. Doktora Tezi. Riyad: İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, 1993.

Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. nşr. Abdullah Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Adanâvî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Süleymân b. Sâlih el-Hızzî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997.

Ahmed b. Abdirrahmân b. Osmân el-Kâdî. *Şerhu kitâbi i'tikâdi ehli's-sünne*. Riyad: Dâru ibni'l-Cevzî, h. 1443.

Ahmed Muhyeddîn Sâlih. “Ashâbü'l-vücûh fi'l-fikhi's-Şâfiî ve eseruhum fi tatavvuri'l-mezheb”. Irak Üniversitesi: *Midâdü'l-âdâb Dergisi*, Sayı: 3, ss. 442-481.

Akay, İhsan. “Üç Kaffâl ve Şafiî Mezhebine Katkıları”. *Diyanet İlmî Dergi* 59 (2023), ss. 221-250.

Akyüz, Vecdi. “Harmele b. Yahyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/232. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Şerhu müsnedi Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Âmidî, Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *Ebkârü'l-efkâr fi usûli'd-dîn*. tlk. Ahmed Muhammed el-Mehdî. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004.

Apaydın, H. Yunus. “İctihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Apaydın, “İhtiyar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/575-576. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Apaydın, “el-Müstasfâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/124-126. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Tehzîbü 'l-Tehzîb*. Haydarâbâd: Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325-1327.

Askalânî, *Lisânü 'l-mîzân*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

Askalânî, *Nüzhetü 'n-nazar fî tavnîhi Nuhbeti 'l-fîker fî mustalahi ehli 'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî. Riyad: Matba'atü Sefir, 2001.

Askalânî, *Fethu 'l-bârî bi-şerhi Sahîhi 'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.

Askalânî, *Tabsîru 'l-müntebih bi-tahrîri 'l-Müştebih*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr-Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Askalânî, *en-Nuket 'ala kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rebî' b. Hâdî 'Umeyr. Riyad: Dâru'r-Râye, 1994.

Aslan, Mahsum. “Bir Talebenin Hocasına Eleştirileri: İmâmü'l-Harameyn El-Cüveynî- Ebu'l-Kâsım El-Fûrânî Örneği”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2021 9 (İDEKTA), ss.79-86.

Aslan, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü Ve Tahammül Ahlâkı-II Klasik Dönem (VII-XII. Asırlar)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.

Aslan Nasi - Sizgen İbrahim, Şîrâzî'nin el-Mühezzeb Adlı Eserinde Enmâtî'ye Nispet Ettiği Görüşleri ve Şâfî Mezhebindeki Yeri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Yıl: 2019 Cilt:19 Sayı:1, ss. 1-15.

Asyûbî, Muhammed b. Ali el-Vellûvî. *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûtî fî 'ilmi'l-hadîs*. Medine: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine 1993.

Asyûbî, *Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ'*. Riyad: Dâru'l-Mi'râc- Dâru Âl Barûm, 1996-2003.

Attâr, Hasen b. Muhammed b. Mahmûd. *Hâşiyetü'l-'Attâr 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Aybakan, Bilal. *İmam Şâfî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık 2011.

Aybakan, “Sincî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Aybakan, “Taberî, Ebü't-Tayyib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/313-314. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Aybakan, “el-Vasît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/551-552. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Aybakan, “el-Vecîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/587-588. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Aygan, Fadıl. Eş'arî Kelamının Sistemleşmesine Katkıları Bakımından Ebû İshâk el-İsferâyînî. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2012), 7-28.

Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Süneni Ebî Dâvud*. thk. Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. thk. Emîn Sâlih Şa'bân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Aynî. *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.

Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece 'anhü'l-Buhârîyyi's-Sahîh*. thk. Ahmed Libzâr. Mağrib: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.

Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî. *'Uyûnü'l-mesâ'il*. Beyrut: Dâru ibn Hazm, 2009.

Bağdâdî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdülğânî. *et-Takyîd lima'rifeti's-Sünen ve'l-mesânîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.

Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *İ'câzü'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.

Bakkal, Ali. "Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/275. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Baktır, Mustafa. "el-Burhân fî usûli'l-fıkh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/434-435. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. "Abbâdî, Ebû Âsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/13-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Başaran, Selman. "İbn Adî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/296-298. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd. *Mesâbîhu's-sünne*. thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî vdğ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987.

Bennânî, Abdurrahman b. Cadullâh el-Ezherî. *Hâşiyetü'l-bennânî 'alâ şerhi'l-Mahallî 'alâ metni Cem'i'l-cevâmi'*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1982.

Biçer, Ramazan. “Şifâü'l-Galîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/139-140. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Recep Bilgin, “Zayıf Hadis Çeşitleri”, *Hadis Usulü*, ed. Hikmetullah Ertaş. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2023.

Bilgin, *İhtilâfü'l-Hadîs ve Bir Uzlaştırma Türü Olarak Te'addüdü'l-Vâkı'a Olgusu*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.

Bilgin, *Bir Müfessirin Hadisçiliği: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Örneği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.

Birsin, Mehmet. *Maverdî ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.

Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Yemâme, 1993.

Burhânüddîn el-Ebnâsî, Ebû İshak İbrâhim b. Mûsâ. *eş-Şeza'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh rahimehullâhu te'âlâ*. thk. Salâh Fethî Helel. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Füsûl fi'l-usûl*. nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Küveytiyye, 1994.

Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazim Mahmud ed-Dib. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2007.

Çağrı, Mustafa. “Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/406-408. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Çağrı, “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Çetin, Abdurrahman. “Ezan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/36-38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Çinar, Fatih. “Müctehidlerin Tabakaları Hakkında Bir İnceleme”, *bilimname* XLIV (1), 2021, 577-609.

Çinar, Fatih. “İbnü’s-Salâh’ın Fetva Usûlünün Bazı Temel Meselelerine Dair Değerlendirilmeleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2, 2020, ss. 460-485.

Dağcı, Şamil. “Hükûmet-i Adl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/463-464. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdurrahîm. *el-İnsâf fî beyâni sebebi’l-ihtilâf beyne’l-fukahâ ve’l-müctehidîn*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1986.

Dîb, Abdülazîm Mahmûd. “Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/141-144. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Dihlevî, *‘Ikdu’l-cîd fî ahkâmî’l-ictihâd ve’t-taklîd*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. Kahire: el-Matbaatu’s-Selefiyye, ts.

Dimyâtî, Ebûbekir Muhammed Şettâ. *İ’ânetu’t-tâlibîn*. Şeriketu İsa el-Bâb el-Halebî: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-‘Arabî, ts.

Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu’l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*. Beyrut: Müessesetü Şa’bân, ts.

Ebû Âsım el-Abbâdî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Câbir b. Abbâd. *ez-Ziyâdât 'ale'l-fetâvâ ve ziyâdâtü'z-ziyâdât 'ale'l-fetâvâ*. thk. Gâlib b. Şübeyb. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.

Ebû Hâtım el-Kazvînî, Mahmûd b. el-Hasen. *el-Hiyel*. Kahire: Dâru'l-Mîrasi'n-Nebevî, 2012.

Ebû Mu'nes, Râid Nasrî. “İtticâhâtü fukahâi's-Şâfiyye fî tahdîdi ashâbi'l-vücûh”. *Mecelletü'l-Mizân li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Kanûniyye*, 1-38.

Ebû'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâ'îl b. Ali. *el-Muhtasar fî târihi'l-beşer*. Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyeti'l-Mısıriyye, 1907.

Ebû't-Tayyib et-Taberî, Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir. *er-Red 'alâ men yuhıbbü's-simâ'*. Tanta: Dâru's-sahâbe, 1990.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed. *el-'Udde fî usûli'l-fikh*. By: 1990.

Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *İrvâu'l-ğalîl fî tahrîc-i ehâdis-i Menâri's-sebîl*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979.

Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd. *Teysîrû't-Tahrîr*. Mekke: Dâru'l-Bâz, ts.

Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm Muhammed b. el-İmâm. *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*. thk. Muhammed Muh-yiddin Abdülhamîd. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, ts.

Erturhan, Sabri. Mâverdî ve “el-Hâvi'l-Kebîr” Adlı Eseri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3 (Aralık 1999), 471-490.

Eşit, Davut. “Ebû Bekir es-Sayrafi”. *İslam Düşünce Atlası*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2022.

Eşit, “İbnü'l-Kâs et-Taberî”. *İslam Düşünce Atlası*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2022.

Eşit, “Ebû İshâk el-Mervezî”. *İslam Düşünce Atlası*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2022.

Eşit, “el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 609-629.

Eşit, Fıkıh'ta Totolojik Bir Mesele: el-Mes'eletü's-Süreyciyye. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. sy. 27, 2016, ss. 443-455.

Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fıkh*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Fidanboy, Ömer. “İbn Ebî Zeyd El-Kayravânî Ve Kelâm Anlayışı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 30. YIL ÖZEL SAYISI (01 Eylül 2022): 132-143.

Fidanboy, *Burhânüddîn en-Nesefî'nin Ulûhiyyet Anlayışı - İsimler ve Sıfatlar*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2023.

Fidanboy, “Abdülğani b. Tâlib el-Meydânî (1881)”, *Mâtürîdî Öncüler: Mâtürîdî Kelâm Düşüncesinin Kurucuları ve Meşhur Âlimleri*, ed. Özden Kanter. 268-272. İstanbul: Kitâbî, 2023.

Fidanboy, “Zemahşerî'nin Nazzâm'ın Sarfe Teorisine Yaklaşımı”, *Bütün Yönleriyle Zemahşerî*, ed. Ömer Aslan-Hasan Özalp. 2/383-388. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaa, 2023.

Fidanboy, “Ebû Sa'îd el-İstahrî (ö. 328/940)”. *Eş'arî Kelâmının Öncüleri*. ed. Mustafa Akman. 166-176. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2025.

Fidanboy, “Ebû Sehl es-Su'lûkî”. *Eş'arî Kelâmının Öncüleri*. ed. Mustafa Akman. 228-234. İstanbul: İz Yayıncılık, 2025.

Gassânî, Ebû Ali Huseyn b. Muhammed. *Takyîdü'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkil*. nşr. Ali b. Muhammed el-İmrân-Muhammed Azîz Şems. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 2000.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Vasût fi'l-mezheb*. nşr. Ahmed Mahmûd İbrâhîm. Kahire: Dâru's-Selâm, 1997.

Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Süleymân el-Eşkar. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

Gazzâlî, *el-Menhûl fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heytû. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008.

Güler, Hasen. Şâfiî Müctehid Tabakaları ve Mezhep İçeriği Tercihindeki Roller. *Trabzon İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Bahar 2022), 67-102.

Gündoğdu, Mehmet. *Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Akâid Risâlesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü, 1990.

Hacı Halife, Mustafa b. Abdillâh er-Rûmî. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.

Hacvî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Fikrû's-sâmî fi târihi'l-fikhi'l-İslâmî*. nşr. Eymen Sâlih Şa'bân. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

Hadramî, Ahmed b. Ebî bekr b. Sümeit. *el-İbtihâc fi beyâni istilâhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2005.

Hâkim en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh. *Târîhu Nişâbü'r*. nşr. Behmen Kerîmî Tahrân: Kitâbhâne-i İbn Sînâ, ts.

Hallâf, Abdülvehhâb. *Ahkâmü ahvâlî's-şahsiyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1990.

Hârizmî, Ebû'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud. *Câmiu'l-Mesânîd*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Hatamleh, Thamer. “İbn Adî ve el-Kâmil fi'd-Du'afâ İsimli Eserindeki Cerh-Ta'dîl Metodu”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 12, Cilt: 6, 2016, ss. 279-300.

Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.

Hayta, Mustafa. *Emîr es-San'ânî ve Mutlak İctihad Düşüncesi –Öze Dönüşçü Bir Yaklaşım-*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Hazrecî, Safiyyüddîn Ahmed b. Abdillâh. *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*. Bulak: Matba'atü'l-Mîriyye, 1301.

Herevî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî. *Tehzîbü'l-luğa*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî, 2001.

Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*. Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1427.

Heysemî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr. *Mevâridü'z-zam'ân ilâ zevâidi İbn Hibbân*. thk. Hüseyin Selîm Esed-Abduh Ali el-Kuşek. Dimaşk: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1990-1993.

Heytû, Muhammed Hasen. *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfiyye*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988.

Hindî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahîm. *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ dirâyeti'l-usûl*. thk. Sâlih Süleymân el-Yûsuf - Sa'd b. Sâlim es-Sevîh. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1996.

Hüseyinî, Takiyüddîn Ebû Bekir b. Muhammed. *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Ğâyeti'l-ihtisâr*. Dimaşk: Dâru'l-Hayr, 1994.

İrâkî, Ebû'l-Fazl Abdürrahîm b. el-Huseyn. *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 1984.

İrâkî, *Şerhu't-tabsire ve't-tezkire*. nşr. Abdüllatîf el-Hümeym-Mâhir Yâsîn Fahl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh. *el-İntikâ fî fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ Mâlik ve's-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe radiyallâhü 'anhüm*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1350.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr* 'ale'd-Dürri'l-muhtâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *Esâmî men revâ 'anhüm Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî min meşâyihî ellezîne zekerahüm fî Câmi'ihî's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414.

İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Mu'avviz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Dakîku'l'îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb. *Şerhu'l-ilmâm bi ehâdisi'l-ahkâm*. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2009.

İbn Emîri'l-Hâc, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr fî 'ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

İbn Fazlillah el-Ömerî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr*. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ-ü ebnâi'z-zemân*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *Resâilü İbn Hazm el-Endelüsî*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1987.

İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekir b. Ahmed. *Tabakâtü's-şâfiyye*. Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1407.

İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-Mukni'*. Beyrut: Dâru'l-Menâr-Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. *Ravzatü'n-nâzır ve cennetü'l-münâzır*. nşr. Şa'bân Muhammed İsmâ'îl. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer. *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*. nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Ali Zeynühum. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Byy: Dâru Hicr, 1997-1999.

İbn Kunfûz, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hasen. *el-Vefeyât*. Beyrut: Dâru'l-ikâmeti'l-cedîde, 1978.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetillah. *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*. nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1993.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem. *Muhtasaru Târîhi Dimaşk*. thk. Rûhiyye en-Nehhâs vd. Dimaşk: 1984.

İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih. *Kitâbü'l-Fürû'*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2003.

İbn Nukta, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilğânî. *Tekmiletü'l-İkmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî, Muhammed Sâlih Abdülazîz. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1987-1996.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa'bân vdğ. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *Der'ute'âruzi'l-'akl ve'n-nakl*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed bin Su'ûd, 1991.

İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh. *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salahiddîn eş-Şehrezûrî. *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*. nşr. Muvaffak Abdülâh Abdülkadir. Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütüb, 1986.

İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*. thk. Muhyiddîn Alî Necîb. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.

İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*. thk. Abdülmün'im Halîfe Ahmed Bilâl. Riyad: Dâru Künûzi İşbîliyâ, 2011.

İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâ'il. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. thk. Abdülhamîd el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *Sıfatü's-safve*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2009.

İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1358.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351.

İbnü'l-Gazzî, Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Abdurrahmân. *Dîvânü'l-İslâm*. thk. Seyyid Kesrevî Hasen. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed. *Câmi'u'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnâvût vdğ.

Dımaşk-Beyrut: Mektebetü'l-Hulvânî-Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1969-1972.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî t-târih*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987-2003.

İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.

İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali. *el-Enbiyâ' fî târihi'l-hulefâ'*. thk. Kâsım es-Sâmerrâî. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001.

İbnü'l-Kâs, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî. *et-Telhîs*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud- Ali Muhammed Muavviz. nşr. Mektebetü nezâr Mustafa el-Bâz. ts.

İbnü'l-Kâs, *Nusratü'l-kavleyn li'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Mâzin Sa'd ez-Zebînî. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2009.

İbnü'l-Kâs, *Edebü'l-kâdî*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.

İbnü'l-Kâs, *Cüz'ün fihî fevâi'dü hadîsi Ebî 'Umeyr*. thk. Sabır Ahmed. Kahire: Mektebetü's-sünne, 1992.

İbnü'l-Kâs, *Delâilü'l-Kible fî ma'rifeti ahvâli'l-ard ve 'acâibihâ*. thk. Ahmed Muhbis el-Hasnâvî. Bağdat: Matba'atü'l-mecma'i'l-ilmî, 2011.

İbnü'l-Lahhâm, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kavâ'id ve'l-fevâidü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye*. thk. Abdülkerîm el-Füzaylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye 1998.

İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Endelûsî. *el-İkdü'l-Mezheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*. thk. Eymen Nasr el-Ezherî-Seyyid Mühennâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*. thk. Dâru'l-Felâh. Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.

İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*. thk. Nûreddîn Şerîbe. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994.

İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*. Arabistan: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1997.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1978.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer. *Târîhu İbni'l-Verdî*. Kahire: 1285.

İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm. *el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zeb'an sünneti Ebi'l-Kâsım*. nşr. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *ez-Ziyâdât'alâ Muhtasari'l-Müzenî*. thk. Hâlid b. Hâyif b. Ureyç el-Matîrî. Riyad-Kuveyt: Dâru Advâi's-Selef – Dâru'l-Kevser, 2005.

İlhan, Muhammed İkbâl - Erdoğan, Sebahattin. "Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân İsimli Tefsirinde Ahkâm Âyetlerinin Yorumunda Kıraat Farklılıklarının Rolü", *Antakiyat* 5/1 (01 Haziran 2022), 106-128.

İmrânî, Ebü'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'î*. nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.

İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951-1955.

İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen. *Tabakâtü 'ş-şâfiîyye*. Bağdat: Dâru ihyâi't-turâsî'l-islâmî 1391.

İsnevî, *et-Temhîd fî tahrîci 'l-fürû' 'ale 'l-usûl*. thk. Muhammed Hasen Heyto. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

İsnevî, *el-Mühimmât fî şerhi'r-Ravda ve'r-Râfî*. Beyrut: Dâru ibn Hazm, 2009.

İşsiz, İbrahim. *Şâfiî Mezhebinde Ashâbü'l-vücûh*. Yüksek Lisans Tezi. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Kâdî Hüseyin, Ebû Alî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî. *et-Ta'lika*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2022.

Kâdî Hüseyin, *Fetâva'l-Kâdî Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî*. der. el-İmâm Muhyisunne el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî. Ammân: Dâru'l-Feth li'd-dirâse ve'n-neşr, 2010.

Kaffâl, Seyfuddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Hilyetü'l-'ulemâ fî ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1980.

Kallek, Cengiz. “İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/158-159. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Kallek, “Kulle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/357-358. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2002.

Kallek, “Rıtl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/52-55. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2008.

Kallek, “Mâverdi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/180-186. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2003.

Kallek, Mâverdi'nin Ahlâkî, İctimâî, Siyasî ve İktisadî Görüşleri". *Dîvân İlmi Araştırma Dergisi*. sy. 17, 2004/2, ss. 219-265.

Kallek, "Kaffâl, Abdullah b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/146.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. "İlelü'l-Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/84-86. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Karlığa, H. Bekir. "Gazzâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/518-530.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmi 'ş-Şâfiî*. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 2003.

Kazvînî, Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed. *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-müstetrafe*. nşr. Muhammed Muntasır el-Kettânî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr. *et-Terâtîbü'l-idâriyye*. thk. Abdullah el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.

Keskioğlu, Osman. "Müçtehidlerin Dereceleri". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*. Eylül-Ekim 1967, Sayı 9-10, 6/233-236.

Kelvezânî, Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed. *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*. nşr. Müfid Muhammed Ebû Amşe- Muhammed b. Ali b. İbrâhim. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1985.

Kılıçer, M. Esat. “Ashâbü'l-vücûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/472. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Kızılkaya, Necmettin. “el-Varakât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/518-519. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Kindî, Bahâuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb. *es-Sülûk fî tabakâti'l-'ulemâ ve'l-mülûk*. Sana: Mektebetü'l-İrşâd, 1995.

Kirmânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf. *Sahîhu'l-Buhârî bi-şerhi'l-Kirmânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1981.

Koçak, Muhsin. “Ebû Sevr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/229-230. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Köse, Saffet. “İbn Ebû Hüreyre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/434-435. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Köse, “İsferâyînî, Ebû Hâmid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/514. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Kundak, Oğuzhan. *İslâm Hukukunda Enflasyon Farkı*. Ankara: Astana Yayınları, 1. Basım, 2024.

Kundak, *İslam Arazi Hukukunun Oluşumu*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 1. Basım, 2023.

Kundak, “İslâm Arazi Hukukunda Mekke'nin Özel Konumu”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 6/1 (2023), 67-83.

Kurdî, Muhammed Emîn. *Tenvîru'l-kulûb fî muâ'meleti 'allâmi'l-guyûb*. Halep: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 1991.

Kureşî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Haydarâbâd-Dekken: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmîyye, 1914.

Mağribiyye, Muhammed Târık Muhammed Hişâm. *el-Mezhebü's-Şâfiî dirâsetün 'an ehemmi mustalahâtihi ve eşheru musanna'fâtihi ve merâtibu't-tercihi fih*. Dimaşk: Dâru'l-Fârûk, 2011.

Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed. *Kenzü'r-râğibîn şerhu Minhâci't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2013.

Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991.

Makrîzî, Takîyyüddîn Ahmed b. Ali. *Muhtasaru'l-Kâmil fî'd-du'afâ ve 'ileli'l-hadîs*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1994.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

Mâverdî, *Teshîlû'n-nazar ve ta'cîlû'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk*. nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân. Beyrut: Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye, 1401/1981.

Mâverdî, *Kitâbü'l-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-velâyeti'd-dîniyye*. thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî. Küveyt: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, 1989.

Mâverdî, *Nasihatü'l-mülûk*. thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed. İskenderiyye: Müessesetü şebâbi'l-câmi'a, 1988.

Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*. thk. Hâlid Abdurrahman. Beyrut: Dâru'n-nefâis 1994.

Mâverdî, *Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk*. thk. Rıdvan es-Seyyid. Beyrut: Dâru'talî'a, 1979.

Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. Bağdat: Matbaatü'l-irşâd, 1971.

Mâverdî, *el-Emsâl ve'l-hikem*. thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed. Katar: Dâru'l-vatan, h. 1419.

Mâverdî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî'l- âdâbi's-siyâsiyye*. thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed. İskenderiyye: Müessesetü şebâbi'l-câmi'a, 1993.

Mâverdî, *Dürerüs'sülûk fî siyaseti'l-mülûk*. thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed. Riyad: Dâru'l-vatan, 1997.

Mâverdî, *er-Rütbe fî talebi'l-hisbe*. thk. Ahmed Câbir Bedrân. Kahire: Dâru'r-risâle, 2002.

Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer. Tunus: Dâru't-Tûnisiyye, 1988.

Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân Ebü'l-Haccâc. *Tehzîbü'l-Kemâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992.

Menekşe, Ömer. "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi Ve Nizâmülmülk Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (Nisan 2005), 193-211.

Mennâ' b. Halîl el-Kattân. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.

Merdâvî, Alâüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân. *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.

Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Kahire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1955-1956.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrâhîm. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 2001.

Murtazâ ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Komisyon. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1965-2001.

Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttaḥîn bi-şerhi İhyâi 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1994.

Mütevellî, Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn b. Alî. *el-Ğunye fî usûli'd-dîn*. thk. İmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1987.

Mütevellî, *Tetimmatü'l-İbâne*. thk. Hüseyin b. Muhammed b. Abdillâh el-Habeşî. Suudi Arabistan: Külliyyetü'ş-Şeri'a, h. 1429.

Nas, Taha. “Şafii Mezhebinin İki Temel Kavramı: Vech ve Ashâbü'l-vücûh –Kullanım ve İşlev-”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 14, Sayı: 1, 2022, ss. 69-88.

Nedvî, Selmân el-Hüseynî. *el-İctihâd ve't-taklîd fî dav'i kitâbâtî'l-imâm Velîyyillâh b. Abdîrrahîm ed-Dihlevî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Mısır: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Münîriyye, ts.

Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. nşr. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Nevevî, *Kitâbü'l-İzâh fî menâsiki'l-hac ve'l-'umre*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994.

Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*. nşr. Züheyr eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991.

Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. Mısır: el-Matba'atü'l-Mısriyye, 1929-1930.

Nevevî, *Tahrîru luğâtî't-Tenbîh*. nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*. thk. Müfid Kumeyha. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Okşar, Yusuf-Çalışkan, Necmettin. “Değişim ve Dönüşüm Kavramları Çerçevesinde Nübüvvetin Bireyin ve Toplumun İnşası

Açısından Değeri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Eylül 2021), 652-680.

Okşar, Yusuf. *İslam Kelamında Nedensellik ve Adetullah*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.

Okuyucu, Nail. *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Okuyucu, “İstahrî, Ebû Saîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek 1/667-668. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Okuyucu, “Enmâtî, Ebü'l-Kâsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/405. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Onur, Mehmet. *Ehliyet Arızaları ve Sefeh*. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2019.

Onur, İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 / 5 (Aralık 2016), 107-129.

Onur, *İslam Hukukunda İhtilaf ve Eleştirinin Yeri*. Partikülarizm ve Eleştiri. İstanbul: Nobel Yayınları, 2020.

Özbek, Ömer Faruk. “Kitâbü’s-Sünne’si Bağlamında Muhammed b. Nasr el-Mervezî’nin Kur’ân-Sünnet İlişkisine Yaklaşımı”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*. Ekim 2023, 65-105.

Özel, Ahmet. “İbnü'l-Kâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/100-102. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Özel, “Mervezî, Ebû İshâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/234-235. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Özel, “Merverrûzî, Ebû Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/232-233. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Özen, Şükrü. “İbn Süreyc, Ebü'l-Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/363-366. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Özen, “İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/468. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Özen, “İbnü'l-Mehâmilî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/124-125. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Özen, “el-Gıyâsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/61-63. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Râfî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed. *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*. thk. Ali Muhammed Mu'avviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Râfî, *et-Tedvîn fî ahhâri Kazvîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.

Rahîbânî, Mustafâ es-Süyûtî. *Metâlibu ulin-nuhâ fî şerhi Gâyeti'l-müntehâ*. Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1961.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvudî. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şâmiyye, 2009.

Rebeî, Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ ve vefayâtihim*. thk. Abdullâh Ahmed el-Hamd. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1990.

Ruaynî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mevâhibü'l-celîl*. Arabistan: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.

Rubaî es-San'ânî, Hasan b. Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed b. Ahmed. *Fethu'l-gaffâri'l-câmi' li-ahkâmi sünneti nebiyyinâ el-muhtâr*. Mısır: Dâru Âlemi'l-Fevâid h. 1427.

Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *et-Tenkîh fî usûli'l-fıkh (et-Telvîh'in içinde)*. thk. Zekerıyyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâ'il b. Abbâd et-Tâlekânî. *el-Muhît fî'l-lügâ*. thk. Muhammed Hasen Âl-i Yâsîn. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1994.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.

Sakallı, Talat. "Ebü'l-Velîd el-Ümevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/350. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Saltekin, Abdulbasit. Mezhep İçi Eleştiri Kültürü: Ebü İshâk Eş-Şîrâzî'nin Ebü Sevr Eleştirisi. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 16 - Aralık 2020/2, ss. 137-151.

Sayrafînî, Takıyyüddîn Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed. *el-Müntehab*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1414.

Sekkâf, Alevî b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Muhtasaru'l-Fevâidi'l-Mekkiyye fî mâ yehtâcuhu talebetü's-Şâfi'iyye*. thk. Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mer'âşlî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut 2004.

Selmâ, Mucîburrahmân ed-Dîrevî. *el-Hâdî ilâ riyâdi'l-fıkh ve'l-fukahâ*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

Selmâsî, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. İbrâhîm. *Kitâbü Menâzili eimmeti'l-erba'a*. thk. Mahmûd b. Abdirrahmân. Medine: Câmi'atü'l-İslâmiyye, 2002.

Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. Haydarabâd, Meclisu dâireti'l-me'ârifî'l-Osmâniyye, 1962.

Sem'ânî, *et-Tahbîr fî'l-mu'cemi'l-kebîr*. Bağdat: Riyâsetü dîvânî'l-evkâf, 1975.

Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Kavâtı 'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasen Heyto. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Semerkandî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-'ukûl*. thk. M. Zekî Abdülber. Devha: Matâbi'u'd-Devha'l-Hadisiyye, 1984.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Sıcak, Ahmet Sait. “Kur'ân'da Dînî Normlar ve Sosyal Realite Açısından Evliliğin Sürdürülebilirliği: Hz. Nûh, Hz. Lût ve Firavun'un Eşleri Örneği”. *Uluslararası Aile ve Değerler Sempozyumu*. Ed. Recai Doğan vdğr.. 45-59. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2021.

Sıcak, Ahmet Sait - Bilgin, Recep. “Tefsirlerde Kaynak Güvenilirliği Sorunu; Elmalılı Örneği”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2019): 149-187.

Sıddîk Hasan Han, Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân el-Kannevcî. *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye*. Beyrut: Dâru'l-Cil, Beyrut ts.

Sizgen, İbrahim. *İstahrî'nin Muhalif Görüşleri ve Şâfiî Mezhbindeki Yeri (İbadetler ve Aile Hukuku Özelinde)*. Basılmamış Doktora Tezi. Adana: Çukurova Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Sizgen, İslâm Aile Hukuku Açısından Kasm Hakkını Düşüren Haller. *Batman Akademi Dergisi*. 6/2 (Aralık-2022), ss. 163-183.

Sönmez, Mehmet Ali. “el-Müsnedü's-sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/106-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Sönmez, “es-Sikât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/176-177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Sönmez, “İbn Hibbân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/63-64. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Sübkî, Tâcüddîn b. Ali. *Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti 'l-kübrâ*. Mısır: Dâru Hecr, 1413.

Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi 'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

Sübkî, Ebü'l-Hasen Ali b. Abdilkâfi. *Fetâva's-Sübkî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Südeys, Muhammed b. Abdilaziz b. Abdullah. *et-Tebşıra fî tertibi ebvâbin li't-temyîz beyne 'l-ihtiyât ve 'l-vesvese 'alâ mezhebi 'l-imâm eş-Şâfi*. Medine: el-Câmi'atü'l-İslamiyye, 1410/1989.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *er-Red 'alâ men ahlede ile 'l-ard ve cehile enne 'l-ictihâde fî külli asrın fardun*. thk. Halîl el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Süyûtî, *Tabakâtü 'l-huffâz*. nşr. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Süyûtî, *Husnü 'l-muhâdara fî târihi Mısır ve 'l-Kâhire*. Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, 1967.

Suyûtî, *Tedribü 'r-râvî fî şerhi Tahrîbi'n-Nevevî*. thk. Nazar Muhammed el-Fâyâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, ts.

Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Süyûtî, *Tahrîru 'l-istinâd fî tefsîri 'l-ictihâd*. İskenderiyye: Dâru'd-da've, 1403.

Şahhûd, Ali b. Nâyif. *el-Hulâsa fî ahkâmi 'l-ictihâd ve 't-taklîd*. byy, ts.

Şafak, Ali. “el-Ahkâmü’s-Sultâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/554-555. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Şâmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd fî sîreti hayri’l-’ibâd*. thk. Mustafâ Abdülvâhid vd. Kahire: el-Meclisü’l-A‘lâ li’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1997.

Şebrâmellisî, Ebü’z-Ziyâ Nûruddîn Alî b. Alî. *Hâşiye ‘alâ Nihâyeti’l-muhtâc*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.

Şehrî, Mer’î b. Abdillâh b. Mer’î. *Ahkâmü’l-mücâhid bi’n-nefs fî sebîlillâh ‘azze ve celle fî’l-fikhi’l-İslâmî*. Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 2003.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *İrşâdü’l-fühûl ilâ tahkiki’l-hakk min ‘ilmi’l-usûl*. Dımaşk: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1999.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. *el-Mühezzeb fî fikhi’l-imâmî’ş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.

Şîrâzî, *Tabakâtü’l-fukahâ*. thk. İhsân Abbâs Beyrut: Dâru’r-Râidi’l-Arabî, 2003.

Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1994.

Takiyyüddîn el-Makrîzî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ali. *İmtâ‘u’l-esmâ‘*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1999.

Tehânevî, Muhammed A‘lâ b. Alî el-Fârûkî. *Mevsû‘atü keşşâfi istûlâhâti’l-fünûn ve’l-‘ulûm*. nşr. Refîk el-Acem vdğ. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.

Topal, Ramazan. *Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Verrâk ve el-Megâzî Nüshası*. ed. Osman Aydın. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.

Topal, “İbrâhim b. Sa‘d (ö. 183/799) ve Kitâbü’l-Mübtede’ ve’l-Meb‘as ve’l-Meğâzî Rivayetinin Ahmed b. Hanbel’in Müsned’ine Yansımaları”. *Akademik Siyer Dergisi* 6 (2022), 68-92.

Topal, *Siyer-Hadis İlişkisi Ahmed b. Hanbel’in Müsned’i Özelinde*. ed. Mahmut Demir. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

Topaloğlu, Bekir. “eş-Şâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.38/331-333.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Ünal, Halit. “Mervezî, Muhammed b. Nasr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/235-236. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Üzüm, İlyas. “el-İrşâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.22/455-456.Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Yâfi‘î, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Es‘ad. *Mir‘atü’l-cinân ve ‘ibretü’l-yakzân fî ma‘rifeti mâ yu‘teberu min havâdisi’z-zemân*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh. *Mu‘cemü’l-büldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.

Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.

Yaman, “Zihâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/387-390. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Yaşar, Mehmet Aziz. “Erken Dönem Şâfiî Fakihlerinden İbn Süreyc ve Sayrafi’nin İhtilaf Ettikleri Usûl Meseleleri ve Bu İhtilafın Mezhepteki İzdüşümleri”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. sy. 11/1 (23) (2019), 199-227.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “İbnü’s-Sabbâğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/192-193. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Yavuz, Salih Sabri. “İsferâyîni, Ebû İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/515-516. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Yavuz, Yusuf Şevki. “el-Akîdetü’n-Nizâmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/258. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Yazıcı, Tahsin. “Merzübân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/255-256. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Yazıcı, “Merzübânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/256-257. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Yazıcı, “Dînever”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/356. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Yazıcı, Ayşe Nur. “Ebû İshak el-İsferâyîni”. *İslam Düşünce Atlası*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2022.

Yıldız, Kemal. “Mâsercisî Ebû’l-Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/75-76. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Yurdagür, Metin. “Halîmî, Ebû Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/340-341. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Yurdagür, “Mütevellî, Abdurrahman b. Me’mûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/220. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-İber fî haberî men ğaber*. thk. Muhammed es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1985.

Zehebî, *Mîzânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Muhammed Rıdvân Arkasûsî vdğ. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988.

Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*. tsh. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1374.

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tadmürî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1986-2000.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed. *Hâşiyetü'l-Cemel 'ale'l-Menhec*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..

Zekeriyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1313.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*. nşr. Abdullah b. Abdurrahmân el-Cibrîn. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Behâdır. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*. thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1985.

Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü 'Âişe 'ale's-sahâbe*. thk. Rıf'at Fevzî Abdülmüttalib, Mektebetü'l-Hâncî. Kahire: 2001.

Zeylâ'î, Ebû Muhammed Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313-1315.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuh*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.

<https://ketabonline.com/ar/books/102800>. (18.09.2025).

<https://ketabonline.com/ar/books/1688>. (19.09.2025).

